Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Sterkenburg, N.

Citation
Sterkenburg, N. (2021, May 19). *Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/3176648

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/3176648

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle https://hdl.handle.net/1887/3176648 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sterkenburg, N.
Title: Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts
Issue Date: 2021-05-19

Nikki Sterkenburg

VAN ACTIE TOT ZELF-VERWEZEN-LIJKING

Routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

VAN ACTIE TOT ZELFVERWEZENLIJKING

Routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op 19 mei 2021
klokke 11.15 uur
door

Nikki Sterkenburg

geboren te Sneek
in 1984

PROMOTOR

Prof. dr. E. Bakker

CO-PROMOTOR

Dr. G.M. van Buuren

PROMOTIECOMMISSIE

Prof. mr. dr. E.R. Muller

Prof. dr. P.E.W.M. Tops

Prof. dr. B.A. de Graaf, Universiteit Utrecht

Prof. dr. S.L. de Lange, Universiteit van Amsterdam

Prof. dr. P.H.A.M. Abels

VORMGEVING EN OPMAAK

Lyanne Tonk

COPYRIGHT

N. Sterkenburg / Universiteit Leiden 2021

In liefdevolle herinnering aan
Annie Makkinje (1926-1993),
die zoveel dapperder was dan ik ben

‘*En dat al het ontzettende en gruwelijke dat er gebeurt, niet iets geheimzinnigs dreigends en ver is, buiten ons maar dat het heel dichtbij ons is, uit mensen voortkomende. En me daardoor ook weer veel vertrouwder en niet zo angstaanjagend.*’ — Etty Hillesum (1914-1943)

INHOUDSOPGAVE

Inleiding 13
1.1 Gedateerde studies, kleine onderzoeksgroepen en kennislacune 16
1.2 Onderzoeksvraag en -opzet 18
1.3 Toegevoegde waarde 20
1.4 Leeswijzer 22

Definitiekwesties: het belang van precisie 25
2.1 Dilemma's bij definities 26
2.2 Definitie extreemrechts: kenmerken, doelen en verlangens 33
2.3 Definitie radicaal-rechts: kenmerken, doelens, verlangen 35
2.4 Conclusie 38

Naoorlogs radicaal- en extreemrechts in Nederland: 1945-heden 41
3.1 1945-1960: Verlangend naar eerherstel 42
3.2 1960-1970: Beproefde politieke ambities 48
3.3 1970-1980: Openlijk nationaalsocialistisch en racistisch 53
3.4 1980-1990: 'Nieuw-rechts nationalisme' en dolende jongeren 58
3.5 1990-2000: Van de politieke arena naar de straatv66
3.6 2000-2010: Jongerensubcultuur 75
3.7 2010-2020: Bredere thema's, nieuwe aanwas, weinig blijvers 84
3.8 Conclusie 91

Eerdere inzichten uit de literatuur 95
4.1 Autoritaire persoonlijkheid: de psychoanalytische benadering 96
4.2 De 'ander' als vijand: de social identity theory 102
4.3 Bedreigde belangen: de sociaaleconomische benadering 106
4.4 Net als elke andere protestbeweging: de social movement theory 113
4.4.1 Het landenvergelijkende onderzoek van Klandermans en Mayer 114
4.4.2 Het Nederlandse onderzoek van Annette Linden 119
4.5 Toonaangevende empirische onderzoeken zonder vastomlijnde theorie 127
4.6 Conclusie 137

Opzet van het onderzoek 141
5.1 Aansluiten bij eerder onderzoek 141
5.2 Methode: het levensloopinterview 143
5.3 Selectie van activisten 147
5.4 Verloop van het onderzoek 151
5.5 Verwerking van data en analyse 152
5.7 Ethische aspecten van het onderzoek 158
5.8 Reflectie op de rol van de onderzoeker 160
5.9 Conclusie 164

Spanningzoekers: van provocatie naar grotere strijd 167
6.1 Spanningzoekers: uitgangspositie 168
6.2 Spanningzoekers: katalysator 171
6.3 Spanningzoekers: identiteitsbeleving 174
6.4 Spanningzoekers: morele steun 177
6.5 Spanningzoekers: motieven van toetreding 180
6.6 Spanningzoekers: actief blijven 181
6.7 Spanningzoekers: motieven om actief te blijven 187
6.8 Spanningzoekers: kosten en baten 188
6.9 Spanningzoekers: overige observaties 192
6.10 Conclusie 195

Politieke Zoekers: zoekend naar buiten-parlementaire steun 201
7.1 Politieke Zoekers: uitgangspositie 202
7.2 Politieke Zoekers: mogelijke katalysator 206
7.3 Politieke Zoekers: Identiteitsbeleving 208
7.4 Politieke Zoekers: morele steun 211
7.5 Politieke Zoekers: motieven van toetreding 214
7.6 Politieke Zoekers: actief blijven 215
7.7 Politieke Zoekers: motieven om actief te blijven 220
7.8 Politieke zoekers: Kosten en baten 221
7.9 Politieke zoekers: overige observaties 224
7.10 Conclusie 226

Rechtvaardigheidszoekers: teleurgesteld in de overheid 233
8.1 Rechtvaardigheidszoekers: uitgangspositie 234
8.2 Rechtvaardigheidszoekers: mogelijke katalysator 239
8.3 Rechtvaardigheidszoekers: identiteitsbeleving 240
8.4 Rechtvaardigheidszoekers: morele steun 243
8.5 Rechtvaardigheidszoekers: motieven van toetreding 247
8.6 Rechtvaardigheidszoekers: actief blijven 247
8.7 Rechtvaardigheidszoekers: motieven om actief te blijven 253
8.8 Rechtvaardigheidszoekers: kosten en baten 254
8.9 Rechtvaardigheidszoekers: overige observaties 257
8.10 Conclusie 261

Sociale Zoekers: op zoek naar gezelligheid 269
9.1 Sociale Zoekers: uitgangspositie 270
9.2 Sociale Zoekers: mogelijke katalysator 272
9.3 Sociale Zoekers: identiteitsbeleving 273
9.4 Sociale Zoekers: morele steun 276
9.5 Sociale Zoekers: motieven van toetreding 278
9.6 Sociale Zoekers: actief blijven 278
9.7 Sociale Zoekers: motieven om actief te blijven 282
9.8 Sociale Zoekers: kosten en baten 282
9.9 Sociale Zoekers: overige observaties 286
9.10 Conclusie 291

Ideologische Zoekers: de hoogste vorm van zelfverwezenlijking 295
10.1 Ideologische Zoekers: uitgangspositie 296
10.2 Ideologische Zoekers: mogelijke katalysator 301
10.3 Ideologische Zoekers: identiteitsbeleving 304
10.4 Ideologische Zoekers: morele steun 308
10.5 Ideologische Zoekers: motieven van toetreding 312
10.6 Ideologische zoekers: actief blijven 313
10.7 Ideologische Zoekers: motieven om actief te blijven 318
10.8 Ideologische Zoekers: kosten en baten 319
10.9 Ideologische Zoekers: Overige observaties 323
10.10 Conclusie 326

Conclusie 331
11.1 Vijf routes van toetreding 331
11.2 Reflectie op de literatuur 337
11.3 Reflectie op de methodologie 340
11.4 Een activistisch Landschap in transitie 344
11.5 Toekomstig onderzoek 351

Literatuurlijst 355

Bijlage 1: Interviewmodel 369
Bijlage 2: Kenmerken van geïnterviewden 375
Bijlage 3: Coderingsschema 381
Bijlage 4: Operationalisering aanvullende analyse 387

English summary 393
Curriculum Vitae 411
Dankwoord 413

INLEIDING

Op de Haagse Hoefkade stond op 10 augustus 2014 een groep radicale moslims uit de Schilderswijk tegenover de anti-IS-demonstratie van het gelegenheidscollectief Pro Patria ('Voor het vaderland'). Vooraf draaide de geruchtenmachine op volle toeren. Zo zou Pro Patria een koran willen verbranden, andersom zouden radicale moslims uit de Schilderswijk brandbommen naar de demonstratie van Pro Patria willen gooien.[1]

Aan beide zijden weet niemand meer wie de geruchten verspreidde, maar het leidde ertoe dat de groepen in het hart van de Schilderswijk lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan. Pro Patria scandeerde leuzen als 'Geen jihad in onze straat'. Het andere kamp gooide meegebrachte bakstenen en doopte de rel om tot 'de slag om de Schilderswijk'.[2]

De Mobiele Eenheid besloot dat Pro Patria moest afbuigen, wat de stoet van ongeveer 150 mensen uiteindelijk na veel protest deed.[3] De groep bestond onder meer uit bekende radicaal- en extreemrechtse activisten, Vlaamse nationalisten, ADO-fans die net terugkwamen van een verloren thuiswedstrijd tegen Feyenoord, Assyrische christenen, bezorgde burgers en een handjevol Koerden, die allemaal meeliepen onder de vlag van een anti-IS-demonstratie. Vanwege de komst van een aantal bekende gezichten uit het radicaal- en extreemrechtse milieu kondigde Pro Patria vooraf strenge regels aan: geen extreemrechtse uitingen en alleen Nederlandse vlaggen.

Hoewel de stoet had moeten afbuigen, claimde mede-initiator Paul Peters van Pro Patria een overwinning, zo vertelde hij toen ik hem driekwart jaar later voor *Elsevier Weekblad* sprak. De toenmalige Haagse burgemeester Jozias van Aartsen (VVD) had immers de uit de hand gelopen demonstratie van Pro Patria aangegrepen om voorlopig op grond van de openbare orde demonstraties in de Schilderswijk te verbieden. En dus konden radicale moslims ook niet meer in de wijk demonstraties ontplooien – waarbij ze en passant de Islamitische Staat aanmoedigden.

Peters: 'Het hele land sprak schande van de openlijke pro-IS-betogers in de wijk, maar niemand deed iets. Onze 'Mars voor de Vrijheid' was van meet

1 Sterkenburg, N., 'Het is stil rond Pro Patria', *Elsevier*, 3 augustus 2015

2 Derks, W., 'Fundamentalisme komt voort uit diepe angst', *de Volkskrant,* 19 augustus 2014

3 Volgens Pro Patria zelf ging het om 250 deelnemers.

af aan een win-winsituatie. Als we zonder problemen door de Schilderswijk zouden lopen, dan gaven we het signaal af dat we als Nederlanders genoeg hadden van de openlijke steun aan IS. En als we zouden worden belaagd, dan zouden we aantonen dat je als Nederlander niet meer normaal door de wijk kon lopen.'[4]

De demonstratie kreeg veel bijval. Voor een vervolgdemonstratie op 20 september 2014 in Den Haag kwamen er via Facebook zo'n 6.000 aanmeldingen binnen. Het Comité Samen Tegen Racisme (met daarin de extreemlinkse Antifascistische Aktie) kondigde aan diezelfde dag met een antiracisme-demonstratie te komen, evenals de Muslim Defence League Holland.[5] Los van Pro Patria organiseerde ook de Nederlandse Volks-Unie (NVU) een demonstratie met als titel 'Baas in eigen land!' De gemeente Den Haag gaf elke demonstratie een andere plek in het centrum en maakte vooraf een uitgebreid plan om ervoor te zorgen dat demonstranten van verschillende kampen niet tegen elkaar zouden gaan rellen.

Eerder hipsters dan neonazi's

Zelf deed ik op 20 september 2014 verslag van de vier overgebleven demonstraties voor mijn toenmalige werkgever *Elsevier Weekblad.* Het bleef rustig. Pro Patria zei op het laatste moment af omdat ze niet in de Schilderswijk en Transvaal mocht demonstreren. Ik was bij de antiracisme-demonstratie op Plein 1813 toen drie mannen de demonstratie naderden. Een aantal antifascisten liep er agressief op af, maar de politie hield hen tegen. Enigszins bleu vroeg ik een antifascist wie die drie mannen waren die zo'n heftige reactie opriepen. 'Neonazi's,' antwoordde hij.

Het drietal had geen kale koppen of legerkisten met witte veters. Ze leken qua uiterlijk eerder op hipsters dan op het dozijn mensen dat met vlaggetjes op hun bomberjacks en kistjes bij de NVU-demonstratie stond. Nadat de politie hen tegenhield, liepen ze weg van de demonstratie. Ik besloot erachteraan te gaan.

4 Sterkenburg, N., 'Het is stil rond Pro Patria', *Elsevier*, 3 augustus 2015

5 De Muslim Defence League Holland zag af van een officiële demonstratie en deelde in plaats daarvan op de aangewezen locatie korans uit. Naar eigen zeggen deden zij dit uit veiligheidsoverwegingen. Auteur onbekend (16 september 2014). 'Muslim Defence League versobert demonstratie 'vanwege veiligheid'', *Omroep West,* 16 september 2014 (http://www.omroepwest.nl/nieuws/2661619/Muslim-Defence-League-versobert-demonstratie-vanwege-veiligheid, geraadpleegd op 20 april 2017)

Na ad rem opmerkingen over en weer te hebben gemaakt ('Of we extreemrechts zijn? We wilden gewoon toevallig in Den Haag winkelen. En nu gaan we met jou naar het terras'), volgde er een gesprek. Ze waren inderdaad extreemrechts, maar hoorden niet bij Pro Patria en voelden zich ook niet verwant met de NVU – al waren twee van hen er wel lid van geweest. Ze zagen zichzelf als een soort 'freelance-rechtsen'. Als er een demonstratie is en ze kunnen die dag vrij krijgen, dan proberen ze er te zijn – zo verklaarden ze hun aanwezigheid.

Nieuwe formaties, nieuwe actiemethoden

Pro Patria, wat een eenmalig gelegenheidscollectief was uit de koker van het in 2012 opgerichte Identitair Verzet, bleek niet het enige initiatief dat werd ontplooid.[6] Identitair Verzet haalde en haalt regelmatig het landelijk nieuws met kleine mediagenieke acties, waaronder een slot om het hek van de islamitische middelbare school Ibn Ghaldoun (2013) en de bezetting van moskeeën en panden waar mogelijk islamitische centra komen.[7] Eveneens waren er in 2015, onder meer vanuit Demonstranten Tegen Gemeenten (DTG), protesten bij nieuwe opvangcentra voor vluchtelingen en asielzoekers, waarbij de demonstranten volgens mediaberichten een mengelmoes vormden van protesterende omwonenden, boze burgers en geharde activisten uit het radicaal- en extreemrechtse milieu.[8]

Vijf jeugdvrienden die actief waren bij DTG pleegden ook een misdrijf waarvan de rechter bepaalde dat er een terroristisch oogmerk aan ten grondslag lag. Ze stapten eind februari 2015 uit DTG en een van hen maakte hun vertrek bekend door een berichtje te sturen: 'Sorry, maar zit eraan te denken om zelf een groepje op te richten met mensen die wat hardere acties gaan ondernemen.'[9] Drie dagen later vlogen er twee molotovcocktails tegen een moskee in Enschede, waar op dat moment dertig tot veertig mensen binnen waren. Het vijftal kreeg tussen de twee en vier jaar celstraf, waarbij de rechtbank oordeelde dat ze een terroristisch oogmerk hadden omdat zij de gemeente

6 AIVD (2014), *Jaarverslag 2014*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. p. 33

7 Sterkenburg, N., 'Hoe extreem is Identitair Verzet?', *Elsevier Weekblad,* 14 september 2017

8 Dinther, M. van, 'Verzet broeit in Enschede. Demonstranten tegen Gemeenten', *de Volkskrant,* 14 februari 2016

9 Kouwenhoven, A. en Bos, K., 'Bier en een brandbom', *NRC Handelsblad*, 11 juli 2016

Enschede en de moslimgemeenschap angst wilden aanjagen, en wilden verhinderen dat er een asielzoekerscentrum in de stad zou komen.[10]

1.1 GEDATEERDE STUDIES, KLEINE ONDERZOEKSGROEPEN EN KENNISLACUNE

Het beeld dat ik als journalist kreeg van deze relatief nieuwe radicaal- en extreemrechtse formaties strookte niet met het beeld dat ik had. Ik had als 12-jarige op televisie gezien hoe in 1996 de Centrum Democraten en CP'86 samen in Zwolle demonstreerden – de stad waar ik grotendeels ben opgegroeid. Ik weet nog dat er in Zwolle schande van werd gesproken dat die demonstratie doorging. In 2014 en 2015 zag ik een geheel andere dynamiek. Dit waren nieuwe individuen die actief waren bij nieuwe formaties, die met hun acties en demonstraties een bredere groep burgers wisten aan te spreken – iets wat in de jaren negentig ondenkbaar leek.

Ik wilde meer weten over de nieuwe activisten die ik in 2014 zag, hoe ze actief waren geworden, wat er aan hun activisme was voorafgegaan en waarom ze waren toegetreden tot radicaal- en extreemrechts. Maar het antwoord daarop bleek niet eenvoudig. Ondanks de media-aandacht die er was geweest, was er in Nederland relatief weinig academisch onderzoek naar radicaal- en extreemrechts gedaan. En als het er wel was, dan was het onderzoek vaak gedateerd. Zo heeft in het verleden Jaap van Donselaar een proefschrift geschreven over naoorlogse extreemrechtse groepen, maar hij behandelt de periode 1945-1990.[11] Een ander toonaangevend onderzoek is dat van Annette Linden, dat eind jaren negentig werd uitgevoerd.[12] Voor haar proefschrift interviewde zij 36 extreemrechtse activisten in de periode 1996-1999, die onder meer actief waren bij de NVU, Voorpost Nederland, de Centrum Democraten en CP'86. Ze sprak met hen over wie ze waren, waarom ze actief werden en waarom ze actief bleven.

Meer recent onderzoek naar wat deze huidige generatie activisten drijft en waarin zij zelf aan het woord komen, bevatte beperkte onder-

10 Rechtbank Overijssel, 27-10-2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:4134, Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, 27-02-2018: ECLI:NL:GHALRL:2018:1865

11 Donselaar, J. van (1991). *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland.* Amsterdam: Bakker (proefschrift)

12 Linden, A. (2009), *Besmet. Levenslopen en motieven van extreemrechtse activisten in Nederland*, Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam (proefschrift)

zoeksgroepen.[13] En de jaarlijkse rapporten van de Anne Frank Stichting en het Verwey-Jonker Instituut bieden vooral een inventarisatie van de stand van zaken wanneer het gaat om aantallen.[14] Een uitzondering daarop vormt overigens de in 2010 uitgebrachte monitor *In en uit extreemrechts*, waarvoor met twaalf voormalige extreemrechtse activisten werd gesproken die voorheen tot de harde kern behoorden – al betreft het ook hier een kleine onderzoeksgroep.[15]

Beperkt aantal studies

Vanwege de datering en de kleine aantallen geïnterviewde activisten vroeg ik me af in hoeverre de inzichten uit eerdere studies ook van toepassing waren op de huidige generatie radicaal- en extreemrechtse activisten (dat wil zeggen: actief rond 2015). Hoewel het voor de hand ligt om hierbij inzichten uit buitenlandse studies te betrekken, blijken ook die mogelijk beperkt van toepassing. Allereerst is het niet automatisch zo dat inzichten die voortkomen uit empirische onderzoeken naar radicaal- en extreemrechtse activisten in andere landen ook van toepassing zijn op Nederland. Zo deden Bert Klandermans en Nonna Mayer vanaf eind jaren negentig onderzoek naar 150 extreemrechtse activisten in vijf West-Europese landen. Zij concludeerden dat er binnen nationale contexten verschillen zijn waardoor het lastig is om landen te vergelijken.[16]

13 Gielen sprak met vijf activisten, Van den Bos et al. met veertien, Demant et al. met twee. Gielen, A.J. (2008), *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*, Amsterdam: Amsterdam University Press. Bos, K. van den, Loseman, A., en Doosje, B. (2009), *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC. Demant, F., Slootman, M., Buijs, F., en Tillie, J. N. (2008), *Teruggang en uittreding: processen van deradicalisering ontleed*, Amsterdam: IMES

14 Zie voor de eerste: Donselaar, J.G. van (1997), *Monitor racisme en extreemrechts. Eerste rapportage,* Leiden: Leids Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek. In hoofdstuk 2 en 3 zullen de overige monitors worden besproken. Vanaf 2011 werd de jaarlijkse *monitor* overgenomen door het Verwey-Jonker Instituut en omgedoopt tot *Rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, al bleef de Anne Frank Stichting wel het hoofdstuk over extreemrechtse uitingen en -geweld verzorgen.

15 Valk, I. van der, Wagenaar, W. en Demant, F. (2010), *Monitor Racisme en Extremisme: In en uit extreemrechts,* Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden

16 Zo wijzen zij bijvoorbeeld erop dat België en Italië een sterk nationalistische traditie kennen, inclusief jeugdbeweging, waardoor kinderen al op jonge leeftijd in hun gezin in aanraking komen met nationalistische ideeën. In Nederland bestaat een dergelijke context niet. Klandermans en Mayer (2006b), p. 37

Daarnaast gaat het ook hier om een beperkt aantal studies die zijn verspreid over verschillende vakgebieden. Radicaal- en extreemrechts is de afgelopen decennia bestudeerd vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines, waaronder criminologie, sociologie, politicologie, geschiedenis, psychologie en terrorismewetenschappen. Terugkerend probleem is dat veel theorieën een beperkte empirische onderbouwing hebben en dat empirische studies inzichten uit de theorie grotendeels buiten beschouwing laten. Daarmee is het huidige corpus aan academische literatuur over radicaal- en extreemrechts verworden tot een wirwar van theorieën waarbij onderzoekers niet of nauwelijks op elkaar reageren en amper pogingen doen om tot een gestructureerde onderzoeksmethode te komen. Of zoals de Noorse onderzoeker Jacob Ravndal het in zijn proefschrift in 2017 omschrijft: de bestaande literatuur op het gebied van radicaal- en extreemrechts is 'diverse, disorganized and discontinuous'.[17]

1.2 ONDERZOEKSVRAAG EN -OPZET

Omdat de bestaande literatuur slechts beperkt inzicht bood in de vraag hoe en waarom de huidige generatie Nederlandse radicaal- en extreemrechtse activisten (dat wil zeggen: actief rond 2015 actief was geworden en gebleven), wilde ik zelf nieuw onderzoek opzetten naar wat deze Nederlandse activisten drijft. Het laatste grote onderzoek daarnaar is immers eind jaren negentig uitgevoerd, waarbij activisten in een gedeeltelijk andere context opereerden.[18]

Daarbij is het van meet af aan de ambitie geweest om met activisten zelf te spreken. In het verleden is gebleken dat het uitgebreid analyseren van een veranderende context doorgaans geen concrete informatie oplevert over waarom mensen zich aansluiten bij radicaal- en extreemrechtse formaties. Zo schrijft Katherine Blee, die zeer veel onderzoek verrichtte naar vrouwen bij de Ku Klux Klan (KKK): 'Focusing on members helps us avoid the common but fallacious tendency to use (societal) patterns to understand micro (individual) behavior. We cannot assume that the same factors that explain mass social movements also supply the motivations for all those who join the movement. (...) To explain individual recruitment into the far right today we must

17 Ravndal, J. (2017), *Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe: A Comparative Analysis*, Oslo: University of Oslo (dissertation), p. 10

18 Linden (2009)

look at the actual motives and experiences of its participants rather than make sweeping generalizations about social trends.'[19]

Wie slechts een maatschappelijke context schetst en op basis daarvan conclusies doet over waarom mensen toetreden, laat volledig buiten beschouwing hoe activisten zelf betekenis geven aan wat zij doen. Wie een enquête afneemt, krijgt vooral een snapshot van iemands zoektocht op dat moment. Maar het blijft onduidelijk hoe iemand tot zijn overtuigingen is gekomen, waarom hij of zij die nog steeds aanhangt en welke externe en/of politieke factoren hier van invloed zijn geweest.[20] Met andere woorden: in plaats van te veronderstellen wat deze activisten drijft, is het zinvoller om te analyseren wat zij daar zelf over zeggen. Verklaringen over achtergronden en motieven bij toetreding zijn pas zinvol wanneer de samenhang in acht wordt genomen tussen sociale achtergrond, denkbeelden van activisten én de aantrekkingskracht van de formatie waarbij zij actief zijn.[21]

Tegelijkertijd wil ik met dit proefschrift ook op een andere manier een bijdrage leveren aan de bestaande literatuur, namelijk door de onderzoeksresultaten te spiegelen aan inzichten die voortkomen uit bestaande theorieën en toonaangevende empirische onderzoeken. Daarmee wordt nadrukkelijk aansluiting gezocht bij bestaand onderzoek en geprobeerd een samenhang te creëren. Hierbij wordt onderzocht wat geïnterviewden zelf zeggen, waarna er een relatie kan worden gelegd met eerdere inzichten uit de literatuur.

De onderzoeksvraag luidt dan ook als volgt:

Waarom worden radicaal- en extreemrechtse activisten (actief in de periode 2015-2018) actief, waarom blijven zij actief, en in hoeverre komt dit overeen met eerdere inzichten uit de literatuur?

19 Blee, K.M. (2002), *Inside organized racism: Women in the hate movement*, Berkeley: University of California Press, p. xv

20 Billig, M. (1978), *Fascists: A social psychological view of the National Front,* London: Academic Press, p. 96-97

21 Pennings, P. en Brants, K. (1985), *Rechts-extreme jongeren. Theorie en praktijk van politiek randgedrag*, Universiteit van Amsterdam: Vakgroep Collectief Politiek Gedrag

Onderzoeksopzet

Door middel van intensief veldonderzoek en levensloopinterviews met 36 radicaal- en extreemrechtse activisten heb ik gepoogd de onderzoeksvraag te beantwoorden. Hierbij staat centraal waarnaar zij op zoek waren toen ze zich aansloten bij radicaal- en extreemrechts, bijvoorbeeld spanning of rechtvaardigheid – iets dat vaker terugkomt in onderzoeken naar beweegredenen van activisten die deel uitmaken van radicale groepen.[22] Daarnaast heb ik niet alleen gekeken naar hun uitgangspositie, maar ook naar de mogelijke katalysator die ervoor zorgt dat zij wel toetreden tot radicaal- en extreemrechts terwijl vele anderen in een soortgelijke uitgangspositie die stap niet zetten.

Door met activisten zelf te praten, krijg je als onderzoeker een vrij compleet en gelaagd beeld. Geïnterviewden vertellen over het gezin waarin ze zijn opgegroeid en over hun eigen sociaaleconomische omstandigheden. Ze reflecteren op levensveranderende gebeurtenissen, emotionele overwegingen en psychologische factoren (micro), op de formatie waarvoor ze zich inzetten en op de radicaal- en extreemrechtse beweging in bredere zin (meso), en op maatschappelijke en globale ontwikkelingen die van invloed zijn op hun activisme (macro).

Door een vaste harde kern geïnterviewden langere tijd in hun activistische carrière te volgen en meerdere malen te spreken, kan ook veel aanvullende informatie worden vergaard over de dynamiek binnen de beweging (zoals interne conflicten, discussies over actiemethoden en de strijd om het leiderschap). Daarnaast geeft het de onderzoeker een blik achter de schermen. Dat laatste is zeer waardevol bij het bestuderen van leden van een subcultuur die deels via openbare manifestaties zoals demonstraties zichtbaar zijn, maar waarbij ook een aanzienlijk deel van het activisme achter de schermen plaatsvindt in de vorm van besloten borrels en bijeenkomsten.

1.3 TOEGEVOEGDE WAARDE

Met dit proefschrift beoog ik op vier punten een kennisbijdrage te leveren. Allereerst vormt dit onderzoek een update als het gaat om beweegredenen van radicaal- en extreemrechtse activisten in Nederland. Hoewel publicaties na 2000 zeker inzichten bieden,[23] was Lindens onderzoek naar activisten in de

22 Feddes, A., Nickolson. L. en Doosje, B. (2015), *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*, Universiteit van Amsterdam: Expertise-unit Sociale Stabiliteit

23 Zie onder meer: Gielen (2008), Valk et al. (2010), Demant et al. (2010)

periode 1996-1999 het laatste onderzoek in Nederland waarbij met tientallen mensen zelf is gesproken.[24]

Ten tweede is er maar een beperkt aantal studies waarin daadwerkelijk met radicaal- en extreemrechtse activisten zelf wordt gesproken over waarom zij actief worden en blijven.[25] Wanneer radicaal- en extreemrechts activisme wordt bestudeerd, gebeurt dit veelvuldig aan de hand van secundaire bronnen zoals politiedossiers of mediaberichtgeving.[26] Als gezegd, in het verleden is gebleken dat onderzoeken waarin activisten zelf aan het woord komen het meeste inzicht bieden in de vraag waarom zij actief worden en actief blijven. Dit proefschrift is een aanvulling op die reeks schaarse onderzoeken.

Ten derde is de verwachting dat dit onderzoek zal aantonen dat er hoofdlijnen zijn te onderscheiden wanneer het gaat om routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts – iets dat overigens ook in eerder onderzoek al naar voren is gekomen.[27] Hoewel ieder interview uniek is, zijn er eerder al hoofdlijnen aangeduid als het gaat om toetreding tot formaties die een overwegend negatief imago hebben, waar geïnterviewden naar op zoek zijn, wat hun uitgangspositie is en waarom zij actief worden.

Tot slot wordt bij een aanzienlijk deel van de toonaangevende empirische onderzoeken nauwelijks gereflecteerd op de bestaande theoretische inzichten. Evenmin wordt er gepoogd om tot een theoretisch kader te komen.[28] Hoewel dat weinig afdoet aan de onderzoeksresultaten en bevindingen, wordt in dit proefschrift wel nadrukkelijk de aansluiting gezocht bij de theorie doordat de bevindingen worden getoetst aan eerdere inzichten uit bestaande theorieën en empirische onderzoeken. Met andere woorden: welke bestaande inzichten komen ook in dit onderzoek terug en hoe verhouden ze zich tot elkaar?

24 Linden (2009)

25 Zie onder meer: Linden (2009), Simi, P. en R. Futrell (2009), 'Negotiating White Power Activist Stigma', in: *Social Problems*, Vol. 56, No. 1, p. 89-110, Levin, J. (2007), The Violence of Hate: Confronting Racism, Anti-Semitism, and Other Forms of Bigotry, Second Edition. Boston, MA: Pearson Education, Klandermans en Mayer (2006), Simi, P. en Futrell, R. (2004), 'Free spaces, collective identity and the persistence of U.S. White Power Activism', in: *Social Problems,* Vol. 51, No. 1, p. 16-42, Blee (2002), Bjørgo (1997), Bjørgo, T. (1997), *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses* (diss. Universiteit Leiden), Aho, J. (1992), *The Politics of Righteousness: Idaho Christian Patriotism*, Seattle: University of Washington Press, Barrett, S. (1987), *Is God a Racist? The Right Wing in Canada*, Toronto, ON: University of Toronto Press

26 Tridico, F. (2011), *Social movement theory and far right organizations,* Detroit: Wayne State University Dissertations, p. 4

27 Zie onder meer: Billig (1978), Blee (2002), Bjørgo (1997), Linden (2009)

28 Billig (1978), Barrett (1987), Blee (2002)

1.4 LEESWIJZER

Dit proefschrift is als volgt gestructureerd. Allereerst zal in het tweede hoofdstuk de definitie van 'radicaal- en extreemrechts' worden behandeld om inzichtelijk te maken welk fenomeen wordt onderzocht en hoe de onderzoeksgroep is afgebakend. Daarna wordt in het derde hoofdstuk dieper ingegaan op de geschiedenis van naoorlogs radicaal- en extreemrechts in Nederland, waarbij wordt gekeken welke veranderingen zijn waar te nemen die mogelijk relevant zijn voor de context waarin de voor dit onderzoek geïnterviewde activisten opereren.

In het vierde hoofdstuk worden theorieën besproken aan de hand waarvan toetreding van radicaal- en extreemrechtse activisten in het verleden is bestudeerd. Ook wordt besproken welke inzichten naar voren komen in toonaangevende empirische onderzoeken. Vervolgens zal in het vijfde hoofdstuk de opzet van het onderzoek, de onderzoeksmethode en de onderzoekspopulatie nader worden toegelicht.

Als gezegd, in dit onderzoek zijn verschillende routes van toetreding naar voren gekomen bij activisten die zich aansluiten bij 'radicaal- en extreemrechts'. De hoofdstukken 6 tot en met 10 vormen het empirische deel van dit proefschrift. Hierin worden achtereenvolgens de routes van Spanningzoekers, Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers, Sociale Zoekers en Ideologische Zoekers besproken en bijbehorende conceptuele dynamische modellen gepresenteerd. Tot slot zal in hoofdstuk 11 in de conclusie worden gereflecteerd op het onderzoek.

2. DEFINITIEKWESTIES: HET BELANG VAN PRECISIE

'Toen niet! Nu niet! Nooit meer fascisme!' Het is een gevleugelde kreet van antifascisten wanneer zij manifestaties verstoren, waarbij predikaten als fascistisch, nationalistisch, radicaal-rechts en extreemrechts voor hen inwisselbare kwalificaties zijn die op hetzelfde neerkomen.[29]

De antifascisten zijn overigens niet de enigen die er een brede definitie op nahouden. Sinds de jaren vijftig woedt er een felle discussie in academische kringen over het gebruik van het predikaat 'extreemrechts'. Hoewel de term door veel wetenschappers wordt gebruikt, is er geen consensus over wat de exacte definitie hiervan is. Zo registreerde politicoloog Cas Mudde halverwege de jaren negentig maar liefst 26 verschillende definities, samen met 58 verschillende ideologische kenmerken.[30]

In veel studies naar radicaal- en extreemrechts wordt de conclusie getrokken dat het eigenlijk te ingewikkeld is voor een sluitende omschrijving.[31] Deels komt dit doordat de term niet alleen voor wetenschappelijke doeleinden wordt gebruikt, maar ook politiek wordt aangewend om opponenten te beschadigen en te criminaliseren. Ook kunnen opvattingen over wat radicaal- en extreemrechts is per continent of land verschillen.[32] In de Verenigde Staten zijn er bijvoorbeeld conservatief-christelijke bewegingen die nadrukkelijk voor wapenbezit zijn, en fel tegen abortus. Omdat sommige leden er xenofobe opvattingen op nahouden of uitgesproken tegenstanders zijn van gemengde huwelijken, worden ook zij in onderzoek weleens aangemerkt als radicaal- en extreemrechts.[33]

29 L. Stack, 'Alt-Right, Alt-Left, Antifa: A glossary of Extremist Language', *The New York Times,* 15 augustus 2017

30 Mudde, C. (1996), 'The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family', in: *West European Politics*, Vol. 19, No. 2, p. 225-248

31 Mudde, C. (2000), *The ideology of the extreme right*, Manchester: Manchester University Press, p. 10. Zie ook: Merkl en Weinberg (2003)

32 Mudde, C. (2010), 'The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy', in: *West European Politics,* Vol. 33, No. 6, p. 1167-1186

33 Blee, K. (2010), 'Conservative and Right-Wing Movements, in: *Annual Review of Sociology,* Vol. 36, p .269-286

Omdat het gebruik van het predikaat 'radicaal- en extreemrechts' nogal diffuus kan zijn, is het belangrijk om in dit hoofdstuk te definiëren wat er in dit onderzoek onder wordt verstaan. Niet alleen wordt hiermee expliciet gemaakt binnen welke bandbreedte de denkbeelden van de geïnterviewden vallen, het helpt ook bij het vaststellen van minimaal aanwezige radicale overtuigingen aan de hand waarvan een onderzoeksgroep kan worden afgebakend. Met andere woorden: wat is qua ideologie en attitudes een ondergrens waaraan geïnterviewden moeten voldoen om te kunnen worden aangemerkt als radicaal- en extreemrechts en daarmee in aanmerking te komen voor dit onderzoek?

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke definitie van radicaal- en extreemrechts voor dit onderzoek wordt gehanteerd en hoe deze tot stand zijn gekomen. Maar eerst zullen in de volgende deelparagraaf dilemma's worden besproken waar andere onderzoekers op het gebied radicaal- en extreemrechts tegenaan lopen.

2.1 DILEMMA'S BIJ DEFINITIES

Wat is extreemrechts en hoe verhoudt zich dat tot radicaal-rechts? Moet er een onderscheid worden gemaakt tussen het gedachtegoed van uiterst rechtse politici die aan de verkiezingen meedoen en dat van buitenparlementaire activisten? En aan hoeveel kenmerken moet iemand voldoen voor je diegene het predikaat 'extreemrechts' kan geven? Deze vragen vormen slechts een greep uit de dilemma's waar academici mee worstelen wanneer zij onderzoek doen naar radicaal- en extreemrechts.

Tekenend voor de discussie is een anekdote van de Duitse politicoloog Michael Minkenberg over een internationaal gezelschap van onderzoekers dat het maar niet eens kon worden over wat de titel moest zijn van een boek over nieuwe rechtse politieke partijen in Europa. De onderzoekers verzandden in een discussie of er gesproken moest worden van radicaal-rechts, extreemrechts of populistisch rechts. De discussie liep zo hoog op dat een van hen vervolgens grapte het boek dan maar 'Bad People in Europe' te noemen.[34]

34 Jacobs, D. en Rummens, S. (2003), "Wij zeggen wat ù denkt'. Extreem-rechts in Vlaanderen en nieuw radicaal-rechts in Europa', in: *Krisis, tijdschrift voor empirische filosofie,* Vol. 4, No. 2, p. 51-59

Polen van de ideologische schaal

Ook in een landenvergelijkend onderzoek als dat van Klandermans en Mayer worstelden onderzoekers met de definitie, niet in de laatste plaats omdat veel bestudeerde formaties zichzelf niet als extreemrechts beschouwden.[35] Zij hanteerden een weinig statische opvatting, geleend van Seymour M. Lipset en Earl Raab.[36] Volgens Lipset en Raab betekent extremisme dat individuen de polen van de ideologische schaal opzoeken, waarbij zij buiten de kaders van het democratische politieke proces treden. Zij pleiten ervoor een norm te hanteren: hoe ver is iemand bereid te gaan voor zijn denkbeelden? Hierbij wordt de grens gelegd bij de mate waarin het gebruik van geweld is geaccepteerd. Het lastige hieraan is dat onderzoekers naar racistisch geweld vaak evenmin een definitie hanteren van wat extreemrechts inhoudt. Dergelijke onderzoeken zijn vooral gebaseerd op misdaadcijfers, waarbij niet altijd duidelijk is of gewelddadigheden worden gepleegd op basis van vooroordelen ten aanzien van andere sociale, economische of raciale groepen – of dat er een andere aanleiding is.[37]

Veel geïnterviewden in het onderzoek van Klandermans en Mayer, en in het Nederlandse onderzoek van Linden, waren lid van een politieke partij die zich aan de uiterst rechterzijde van het spectrum bevond. Maar die partijen maakten doorgaans nog wel deel uit van de politieke arena en zochten naar oplossingen binnen de kaders van de parlementaire democratie. 'Consequently, we decided to consider as extreme right the parties located furthest in the right in each country and rely on the interviews to investigate the ideological stands of their members and their respect for democratic procedures,' zo besluiten Klandermans en Mayer.[38] Annette Linden kiest in haar proefschrift de term extreemrechts omdat die in zowel het wetenschappelijke als het maatschappelijke debat gebruikt wordt om de onderzochte partijen

35 Klandermans en Mayer (2006a), p. 4

36 Lipset, S.M. en Raab, E. (1977)

37 Onderzoek naar racistisch geweld is vaak anekdotisch van aard, er zijn geen eenduidige databases. Zie onder meer: Levin, J. en McDevitt, J. (2008), 'Hate Crimes', in: Kurtz, L. (Ed.), *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, Cambridge, Massachusets: Academic Press

Daarnaast zijn onderzoekers vaak afhankelijk van de mate waarin de politie doorvraagt naar iemands motieven. Zie onder meer: Levin, J. en McDevitt, J. (1993), *Hate crimes: The rising of bigotry and bloodshed*, New York: Plenum, Levin J. en McDevitt, J. (2002), *Hate crimes revisited: America's war on those who are different*, Boulder, CO: Westview Press

38 Klandermans en Mayer (2006a), p. 4

aan te duiden.[39] Maar in dit proefschrift staan met name activisten centraal die niet actief (meer) zijn bij politieke partijen.

Mozaïek

Ook in andere Nederlandse onderzoeken naar radicaal- en extreemrechts is de definitie vaak weinig expliciet gemaakt. Zo gaf Jaap van Donselaar in de jaren negentig in zijn proefschrift een overzicht van groepen, partijen en kleinere collectieven die expliciet na de Tweede Wereldoorlog nog aanhaakten bij het gedachtegoed van de Duitse bezetter. Ook Van Donselaar hanteerde hierbij geen scherpe, in algemene termen omschreven definitie.[40] Eerder sprak hij van een 'mozaïek', een verzameling 'van grotere en kleinere, radicale of minder radicale organisaties, die veelal tegen elkaar aanleunen en elkaar vooral ook beconcurreren'.[41]

Daarbij ging hij uit van een vrijwel eensgezinde maatschappelijke veroordeling van dergelijke groeperingen, zoals ooit geformuleerd door Hermann von der Dunk: 'De basisconsensus ten aanzien van 'goed' en 'fout' is sedert 1945 onveranderd gebleven omdat deze basisconsensus tevens het geestelijk fundament vormt van de hedendaagse democratie in Nederland en in heel het Westen.'[42] Dat naoorlogse uitingen van fascisme vrijwel altijd negatieve publiciteit opriepen, impliceerde volgens Van Donselaar dat de stelling van Von der Dunk klopte.[43]

39 Linden (2009). Hierbij baseert Linden zich op het eerdergenoemde werk van Michael Billig, die weliswaar ook geen definitie van extreemrechts geeft, maar stelt dat het niet moeilijk is om 'geschikte voorbeelden' te selecteren voor onderzoek. Billig voegt er wel aan toe dat het voor de wetenschap niet wenselijk is om vanuit intuïtie te werken en dat te allen tijde moet kunnen worden betoogd waarom partijen of organisaties zowel extreem als rechts worden genoemd. Zie: Billig (1978)

40 Donselaar, J.G. van (1991), *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*, Amsterdam: Bakker (proefschrift)

41 Van Donselaar (1991), p. 14

42 Opgetekend door J.C.H. Blom. Zie: Blom, J.H.C. (1983), *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Rede: Octaro, Bergen, p. 9

43 Van Donselaar (1991), p. 11. Van Donselaar wordt, bijna twee decennia na zijn proefschrift, preciezer. Hij beschrijft extreemrechts in hoofdlijnen: positieve oriëntatie op 'het eigene', afkeer van 'het vreemde', van politieke tegenstanders en van de gevestigde politiek (en orde) in het algemeen. Daarnaast heeft het een hang naar het autoritaire. Zie: Van Donselaar (2009)

Toch is het nog maar de vraag in hoeverre 'negatieve publiciteit' de dagelijkse praktijk correct weergeeft. In een onderzoek naar mediaberichtgeving in de periode 1986-2004 rondom de Centrum Democraten (CD) en de Lijst Pim Fortuyn (LPF) concludeerden onderzoekers dat er bijzonder veel aandacht uitging naar controversiële aspecten.[44] Overigens merkten zij ook op dat er in 2004 een omslag leek te zijn, waarna de berichtgeving over de LPF gevarieerder en genuanceerder werd. Dat neemt niet weg dat beide partijen in de Nederlandse media vaak zijn geportretteerd als een verzameling van extreemrechtse fanatici, nazi's en fascisten, waarbij dat etiket volgens de onderzoekers niet altijd terecht was.

Omdat het niet wenselijk is slechts op intuïtie of op mediaberichtgeving te varen, is het noodzakelijk om te definiëren wat radicaal- en extreemrechts is – al blijft het lastig om kernovertuigingen en kerndoelen te destilleren. Niet alleen is er grote onderlinge verscheidenheid tussen organisaties en individuen, ook definities en het toekennen van predikaten zijn allerminst statisch gebleken.

Korte en lange definities: de hoeveelheid aan kenmerken

Onderzoekers worstelen met de vraag aan *welke* kenmerken, en aan *hoeveel* kenmerken iemand moet voldoen om iemand het predikaat 'extreemrechts' te geven. Mudde nam, als gezegd, studies uit de periode 1980-1995 onder de loep en kwam tot maar liefst tot 26 verschillende definities en 58 ideologische kenmerken.[45] In de helft van de onderzochte studies kwamen vijf elementen steevast naar voren: nationalisme, racisme, xenofobie, antidemocratische houding (ook wel: anti-establishment) en de roep om een sterke staat (ook wel: 'law and order'-standpunten). Deze vijf elementen komen ook in meer recente studies terug.[46]

44 In een vijfde van de berichten werd er gebruikgemaakt van 'stigmatiserende associaties', zoals vergelijkingen met de nazi's. Door de focus op xenofobe en exclusionistische standpunten werden beide partijen als een controversiële buitenstaander gepresenteerd – zelfs al was er qua standpunten op het gebied van bijvoorbeeld criminaliteitsbestrijding een grote overlap met liberale en conventionele partijen. Schafraad, P., Wester, F. en Scheepers, P. (2009), 'Controversiële buitenstaanders: een longitudinale studie naar berichtgeving over ver rechts in Nederlandse dagbladen', in: *Migrantenstudies*, Vol. 25, No. 3, p. 221-236

45 Mudde (1996)

46 Het onderzoek van Mudde past in een traditie waarbij standpunten van radicaal- en extreemrechtse politieke partijen zijn terug te brengen tot deze vijf genoemde kenmerken. Mudde (1996). Zie ook: Kitschelt, H. (1995), *The radical right in Western Europe. A comparative analysis*, Ann Arbor: The University of Michigan Press. Ignazi, P. (2006), *Extreme right parties in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.

In de kortere definities bestaat extreemrechts gedachtegoed slechts uit enkele kenmerken, zoals racisme, xenofobie en nationalisme.[47] Maar er zijn ook langere definities, waarbij het extreemrechtse gedachtegoed zelfs is opgebouwd uit tien kenmerken, waaronder anticommunisme, antipluralisme en cultureel pessimisme.[48] Anderen voegen er sympathieën ten aanzien van complottheorieën aan toe en benadrukken de acceptatie van geweld als passende oplossing.[49] Soms wordt ook het fundamentele geloof in de ongelijkheid van man en vrouw meegewogen.[50]

Maar of het nu om drie, vijf of tien kenmerken gaat, hoeveel kenmerken moeten aanwezig zijn voor iemand het predikaat extreemrechts krijgt, en welke elementen zijn daarbij van doorslaggevend belang? Ook daarover lopen de meningen uiteen. Zo is er een kwantitatieve benadering waarbij alle vijf door Mudde genoemde elementen even belangrijk zijn. Bij de kwalitatieve benadering moet er juist een antidemocratisch element zijn om van 'extreem' of 'extremisme' te kunnen spreken. En volgens de gecombineerde methode moeten er twee elementen zijn, waaronder een uitsluitingsmechanisme zoals xenofobie en een hiërarchisch element zoals het eerdergenoemde autoritarisme.[51]

Anderen, zoals Minkenberg, waarschuwen ervoor dat er niet zoiets bestaat als een checklist of een dichtgetimmerde definitie waarmee kan worden afgevinkt of een groep extreemrechts is of niet; dat kan alleen worden vastgesteld door empirisch onderzoek.[52] En ook Blee vindt dat er nu eenmaal een te grote variatie aan rechtse bewegingen is als het gaat om ideologieën, culturele doctrines, strategieën, organisatie en tactieken. Wel meent Blee dat het label

47 Zie: Macridis, R.C. (1989), *Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes*, Glennview: Foresman and Company, p. 231. Ook Hans de Witte noemt drie elementen: antipluralisme, afkeer van de parlementaire democratie en geloof in de noodzaak van sterk leiderschap. Zie: Witte, H. de (1997), *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. Wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat*, Leuven: Acco.

48 Zie: Falter, J.W. en Schumann, S. (1988), 'Affinity towards right-wing extremism in Western Europe', in: *West European Politics,* Vol. 11, No. 2, p. 96-110

49 McGowan, L. (2014), *The radical right in Germany. 1870 to the Present*, London: Routledge, p. 21-23 (1e dr. 2002)

50 Jacobs en Rummens (2003)

51 Mudde (1996), p. 218-210

52 Minkenberg, M. (2003), 'The renewal of the radical right: between modernity and anti-modernity', in: *Government and Opposition,* Vol. 35, p. 170-188. Minkenberg, M. (2009), 'The Radical Right in Europe. Challenges for Comparative Research', in: Bertelsmann Stiftung (Eds.), *Strategies for Combatting Right-Wing Extremism in Europe* , Güntersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung

'rechts' exclusief is voorbehouden aan bewegingen die zich richten op ras en etniciteit, en geweld als tactiek of doelstelling hanteren.[53]

Bijna tien jaar na Mudde poogde Elisabeth Carter extreemrechts te definiëren, al nam zij vooral politieke partijen in ogenschouw. Ook zij kwam uit op dezelfde vijf elementen. Carter maakt hierbij gebruik van de hierboven beschreven kwalitatieve benadering.[54] Daarbij is een antidemocratisch sentiment van fundamenteel doorslaggevend belang, terwijl de andere vier elementen dat niet zijn. Volgens Carter zou de scheidslijn van het benoemen van een groep als extreem of niet-extreem moeten liggen bij het accepteren of afwijzen van fundamentele waarden, procedures en instituties van de democratische rechtsorde van het land waarbinnen de beweging zich manifesteert. Daarbij ligt er volgens haar een belangrijke grens bij het accepteren of afwijzen van het principe dat alle mensen gelijk zijn.[55]

Carter hanteert dezelfde vijf kenmerken als Mudde, maar voegt daar twee elementen aan toe: afwijzing van de democratische rechtsstaat en afwijzing van het gelijkheidsbeginsel. Met name dat laatste element is een belangrijke toevoeging, want wanneer alleen het criterium afwijzing van de democratische rechtsstaat leidend zou zijn, dan zouden zelfs sommige neonazi-formaties niet extreemrechts zijn.[56]

Meer recent introduceerden Tore Bjørgo en Jacob Ravndal een nieuwe typologie voor radicaal- en extreemrechts, gebaseerd op basis van drie studies, waaronder die van Mudde.[57] Wat opvalt is dat zij radicaal- en extreemrechts onderbrengen onder het paraplubegrip 'The Far Right' en vervolgens indelen aan de hand van concrete attitudes en doelen:

53 Blee (2010)

54 Carter, E. (2005), *The Extreme Right in Western Europe: Success or failure?*, Manchester: Manchester University Press

55 Carter, E. (2017), 'Party Ideology', in: C. Mudde (Ed.), *The Populist Radical Right: A Reader*, London/New York: Routledge, p. 31

56 McGowan (2014), p. 10

57 Het model werd oorspronkelijk ontworpen door Lars-Erik Berntzen en daarna aangepast door Bjørgo en Ravndal. Het model is gebaseerd op drie studies: Mudde (2000), Berntzen, L. E. (2018), *The Anti-Islamic Movement: Far Right and Liberal?,* Florence: European University Institute (PhD Thesis), Teitelbaum, B. (2017), *Lions of the North: Sounds of New Nordic Radical Nationalism,* Oxford: Oxford University Press. Zie: Bjørgo, T. en Ravndal, J.A. (2019), 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses', *ICCT Policy Brief,* September 2019. Geraadpleegd (20 januari 2020) via: https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/09/Extreme-Right-Violence-and-Terrorism-Concepts-Patterns-and-Responses.pdf

Figuur 2.1 De typologie van Tore Bjørgo en Jacob Ravndal

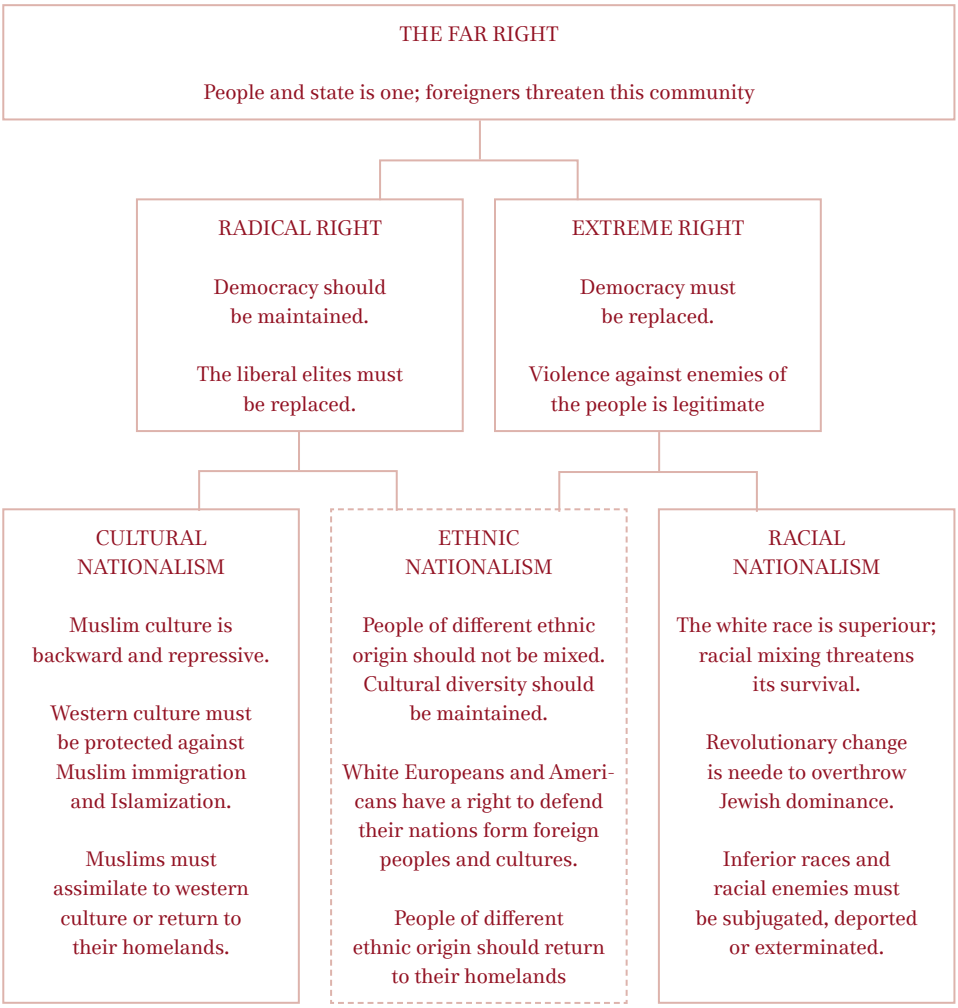

De kracht van de hier geschetste typologie is dat deze aansluit bij de praktijk en radicaal- en extreemrechts indeelt aan de hand van expliciete ideologische standpunten en narratieven. Daarnaast is hun typologie ook geschikt om individuen en formaties in onder te brengen die buiten politieke en juridische paden naar oplossingen zoeken. Tegelijkertijd kunnen ideologieën en attitudes hyperindividueel zijn. Daarom is het zinvol om in de volgende twee deelparagrafen uitgebreider af te bakenen welke definities voor dit proefschrift zijn gehanteerd voor radicaal- en extreemrechts.

2.2 DEFINITIE EXTREEMRECHTS: KENMERKEN, DOELEN EN VERLANGENS

In de vorige deelparagraaf is al beschreven hoe zowel Mudde als Carter extreemrechts definieert aan de hand van vijf kenmerken: racisme, nationalisme, een antidemocratische houding (ook wel: anti-establishment) en de roep om een sterke staat. Carter voegde daar twee doorslaggevende elementen aan toe: afwijzing van de democratische rechtsstaat en afwijzing van het gelijkheidsbeginsel.[58]

Een andere bruikbare definitie komt terug in het werk van de politicoloog Lee McGowan. Hij baseert zich op de definitie die in jaarverslagen van het Duitse Bundesamt für Verfassungsschutz (de Duitse binnenlandse veiligheidsdienst) wordt gebruikt. McGowan definieert extreemrechts als: 'striving for a totalitarian or at least an authoritarian state, as rejecting the representative parliamentary democracy, finding their motivation in a brand of nationalism that severely restricts the civil liberties of the individual and is directed against international understandings as well as racism'.[59] Met andere woorden, wie vanuit een nationalistische overtuiging burgerlijke vrijheden wil inperken (al dan niet in het algemeen, of alleen bij etnische of religieuze minderheden), keert zich ook tegen de democratische rechtsorde en kan als extreemrechts worden bestempeld.

In dat licht is het zinvol om te kijken welke definitie de Nederlandse Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) hanteert. In het jaarverslag uit 2000 van de BVD, de voorloper van de AIVD, worden twee rechtse fenomenen beschreven. Ten eerste is er volgens de dienst het zogenoemde 'burgerlijk extreemrechts', waarvan de vertegenwoordigers er ultranationalistische en op zijn minst xenofobe ideeën op nahouden en prediken. Daarnaast zijn er de radicalere 'neonazistische' groeperingen die er racistische en antidemocratische opvattingen op nahouden, al is er ook een zekere 'kruisbestuiving'.[60]

Ook maakt de AIVD in diverse nota's en jaarverslagen onderscheid tussen 'extreemrechts' en 'extremistisch rechts'. 'Extreemrechts' kenmerkt zich volgens de AIVD door xenofoob gedachtegoed maar gebruikt nog wel democratische middelen – als voorbeeld worden onder meer de Centrum Democraten

58 Zie onder meer: Mudde (1996), Carter (2005)

59 McGowan (2014), p. 26

60 BVD (2001), *Jaarverslag 2000*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 2-22

genoemd. Het woord 'extreem' slaat hier op de extremiteit van ideeën.[61] De AIVD gebruikt de term 'extremistisch rechts' voor partijen die ondemocratische middelen willen gebruiken om antidemocratische doelen te bereiken. Daaronder schaart de AIVD onder meer de Nederlandse Volks-Unie, die ernaar streeft naar NSDAP-model een eenpartijstaat te vestigen – met de NVU als enige partij.[62]

In conflict met de democratische rechtsstaat

Toch roept het onderscheid van de AIVD vragen op. Iemand die bijvoorbeeld vanuit xenofobe opvattingen op straat vecht met groepen met een migratieachtergrond (inzet van een ondemocratisch middel), maar niet zozeer een antidemocratisch doel voor ogen heeft – is diegene dan extremistisch rechts of extreemrechts? En ook al hebben sommige extreemrechtse groepen en individuen misschien geen uitgesproken antidemocratische doelen, in hun beleving trekken zij het ideaalbeeld van een gesloten samenleving waar zij anderen van willen uitsluiten dusdanig ver door dat zij wel in conflict komen met de democratische rechtsstaat. Daarbij raakt het gelijkheidsbeginsel uit de grondwet ondergeschikt en kiezen zij liever voor sterk leiderschap dan voor een parlement met bijbehorende pluriformiteit en meningsverschillen.

Vanaf 2018 gebruikt de AIVD de term 'rechts-extremisme', waaronder ze haar eigen definitie van extremisme schaart ('het actief nastreven en/of ondersteunen van diepingrijpende veranderingen in de samenleving die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde'), in combinatie met vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde (cultuur) elementen en/of ultranationalisme.[63]

61 AIVD (2010)

62 De NCTV volgt in grote lijnen de definities van de AIVD en maakt onderscheid tussen activisme en extremisme. Activisten uiten hun mening, maar houden zich aan de wet. Extremisten doen dit niet; in het nastreven van hun idealen overtreden zij bewust de wet. Activisme wordt extremisme wanneer er bewust strafbare feiten worden gepleegd, zoals bedreigingen en vernieling. In het geval van extreemrechts ziet de NCTV dat de focus verschuift van 'klassiek' extreemrechts (neonazistisch) naar anti-islam. Door de jihadistische dreiging en de grote asielinstroom naar Nederland zien extreemrechtse groepen de kans om die anti-islamsentimenten en anti-Europa-gevoelens onder een breder publiek onder de aandacht te brengen dan de klassieke achterban. Daarbij maakt de NCTV zich met name zorgen over de toename van het aantal bedreigingen, intimiderende acties en gewelds-incidenten ten aanzien van lokale bestuurders, migranten, pleitbezorgers van de opvang van asielzoekers, en opvangcentra en moskeeën.

63 AIVD (2018), *Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 4

Voor dit proefschrift is ervoor gekozen om dicht bij de definitie van McGowan te blijven, verrijkt met de door Mudde en Carter genoemde kenmerken en elementen. De definitie luidt dan ook als volgt:

Individuen zijn extreemrechts wanneer zij een uitgesproken ideologie hebben die wordt gekenmerkt door nationalisme, racisme, xenofobie, een antidemocratische houding en/of de roep om een sterke staat. Dit uit zich in het verlangen naar een autoritaire staat, de bereidheid tot het gebruik van geweld, het willen inperken van de parlementaire democratie, streven naar een homogene etnische staat, het afwijzen van het gelijkheidsbeginsel en/of het willen inperken van grondrechten (van burgers in het algemeen, of van specifieke etnische of religieuze groepen).

2.3 DEFINITIE RADICAAL-RECHTS: KENMERKEN, DOELENS, VERLANGEN

Naast het hierboven gedefinieerde 'extreemrechts' is er een groot grijs gebied van organisaties, groepen, individuen en politieke partijen die weliswaar kritisch zijn ten aanzien van de democratie, maar die zich wel aan de politieke spelregels houden.[64] De laatste categorie krijgt in de literatuur doorgaans het predikaat 'radicaal-rechts', waarbij 'radicaal' staat voor de verwerping van pluralistische waarden.[65]

Daarmee is de discussie nog niet beslecht, want ook hier is er geen eenduidige definitie die wordt gehanteerd. Wanneer het bijvoorbeeld gaat om vermeende radicaal-rechtse politieke partijen, bieden partijprogramma's of kiezersprofielen vaak onvoldoende criteria. Daarom wordt doorgaans gekozen voor een zo breed mogelijke definiëring, maar in de praktijk blijkt dat lastig te hanteren in een dynamisch landschap met een diverse set aan partijen – laat staan wanneer het wordt toegepast op individuen en formaties.

64 Zie onder meer: McGowan (2014), Veugelers, J. en Magnan, A. (2005), 'Conditions of far-right strength in contemporary Western Europe: an application of Kitschelts Theory', in: *European Journal of Political Research,* Vol. 44, No. 6, p. 837-860, Betz (1994), Kitschelt (1995), Rydgren (2007), Brug, W. van der, en Fennema, M. (2007), 'What causes people to vote for a radical right party? A review of recent work', in: *International Journal of Public Opinion Research,* Vol. 19, No. 4, p. 474-487, Minkenberg, M. (2013), 'From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream', in: *Journal of Contemporary European Studies,* Vol. 21, No. 1, p. 5-24, Mudde, C. (2017) (Ed.), *The Populist Radical Right: A Reader*, London: Routledge.

65 Rydgren (2007).

Ideologische categoriseringen verschillen in de praktijk nogal eens. Zo laat Mudde de LPF buiten beschouwing, terwijl Norris de LPF als vertolker van rechtse sentimenten ziet.[66] Jacobs en Rummens definiëren de LPF als radicaal-rechts, Piero Ignazi bestempelt de LPF als extreemrechts en deelt de partij in bij de Centrum Democraten en de Nederlandse Volks-Unie. [67] Zo zijn er eveneens voortdurende discussies over het rechtse gehalte van de PVV, en kunnen partijen in de loop der jaren van gedaante veranderen.[68]

Alternatief voor de democratie

Ook is er geen consensus over hoe radicaal-rechts zich tot extreemrechts verhoudt. Soms wordt extremisme gezien als een sterkere vorm van radicalisme, anderen vinden dat deze scheidslijn juist bepaald moet worden door de mate van betrokkenheid en/of acceptatie van geweld, terwijl een volgende groep weer vindt dat de term 'extremisme' enkel moet worden gereserveerd voor buitenparlementaire groepen.[69] En dat werpt weer de vraag op hoe je rechtse politieke partijen beoordeelt die vanuit de oppositie deelnemen aan het democratisch proces, maar zich tegelijkertijd als alternatief voor de democratie presenteren.[70]

Ten aanzien van extreemrechts is er bij radicaal-rechts ook een aantal ideologische verschillen aan te duiden. Zo streeft extreemrechts doorgaans naar een homogene etnische, staat terwijl radicaal-rechts eerder verlangt naar een homogene culturele staat.[71]

Mudde brengt de radicaal-rechtse ideologie terug tot drie elementen: autoritarisme, nativisme en populisme.[72] Met autoritarisme wordt bedoeld dat

66 Mudde (2007), Norris (2005)

67 Jacobs en Rummens (2003), Ignazi (2006)

68 Mudde (2007). Mudde kwalificeerde de PVV als rechts-populistisch. Later noemde hij de partij 'radicaal-rechts'. Zie: Mudde, C. 'The future of Dutch democracy. What the Election Revealed About the Establishment – and Its Challengers', in: *Foreign Affairs,* 28 maart 2017. Wagenaar en Rodrigues kwalificeren de PVV als 'nieuw extreemrechts'. 'Nieuw' omdat de partij afwijkt van klassiek extreemrechts en geen neonazistische oriëntatie heeft met bijbehorend antisemitisme. Zie: Rodrigues en Wagenaar (2010). Vossen constateert dat de PVV en Wilders een transitie maken van conservatief liberalisme naar neoconservatisme, om uiteindelijk een eigen unieke versie van nationaal populisme uit te dragen. Zie: Vossen (2011)

69 Zie onder meer Mudde (2000), p. 12-13

70 Betz (1994)

71 Linden (2009), p. 21, Mudde (1998)

72 Mudde (2007)

de samenleving strikt geordend dient te zijn, waarbij overtreding van de regels streng moet worden bestraft ('law and order'). Met nativisme wordt een ideologische stroming bedoeld waarin nationalistische en xenofobe standpunten samenkomen ('eigen volk eerst'). Er wordt verlangd naar een homogene natiestaat waarin vreemde elementen, zoals culturen en religies, als bedreigend worden ervaren en dienen te worden uitgesloten. Onder populisme wordt een retoriek verstaan die een onverenigbare tegenstelling en conflictueuze verhouding voorstelt tussen de gewone man in de straat en de corrupte (politieke) elite.

Stem van het volk

Mudde merkt op dat radicaal-rechtse partijen niet antidemocratisch zijn (ze schermen er ook mee dat ze 'de stem van het volk zijn'), maar dat hun ideeën vaak wel op gespannen voet staan met de democratische rechtsorde. Ze willen weliswaar niet de democratie verwerpen, maar ageren tegelijkertijd wel tegen internationale verdragen, antidiscriminatiebepalingen en wetten waaraan zij door rechters worden gehouden. Hoewel Muddes onderzoek vooral is gericht op politieke partijen, kunnen zijn elementen evengoed opgaan voor radicaal-rechtse formaties en individuen.

Overigens vond ook Van Donselaar dat er naast 'extreemrechts' een nieuwe term moest komen. In 2009 lanceerde hij het predikaat 'nieuw rechts radicaal' voor groepen en politieke partijen die niet voortkomen uit een 'klassieke' extreemrechtse traditie.[73] Daarmee bedoelt Van Donselaar dat zij geen neonazi-achtergrond hebben en doorgaans ook niet met antisemitisme flirten: ze zijn eerder nationaaldemocratisch dan nationaalsocialistisch. Toch hebben ze wel degelijk eigenschappen van extreemrechts, zoals een positieve oriëntatie op 'het eigene', een afkeer van 'het vreemde' en een hang naar het autoritaire – waarbij 'het vreemde' vooral vermeende 'islamisering' en 'niet-westerse allochtonen' betreft. Volkeren uit omringende landen zoals Duitsers, Engelsen en Fransen behoren dan weer niet tot 'het vreemde'.[74]

In navolging van Mudde en Van Donselaar zal in dit proefschrift de volgende definitie van radicaal-rechts worden gehanteerd:

73 Van Donselaar (2009), p. 15

74 Van Donselaar (2009), p. 86, Linden (2009). Van Donselaar gebruikt het predikaat 'nieuw rechts radicaal' onder meer voor de PVV. De PVV is 'nationaal-democratisch', maar komt niet voort uit een extreemrechtse traditie. Bovendien is de partij niet antisemitisch en distantieert Wilders zich altijd van extreemrechts.

Individuen zijn radicaal-rechts wanneer zij een uitgesproken ideologie hebben die wordt gekenmerkt door autoritarisme, nativisme en populisme. Hun overtuiging uit zich in het verlangen naar het willen inperken van de invloed van een gepercipieerde (politieke) elite en het streven naar een homogene culturele samenleving. Hoewel zij niet expliciet de parlementaire democratie afwijzen, kunnen hun verlangens daarmee wel op gespannen voet staan omdat zij de grondrechten en burgerlijke vrijheden van religieuze en etnische minderheden willen inperken.

Hierbij valt bij het laatste te denken aan het oproepen tot het verbieden van de bouw van moskeeën in Nederland (inperken godsdienstvrijheid) of het niet willen toekennen van uitkeringen aan mensen met een migratieachtergrond (in strijd met het gelijkheidsbeginsel).

2.4 CONCLUSIE

Om niet op intuïtie of berichtgeving in de media te hoeven varen, zijn in dit hoofdstuk definities van extreemrechts en radicaal-rechts voor dit onderzoek vastgesteld. Aanvankelijk was na de Tweede Wereldoorlog 'extreemrechts' een handige verzamelterm omdat organisaties en individuen ook daadwerkelijk (al dan niet heimelijk) terugverlangden naar het Derde Rijk. Tegelijkertijd kon het woord 'extreem' slaan op buitenparlementaire groepen die er ondemocratische doelen op nahielden en er niet voor terugschrokken om daarvoor geweld te gebruiken.

Vanaf de jaren tachtig kwamen er ook partijen en groeperingen op die er een eigen politieke agenda op nahielden en zich nadrukkelijk van de nazi's distantieerden. Zij hadden geen ambities om de parlementaire democratie omver te werpen, waren niet antisemitisch en wezen bovendien het gebruik van geweld af. Lang werden ook zij als extreemrechts gekwalificeerd, maar vanaf halverwege de jaren negentig woedde er een discussie of die term nog wel houdbaar was. Het predikaat 'radicaal-rechts' is geen afgezwakte vorm van extreemrechts, maar een ideologische overtuiging met een eigen definitie.[75]

Een belangrijk terugkerend element in verschillende onderzoeken naar radicaal- en extreemrechts is dat er een enorme onderlinge verscheidenheid is,

75 Veel studies wijzen de vergelijking tussen moderne radicaal-rechtse partijen en fascistische partijen uit het interbellum af, omdat de partijen op veel punten verschillen. Zie: Mudde (2007), Kitschelt (1995)

zelfs binnen partijen, formaties, groepen en bewegingen. Een politieke partij die wordt gekwalificeerd als extreemrechts kan ook gematigdere sympathisanten aantrekken. Zij steunen bijvoorbeeld bepaalde partijen vanwege het anti-immigratiestandpunt, terwijl ze zich niet vereenzelvigen met de antidemocratische verlangens. Hetzelfde geldt voor groepen en formaties. Uit onderzoek onder ex-neonazi's in Scandinavië bleek bijvoorbeeld de neonazistische ideologie slechts een beperkte rol te spelen, en te zijn gereduceerd tot enkele opvattingen.[76] Ook binnen groepen bestaan er grote onderlinge verschillen, iets dat bijvoorbeeld ook naar voren komt in de onderzoeken van Linden en Blee. De 'officiële ideologie' wordt lang niet altijd onderschreven door leden, activisten en sympathisanten – en soms zelfs niet eens door de leiders.[77]

Pogingen tot het vaststellen van een 'formele' ideologie van de in dit proefschrift onderzochte individuen en groepen zijn daarom weinig zinvol. Het is ook geenszins de bedoeling om van elke geïnterviewde of van elke formatie waartoe hij/zij behoort aan te geven of het hier om radicaal-rechts of extreemrechts gedachtegoed gaat. Om die reden is er in dit onderzoek gekozen om steevast de term 'radicaal- en extreemrechts' te gebruiken. Daarin zijn beide definities samengevoegd tot:

Het streven naar een homogene culturele of etnische staat, door middel van het inperken van grondrechten en burgerlijke vrijheden van religieuze en etnische minderheden, al dan niet met geweld.

76 Kimmel, M. (2007), 'Racism as an adolescent male rite of passage: Ex-nazis in Scandinavia', in: *Journal of Contemporary Ethnography,* Vol. 36, No. 2, p. 202-218

77 Linden (2009), p. 251, Blee (1996), Blee (2002)

3. NAOORLOGS RADICAAL- EN EXTREEMRECHTS IN NEDERLAND: 1945-HEDEN

Nadat in het vorige hoofdstuk de definities van radicaal- en extreemrechts zijn vastgesteld, wordt in dit hoofdstuk de naoorlogse geschiedenis van het landschap vanuit historisch perspectief belicht. Om de voor dit proefschrift geïnterviewde radicaal- en extreemrechtse activisten te kunnen duiden, is het noodzakelijk meer te weten over de historische context waaruit zij voortkomen.[78] In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe het radicaal- en extreemrechtse landschap zich de afgelopen zeven decennia heeft ontwikkeld, als het gaat om wat het te bieden heeft aan aspirant-activisten die toetreding overwegen en op welke thema's zij zich profileren.

Hoewel van veel formaties niet bekend is waarom mensen toetraden en zich ervoor gingen inzetten, is met name vanuit historisch perspectief wel het nodige bekend over hun functioneren en wat er achter de schermen gebeurde. Dit geldt zeker wanneer het gaat om de voortdurende conflicten (intern en extern), afsplitsingen, opheffingen en doorstarts.[79] Het is geenszins het doel van dit proefschrift om deze geschiedenis tot in detailniveau te onderzoeken, maar er is wel een aantal relevante hoofdlijnen aan te duiden. Ook als een groep 'verdwijnt', houden de daaraan verbonden activisten vaak onderling contact. Om de zoveel tijd worden binnen dit netwerk weer nieuwe formaties geïnitieerd.[80]

78 Zo wilden veel Nederlandse radicaal- en extreemrechtse formaties uit angst voor een verbod juist alle associaties met vooroorlogse nationalistische organisaties vermijden. In Vlaanderen wezen formaties juist expliciet naar het gedachtegoed van vooroorlogse nationalistische voorgangers en is het nationalisme – mede door het conflict met Franstalige Belgen – als subcultuur sterker maatschappelijk ingebed. Witte, H. de, en Scheepers, P. (1996), 'De dubbelzinnigheid van het politiek rechts-extremisme in Vlaanderen en Nederland. Een confrontatie van de ideologische standpunten van extreem-rechtse partijen en hun kiezers', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift,* Vol. 22, No. 4, p. 636-654, Witte, H. de (1998), 'Torenhoge verschillen in de Lage Landen. Over het verschil in succes tussen de Centrumstroming en het Vlaams Blok', in: Holsteyn, J. van en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 175-192

79 Wagenaar, W. (2015), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Hermens, N., Drost, L., Kapel, M. van, *Vierde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2014,* Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, p. 39-51, p. 40

80 Van Donselaar (1996)

Hierbij dient te worden opgemerkt dat radicaal- en extreemrechts vele verschijningsvormen kent, waaronder neonazi-groepen, protestgroepen, ultranationalistische organisaties, studiegroepen, studentengezelschappen, ideologisch geïnspireerde jeugdbendes, (online-)mediakanalen, politieke partijen, vriendengroepen, militante bewegingen, sportteams (fitness en mixed martial arts) en dolende eenlingen. Om recht te doen aan die enorme verscheidenheid zal in dit hoofdstuk (en in de rest van dit proefschrift) standaard worden gesproken van de meer algemene term 'formaties' wanneer het om een groepering of organisatie gaat.

3.1 1945-1960: VERLANGEND NAAR EERHERSTEL

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog kwamen ruim 300.000 Nederlanders in aanmerking voor Bijzondere Rechtspleging.[81] Zij werden beschuldigd van samenwerking met de Duitse bezetter, verraad, het in dienst treden bij een vijandelijke krijgsmacht en/of NSB-lidmaatschap. Zo'n 100.000 collaborateurs werden vastgezet, onder wie veel leden van de NSB en de (Waffen-)SS. Zij werden aangemerkt als 'politieke delinquenten', maar kwamen lang niet allemaal voor de rechter.[82] Slechts 14.000 van hen hoorden ook daadwerkelijk een veroordelend vonnis.[83] Via het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties werden de NSB en zeker dertig andere organisaties met nationaalsocialistische wortels verboden.[84]

Rond 1950 was het overgrote deel van de gevangengenomen collaborateurs overigens weer op vrije voeten.[85] Dat jaar werd door de katholieke

81 In dit geval zijn zowel Nederlanders opgenomen die zijn veroordeeld tot zware straffen, als Nederlanders waarbij de verdenking ongegrond bleek te zijn. Van al deze mensen is een dossier aanwezig in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Voor een meer gedetailleerde geschiedschrijving, zie: Grevers, H. (2013), *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1940-1950*, Amsterdam: Balans

82 Tames, I. (20193), *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*, Amsterdam: Balans, p. 11

83 Jong, L. de (1988), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: deel 12, Epiloog, eerste helft*, Den Haag: SDU Uitgevers, p. 620. Van de 145 doodstraffen zijn er uiteindelijk 42 voltrokken. Vanaf 1947 werd er, in golven, gratie verleend. De laatste collaborateur verliet in 1964 de gevangenis. Daarna zaten enkel nog vier Duitse oorlogsmisdadigers in Nederland vast.

84 Van Donselaar (1991), p. 88. Naast de NSB werden ook onder meer de Weerafdeling (WA) en de Nationale Jeugdstorm verboden.

85 Zie: De Jong (1988), p. 614, Tames (2013), p. 30-32

kerk aangegrepen om op te roepen tot vergiffenis voor hen die tijdens de Tweede Wereldoorlog 'fout' waren geweest. Ook in Nederland werd deze pauselijke boodschap omgezet in een pleidooi voor vergeving.[86] Meer kerkgenootschappen volgden het katholieke voorbeeld en riepen op tot 'morele wederopbouw', waarbij zij voormalige collaborateurs de kans gaven om terug te komen naar de kerk waar zij eerder uit waren gezet.[87]

Een groot deel van de politieke delinquenten werd vanaf de jaren vijftig voorwaardelijk en onder toezicht in vrijheid gesteld, waarbij zij bepaalde beroepen niet meer mochten uitoefenen, geen kiesrecht meer hadden en het Nederlands staatsburgerschap kwijtraakten als zij in Duitse krijgsdienst waren getreden.[88] Hoewel de meesten er wel in slaagden weer een bestaan op te bouwen, kon een aanvankelijk verzwegen oorlogsverleden reden zijn voor ontslag. Velen namen genoegen met een marginale positie in de samenleving en wilden liever niet opvallen.[89]

Rechtsherstel en amnestie

Een kleine groep nationaalsocialisten voelde zich slachtoffer en wilde juist erkenning voor wat hen was aangedaan. Ze hadden voor hun gevoel het beste voorgehad met Nederland en waren verbijsterd dat ze onder beroerde omstandigheden waren opgesloten en voor de rechter moesten verschijnen. Anderen waren in ideologisch opzicht geen nationaalsocialist geweest, maar wilden ook niet accepteren dat alles aan het nationaalsocialisme verkeerd was geweest.[90]

86 De Jong (1988), p. 614

87 Tames (2013), p. 30-32

88 Het wel of niet intrekken van het staatsburgerschap leidde vanaf eind jaren veertig tot felle discussies in het parlement. Het ministerie van Justitie becijferde dat zo'n 40.000 Nederlandse mannen hun nationaliteit waren verloren omdat zij in een vreemde staats- of krijgsdienst waren getreden. Inclusief hun echtgenotes en in sommige gevallen ook hun kinderen zou het gaan om bijna 70.000 mensen die het Nederlanderschap verloren. Men vreesde een grote groep Nederlanders met de status van vreemdeling. Het bestaan van zo'n omvangrijke ontwortelde groep werd gezien als een gevaar; zij liepen banen mis en ook emigratie was onmogelijk. De in 1953 aangenomen Wet Wegneming Staatloosheid maakte het mogelijk om het staatsburgerschap terug te vragen. Het aantal bleek overigens veel te hoog ingeschat. In 1960 meldde het ministerie dat tussen de 15.000 en 20.000 mensen hun staatsburgerschap waren kwijtgeraakt. Van de 9309 ingediende verzoeken om herstel van het Nederlanderschap werd 98,5 procent ingewilligd. In 1977 waren er nog vijftig staatlozen en is de wet ingetrokken Zie: Tames (2013), p. 82-96

89 Van Donselaar (1991), p. 28-29, Tames (2013), p. 70.

90 Tames (2013), p. 11, p. 41

Vanaf eind jaren veertig werden er ook enkele kleine organisaties opgericht die zich officieel bezighielden met hulpverlening aan voormalige collaborateurs, in de vorm van het vinden van werk en huisvesting. Vanaf het begin waren deze organisaties omstreden. Verleenden zij bijvoorbeeld ook hulp aan voortvluchtigen? Waren ze geen dekmantel waaronder de idealen van de NSB en de Waffen-SS nieuw leven werd ingeblazen?

Een van die organisaties was de Stichting Oud Politieke Delinquenten (SOPD), in 1951 opgericht door zelfverklaard nationaalsocialist Jan Wolthuis – die na de Tweede Wereldoorlog door het Arnhemse Tribunaal tot vier jaar internering werd veroordeeld (met aftrek van voorarrest).[91] Samen met bankbediende Jan Hartman, die vanaf 1941 meevocht met de Waffen-SS aan het Oostfront, richtte hij de SOPD op, met als doel: rechtsherstel en amnestie voor voormalige politieke delinquenten.[92] Het hoofdbestuur bestond uit zes personen en volgens Van Donselaar zal de stichting niet meer dan honderd donateurs hebben gehad. De SOPD slaagde er niet in om een officiële gesprekspartner van de regering te worden en ook op individueel gebied zou de stichting ook maar weinig mensen helpen met het vinden van werk.

Hoewel de SOPD zich presenteerde als charitatieve instelling, moet zij volgens Van Donselaar wel degelijk worden beschouwd als een politiek-activistische organisatie, 'een experiment om te zien hoe de samenleving zou reageren op het ontstaan van een nieuwe organisatie van nationaalsocialisten'.[93] Journalisten en antifascisten toonden keer op keer aan dat de SOPD het gedachtegoed van het nationaalsocialisme levend wilde houden, maar de stichting werd door de overheid redelijk ongemoeid gelaten: betrokkenen werden niet vervolgd en er kwam ook geen verbod.[94]

91 Ook oordeelde het Tribunaal dat hij geen ambt mocht uitoefenen binnen de rechterlijke macht en de advocatuur. Hij kwam in 1949 vrij en vond dat hij onrechtvaardig was behandeld: hij kon zijn beroep niet meer uitoefenen, zijn vrouw was gedwongen zich 'af te sloven als winkelmeisje' en zijn vakgenoten hadden hem laten vallen. Tames (2013), p. 97

92 Hartman werd veroordeeld tot tien jaar cel en werd rond 1950 voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Aanvankelijk moest de SOPD 'Comité 1945-1950' heten, maar dat werd direct gedagvaard door de Stichting 1940-1945, die zich richtte op de verzorging van verzetsslachtoffers.

93 De problemen die de SOPD wilde oplossen werden politiek gedefinieerd. Zo wilde de SOPD iedereen die zich na de Tweede Wereldoorlog met de 'bijzondere rechtspleging' van collaborateurs had beziggehouden, uit de rechterlijke macht verwijderen. Van Donselaar (1991), p. 37

94 De SOPD kwam in het voorjaar van 1952 in opspraak na een plan om Mussert te gedenken. Ook werden er 10.000 fotokaarten van de voormalige NSB-leider verspreid en wilde de SOPD in 1953 een dodenherdenking in de Peel organiseren voor gesneuvelde SS'ers. De herdenking mocht van de rechter niet, maar de SOPD werd geen verboden organisatie. Zie: Tames (2013), p. 98, Van Donselaar (1991), p. 51

Na een bestuurlijke leegloop richtte Wolthuis met ex-Waffen-SS'er Paul van Tienen in 1953 een politieke partij op: de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB).[95] Hiervoor zochten ze de samenwerking op met een aantal marginale jongerenorganisaties, zoals de Nationaal Europese Jongeren Orde (vijf leden) en het Algemeen Diets Jeugd Verbond (vier leden). Ook de Heelnederlandse Jongeren werden aangeschreven; zij waren de enige met een paar honderd leden – waarvan de helft Belgisch.[96] Geen van de aangeschreven groepen ging in op de uitnodiging.

Ditmaal greep de overheid wel in. Met het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties in de hand probeerde zij de NESB te verbieden, omdat zij hen zag als een voortzetting van Musserts NSB. Op 30 september 1953, vier maanden na de oprichting, stonden Wolthuis en Van Tienen samen voor de rechter omdat zij werden verdacht van deelname aan een verboden organisatie.[97]

Vijf rechtszaken en twee jaar verder oordeelde de Hoge Raad in april 1955 dat het vonnis van het Haagse gerechtshof bleef gehandhaafd: beiden kregen twee maanden celstraf met aftrek van voorarrest.[98] Waar de SOPD eerder ongemoeid werd gelaten, werd de NESB (die uit een harde kern van zo'n dertig personen bestond) als politieke partij van nationaalsocialisten toch echt verboden.

95 Met deze naam werd aansluiting gezocht bij de in 1951 in Zweden opgerichte Europese Sociale Beweging, een internationale fascistische organisatie die zich verzette tegen het Europa van na de oorlog, dat is opgedeeld tussen de Verenigde Staten en Rusland. Van Tienen stichtte in 1951 een Nederlandse afdeling van de ESB die hij eigenlijk NSB (Nederlandse Sociale Beweging) wilde noemen, maar die afkorting kon niet. Vanaf 1952 zocht hij de samenwerking met Wolthuis op. Zie: Donselaar (1991), p. 52-55

96 Zie onder meer: Wever, B. de (2001), 'De schaduw van de leider. Joris van Severen en het naoorlogse Vlaams-nationalisme', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, No. 31, Vol. 1-2, p. 177-252, Hoorebeeck M. van (1986), *Oranje dassen 1944-1961*, Antwerpen: Uitgeverij der Nederlanden
In Vlaanderen liepen collaboratie en Vlaams nationalisme door elkaar. Het naoorlogse bestraffen van collaborateurs werd door veel Vlamingen ervaren als bestraffing van Vlaanderen. Zie: Tames (2013), p. 22

97 In aanloop naar de rechtszaken had toenmalig minister van Justitie Leendert Donker in het geheim aan een nieuw wetsvoorstel gewerkt, voor het geval het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties niet afdoende zou zijn. Maar het voorstel verdween voorlopig in de la, totdat zou blijken of er daadwerkelijk nieuwe wetgeving nodig was. Zie: Tames (2013), p. 107

98 Van Donselaar (1991), p. 77

Een nieuwe politieke partij

In juni 1955, nauwelijks twee maanden na het verbod op de NESB, maakte de Nederlandse Conservatieve Partij (NCP) haar oprichting bekend. Hierbij trad een naaste medewerker van Wolthuis naar voren: Piet Galliard.[99] In maart 1956 deelde Galliard als voorzitter van de NCP mee kandidaten te zoeken voor de lijstbundeling Nederlandse Oppositie Unie (NOU). Verschillende kandidaten die zich aanmeldden hadden een verleden als collaborateur of banden met politieke delinquenten. Ook een groepje ontevreden VVD'ers, personen uit het voormalige KNIL, en de Vrije Boeren onder leiding van Hendrik Koekoek en G.W. Voortman (de oprichters van de latere Boerenpartij) meldden zich aan. Allemaal waren zij ontevreden over het regeringsbeleid en de gevestigde politieke partijen.[100]

De NOU rekende zich rijk, met 100.000 ex-politieke delinquenten die mogelijk op hen zouden stemmen. Maar bij de Tweede Kamerverkiezingen op 13 juni 1956 stemden nog geen 20.000 mensen op de partij; voor een zetel waren twee keer zoveel stemmen nodig. De grote groep 'foute' Nederlanders die de NOU met open armen had moeten ontvangen, liet het afweten. Meer dan de helft van de stemmen (10.750) was afkomstig van het Algemeen Agrarisch Verbond, waardoor de NOU eerder kan worden gezien als de voorloper van de Boerenpartij.[101]

99 De meningen over zijn oorlogsverleden lopen sterk uiteen. Zelf meende hij dat hij onschuldig was. Het Bijzonder Gerechtshof had hem mede vrijgesproken doordat een belangrijke getuige niet meer kon worden gehoord. Galliards herhaaldelijke verzoeken om schadevergoeding werden echter afgewezen. Naast Galliard zaten ook voormalig KNIL-kapitein Raymond Westerling (berucht vanwege standrechtelijke executies op Zuid-Celebes) en de Rotterdamse tandheelkundige S. van Wijck in de NCP. Wolthuis was ongeschikt om de partij te leiden; zijn naam was besmet en hij werd succesvol op de achtergrond gehouden. Van Donselaar (1991), p. 87, Tames (2013), p. 113

100 Van Donselaar (1991), p. 97. Van Tienen werd geen kandidaat op de lijst. Hij besteedde wel ruim aandacht aan NOU in het *Sociaal Weekblad*. Van Tienen redigeerde vanaf 1953 het *Sociaal Weekblad*, dat hij vooral gebruikte om het nationaalsocialisme te rehabiliteren. Rond 1960 verschenen er in het blad veel artikelen waarin de Holocaust in twijfel werd getrokken. Zo werden slachtofferaantallen geminimaliseerd en werd erop gehamerd dat de geallieerden met hun bombardementen veel groter onrecht zouden hebben aangericht. Tegen het *Sociaal Weekblad* werd door justitie niet opgetreden, ook niet na het verbod op de NESB.

101 Tames (2013), p. 118

Weinig animo

De verkiezingsnederlaag van de NOU laat zien dat er in de eerste vijftien jaar na 1945 maar weinig animo was voor de terugkeer van het nationaalsocialistisch gedachtegoed. Van Tienen besloot zich na de verkiezingsnederlaag terug te trekken uit de politieke arena en zich slechts bezig te houden met zijn boekwinkel en het schrijven voor zijn blad. Hij wilde zich inzetten in de 'strijd tegen geschiedvervalsing' en bleef door zijn bekendheid een belangrijk doelwit van tegenstanders.[102]

Hoewel niet alle Nederlanders met een 'fout' verleden zwegen, gold dit wel voor de overgrote meerderheid. Maar weinigen lieten zich interviewen in de media, die vanwege respect voor de privésfeer zelf ook terughoudend berichtten over het 'foute verleden' van individuen. Een persoon werd alleen onder de loep genomen wanneer het ging om het algemeen belang, bijvoorbeeld toen in 1956 werd onthuld dat door toedoen van de Haagse burgemeester F.M.A. Schokking in 1942 een Joods gezin was opgepakt door de Sicherheitsdienst.[103]

De communistische krant *De Waarheid* en de Communistische Partij Nederland (CPN) bleven ex-politieke delinquenten wel kritisch volgen en waarschuwden in de jaren vijftig en zestig met regelmaat voor 'herlevend fascisme'.[104] De CPN was sowieso kritisch over het teruggeven van het Nederlanderschap aan ex-collaborateurs, omdat ook oud-Spanjestrijders door hun deelname in

102 In 1964 werd hij tot zes maanden cel veroordeeld voor belediging van een bevolkingsgroep omdat hij vanuit zijn boekwinkel het boek *Adolf Hitler – Sein Kampf gegen die Minusseele* verkocht. In afwachting van het hoger beroep verdween Van Tienen naar het buitenland, hoewel hij geen geldig paspoort had. Later bleek hij in Zuid-Spanje te wonen. Zie: Van Donselaar (1991), p. 106-108

103 Als er al aandacht werd besteed, dan ging het vaak om individuele gevallen. Veel dagbladen zochten hierin de nuance. Ook Loe de Jong trachtte onderscheid te maken en hamerde er in interviews op dat er binnen het 'foute' kamp grote verschillen, tegenstellingen en ruzies bestonden. Er werden ook nauwelijks mensen geïnterviewd over hun gevangenschap, mishandelingen of slachtofferschap, want er was een grote terughoudendheid ten aanzien van de persoonlijke levenssfeer. Zie: Tames (2013), p. 231, Heijden, C. van der (2008), *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Uitgeverij Contact

104 J.H. Wigmans, een Brabander die min of meer per ongeluk aan het Oostfront terecht was gekomen, publiceerde bijvoorbeeld een boek over zijn ervaringen als gevangene in de Sovjet-Unie. De communisten geloofden geen woord van zijn verhaal, al was het alleen maar omdat zijn boek een aanklacht tegen het Sovjet-systeem was. Het leidde tot vele stukken in *De Waarheid* en Kamervragen van de CPN. Zie: Tames (2013), p. 36-39

het leger van de Spaanse Republiek staatloos waren geworden. Deze antifascistische strijders van het eerste uur ondervonden moeilijkheden bij het terugkrijgen van hun Nederlandse nationaliteit, terwijl ex-fascisten daar wel voor in aanmerking kwamen.[105]

Vasthouden aan eigen slachtofferschap

Wie bleef vasthouden aan de eigen goede bedoelingen uit de oorlogstijd en het eigen slachtofferschap, maakte het zichzelf moeilijk. Niet alleen plaatsten ex-collaborateurs zich op die manier buiten de samenleving, ze werden ook al gauw als rancuneuze NSB'ers gezien die zoveel mogelijk moesten worden vermeden.[106]

Er waren in deze periode weinig meldingen van racistisch of antisemitisch geweld.[107] De algemene interesse voor het 'foute' verleden groeide pas vanaf de jaren zestig, aangewakkerd door de mediaberichtgeving over het in 1961 in Jeruzalem gehouden proces tegen Adolf Eichmann, organisator van de transporten naar de vernietigingskampen. Door de getuigenissen bij het proces werd Nederland – net als de rest van de wereld - voor het eerst expliciet geconfronteerd met de nationaalsocialistische vernietigingspolitiek, en konden daders vanaf de jaren zestig wél op interesse rekenen.[108]

3.2 1960-1970: BEPROEFDE POLITIEKE AMBITIES

Vanaf het moment van Eichmanns arrestatie op 11 mei 1960 in Argentinië tot aan zijn executie in 1962 in Israël wijdde de Nederlandse pers veel artikelen aan zijn zaak. Hoewel de concentratiekampen bij de Neurenbergprocessen (1945-1949) wel waren genoemd, besloeg de verslaglegging over de genocide slechts een klein deel en werd er niet uitputtend ingegaan op de systematiek

105 Tames (2013), p. 84

106 Tames (2013), p. 67-73

107 Er waren in Amsterdam, Den Haag en Den Helder weliswaar opstootjes tussen Nederlanders en repatrianten uit Nederlands-Indië, maar die werden verklaard uit een zekere rivaliteit tussen jongens onderling om indruk te maken op meisjes, of afgedaan als 'kwajongensstreken'. Vaak werd het racistische motief ontkend, en ze haalden zelden de politieke agenda. Zie: Witte, R. (1995), *Racist violence and the state. A comparative European analysis*, Utrecht: Universiteit Utrecht (proefschrift), p. 113-118

108 Vree, F. van (1995), *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis,* Groningen: Historische Uitgeverij

en planmatigheid.[109] In het Eichmann-proces kwamen de verhalen van overlevenden, de gewoonheid van de daders en de bureaucratie van het Derde Rijk wél aan bod. De aanklager zei bij aanvang dat, in tegenstelling tot bij de Neurenbergprocessen, nu het leed van de Joden centraal zou staan. Deze zaak was 'built on what the Jews had suffered, not on what Eichmann had done'.[110]

De aandacht was nu gericht op onthullingen, processen, oorlogsmisdadigers die nog vrij rondliepen, de Holocaust, daadwerkelijke schuld en morele schuld.[111] Er kwam een nieuwe scheidslijn omtrent 'goed' en 'fout'. Ook ontstond er bij journalisten die de oorlog niet als volwassene hadden meegemaakt een fascinatie voor voormalige SS'ers.[112]

Minder openlijk

Ondertussen opereerden organisaties met fascistische verlangens sinds het verbod op de NESB in 1955 minder openlijk. Wie zich met gelijkgestemden wilde organiseren, diende dat vooral in huiskamers te doen. En wie in de jaren zestig politiek actief wilde zijn, was gedoemd zich aan te sluiten bij een politieke partij die vrij van smet was. Maar zo'n partij kon haar imago juist weer verliezen zodra bekend werd dat zij fascistische sympathisanten, leden en politici binnen haar gelederen had. Dat leidde tot veel onderlinge geschillen en versplintering.[113]

Voor wat betreft de jaren zestig zijn er een paar organisaties die eruit springen. Allereerst was er de HINAG (Hulp aan Invalide Oud-Oostfrontstrijders, Nabestaanden, Politieke Gevangenen en Anderen), wat een afsplitsing van de SOPD was met ex-Waffen-SS'er Jan Hartman als middelpunt. Ze slaagden erin onder de radar te blijven, maar het nadeel was dat er daardoor weinig belangstelling was van potentiële nieuwe leden. Nadat Hartman in 1969 overleed

109 Earl, H. (2013), 'Proscecuting genocide before the Genocide Convention: Raphael Lemkin and the Nuremburg Trials, 1945-1949', in: *Journal of Genocide Research*, Vol. 15, No. 3, p. 317-337

110 Arendt, H. (1963), *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace, p. 6. De rechtszaak moest er volgens Arendt ook aan bijdragen dat niet-Joden ervan overtuigd zouden raken dat Joden alleen in Israël een veilig leven zouden kunnen leiden.

111 Tames (2013), p. 260

112 Zo interviewden Armando en Hans Sleutelaar voor de *Haagse Post* Nederlandse SS'ers. Zie: Armando en Sleutelaar, H. (1967), *De SS'ers: Nederlandse vrijwilligers in de Tweede Wereldoorlog,* Amsterdam: De Bezige Bij. Ze plaatsten de interviews niet in een moreel kader en zeiden vooral uit nieuwsgierigheid te handelen.

113 Van Donselaar (1991), p. 139-140

richtte de Boerenclub met de overgebleven HINAG-leden samen de Jan Hartman Stichting (JHS) op.[114]

In 1970 richtte oud-NSB'er Jan Kruls officieel de Nederlandse afdeling op van de in 1957 opgerichte internationale neonazistische organisatie The Northern League. Naar eigen zeggen wilde deze Noordbond de culturele banden tussen 'noordelijke' (Germaanse) landen aanhalen.[115] De Noordbond presenteerde zich als een niet-politieke organisatie, die vooral aandacht had voor cultuur, de Germaanse cultuur in het bijzonder. Centraal stond dat cultureel erfgoed beschermd diende te worden tegen alle buitenlandse invloeden, waaronder het communisme. Maar het gevaar school ook in 'een verraderlijk cultureel en biologisch verval, veroorzaakt door de immigratie van vreemdelingen in Noord-Europese gebieden'.[116]

Boer Koekoek en de Boerenpartij

Hendrik Koekoek, bijnaam 'boer Koekoek', had zich al in 1956 aangesloten bij de NOU. Koekoek zat na de Duitse inval in 1940 zeven maanden in de gevangenis in Scheveningen. Na de oorlog werd hij voorzitter van de Landelijke Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw, die zich keerde tegen overheidsbemoeienis. Koekoek zag een politieke kans en richtte in 1958 de Boerenpartij op, die tot aan 1962 in electoraal opzicht weinig succesvol was. Pas in dat jaar kreeg Koekoek een zetel in de Provinciale Staten van Gelderland en in 1963 haalde de Boerenpartij maar liefst drie zetels in de Tweede Kamer. Bij de lokale gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam in 1966 wist de Boerenpartij bijna tien procent van de stemmen te halen, waarmee de partij zich tot een protestpartij had ontwikkeld die er ook voor niet-boeren was.[117] Het was een opvallende prestatie in de jaren zestig, waarin progressieve, idealistisch gedreven jongerenbewegingen de boventoon voerden.

A.T.J. Nooij promoveerde in 1968 op de Boerenpartij en plaatst in zijn proefschrift – geheel volgens het tijdsbeeld – sympathisanten, stemmers en leden op de F(ascisme)-schaal van de autoritaire persoonlijkheid (zie hoofdstuk

114 Van Donselaar (1991), p. 109-111

115 Valk, I. van der, en Schans, W. van der (2011), *Monitor racisme en extremisme. Extreemrechts in Amsterdam*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Amsterdam University Press, p. 17

116 Van Donselaar (1991), p. 119

117 Van Donselaar (1991), p. 122-123

4.1).[118] Ook Van Donselaar noemt de Boerenpartij 'een algemeen extreemrechtse beweging' en wijst op de sympathie van oud-SS'ers en oud-NSB'ers voor de partij – al vormden zij binnen de achterban een minderheid.[119]

Politiek historicus Koen Vossen plaatst de Boerenpartij juist in een breder spectrum van rechts-populistische partijen en stromingen zoals dat in de jaren zestig bestond, en kwalificeert de partij in de beginjaren als 'agrarisch populistisch'.[120] Vossen refereert aan de stijl (het neerzetten van een elite van politici, journalisten, rechters en ambtenaren die alleen nog omwille van zichzelf functioneert), de verheerlijking van 'het volk' als bron van wijsheid, en de cultus van charismatisch leiderschap.[121]

Vossen verklaart het brede succes aan de hand van de inspanningen van Koekoek, die buiten de agrarische gemeenschap naar bondgenoten zocht. Daarmee begaf hij zichzelf in kringen waar hij ook gefrustreerde conservatieven, rechts-nationalisten en voormalig aanhangers van antidemocratische partijen aantrof, die hem sterkten in het idee om in te spelen op een wijdverbreid gevoel van onbehagen. Hierbij kreeg hij steun van journalisten die smulden van Koekoeks boerenwijsheden.

Onrust rondom leden

Ondanks de verkiezingsoverwinningen van 1966 ontstond er datzelfde jaar in de Boerenpartij onrust rondom het 'foute verleden' van Hendrik Adams, die samen met Koekoek het initiatief had genomen tot oprichting van de partij, maar jarenlang op de achtergrond was gebleven. Koekoek weigerde aanvankelijk Adams te laten vallen, en beriep zich op zijn christelijke vergevingsgezindheid.[122] Het leidde

118 Nooij, A.T.J. (1968), *De Boerenpartij. Desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, Meppel: Boom, Dölle, A.H.M., 'De Boerenpartij: terugblik op een politiek verschijnsel', in: *Intermediair,* 7 september 1979

119 Van Donselaar (1991), p. 126. De Boerenpartij verweerde zich overigens altijd tegen beschuldigingen dat zij 'fascistisch' zou zijn, onder meer door te verwijzen naar het 'verzetsverleden' van Koekoek en beschuldigingen (deels foutief of erg vaag) te uiten ten aanzien van andere politieke groeperingen die ook oud-NSB'ers in hun gelederen zouden hebben.

120 Vossen, K. (2004), 'De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)', in: *Jaarboek 2004,* Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen

121 Vetten, J. de (2016), *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998),* Amsterdam: Prometheus, p. 14

122 De *Nieuwe Rotterdamse Courant* onthulde dat Adams, in 1966 aangetreden als Eerste Kamerlid, in 1946 was veroordeeld wegens collaboratie en dat hij eerder brieven had ondertekend met 'Heil Hitler'. Ook was Adams tijdens de bezetting lid geweest van de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij (NSNAP). Zie: Tames (2013), p. 129

tot interne onrust en opzeggingen – uit ergernis dat de Boerenpartij geen afstand wilde nemen van Adams en andere oud-NSB'ers binnen de partij.

De Boerenpartij wist in 1967 nog vier zetels winst te halen en kwam daarmee met zeven zetels in de Tweede Kamer. Maar dat nam niet weg dat de partij bij tijd en wijle in verband werd gebracht met fascisme en dat zij er niet in slaagde die indruk weg te nemen. Eind jaren zestig was de Boerenpartij sterk uitgedund, al was er een kleine, trouwe aanhang op het platteland die Koekoek nog tot 1981 in de Kamer wist te houden.[123]

Ongeorganiseerde rellen tegen arbeidsmigranten

In ongeorganiseerd verband waren er in de jaren zestig rellen tegen gastarbeiders uit onder meer Spanje en Italië. In Twente waren Italianen en Spanjaarden niet welkom in het uitgaansleven omdat zij meisjes zouden lastigvallen.[124] Op een enkele locatie werden zij zelfs geweerd door bordjes met teksten als 'Toegang verboden voor Italianen'. Dat mondde in de periode 1 tot 11 september 1961 uit in steeds frequentere vechtpartijen tussen de lokale bevolking en Spaanse en Italiaanse gastarbeiders in vier Twentse steden (Almelo, Hengelo, Enschede en Oldenzaal), die volgden op een toch al gespannen zomer waarin er steeds was gevochten.[125]

De rellen leidden tot het vertrek van bijna 170 Spaanse en Italiaanse gastarbeiders. Enerzijds werd er in de pers bericht alsof het allemaal om meisjes ging. De rellen werden vooral aan marginale groepen toegeschreven: de Nederlandse kant had bestaan uit 'nozems', 'lummels' en 'gespuis'. Pas later werd ook de concurrentiepositie van de gastarbeiders op de arbeidsmarkt en de woningmarkt aangehaald. Hoewel de bordjes bij de uitgaansgelegenheden in de pers waren vergeleken met de 'Voor Joden Verboden'-bordjes uit de Tweede Wereldoorlog, werden de gebeurtenissen gereduceerd tot 'nozemrellen'.[126]

123 Van Donselaar (1991), p. 133

124 In de vier Twentse steden Almelo, Hengelo, Enschede en Oldenzaal ging het om ruim 800 Italianen en 300 Spanjaarden, vrijwel allen jonge mannen.

125 Groenendijk (1990)

126 Groenendijk (1990), p. 70

Afgedaan als incidenten

Rob Witte, die promoveerde op overheidsoptreden ten aanzien van racistisch geweld, concludeert dat er na de Tweede Wereldoorlog een strenge publieke afkeuring was van alles ten aanzien van fascisme, racisme en antisemitisme. Maar de meeste incidenten die er in de jaren vijftig en zestig waren, waren vooral gericht tegen heiligdommen en graven, waardoor acties vaak werden gebagatelliseerd en de ernst ervan werd ontkend – ook wanneer het ging om de bekladding van synagogen en Joodse begraafplaatsen met hakenkruisen.[127]

Net als in de jaren vijftig waren in de jaren zestig de oprichters van vrijwel alle extreemrechtse organisaties en bewegingen politieke delinquenten met een 'fout' verleden. Hoewel er verschillende hoofdrolspelers waren en er vaak nadrukkelijk niet werd verwezen naar het vooroorlogse extreemrechtse gedachtegoed, leek het in de praktijk alsof er een estafettestokje werd doorgegeven.[128] Dat veranderde in de jaren zeventig, waarin er voor het eerst een groep kwam waarvan jongeren geen 'fout' verleden hadden.

3.3 1970-1980: OPENLIJK NATIONAALSOCIALISTISCH EN RACISTISCH

In de praktijk was er aan het begin van de jaren zeventig een 'rechts-radicaal mozaïek' van groepjes die veelal tegen elkaar aanleunden, maar waartussen ook grote onderlinge verschillen waren. Pogingen om de krachten te bundelen mislukten of waren slechts van korte duur.[129] Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1971 lag het succes van de Boerenpartij nog vers in het geheugen, maar geen van de afsplitsingen haalde een zetel. Ook de eerdergenoemde Noordbond en JHS trokken in de jaren zeventig weinig aandacht.[130] Daarnaast waren er enkele afdelingen van Vlaamse organisaties die zich bezighielden met de

127 Witte (1995), p. 119

128 Witte en Scheepers (1996), p. 647

129 Die versplintering is overigens niet nieuw. Ook voor de Tweede Wereldoorlog bestonden er fascistische en rechts-autoritaire organisaties die soms zo klein waren dat ze enkel uit een bestuur bestonden. Vaak leidden de verschillen ertoe dat clubs maar kort bestonden en personen vooral van de ene naar de andere organisatie zwierven. Zie: Bouw et al. (1981), p. 49-50.

130 Donselaar (1991), p. 142-143. De Noordbond probeerde wel aansluiting te vinden bij de Boerenpartij, maar had volgens Van Donselaar in de jaren zeventig haar aantrekkingskracht op oud-NSB'ers en -SS'ers grotendeels verloren. De JHS ging een slapend bestaan leiden.

'Heelnederlandse' gedachte, maar volgens Van Donselaar ging het om niet meer dan twintig personen.[131]

Te jong om een NSB- of SS-verleden te hebben

Op 27 maart 1971 werd met zo'n vijftig aanwezigen de Nederlandse Volks-Unie (NVU) opgericht in het Krasnapolsky te Amsterdam en hielden Nieuw Rechts Front en Actiegroep Vlaanderen op te bestaan.[132] Het bestuur van de NVU bestond nadrukkelijk uit 'jonge mensen', dat wil zeggen: te jong om een NSB- of SS-verleden te hebben, hoewel er in ieder geval vanaf de jaren zeventig tot aan de jaren negentig altijd wel iemand met een 'fout' oorlogsverleden in het bestuur zat.[133] De latere leider Joop Glimmerveen werd in 1971 lid en in 1972 'propagandaleider'. Hij meende dat geen enkele andere politieke partij zich inzette voor het 'biologische voortbestaan' van het Nederlandse volk.[134]

Op dat moment sloegen zijn ideeën binnen de NVU nog niet aan. De NVU presenteerde zich aanvankelijk als een nieuwe nationalistische, anticommunistische beweging die zich inzette voor de 'Heelnederlandse' zaak: een groot Nederland, van de Groningse Dollard tot het voormalig Vlaamse Duinkerke – een kreet die haast letterlijk uit het Leidend Beginsel van de NSB werd overgenomen.

Qua politieke ambities week de NVU af van de Boerenpartij. Waar de Boerenpartij slechts minder overheidsbemoeienis nastreefde, bracht de NVU in 1972 een programma uit met forse politieke hervormingen. Zo moest de koningin een minister-president aanstellen die het vetorecht had om beslissingen van het parlement naast zich neer te leggen. Het parlement zou deels worden gekozen, en deels bestaan uit naar voren geschoven wetenschappers, artiesten en militairen.[135]

131 Van Donselaar (1991), p. 144

132 Bouw et al. (1981)

133 Bouw et al. (1981), Donselaar (1991). Tames wijst erop dat de invloed van veteranen bij de NVU beperkt was. Zie: Tames (2013), p. 341.

134 Van Donselaar (1991), p. 147. Glimmerveen werd in 1928 geboren, en tijdens de oorlogsjaren volgde hij de MULO. Aanvankelijk was hij PvdA-lid, maar begin jaren zestig zei hij zijn lidmaatschap op. Via de Boerenpartij schoof hij op naar rechts en sloot hij zich aan bij de Noordbond. Vanwege zijn NVU-lidmaatschap verloor hij zijn baan bij de NAVO.

135 Voerman, G. en Lucardie, P. (1992), 'The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals', in: *European Journal of Political Research,* Vol. 22, No. 1, p. 35-54, p. 38

In de eerste drie jaar stond de NVU niet echt in de belangstelling en intern waren er conflicten. Volgens Van Donselaar is de NVU altijd een kleine partij gebleven, die – in het gunstigste geval – nooit meer dan tweehonderd leden heeft gehad. Maar waarschijnlijk lag het aantal veel lager; de meeste activiteiten werden georganiseerd door een actieve kern van tien tot twintig personen.[136]

In 1974 deed Glimmerveen onder de naam 'Lijst Glimmerveen' mee aan de gemeenteraadsverkiezingen in Den Haag met de slogan: 'Den Haag moet blank en veilig blijven! Weg met de Surinamers en Antillianen die op onze werkkracht en welvaart parasiteren.' Het bijbehorende verkiezingspamflet leverde hem een boete op.[137] De campagne was opgezet met steun van de NVU en leverde net niet genoeg stemmen op voor een raadszetel. Maar Glimmerveen verwierf er de heldenstatus mee en nam vervolgens de leiding van de NVU over.[138] Hoewel Glimmerveen geen 'fout' verleden had, combineerde hij een bewondering voor het verleden met het relatief moderne thema van massa-immigratie, waarmee hij nieuwe en oude extreemrechtse figuren binnen een partij wist te verenigen.[139]

Jongeren verenigden zich onder meer in organisaties zoals het Nationaal Jeugd Front (NJF) en voelden zich aangetrokken vanwege provocatieve acties en de racistische en extreme standpunten.[140] Qua sympathie voor het nationaalsocialisme deden zij zeker niet onder voor de oudere generatie en er werden ook geen pogingen ondernomen om dit te verbergen.[141]

Dagenlange rellen en pamfletten

In diezelfde periode kwam er voor het eerst aandacht voor racistisch geweld in Nederland en werden de eerste antiracismecomités opgericht als reactie op spanningen in de samenleving, die steeds meer multi-etnisch werd. In

136 Donselaar (1991), p. 143-149

137 Bouw et al. (1981), p. 95. Vanaf 1974 tot 1980 emigreerden zo'n 81.000 Surinamers naar Nederland. Ook was er een kleine, maar gestage migratie vanuit de Nederlandse Antillen. Vanaf eind jaren zestig kwamen ook veel gastarbeiders uit Turkije en Marokko, van wie werd verwacht dat zij daarna terug zouden keren naar hun land van herkomst. Zie: Witte (1995), p. 120

138 Mudde (2000), p. 120

139 Mudde (2000), p. 119. Overigens vonden de jongeren aanvankelijk juist dat de NVU zich veel te veel op het verleden richtte. Zie: Bouw et al. (1981), p. 78

140 Penning en Brants (1985)

141 Bouw et al. (1981), p. 32

Rotterdam werden bijvoorbeeld in 1972 een aantal weken pensions en huizen aangevallen waar Turkse gastarbeiders verbleven. De rellen werden afgeschilderd als een gevolg van spanningen en irritaties tussen Nederlanders en migranten. Vier jaar later, in augustus 1976, werden twee Nederlandse jongens op een kermis in Schiedam neergestoken. Een van hen overleefde het niet. De dader bleek van Turkse afkomst te zijn. Ook hier volgden er dagenlange rellen waarbij Turkse doelwitten zoals theehuizen werden aangevallen.[142]

Als reactie op de rellen verspreidde de NVU in Schiedam anti-Turkse pamfletten met daarin de oproep om de NVU en Glimmerveen te steunen, 'in hun strijd op leven en dood met de vijanden van ons volk!'[143] Hoewel een aantal verspreiders van de pamfletten – onder wie Glimmerveen – werd opgepakt en strafrechtelijk vervolgd, was de NVU hiervan weinig onder de indruk. Er had zich zelfs een aantal nieuwe mensen als lid aangemeld en bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1977 besloot de NVU landelijk mee te doen onder de leus 'Hou Nederland blank'.

Twee weken voor de verkiezingen attendeerden Henk Molleman en Aad Kosto (PvdA) minister Van Agt erop dat de NVU hetzelfde runeteken gebruikte als een onderdeel van de Waffen-SS. Van Agt verzekerde hun dat het Openbaar Ministerie de NVU wilde aanpakken omdat deze een bedreiging vormde voor de openbare orde.[144] De minister zag haar niet als voortzetting van de NSB en er werd dus niet onderzocht of de NVU kon worden verboden op basis van het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties.

Verboden, maar niet ontbonden

In maart 1978 kwalificeerde de Amsterdamse rechtbank de NVU als verboden vereniging omdat zij in strijd was met de openbare orde. De officier van justitie had echter ook gevraagd om een vordering tot ontbinding, maar dat wees de rechtbank af. Volgens de rechter konden er door de kwalificatie van verboden

142 Witte (1995), p. 122-123

143 Van Donselaar (1991), p. 161-163. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1977 ontstond er in de media wel discussie over de vraag of de NVU niet verboden moest worden. Daar werden vele bedenkingen tegen geuit, bijvoorbeeld dat de NVU een splinter was die toch geen zetel zou halen en na een verbond 'ondergronds' zou gaan.

144 Eskes, J.O. (1990), 'Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publieksrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988', in: *Low Countries Historical Review,* No. 105, Vol. 3, p. 454-456

organisaties al genoeg consequenties worden verbonden. Zo konden leden, donateurs, sprekers en pamfletverspreiders strafrechtelijk worden vervolgd en kon de NVU worden geweerd bij verkiezingen, wat ook gebeurde.

In 1978 werd de NVU geweerd bij de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam, Rotterdam in Den Haag, maar in maart 1979 oordeelde de Hoge Raad dat de NVU ten onrechte was uitgesloten. Volgens de Hoge Raad konden aan de beslissing van de Amsterdamse rechtbank geen verdere consequenties worden verbonden.[145]

Glimmerveen ging met de NVU meer en meer een openlijk nazistische koers varen, waarbij hij zijn bewondering voor Hitler en Anton Mussert niet onder stoelen of banken stak. Ook het NJF timmerde aan de weg, en zorgde in oktober 1979 voor een rel door in de Soestduinse bossen een vlaggenparade en bijeenkomst te houden. Drie sprekers werden begin 1980 wegens rassendiscriminatie tot geldboetes en voorwaardelijke straffen veroordeeld.[146]

De NVU nam bij de oprichting vrijwel letterlijk het Leidend Beginsel van de NSB over, en ging daarmee verder dan de leiders van de NESB ooit durfden. En in de periode dat de NVU onder vuur lag en er een verbod dreigde, liet ze meer en meer haar nationaalsocialistische gezicht zien. Veelzeggend is het citaat van Noordbond-leider Kruls, die in 1984 tegen de *Haagse Post* zei: 'Glimmerveen ging fascistje spelen terwijl hij dat nooit geweest was (...). Wij zeiden: 'Waarom doe je nou zo stom, waarom loop je nou met dat zwarte hemd, je moet juist gebruikmaken van het feit dat je geen oorlogsverleden hebt.'[147]

In 1978 kwam er in Nederland ook een afdeling van de van oorsprong Vlaamse actiegroep Voorpost. Ook Voorpost was (en is) een 'Heelnederlandse' organisatie, die streeft naar een eenheid tussen Vlaanderen en Nederland, waarbij ze traditioneel nauwe contacten onderhoudt met extreemrechtse organisaties (waarover later meer).[148] Daarnaast steunde Voorpost het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Door gebrek aan aanhang bleef het Nederlandse

145 Van Donselaar (1991), p. 166-167. De NVU werd in feite gered door het bestaan van de Stichting tot Steun aan en Toezicht op de Nederlandse Volks-Unie, die tot doel had interne conflicten te bezweren. Van deze stichting was geen ontbinding gevraagd, waarna de Hoge Raad oordeelde dat er juridische fouten waren gemaakt bij de aanpak van de NVU.

146 Bouw et al. (1981), p. 77. Onder meer Rinus Clabou droeg een gedicht voor waarin hij uitspraken deed als: 'Creolen terug naar hun stinkriolen.' De andere veroordeelden waren ex-vicevoorzitter van de NVU Herman Heringa en NJF-voorzitter Peter Duisterhof.

147 *Haagse Post,* 22 december 1984. Via Van Donselaar (1991), p. 169. Overigens kwam het in 1978 tot een breuk tussen Kruls en Glimmerveen.

148 Linden (2009), p. 12. Mudde (2000), p. 84. Voorpost werd in 1976 in Vlaanderen opgericht.

deel tot aan de jaren negentig klein, terwijl Voorpost Vlaanderen wel een groot aantal leden wist te trekken en nauwe banden onderhield met het eveneens groeiende Vlaams Blok.[149]

De langzame neergang van de Boerenpartij zorgde in de jaren zeventig niet voor een sterke groei bij de NVU. Kennelijk was het gedweep met nationaal-socialistisch gedachtegoed voor velen een brug te ver. Dat bood ruimte voor nieuwe initiatieven, en in de jaren tachtig kreeg de radicale NVU concurrentie van de Centrumstroming – die een alternatief wilde zijn voor het extreme nationalisme van de NVU.[150]

3.4 1980-1990: 'NIEUW-RECHTS NATIONALISME' EN DOLENDE JONGEREN

De NVU koppelde thema's als immigratie aan oude idealen en was daarmee nog altijd sterk gericht op het verleden. Met dat teruggrijpen op het verleden werd in de jaren tachtig gebroken toen de Centrumstroming opkwam. Hoewel de inmiddels opgeheven Centrumpartij en Centrum Democraten vaak zijn gekwalificeerd als extreemrechts, worden zij inmiddels in andere studies getypeerd als 'radicaal-rechts'.[151] Volgens de politicologen Voerman en Lucardie ging het om een nieuw fenomeen: 'nieuw rechts nationalisme'.[152]

De Centrumpartij werd op 10 maart 1980 opgericht, presenteerde zichzelf als 'gematigd nationalistisch' en wilde expliciet op afstand blijven van de NVU.[153] Met het begrip 'centrum' in de naam mikte ze op het politieke midden. De partij zette specifiek in op het behoud van de Nederlandse cultuur, maar keerde zich ook tegen zittende politici die zich vooral met het versterken van hun eigen belangen zouden bezighouden.

149 Van Donselaar (1991)

150 Voerman en Lucardie (1992)

151 De Vetten (2016)

152 De Vetten (2016), p. 14, 267

153 In december 1979 richtten drie voormalige NVU-leden (Henry Brookman, Yge Graman en Robert Boot) de NCP op. Bij een bijeenkomst eind februari in de Mozes en Aäronkerk in Amsterdam (waar illegale Marokkaanse migranten verbleven die met een hongerstaking uitzetting wilden voorkomen) gingen ze met aanwezigen op de vuist. De partij hief zich daarna op. Vervolgens richtten twee initiatiefnemers de Centrumpartij op (Henry Brookman en rechtenstudent Alfons Overwater). Overigens waren niet alle leden van het eerste uur afkomstig van de NVU; een deel was lid van de KVP of PvdA geweest, of politiek dakloos. Voerman en Lucardie (1992), Lucardie, P. (1998), 'Een geschiedenis van vijftien jaar Centrumstroming', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 17-30

Het voornaamste probleem was volgens de Centrumpartij migratie uit landen met een andere, niet-Europese cultuur, die zou bijdragen aan werkloosheid, overpopulatie en het veroorzaken van culturele en sociale spanningen.[154] De oplossing was volgens de Centrumpartij simpel: het stoppen van immigratie, het uitzetten van illegalen, en legale migranten de keuze geven ofwel terug te gaan naar het land van herkomst, ofwel zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur.[155]

Medeoprichter Henry Brookman, die aanvankelijk de leiding had, plaatste zichzelf al gauw op de achtergrond, mede uit angst om zijn baan aan de Vrije Universiteit te verliezen.[156] Hans Janmaat, een Haagse docent maatschappijleer die al bij verschillende partijen had rondgekeken en die aanvankelijk als publiciteitsmedewerker bij de Centrumpartij was betrokken, nam de leiding over. De Centrumpartij werd vaak in de media in één adem genoemd met de NVU.[157] Maar de NVU beschouwde de Centrumpartij niet als heimelijke fascistische medestander; ze zag haar juist als aartsvijand.[158]

Vanaf eind jaren zeventig ontstonden diverse groeperingen die acties voerden tegen radicaal- en extreemrechtse formaties. Vaak betrof het hier lokale samenwerkingsverbanden van onder meer antifascistische organisaties, de vredesbeweging, de anti-apartheidsbeweging, de vrouwenbeweging en de anarchistische beweging.[159] Soms werden woonplaatsen en werkgevers van radicaal- en extreemrechtse activisten geopenbaard, in andere gevallen werden

154 Mudde en Holsteyn (2000), p. 150

155 Voermans en Lucardie (1992), p. 40-41

156 Brookman zei uiteindelijk zelfs zijn lidmaatschap van de Centrumpartij op om zijn baan te behouden, maar het mocht niet baten. In 1984 vroeg het College van de VU hem afstand te doen van de Centrumpartij en haar gedachtegoed, maar hij weigerde. In 1984 verliet hij de VU met een afvloeiingsregeling. Zie: Niemöller, J. (2015), *De verschrikkelijke Janmaat,* Amsterdam: Uitgeverij van Praag, p. 54

157 Overigens moet hier worden opgemerkt dat de Centrumpartij haar immigratiestandpunt pas prominent naar voren bracht bij haar verkiezingsdeelname in 1981 en 1982. Zie: Brants, K. en Hogendoorn, W. (1983), *Van vreemde smetten vrij: de opkomst van de Centrumpartij*, Bussum: De Haan

158 Donselaar (1991), p. 178-179, Donselaar (1995), p. 35-40.

159 Daarnaast was er sprake van georganiseerd straatgeweld, zoals krakersrellen in Amsterdam, en aanslagen op Shell-benzinestations, brandstichtingen in Makro-vestigingen en bomaanslagen van de radicale actiegroep RaRa. Van de bijna 400 in de jaren tachtig getelde politiek gemotiveerde gewelddaden kwam ongeveer twee derde uit linkse hoek en een derde uit rechtse hoek. Zie: De Vetten (2016), p. 259. Hoogerwerf, A. (1996), *Geweld in Nederland,* Assen: Koninklijke Van Gorcum & Comp. B.V, p. 20-22. Buijs, F. (2002), 'Politiek geweld: bedreiging en uitdaging', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Democratie in verval*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, p. 181-200

vergaderingen, demonstraties of folderacties verstoord met dreiging en/of geweld.[160] Binnen de antifascistische beweging werden in de jaren tachtig ook twee onderzoeksgroepen opgericht die zich bezighielden met het 'ontmaskeren' van extreemrechts: FOK (Fascisme Onderzoek Kollectief) en KAFKA (Kollektief Anti Fascistisch/Kapitalistisch Archief. Beiden verstrekten informatie aan journalisten over ideologieën, organisaties en de achtergrond van leden en publiceerden daar ook zelf over.[161]

Dolende jongeren

Vanuit de top van de Centrumpartij werd de jongerenorganisatie de Jonge Geuzen opgericht. In de jaren tachtig was ook een opkomst van radicale nazistische jongerenorganisaties te bespeuren. De meeste werden opgericht door oud-SS'ers, zoals Viking Jeugd, Actiefront Nationaal Socialisten (ANS) en het Onafhankelijk Verbond Nationaal Socialisten (OVNS). Onderling was er uitwisseling van aanhangers, ideeën en diensten. Het ging om enkele tientallen dolende jongeren van wie vaak niet helemaal duidelijk was waar ze bij hoorden – áls ze al ergens bij hoorden.[162]

Zowel de NVU als de Centrumpartij deed mee aan de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1981, maar beide haalden niet genoeg stemmen. Na de verkiezingen ging de Centrumpartij met opgeheven hoofd verder, terwijl de NVU in een crisis raakte. Enkele maanden na de verkiezingen trok Glimmerveen zich terug, naar eigen zeggen wegens privéproblemen én omdat hij geen zin meer had om bij persconferenties in zijn eentje menigtes te trotseren die hem in elkaar wilden slaan.[163] Het leiderschap werd overgenomen door de

160 Linden (2009), p. 13-15. Het was voor de Centrumpartij, Centrumpartij'86 en Centrum Democraten sowieso moeilijk om vergaderingen te beleggen wegens bommeldingen en dreigtelefoontjes, die niet altijd loos alarm bleken. Voor een gedetailleerd overzicht, zie Niemöller (2015), p. 147-173.

161 De Vetten (2016). p. 224-225. Zie bijvoorbeeld: Onderzoeksgroep Kafka (1998), *CP'86. Met name genoemd*. Amsterdam: Stichting Uitgeverij Papieren Tijger

162 Van Donselaar (1991), p. 206-207

163 Van Donselaar (1991), p. 179-182. Deels had dit ermee te maken dat de NVU en de Centrumpartij niet in alle kieskringen mee mochten doen, nadat er massaal tegen de kieslijsten was geageerd. De verkiezingsdeelname leidde tot veel publiciteit, maar na afloop constateerden de media dat beide partijen geen voet aan de grond hadden gekregen. In 1982 probeerde zowel de NVU als Glimmerveen aan de gemeenteraadsverkiezingen mee te doen met naamloze lijsten, maar ook dat leverde geen zetels op. Vlak na de verkiezingen bleek de NVU ook in financiële problemen te zijn gekomen.

relatief onbekende H.J. Barendregt, die een meer gematigde koers voer, die tot een verdere afbrokkeling van de NVU leidde. Zo besloot Stewart Mordaunt, voorzitter van de NVU-jongerenorganisatie Nationaal Jeugd Front, na het vertrek van Glimmerveen voor zichzelf te beginnen met Jongeren Front Nederland (JFN). Glimmerveen keerde in 1983 alsnog terug als NVU-voorzitter en trok daarna veel op met Mordaunt.[164]

Racistisch geweld hoog op de agenda, maar van korte duur

Niet alleen de radicalen verlieten de NVU; het meer gematigde deel van de achterban leek te zijn overgestapt naar de Centrumpartij. Die haalde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1982 ruim 68.000 stemmen en kwam in het parlement. Het leidde tot een deuk in het nationale antiracistische zelfbeeld, en een schok in de media: hoe had dit kunnen gebeuren? Duizenden betogers protesteerden op het Binnenhof tegen Janmaats toetreding tot de Tweede Kamer.[165]

Als gevolg van de verkiezingswinst kwam er meer aandacht voor racistisch geweld, dat nog eens werd versterkt door de moord op de 15-jarige Antilliaanse Kerwin Duinmeijer op 20 augustus 1983. Duinmeijer werd in Amsterdam door de 16-jarige skinhead Nico Bodemeijer neergestoken. Een taxichauffeur weigerde hem mee te nemen en hij bloedde dood. Bodemeijers daad werd gezien als de eerste racistische moord sinds de Tweede Wereldoorlog, al vond de kinderrechter dat het racistische motief niet kon worden bewezen.[166]

Na de moord op Duinmeijer belandde racistisch geweld voor het eerst als thema hoog op de politieke agenda en kwamen er antidiscriminatiebureaus en meldpunten, vaak gestart of medegefinancierd door lokale overheden. Aanvankelijk lag het aandachtsgebied bij herlevend fascisme, later in de jaren

164 Linden (2000), p. 14. Donselaar (1991), p. 208

165 Witte, R. (1998), 'Een kwestie van gewenning? Reacties op de Centrumstroming', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 127-142

166 Hoewel Bodemeijer de kinderrechter vertelde dat 'de nikker' Duinmeijer hem vies had aangekeken, achtte de kinderrechter het racistische motief niet bewezen. Bodemeijer kreeg zes jaar 'buitengewone behandeling' voor agressief gedrag. Nadat hij in 1988 vrijkwam, zocht hij zijn skinheadvrienden weer op en werd hij lid van de Centrumpartij. Documentairemaker Kees Vlaanderen maakte een documentaire over Bodemeijer. Volgens Vlaanderen werd hij door iedereen uitgekotst, waardoor het logisch was terug te keren naar zijn oudere vriendengroep. Zie: Aboutaleb, Y., 'Voor eens en altijd moordenaar en skinhead', in: *NRC Handelsblad*, 14 januari 2012

tachtig werd dit ook verlegd naar discriminatie en alledaags racisme.[167] Hoewel de Centrumpartij in de media weliswaar in verband werd gebracht met een toenemende agressie tegen allochtonen, leek dit de partij geen schade toe te brengen. Zo groeide het ledenaantal van enkele honderden in augustus 1980 naar 3.000 à 4.000 in oktober 1983.[168] Bovendien bleken de inspanningen van korte duur. In de tweede helft van de jaren tachtig verdween racistisch geweld als onderwerp ook weer van de agenda. Het zouden slechts individuele incidenten zijn en geen structureel probleem.[169]

Het jaar 1984 werd voor de Centrumpartij een rampjaar. Door het electorale succes had de partij een aanzuigende werking op militante activisten, waardoor er intern discussie ontstond. Tussen individuen onderling bleek het vaak niet te boteren. Daarnaast kwamen veel actieve leden als gevolg van hun politiek activisme in de problemen met hun werk, gezin, familie- en kennissenkring.[170] En dan was er nog de vraag of Janmaat als partijvoorzitter én Kamerlid niet te veel macht had. Nadat hij het partijvoorzitterschap moest overdragen, keerde een partijmeerderheid zich tegen Janmaat en werd hij geroyeerd.[171] Het imago liep nog eens een extra deuk op toen Glimmerveen (NVU) in de media onthulde dat er nogal wat oud-NVU'ers, oud-NSB'ers en oud-SS'ers lid waren van de Centrumpartij.[172]

Vier stromingen

Halverwege de jaren tachtig waren er volgens Van Donselaar binnen extreem-rechts in Nederland vier stromingen. Allereerst was er het Tweede Kamerlid Janmaat, die in 1984 zelf een nieuwe partij oprichtte: de Centrum Democraten

167 In de jaren tachtig ging het om zo'n veertig nieuwe bureaus en meldpunten, waaronder het Landelijk Bureau Racismebestrijding. Daarnaast probeerden maatschappelijke organisaties als de Anne Frank Stichting, het Nederlands Centrum Buitenlanders en vakbonden zoals de FNV de publieke opinie te beïnvloeden op het gebied van wat zij zagen als racisme en fascisme. Onder meer de Anne Frank Stichting wees naar de Centrumpartij als het ging om de oorzaak van de toename van racistisch geweld. Zie: Witte (1995), p. 133-134, De Vetten (2016), p. 180-188

168 Holsteyn (1998), p. 21

169 Witte (1995), p. 137

170 Schikhof, M. (1998), 'Strategieën tegen extreem-rechts en hun gevolgen', in: J. van Holsteyn en C. Mudde (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 143-156. Niemöller (2015), p. 77-90.

171 Holsteyn (1998), p. 21. Door het vertrek van Janmaat, die zijn Kamerzetel behield, liep de Centrumpartij subsidie mis en kwam zij ook financieel in de problemen.

172 Van Donselaar (1991), p. 198-205

(CD). Daarnaast was er de uitgedunde Centrumpartij.[173] Ook was er de NVU en JFN van Glimmerveen en Mordaunt. En dan was er nog Consortium De Levensboom: een groep activisten die zich rond de weduwe Rost van Tonningen in haar huiskamer in Velp verzamelde, en die zich wilde inzetten voor eerherstel van de oud-NSB'er Meinoud Rost van Tonningen, voor behoud van 'eigen identiteit', voor 'rasbewustzijn' en 'tegen de verloedering'.[174]

Om de versplintering terug te brengen en te zien of er een verzoeningspoging tussen de Centrumpartij en de CD mogelijk was, vergaderden leden op 29 maart 1986 in Hotel Cosmopolite in Kedichem. Het hotel werd door zo'n tweehonderd tegenstanders met rookbommen bestookt, vatte vlam en werd grotendeels verwoest. Er vielen enkele gewonden. Wil Schuurman, secretaresse en latere vrouw van Janmaat, verloor een been. Het voorval zou nog vaak gebruikt worden door radicaal- en extreemrechtse activisten om de underdog-positie van hun beweging te illustreren.[175]

Besmet door jongere leden

De verkiezingen voor gemeenteraden en de Tweede Kamer van mei 1986 betekenden de doodssteek voor de Centrumpartij, die de kiesdrempel niet wist te halen. Veel leden haakten af en de Centrumpartij was sowieso al in financiële problemen gekomen doordat Janmaat zijn Kamerzetel had aangehouden, waardoor de partij subsidie misliep.

173 Eind 1984 koos Konst voor het leraarschap, nadat zijn school hem tot een duidelijke keuze had gedwongen.

174 Van Donselaar (1991), p. 198-210. De groep rondom de weduwe Rost van Tonningen probeerde nog de partij Neerlands Herstel van de grond te krijgen, waarbij zij zelf op de achtergrond bleef. Maar de deelname aan de raadsverkiezingen van 1986 was weinig succesvol.

175 Janmaat kreeg na Kedichem geen enkel bericht van andere Kamerleden of de voorzitter en was daar zeer verbolgen over. Ook werd er vanuit de Tweede Kamer geen enkele rekening gehouden met de handicap van Schuurman. Zo kreeg zij geen werkplek die rolstoeltoegankelijk was en moest zij elke ochtend naar het CD-kantoor op zolder worden gedragen. Er werden uiteindelijk vier jonge mannen tussen de 19 en 27 veroordeeld tot zes maanden cel (waarvan drie maanden voorwaardelijk). Later zou nog een 27-jarige Amsterdammer een onvoorwaardelijke celstraf van zes maanden krijgen voor zijn betrokkenheid. Het leidde eveneens tot een breuk binnen de bredere antiracismebeweging, waarin men ook voor Kedichem al ernstig verdeeld was over het gebruik van geweld. Meer gematigde antifascisten haakten af en ook maatschappelijke organisaties wilden niets meer met radicale antifascisten te maken hebben. De Anne Frank Stichting had in 1982 al afstand genomen van de acties tegen de Centrumpartij en uitte in 1984 al haar zorgen over het geweld. Zie: Linden (2009), p. 14, De Vetten (2016), p. 223, 245-260, Niemöller (2015), p. 25

De nieuw opgerichte CD van Janmaat haalde evenmin genoeg stemmen voor een zetel. Ook het Consortium zakte in de tweede helft van de jaren tachtig in elkaar, door onderlinge ruzies, confrontaties met justitiële instanties en vanwege de hoge leeftijd van veel prominenten – al zaten er ook enkele jongeren bij.[176]

Na de verkiezingsnederlaag en een faillissement maakte de Centrumpartij een doorstart als Centrumpartij '86 (CP'86), al was dit vooral op papier. De vijf raadsleden (Almere, Amsterdam, Lelystad, Rotterdam en Utrecht) lieten nauwelijks van zich horen en bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1989 liet CP'86 verstek gaan. CP'86 maakte op de valreep een comeback doordat kaderleden van JFN en NJF, de eerder rivaliserende jongerenorganisaties van de NVU, de partij nieuw leven inbliezen. Mordaunt hief de JFN op en werd in 1990 namens CP'86 raadslid in Den Haag. Ook in Amsterdam en Rotterdam wist CP'86 in de gemeenteraad te komen.[177] De CD kwam in 1990 eveneens in verschillende steden in de gemeenteraad.[178]

Waar Janmaat met de Centrumpartij angstig was geweest voor reputatieschade, leek hij nu minder behoudend. Zo ging hij in 1990 in zee met iemand als Richard van der Plas van Actiefront Nationaal Socialisten. Van der Plas werd raadslid in Purmerend en Janmaat nam hem zelfs op in het hoofdbestuur van de CD. Het leek erop dat de CD na het geweld in Kedichem vooral controversiële figuren aantrok die zelf nauwelijks nog iets te verliezen hadden.[179]

In dat opzicht was in de jaren tachtig een kentering zichtbaar, waarbij een partij of groep niet alleen beschadigd kon worden door de aanwezigheid van oud-NSB'ers en oud-SS'ers in de gelederen, maar eveneens kon worden besmet door de aanwezigheid van radicale jongeren – die de partij qua gedachtegoed rechts inhaalden en geweld niet schuwden.

176 Van Donselaar (1991), p. 202-205. Volgens Van Donselaar zou de verzendlijst van het Consortium in 1985 zo'n 450 adressen tellen, waarvan veel in het buitenland.

177 Van Holsteyn (1998), p. 21-22

178 Opvallend is dat enkele raadsleden radicale activisten bleken te zijn, die zich mogelijk tot de CD en CP'86 hadden gewend nadat de NVU in 1987 alle activiteiten had gestaakt wegens weinig leden, financiële problemen en individuele strafzaken. Van Donselaar (1991), p. 212

179 Van Donselaar (1991), p. 201, 205, 212. Niemöller (2015), p. 331-332. De Vetten (2016), p. 262

Verbodskwestie naar de achtergrond

Hoewel discriminatie en racistisch geweld in de jaren tachtig tijdelijk hoog op de agenda stonden, werden er vanuit de overheid nauwelijks pogingen ondernomen om eventuele partijen of groepen te verbieden. Na het NVU-debacle werd er in 1986 een wet van kracht waardoor bij een toekomstig verbod op een racistische organisatie ook onlosmakelijk een ontbinding was verbonden.[180]

De verbodskwestie verdween echter naar de achtergrond. De NVU, waar het allemaal mee was begonnen, was uiteengevallen en had nooit electorale successen behaald. De Centrumpartij was gescheurd en brokkelde verder af. De Centrum Democraten kwamen niet van de grond en Janmaat verdween in 1986 uit de Tweede Kamer.[181] Bovendien kon met de in 1988 aangenomen Wet openbare manifestaties op lokaal niveau makkelijker worden voorkomen dat radicaal- en extreemrechtse demonstraties en bijeenkomsten zouden plaatsvinden. Ook de terugkeer van Janmaat in de Tweede Kamer in 1989 bracht de verbodsdiscussie niet opnieuw op gang.

Het OM kreeg in de jaren tachtig kritiek van politiek en de media dat zij een weinig actief vervolgingsbeleid voerde, hoewel er op individueel niveau wel personen voor discriminatie werden vervolgd.[182] Volgens het OM was niet altijd te bewijzen dat een pamflet met racistische uitlatingen afkomstig was van een bepaalde groepering. In andere gevallen was er de angst om een zaak te verliezen en begon men er liever helemaal niet aan. Liever negeren dan verspreiders van racistische teksten de kans geven om de martelaar uit te hangen, zo leek de gedachte.

Dat veranderde in de jaren negentig, waarin radicaal- en extreemrechtse groepen zich ook tegen preventieve demonstratieverboden gingen verzetten – niet door naar de rechter te stappen, maar door verboden te negeren. En in datzelfde decennium werd ook CP'86 verboden en ontbonden.

180 Met deze 'Wet van 17 maart 1988 tot wijziging van enige bepalingen over verboden rechtspersonen' was in 1982 een begin gemaakt. De wetswijziging werd vanaf 1986 van kracht. Door het in 1966 tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake de Uitbanning van Alle Vormen van Rassendiscriminatie (IVUR) werd racisme een nieuwe verbodsgrond. Daarmee verplichtte Nederland zich om organisaties die rassendiscriminatie in de hand werken of daartoe oproepen, onwettig te verklaren en te verbieden. Dit was bij de NVU echter niet gelukt, omdat de NVU wel was verboden maar niet was ontbonden. De Nederlandse regering kwam internationaal onder vuur te liggen, wat de voornaamste reden was van bovengenoemde wetswijziging.

181 Van Donselaar (1997), p. 60-61

182 Van Donselaar (1995), p. 26-27

3.5 1990-2000: VAN DE POLITIEKE ARENA NAAR DE STRAAT

In de jaren negentig bestond de radicaal- en extreemrechtse beweging uit een mozaïek van politieke partijen, organisaties en groeperingen, die elkaar deels overlapten en deels bestreden. In dit decennium kreeg de beweging een nieuwe impuls door bij diverse verkiezingen electorale winst te behalen en zich succesvol te verzetten tegen demonstratieverboden. Dat kon echter niet worden omgezet in politieke invloed of in een samenwerking.

Janmaat had in 1989 een triomfantelijke comeback in de Tweede Kamer gemaakt, waar dit keer een stuk laconieker op werd gereageerd dan in 1982. De antiracismebeweging had haar strategie veranderd en richtte zich voornamelijk op het vieren van de bredere multiculturele samenleving. Zo werden demonstraties vervangen door jaarlijks terugkerende manifestaties van onder andere Nederland Bekent Kleur (Internationale Dag tegen Racisme). Ook ging zij zich steeds meer richten op beleidsadvisering, cursussen over intercultureel management en informatievoorziening aan scholen. Hierdoor werd de antiracismebeweging een gesprekspartner van de politie, het OM en ministeries.[183]

Kritiek op het multiculturele ideaal

Tegelijkertijd was er een zichtbare verandering in het politieke en maatschappelijke klimaat. Zo liet Frits Bolkestein (VVD) zich als Kamerlid kritisch uit over het multiculturele ideaal en zette hij onderwerpen als immigratie en integratie op de politieke agenda. Op een congres van de Liberale Internationale in 1991 in de Zwitserse stad Luzern opende hij het debat over de plek van moslims in de Nederlandse samenleving. Bolkestein betoogde dat bepaalde westerse waarden – zoals vrijheid van meningsuiting en gelijkheid tussen man en vrouw – leidend moeten zijn bij de integratie. Als de islam botst met westers-democratische waarden, dan dienen moslims zich aan te passen, zo meende hij.[184]

Belangenbehartigers van culturele minderheden spraken schande van Bolkesteins woorden. Bolkestein publiceerde een kleine week later in *de*

183 Witte (1998), p. 141

184 Witte, R. (2010), *Al eeuwenlang een gastvrij volk. Racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009),* Amsterdam: Aksant University Press, p. 100

Volkskrant een paginagroot artikel waarin hij alles herhaalde.[185] De regeringspartijen CDA en PvdA organiseerden hierop een Nationaal Debat over de Integratie van Minderheden, dat een brede maatschappelijke context kreeg door de opkomende invloed van columnisten.[186] Met zijn betoog slaagde Bolkestein erin om zijn standpunten permanent op de politieke agenda te krijgen zonder dat het etiket van racisme of fascisme aan hem bleef kleven.[187]

Skinheadbeweging

In 1990 herrees CP'86 doordat jongeren onder leiding van Mordaunt en Martijn Freling (ooit leider van het NJF en in 1984 oprichter van het nog radicalere Aktiefront Nationale Socialisten) de partij nieuw leven inbliezen. Hoewel hun militante en illegale demonstraties nieuwe groepen jongeren aantrokken – met name skinheads – stootte dat ook (potentiële) leden af.[188]

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 won CP'86 vier zetels. Vier jaar later wist CP'86 negen raadszetels te halen, met name in gemeenten waar de CD als electorale concurrent afwezig was. In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 wilde de partij zich distantiëren van de CD en besloot ze tot een naamswijziging: Nationale Volkspartij/CP'86 (afgekort NVP/CP'86, hierna nog steeds CP'86 genoemd). Het leverde geen Kamerzetel op.[189]

De CD haalde elf zetels bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990, drie zetels bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1991 en maar liefst 78 zetels bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994. Even leek het erop dat de CD datzelfde jaar ook bij de Tweede Kamerverkiezingen zeven zetels zou halen, maar dat werden er uiteindelijk drie.[190]

185 Bolkestein, F., 'Integratie van minderheden moet met lef worden aangepakt', *de Volkskrant*, 12 september 1991

186 Witte (1995), p. 140, 148. Witte (2010), p. 100, Prins, B. (2002), 'The nerve to break taboos: New realism in the Dutch discourse on multiculturalism', in: *Journal of Migration and Integration,* Vol. 3, No. 4, p. 363-379

187 Witte (2010), p. 101

188 Begin jaren negentig beleefde de skinheadbeweging als jeugdcultuur haar hoogtepunt, maar vanaf 1992 zakte het weer in – met name door het gebrek aan ontmoetingsruimtes, het slechte imago (mede het gevolg van de overlast die ze veroorzaakten) en concurrentie van de opkomende gabbercultuur. Van Donselaar (1997), p. 5, Lucardie (1998), p. 22-25, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 68

189 Lucardie (1998), p. 23

190 Van Donselaar (1997), p. 6, Lucardie (1998), p. 25

Sociale druk en angst

De verkiezingswinst kon echter niet worden omgezet in politieke invloed. Behaalde raadszetels gingen verloren door onderlinge ruzies of doordat er niemand was om de functie in te vullen. Veel gekozenen haakten af na sociale druk, of uit angst dat ze hun carrière wel konden vergeten.[191] Zo verklaarden drie vakbonden dat zij het lidmaatschap van leden zouden ontnemen wanneer zij actief betrokken bleken bij CD of CP'86.[192] Ook werkgevers die werknemers ontsloegen die voor dergelijke partijen actief waren, werden door de rechter steeds in het gelijk gesteld.[193]

Door een combinatie van uitsluiting, verstoting, geweld en stigmatisering bleef de beweging bestaan uit politiek radicalen. Binnen een moeizaam en politiek onvriendelijk klimaat slaagden organisaties en partijen er niet in om een functionerende structuur op te zetten.[194] Zo bleek in 1997 uit een enquête dat driekwart van de CD-leden bewust inactief lid was, omdat zij een maatschappelijk cordon sanitaire en de reactie van hun omgeving vreesden als zij meer voor de partij zouden doen.[195]

Binnen CP'86 werd de richtingenstrijd in het voordeel van de meer radicale tak beslecht en ook de CD kampte met een uittocht vanwege het nogal eigengereide leiderschap van Janmaat. Het Nederlands Blok (NB) probeerde van de crisis in beide partijen te profiteren. De partij werd in 1992 opgericht naar het Belgische voorbeeld Vlaams Blok, al kwam het nooit tot een samenwerking. Het NB werd een soort verzameling van rechtse opponenten tegen Janmaat en haalde bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 een zetel in Utrecht, die het in 2000 kwijtraakte en waarna het zichzelf ophief.[196]

191 Van Donselaar (1997), p. 47. Riel, C. van, en Holsteyn, J. van (1998), 'In de raad. Over het functioneren van gemeenteraadsleden van extreem-rechts', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 61-74

192 Het ging hier om FNV, CNV en CBTB (Christelijke Boeren- en Tuinders Bond). Witte (2010), p. 119

193 Schikhof (1998), p. 151

194 Schikhof (1998), p. 154-155

195 Esser, M. en Holsteyn, J. van (1998), 'Kleur bekennen. Over leden van de Centrumdemocraten', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 75-95. Esser, M. (1997), *CD-leden bekennen kleur. Een onderzoek naar leden van de Centrumdemocraten*, Den Haag/Leiden: Vakgroep Politieke Wetenschap, Holsteyn, J. van (2001), *Neither Threat Nor Challenge. Right-wing extremism in the Netherlands,* Leiden: Paper for Presentation at ECPR Joint Sessions of Workshops, workshop 'Democracy and the New Extremist Challenge in Europe'. Online geraadpleegd op 25 december 2017: https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/915cc17e-52b4-41b3-9662-74e60a3ba9f5.pdf

196 Van Donselaar (1997), p. 6. Van Donselaar (2000), p. 55, 69

Verzet tegen demonstratieverboden

CP'86 ging zich in de jaren negentig steeds meer tegen demonstratieverboden zetten. Radicaal- en extreemrechtse demonstraties kregen vaak geen toestemming omdat zij mogelijk een bedreiging vormden voor de openbare orde, waarbij moet worden opgemerkt dat de politie sowieso niet geneigd was om hen te beschermen tegen geweld van antifascisten.[197]

Onder de noemer Anti-Fascistische Aktie (AFA) had eind 1992 een aantal lokale antifascismecomités gepoogd hun strijd tegen radicaal- en extreemrechts nieuw leven in te blazen – onder meer door het organiseren van tegendemonstraties waarbij geweld niet werd geschuwd. Alleen al het dreigen daarmee bleek een bijzonder effectieve strategie om te verhinderen dat extreemrechtse demonstraties doorgang konden vinden.[198] Daar kwam verzet tegen. In de periode 1993-1995 negeerde CP'86 naar schatting zo'n tien tot vijftien keer het demonstratieverbod of demonstreerde ze zonder vooraf toestemming te vragen.[199]

De CD worstelde met dezelfde demonstratieproblematiek en zocht hiervoor de samenwerking op met CP'86. In 1996 demonstreerden ze samen met ongeveer tachtig mensen in Zwolle. Burgemeester Franssen besloot de demonstratie niet op voorhand te verbieden en deze verliep rustig. Het was de eerste openbare bijeenkomst die radicaal- en extreemrechtse bewegingen in zo'n twintig jaar tijd hadden kunnen beleggen – al werden erna weer veel demonstraties verboden en liep de samenwerking al gauw spaak wegens onderlinge geschillen.[200]

Rechtszaken

Naast de demonstratieverboden speelden er ook rechtszaken. Het OM startte in 1993 een strafzaak tegen Janmaat wegens aanzetten tot haat tegen, discriminatie van, en zich opzettelijk beledigend uitlaten over mensen met een buitenlandse nationaliteit, afkomst en/of ras. Janmaat sprak van een 'politiek

197 Husbands, C.T. (1998), 'De Centrumstroming in perspectief: hoe verschillend is Nederland?', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 175-191, p. 190. Mudde, C. (1995), 'De paria van de rechtsstaat: Extreem-rechts in Nederland', in: *Socialisme & Democratie,* Vol. 52. No. 5, p. 246-248

198 Van Donselaar (1997), p. 25-26, Van Donselaar (1995), p. 43-44, Van Donselaar (2000), p. 35, De Vetten (2016), p. 223-224, 260

199 Van Donselaar (1997), p. 24

200 Van Donselaar (1997), p. 7, 31-32. Janmaat zou CP'86 te radicaal hebben gevonden, waardoor een eventuele fusie niet tot de mogelijkheden behoorde.

proces' en na flink wat juridisch getouwtrek deed het Amsterdamse gerechtshof eind 1996 de definitieve uitspraak. De CD werd tot 5.000 gulden boete veroordeeld en Janmaat tot 3.000 gulden. Wil Schuurman had al eerder 1.000 gulden boete gekregen, plus 500 gulden voorwaardelijke boete. Ook een uitspraak van Janmaat over het afschaffen van de multiculturele samenleving kwam hem in maart 1997 op een veroordeling te staan. In hoger beroep werd hij eind 1997 veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van twee maanden en een geldboete van 7.500 gulden.[201]

Beeldvorming in de journalistiek

De CD was in de eerste helft van de jaren negentig het doelwit van maar liefst drie undercoverjournalisten, die aandacht hadden voor radicale leden.[202] Ze waren de personificatie van grof geweld en racisme.[203] Het jaar 1994 was prtechnisch rampzalig voor de CD. Toen minister van Binnenlandse Zaken Ien Dales (PvdA) in januari 1994 plotseling overleed, zei Janmaat in de media nogal bot dat 'niet erg' te vinden.[204] Ook ontstond er begin 1994 een mediarel over het vermeende antisemitisme van Janmaat, die een interview had gegeven aan *Elsevier*. Janmaat zou in het interview hebben gezegd dat minister Hirsch Ballin moest aftreden omdat hij Joods was. Hoewel later bleek dat hij dit niet zo had gezegd, werd het interview hem nog lang nagedragen.[205]

Daarnaast was er sinds de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 relatief

201 Zie: De Vetten (2016), p. 125-145

202 Peter Rensen van *Nieuwe Revu* werd actief lid van de Centrum Democraten (CD). Kees Kooiman van *De Groene Amsterdammer* schopte het tot secretaris van de jongerenorganisatie en werd raadslid voor de CD in Purmerend. Bas van Hout was namens weekblad *Panorama* en het *Tros*-programma *Deadline* undercover actief in het CD-kader. Zie: Stielstra, T., 'CD doelwit van drie undercoverjournalisten', *de Volkskrant*, 23 april 1994

203 Van Donselaar (1995), p. 60-61. Witte (2010), p. 120. Graman werd naar aanleiding van op verborgen camera gedane uitspraken over zijn gewelddadige veroordeeld tot een celstraf van twee jaar. Van der Plas werd in 1994 tot drie maanden cel veroordeeld wegens verzekeringsfraude.

204 Vetten (2015), p. 196

205 Janmaat ontkende de uitlatingen te hebben gedaan en eiste een rectificatie, waarop *Elsevier* de uitgewerkte geluidsband afdrukte – die afweek van het interview in het blad. Het OM vroeg de geluidsbanden op en de uitgewerkte tekst van het OM week weer af van de afgedrukte geluidsband in het blad. Janmaat zou niet het aftreden van toenmalig minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin hebben gewild omdat hij Joods was, maar omdat hij geen immigrant van de derde generatie was. Pas dan zou Hirsch Ballin een overheidsfunctie mogen vervullen. Het Haagse gerechtshof ging niet over tot vervolging en vond dat Janmaat door de journalisten nogal suggestief was ondervraagd met de bedoeling om hem uitspraken te ontlokken. Zie voor de uitgebreide analyse: Niemöller (2015), p. 269-283, Vetten (2016), p. 196-197

veel aandacht voor het functioneren van individuele raadsleden van CD en CP'86, die zich zelden of nooit bij vergaderingen zouden vertonen. Dat beeld is later met onderzoek wel enigszins genuanceerd; zo bleken sommige leden altijd present te zijn geweest.[206]

Racistisch geweld, maar niet te linken

Individuele leden van CP'86 werden in de jaren negentig vervolgd, onder meer voor wapenbezit, vernielingen, bommeldingen, mishandelingen en het gebruik van de slogan 'Eigen Volk Eerst'.[207] Naar aanleiding van toenemend racistisch geweld in het net herenigde Duitsland rees in de jaren negentig de vraag of zoiets ook in Nederland zou kunnen gebeuren.[208] Hoewel er in Nederland in 1992 twee racistische geweldsgolven waren in de vorm van aanvallen op mensen, gebouwen van minderheidsorganisaties, het in brand steken en vernielen van moskeeën, het verspreiden van bedreigende pamfletten, en het plegen van bommeldingen bij asielzoekerscentra, bleek het lastig dit te linken aan radicaal- en extreemrechtse partijen, organisaties en formaties.[209] Als er al een relatie was, dan was deze vaak indirect en viel het geweld hooguit in verband te brengen met personen die deel uitmaakten van een formatie. Een andere zichtbare trend was dat steeds meer politieke tegenstanders van radicaal- en extreemrechts te maken kregen met acties. Vooral prominente politici van GroenLinks waren vaak het doelwit. Ook hier waren er geen aanwijzingen dat er sprake was van een centrale aansturing.[210]

In de jaren daarna deed onder meer het WODC onderzoek naar racistisch geweld in Nederland en kwam er vanaf 1997 een jaarlijkse *Monitor racisme en extreemrechts*, die in 2006 werd omgedoopt tot *Monitor racisme en extremisme*.[211]

206 Riel en Holsteyn (1998), p. 64-68
207 Witte (1995), p. 152, Witte (2010), p. 120, p. 123
208 Witte (2010), p. 105
209 Idem.
210 Van Donselaar (2000), p. 7
211 In de jaarlijkse *Monitor racisme en extreemrechts* en later *Monitor racisme en extremisme* worden verschillende categorieën meegenomen: bekladding, bedreiging, bommelding, confrontaties tussen groepen, brandstichting, vernieling, mishandeling en doodslag. Overigens is het soms lastig die categorieën strak te hanteren, want een bekladding van bijvoorbeeld een synagoge kan door de Joodse geloofsgemeenschap ook worden ervaren als een bedreiging. In de *Monitor* wordt steevast gesteld dat er sprake is van 'onderrapportage' en dat het aantal getelde incidenten met vier of zelfs veertig moet worden vermenigvuldigd om het werkelijke aantal incidenten dichter te benaderen.

Terwijl het aantal geregistreerde racistische incidenten steeg (van 201 in 1996 naar 406 in 2000, al zijn er vraagtekens bij deze cijfers)[212] en het accent van bekladdingen naar bedreigingen en mishandelingen verschoof, nam de politieke invloed van radicaal- en extreemrechts af.[213]

De individuele rechtszaken leidden tot een toenemende criminalisering van CD en CP'86 en droegen bij aan een groeiende interne onenigheid. Mensen traden terug of werden uit de partij gezet.[214] In een reportage van *Netwerk* door AVRO en NCRV werden in 1996 de nazistische tendensen van CP'86 belicht. Daarin was onder meer Martijn Freling (op dat moment Rotterdams raadslid) te zien die de Hitlergroet bracht tijdens een bijeenkomst van neonazi's in Amstelveen. De uitzending leidde tot een interne ruzie, die

Het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) publiceerde in 2007 een onderzoek van het Willem Pompe Instituut naar strafbare discriminatie. De onderzoekers concludeerden dat de gegevens uit de publicaties van de jaarlijkse *Monitor racisme en extremisme* onvoldoende geschikt waren, omdat de gebruikte definities en terminologie onvoldoende aansloten bij de juridische definities, terminologie en afbakening van racisme en geweld. Zie: Brants, C., Kool. R. en Ringnalda, A. (2007), *Strafbare discriminatie.* Utrecht: Willem Pompe Instituut voor Strafwetenschappen Universiteit Utrecht, p. 149-151

212 Na 1992 nam het racistische geweld zelf niet af. In 1994 publiceerde politicoloog Frank Buijs samen met Van Donselaar de eerste academische studie naar racistisch geweld in Nederland. In hun rapportage zagen zij een toename van 30 procent: van 270 gemelde incidenten in 1992 tot 352 meldingen in 1993. Daarbij moet worden opgemerkt dat er verschillende registratievormen waren. Zo registreerde het ene politiebureau twintig dreigbrieven op twintig verschillende adressen als één incident, terwijl een ander bureau dit als twintig afzonderlijke incidenten aanmerkte. Ook werden lang niet alle voorvallen gemeld. Maar de conclusie was voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst aanleiding om het WODC nader onderzoek te laten doen naar achtergronden en motieven van daders van racistisch geweld. Het WODC telde in totaal 1.228 incidenten, waarvan het merendeel bestond uit bekladdingen. Daarnaast ging het om een groot aantal bedreigingen en het verspreiden van folders en pamfletten. In 96 procent van alle in 1994 geregistreerde incidenten gingen de daders vrijuit. Daarnaast gaf het ministerie van Binnenlandse Zaken de opdracht om jaarlijks racisme en extreemrechts in Nederland in kaart te brengen. Zie: Buijs, F.J. en Donselaar, J. van (1994), *Extreem-rechts: aanhang, geweld en onderzoek*, Leiden: Leids Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, Bol, M.W. en Wiersma, E.G. (1994), *Racistisch geweld in Nederland; aard en omvang, strafrechtelijke afdoening, dadertypen*, Den Haag/Gouda: WODC, Van Donselaar (1997)

Daarnaast is het soms ook lastig te bepalen of het racistische geweld echt uit extreemrechtse hoek kwam. Zo was er in 2001 een toename te bespeuren van antisemitisch geweld, maar kwamen de daders soms ook uit islamitische kring – waarbij de bedreiging of bekladding een reactie was op de Palestijnse intifada. Zie: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. R. (2001), *Monitor racisme en extreemrechts. Vierde rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 14

213 Van Donselaar (2000), Van Donselaar en Rodrigues (2001)

214 Witte (2010), p. 122

overigens ook voortkwam uit persoonlijke conflicten, waarna in 1997 een groep van dertig leden zich afsplitste onder de naam Volksnationalisten Nederland (VNN). In 1998 ontstond hieruit weer een nieuwe splinter: de Nieuwe Nationale Partij (NNP).[215]

De openlijk neonazistische koers van CP'86 duurde betrekkelijk kort, zeker nadat vrijwel de gehele Tweede Kamer (met uitzondering van de CD) in 1996 had aangedrongen op een verbodsactie tegen CP'86, waarbij het fundament al was gelegd met individuele veroordelingen van leden.[216] Uiteindelijk besloot de Amsterdamse rechtbank op 18 november 1998 de partij te verbieden, omdat zij niets anders beoogde dan het oproepen en aanzetten tot, dan wel het bevorderen van discriminatie van allochtonen.[217]

Met de aangekondigde verbodsprocedure in het vooruitzicht was de partij al leeggestroomd. Ook bestuurders waren vertrokken, op Freling na. Bestuurders als Freling en Mordaunt hebben zich daarna nauwelijks meer gemanifesteerd. De meeste radicalen gingen op in kleine neonazi-groepjes zonder formele lidmaatschappen, en de meer gematigden vertrokken naar de VNN en later de NNP.[218]

Vrije val politieke partijen en diffuse gezelschappen

Na het aanvankelijke electorale succes was de beweging eind jaren negentig in een vrije val geraakt. Eerder dat jaar hadden CP'86 en CD al forse verliezen geleden bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 en de Kamerverkiezingen van mei 1998.[219] De CD verloor al haar Kamerzetels en behield alleen in Schiedam een raadszetel, CP'86 verloor al haar raadszetels. Het Nederlands Blok wist haar enige raadszetel in Utrecht te behouden.[220]

215 Van Donselaar (2000), p. 57-60. CP'86 bleef op dat moment achter met nog zo'n 150 leden, maar door de openlijke neonazistische koers kwam er al gauw een leegloop.

216 Van Donselaar (2000), p. 51, Van Donselaar (1995), p. 80

217 Van Donselaar (2000), p. 52

218 Van Donselaar (2000), p. 58

219 Afgezien van de criminalisering van CD en CP'86 en de stortvloed aan negatieve publiciteit, waren gevestigde partijen in hun verkiezingsprogramma's van 1998 kritischer geworden over minderheden en migratie. Witte (2010), p. 177, Van Donselaar (2000), p. 71

220 Van Donselaar weet de electorale neergang onder meer aan de media-onthulling, het isolement waarin partijen en leden verkeerden, de verzwaring van de handtekeningeneis voor de verkiezingen en het feit dat de meeste partijen nauwelijks campagne hadden gevoerd. Zie: Van Donselaar (2000), p. 45-47, 71

De slapende Nederlandse tak van Voorpost was in 1996 overgenomen door de voormalige CP'86-bestuurders Marcel Rüter en Tim Mudde, die oud-leden van CD en CP'86 verwelkomden. Van Donselaar schat dat Voorpost in 1999 samen met twee kleine, aanverwante nationalistische studentenverenigingen zo'n 150 leden had. Ook telde hij nog de leden van NNP (200), CD (150) en Nederlands Blok (40), al bleef het lastig om strikte grenzen te trekken en zag hij veel overlap.[221]

Daarnaast waren er nog wat diffuse gezelschappen van neonazi's zonder formeel vastgelegde lidmaatschappen, waaronder het ANS (Aktiefront Nationale Socialisten), de NVU (medio jaren negentig in overleg met Glimmerveen gereactiveerd door Constant Kusters en Eite Homan) en het Nationaal Offensief. Op lokaal niveau waren er kleine clubs als White Power Waalwijk, Nazi Front Zeeland en Nazi Front Twente. Van Donselaar schatte dat de neonazi-groepjes rond 1999 gezamenlijk uit ongeveer 120 mensen bestonden.[222]

Van de in totaal 660 geschatte leden en sympathisanten van radicaal- en extreemrechtse formaties schatte Van Donselaar dat rond 2000 slechts 55 tot 110 mensen ook daadwerkelijk tot de actieve kern behoorden.[223] Zelf zag hij dat als een neergang, want in het najaar van 1997 schatte hij de aanhang op 1.100 tot 1.440, met een actieve kern van 180 tot 200 mensen.[224] De aantallen worden overigens door de voor dit proefschrift geïnterviewde personen bestreden: 'We waren met veel minder,' aldus Rob (25-40, Identitair Verzet).

Geen invloed, wel stigmatisering

De veranderende maatschappelijke en politieke context vormt een mogelijke verklaring waarom Janmaats terugkeer in Tweede Kamer minder weerstand opriep dan in de jaren tachtig. Het betekende echter niet dat de radicaal- en extreemrechtse beweging in de jaren negentig wist te groeien, of meer invloed wist te vergaren.

Doordat individuele leden te maken kregen met uitsluiting, verstoting, geweld en stigmatisering, bleef de beweging vooral bestaan uit politiek radicalen – die soms liever de straat opgingen om vorm te geven aan hun activisme. Binnen een moeizaam en politiek onvriendelijk klimaat slaagden organisaties,

221 Van Donselaar (2000)
222 Van Donselaar (2000), p. 68, Donselaar en Rodrigues (2004), p. 15
223 Van Donselaar (2000), p. 69-70
224 Van Donselaar (1997), p. 10-11

partijen en formaties er niet in om een functionerende structuur op te zetten. Daarnaast had de beweging – nog meer dan in de jaren tachtig – last van interne ruzies en conflicten die tot versplintering leidden.

3.6 2000-2010: JONGERENSUBCULTUUR

De aanslagen van 9/11 leidden tot een toenemende bezorgdheid over islamitisch terrorisme. Nadat in Madrid op 11 maart 2004 bijna 200 mensen om het leven kwamen door bomaanslagen en Theo van Gogh in de vroege ochtend van 2 november 2004 door Mohammed B. op straat werd vermoord, nam in Nederland de vijandigheid toe ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond – en moslims in het bijzonder. Het leidde ook tot een verhit politiek debat, waarbij de onderwerpen islam, immigratie, integratie en veiligheid centraal kwamen te staan, die sowieso al in de politiek waren geagendeerd.[225]

In navolging van Bolkestein had ook Pim Fortuyn in de jaren negentig al betoogd: 'met name de islam is dikwijls een cultureel struikelblok voor de economische en maatschappelijke integratie in Nederland'.[226] PvdA-coryfee Paul Scheffer had met zijn essay *Het multiculturele drama* in 2000 een lakse houding van politiek en beleidsmakers tegenover minderheden benadrukt, die maar beperkt zouden integreren en daardoor op economisch en sociaal vlak niet konden meekomen.[227]

Politieke initiatieven ter ziele

Het veranderende politieke klimaat betekende niet dat radicaal- en extreemrechts de wind in de zeilen had. Aan het einde van de jaren negentig waren de meeste politieke initiatieven ter ziele. De CD kampte met financiële problemen. CP'86 was ontbonden en NB was er niet in geslaagd om van lokale Utrechtse partij uit te groeien naar een landelijke speler.

225 Witte (2010), p. 132-133, 154, 161. Van Donselaar en Rodrigues registreerden na 9/11 190 geweldsincidenten in twee maanden tijd, voornamelijk brandstichtingen. In de maand na de moord op Van Gogh ging het om 174 geweldsincidenten. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2004)

226 Fortuyn, P. (1997), *Tegen de islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament,* Utrecht: Bruna, p. 57

227 Scheffer, P. 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000

De in 1998 opgerichte NNP wist (als voortzetting van de VNN en met kopstukken van CP'86 binnen haar gelederen)[228] aanvankelijk de voormalige achterban van de Centrumstroming aan zich te binden, maar werd overvleugeld door het succes van Leefbaar Nederland, Leefbaar Rotterdam en de Lijst Pim Fortuyn (LPF).[229]

Even flirtte de NNP nog met de Rotterdamse partij Nieuw Rechts, maar een fusie mislukte. Daarna splitste in 2003 een deel van de NNP zich alweer af en ging verder onder de naam Nationale Alliantie – uit ergernis over Joodse deelname aan een gezamenlijke demonstratie met Nieuw Rechts. De Nationale Alliantie wilde diverse stromingen bundelen, maar in de praktijk waren ze vooral bezig met het bevechten van de NNP, de NVU en Nieuw Rechts.[230] Ook de Nationale Alliantie was geen lang leven beschoren; in 2007 liepen in een demonstratie slechts zes personen mee.[231]

Nieuw Rechts werd opgezet door de Rotterdammer Michiel Smit, die eerst politiek onderdak had gezocht bij de VVD, Leefbaar Rotterdam en de LPF-afsplitsing DeConservatieven.nl (geleid door voormalig LPF-Kamerlid Winny de Jong). In 2003 moest Smit als raadslid Leefbaar Rotterdam verlaten wegens zijn uitlatingen op de extreemrechtse webfora Stormfront en Polinco (waarover later meer) en contacten met het Vlaams Blok. Hij hield zijn raadszetel aan en richtte daarna zelf Nieuw Rechts op.

Vanaf eind 2003 probeerde Smit nadrukkelijk afstand te nemen van extreemrechtse subculturen, groepen en denkbeelden, bijvoorbeeld door meer

228 Volgens Van Donselaar vormden de voormalige CP'86-bestuurders Marcel Hoogstra en Marc de Boer de drijvende kracht achter de NNP, evenals de ex-CP'86'ers Wim Beaux en Henk Ruitenburg. Hoewel er Kamervragen werden gesteld of de NNP geen voortzetting was van CP'86, was de toenmalige minister van Justitie Benk Korthals (VVD) van mening dat de NNP gematigder was. Hij zag daarom geen aanleiding voor een justitieel onderzoek. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 27-29

229 Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. R. (2002), *Monitor racisme en extreemrechts. Vijfde rapportage.* Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 42-43

230 Op 11 september 2003 herdachten in Rotterdam de Jonge Fortuynisten, de Vrienden van Pim, NNP en Nieuw Rechts de slachtoffers van de aanslagen van 11 september 2001 in de VS. Er bleek eveneens een groepje van de Joodse Defensie Liga de demonstratie te beveiligen, die door Nieuw Rechts zou zijn gevraagd. Sommige aanwezigen vonden deze samenwerking met een Joodse partij onverteerbaar en maakten de overstap naar de Nationale Alliantie. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 51-54

231 In 2006 splitste een deel van de Nationale Alliantie zich af onder de noemer Nationalistische Volks Beweging, maar toen in 2007 de partijsecretaris overleed kwamen de activiteiten stil te liggen. Zie: Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2008), 'Extreemrechtse formaties', in: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. R. (Eds)., *Monitor racisme en extremisme. Achtste rapportage,* Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 43-68, p. 48, 59

hoogopgeleiden te willen aantrekken en het strakker modereren van racistische uitlatingen op het online-forum.[232] Ondanks een weinig heldere lijn werd Nieuw Rechts een redelijk stabiele partij met enkele honderden leden. Dat werd niet omgezet in electoraal succes. Smit haalde bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 alleen een zetel in de gemeente Lansingerland.

Nieuw Rechts kampte al gauw met financiële problemen en moest zich voor de rechter verantwoorden voor onjuist of oncontroleerbaar uitgegeven fractievergoedingen. Bovendien zag Smit zich gedwongen binnen korte tijd zijn zetel in Lansingerland weer af te staan omdat hij er niet woonde, waarna Nieuw Rechts instortte.[233]

Voorpost en Nationale Beweging

Voormalig CP'86-bestuurders Marcel Rüter en Tim Mudde waren er vanaf de tweede helft van de jaren negentig in geslaagd om een harde kern rondom het 'Heelnederlandse' Voorpost op te bouwen. Ze richtten zich op scholing, kadervorming, ideologische bezinning, netwerken, deelname aan het politieke en intellectuele debat, en het streven naar respectabiliteit. Maar in 2001 vertrok Mudde en brokkelde de opgebouwde harde kern af.

In 2004 blies Paul Peters (in 2001 veroordeeld voor vernieling van een Joodse begraafplaats en eerder betrokken bij CP'86, NNP en bij Stormfront Nederland) als actieleider Voorpost Nederland nieuw leven in.[234] Voorpost kwam echter al gauw negatief in het nieuws nadat elf jongeren van de pas opgerichte afdeling Flevoland voor de rechter moesten verschijnen wegens meerdere pogingen tot vernielingen, brandstichting en bedreiging van onder meer een

232 Donselaar en Rodrigues (2004), p. 56-57

233 Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2007), 'Extreemrechtse formaties in Nederland', in: *Monitor racisme en extremisme. Zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/ Universiteit Leiden, p. 111-137, p. 119

234 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 31-33, Donselaar en Rodrigues (2004), p. 66. Zelf zegt Peters dat zijn veroordeling in 2001 een keerpunt is geweest. 'Het was een schanddaad en heeft me met de neus op de feiten gedrukt. Ik heb er een celstraf voor uitgezeten, de schade vergoed, excuses gemaakt en er een schepje bovenop gedaan door vrijwilligerswerk te doen.' Naar eigen zeggen is hij niet meer extreemrechts. 'Ik wilde de democratie niet omverwerpen en voerde enkel actie volgens de regels voor thema's waar ik me zorgen over maak: islamisering, de multiculturele samenleving, de EU en het illegalenprobleem. Ik beschouw mezelf als radicaal-rechts.' Zie: Sterkenburg, N., 'Het is stil rond Pro Patria. Wie zijn ze en wat willen ze?', *Elsevier,* 3 augustus 2015

synagoge, een islamitische school en krakers.[235] Peters werd zelf in 2008 landelijk nieuws toen hij toenmalig GroenLinks-Kamerlid Wijnand Duyvendak een taart in het gezicht gooide.

Mudde ging zich bezighouden met een collectief van organisaties onder de noemer Nationale Beweging, die met name in Eindhoven activiteiten zoals skinheadconcerten organiseerde op een eerder door een handjevol Nationalistische Studenten Eindhoven gekraakt voormalig kazerneterrein.[236] Mudde speelde er zelf ook met zijn band Brigade M (aanvankelijk Brigade Mussert geheten).

Brigade M schreef onder meer het nummer *Internet Informanten*, uit ergernis over extreemrechtse aanhangers die hun ruzies openlijk via internet uitvochten – waarin een sneer naar extreemrechts-volger Van Donselaar voorkomt: 'De AIVD leest vrolijk mee, en Kafka heeft weer wat te schrijven. Toetsenbordterroristen. Slaapkamernationalisten. (...) En zo ontstaat een bron waar Van Donselaar uit kan putten. Hij verdient zijn geld doordat jij zo loopt te kutten.'[237] In 2003 verlieten Mudde en anderen de kazerne; pogingen om hem opnieuw te kraken mislukten.[238]

NVU en Stormfront

Ook de NVU was medio jaren negentig nieuw leven ingeblazen door Glimmerveen, die dit samen met Constant Kusters en ANS-kopstuk Eite Homan deed. In de praktijk kwam het erop neer dat regelmatig gezamenlijke bijeenkomsten of spontane demonstraties werden georganiseerd, waaronder in 1999 het herdenken van de 110e geboortedag van Adolf Hitler of in 2000 een bijeenkomst ter herdenking van de machtsovername door Hitler in 1933.[239] Dergelijke evenementen deden vanwege hun openlijk nationaalsocialistische karakter veel stof opwaaien.

De NVU wist zich enkele malen succesvol te verzetten tegen demonstratieverboden. Zo verbood de burgemeester van Kerkrade in 2001 preventief

235 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 53. Vijf van de elf werden verantwoordelijk gehouden en kregen twee jaar celstraf, waarvan acht maanden voorwaardelijk. Twee minderjarigen kregen jeugddetentie en een werd onder toezicht van Jeugdzorg geplaatst. Alle elf moesten een reclasseringstraject doorlopen.

236 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 34, Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 53

237 https://www.youtube.com/watch?v=chToXs3h-S0 (geraadpleegd op 12 januari 2017)

238 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 66

239 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 35

een demonstratie, maar wist de NVU dit aan te vechten bij de rechter. Ook twee preventieve demonstratieverboden in Rotterdam en Harderwijk (2002) en een in Apeldoorn (2003) werden succesvol bij de rechter aangevochten en konden doorgang vinden.[240]

In 2002 had Kusters de leiding over de NVU van Glimmerveen overgenomen, al was hij zich wel wat gematigder gaan uiten nadat hij in 2001 een gevangenisstraf van vijf maanden had moeten uitzitten.[241] Ook kwam Kusters in conflict met de meer extreme aanhangers binnen de NVU, die het sowieso onverteerbaar vonden dat Kusters voor een tweeluik contact had met programmamaakster Catherine Keyl – die een Joodse achtergrond heeft. Het leidde ertoe dat het bestuur van de NVU in oktober 2003 er een verklaring uitdeed waarin zij zichzelf nadrukkelijk als 'antizionistisch' positioneerde.[242] Glimmerveen verliet de NVU en werd politiek dakloos, al werd hij vaak door lokale formaties wel voor advies geraadpleegd.[243]

De NVU kwam niet verder dan enkele tientallen aanhangers. Stormfront Nederland (SFN), niet te verwarren met het webforum Stormfront.org, werd in 2000 opgericht door twee voormalig NVU'ers die waren geroyeerd nadat zij in 1999 Joodse begraafplaatsen en oorlogsmonumenten hadden beklad. SFN was een ongeorganiseerde groep, een informele kring van gelijkgestemden zonder duidelijke leiders, die vooral aansluiting zocht bij de gabbercultuur en lokale jongerengroepjes die al extreemrechts georiënteerd waren – met name in Den Haag, Rotterdam, Leiden en de Drechtsteden.

Contacten verliepen veelal via internet en mobiele telefoons, waarmee SFN in staat bleek om relatief grote aantallen aanhangers te mobiliseren, en bij bijeenkomsten zo'n vijftig tot honderd mensen te trekken.[244] In april 2001 werd een Joodse begraafplaats in Oosterhout beklad; ook hier bleken SFN-aanhangers voor verantwoordelijk. Maar in 2004 was SFN alweer ten onder gegaan aan interne conflicten, waarna lokale clubjes weer onder hun eigen naam verder gingen.[245]

240 Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 48-50, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 49

241 Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 48

242 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 49

243 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 80

244 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 38, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74

245 Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 51-51, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74. Overigens had SFN volgens Van Donselaar en Rodrigues veel vijanden in extreemrechtse kringen vanwege het drugsgebruik. Ook een vechtpartij bij een skinheadconcert in 2002 zou hen nog lang zijn nagedragen.

Hooligans en Lonsdale-jongeren

Hajo Schoppen deed, als een van de weinigen, in Nederland onderzoek naar de relatie tussen jeugdculturen en racistisch geweld, waarbij slachtoffers of doelwitten zijn uitgekozen vanwege hun etnische, raciale, religieuze, culturele of nationale afkomst.[246] In zijn onderzoek maakte hij onderscheid tussen drie extreemrechtse jeugdculturen: voetbalhooligans, skinheads en gabbers. Hoewel racisme volgens Schoppen onder hooligans een vast onderdeel is van de vele beledigingen die ze uiten, vond hij geen diepgewortelde racistische of extreemrechtse denkbeelden onder hen – enkele clubs uitgezonderd.[247]

Ook Van Donselaar en Rodrigues concluderen in hun *Monitor* dat er nauwelijks extreemrechtse deelname onder hooligans valt te ontdekken. De skinheadcultuur was, op een kleine harde kern na, al eind jaren negentig in Nederland ter ziele gegaan.[248] Dat gold ook voor de gabbercultuur, maar rond het jaar 2000 nam de belangstelling voor hardcoremuziek weer toe en kwam er een tweede generatie gabbers op. Zij vervingen trainingspakken en sportschoenen door spijkerbroeken en kistjes, en gingen skinheadmerken als Lonsdale, Hooligan en Pitbull dragen. De tweede generatie gabbers staat daardoor ook wel bekend onder de naam 'Lonsdale-jongeren'.[249]

Vaak betrof het relatief geïsoleerde groepen uit de provincie, die geen contact met elkaar of met landelijke organisaties hadden. Het ontbrak aan een samenhangende politieke ideologie, al was er wel bij een groot gedeelte van de groep sprake van vreemdelingenhaat, maakten ze zich schuldig aan geweldpleging tegen mensen met een migratieachtergrond, en vernielingen en brandstichting bij azc's of islamitische gebouwen.[250]

Soms werden er wel ideeën, afspraken en muziek uitgewisseld via websites als Holland-Hardcore.com. Maar slechts enkele clubjes gabbers en Lonsdalers traden echt toe tot extreemrechtse organisaties.[251] Bij twee projecten in Winschoten en Zoetermeer in 2007 en 2008 bleek het bijvoorbeeld relatief eenvoudig om meelopers en jongeren die zich aangetrokken voelden van de

246 Schoppen, S. (1997), *Het zijn onze feesten; jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken, p. 9

247 Schoppen (1997), p. 100

248 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 68

249 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 70-71. Volgens Van Donselaar en Rodrigues ging het om enkele duizenden Lonsdale-jongeren. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2006), p. 132

250 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 70

251 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74-75

harde kern te vervreemden door hen op de huid te zitten, of juist een alternatief sociaal kader te bieden.[252]

Hoewel een formatie als de NVU zeker wel geïnteresseerd was in gabbers en Lonsdale-jongeren werden er geen pogingen ondernomen om hen te werven of te mobiliseren – al kwam het wel voor dat lokale groepjes zich aansloten bij landelijke demonstraties.[253] Ook de AIVD concludeerde dat deze jongeren weliswaar een rechts-extreme houding hadden, maar dat er geen sprake was van een vastomlijnde extreemrechtse ideologie of sympathie en ook niet van een toenemende radicalisering.[254]

Neonazi-subcultuur

Het idee van een extreemrechtse subcultuur waarbij de politieke strijd samenvalt met een eigen jeugdstijl inspireerde de nationaalsocialisten van de Nationaal Socialistische Aktie (NSA), die in 2005 was ontstaan uit een groep Lonsdale-jongeren rond Zoetermeer en al gauw samenging met de ANS. NSA/ANS werkte in de tweede helft van het decennium ook samen met de neonazi's van de Racial Volunteer Force (RVF). Allen baseren zich op het oorspronkelijke NSDAP-programma uit de jaren twintig.[255]

Volgens de AIVD is de aanhang van de RVF uiterst klein, maar heeft zij wel een disproportioneel grote stem in het ideologische debat onder rechtsextremisten. De RVF streeft naar een arisch Vierde Rijk, waarvan Nederland dan ook deel uitmaakt. Haar aanhangers zijn uiterst rigide en radicaal in hun opvattingen, waarbij 'het systeem' de grote vijand is. In de praktijk betekent hun verzet tegen 'het systeem' vooral kraken. De taakverdeling met NSA/ANS schetst de AIVD als volgt: 'Grofweg kan gesteld worden dat RVF de ideeën levert en NSA/ANS deze omzet in acties.'[256]

Het samengaan van een jeugdcultuur met politieke doelen zorgde voor een meer geïdeologiseerde en geradicaliseerde groep neonazi's, die zich met eigen spandoeken en leuzen aansloten bij demonstraties van de NVU – en daar

252 Van der Valk et al. (2010), p. 103-104, Demant et.al (2008), p. 22-53
253 Van Donselaar (2005), p. 16, 48, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74
254 AIVD (2005), *Lonsdale-jongeren in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechts-extremistische subcultuur.* https://www.aivd.nl/publicaties/publicaties/2005/07/20/lonsdale-jongeren-in-nederland.-feiten-en-fictie-van-een-vermeende-rechts-extremistische-subcultuur (geraadpleegd op 14 januari 2015)
255 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 49-50, AIVD (2010), p. 6
256 AIVD (2010), p. 6

ook mensen wegkaapten. Toen Geert Wilders in 2008 na maanden van opgebouwde spanning zijn anti-Koran-film *Fitna* uitbracht, bleven de demonstraties uit islamitische hoek uit. Op het Binnenhof verzamelde media en politie zagen slechts één demonstratie: die van de NSA tegen de 'zionist' Wilders.[257]

Ook bij de Nederlandse tak van de neonazi-groepering Blood & Honour lag de nadruk vooral op groepsidentiteit en activiteiten als kroegbijeenkomsten, concerten, samen alcohol drinken en spontaan straatgeweld. Overigens was er bij Blood & Honour al snel een scheuring tussen radicalen die politieke doelen hadden en opgingen in ANS/RVF, en degenen die zich vooral aansloten voor de gezelligheid en de sociale activiteiten.[258] Met name de laatste tak wist door het sociale aspect nog wel wat Lonsdalers aan zich te binden. Vanuit een lossere scene of subcultuur bleek de stap naar een meer radicale groep kleiner, zeker wanneer er een sociale binding ontstond in de vorm van vriendschappen.

Uit straatbeeld verdwenen, naar het internet

Rond 2010 waren de Lonsdale-jongeren als subcultuur alweer grotendeels uit het straatbeeld verdwenen.[259] Waar de AIVD in 2007 nog vierhonderd militante rechts-extremisten telde, was dat in 2010 nog maar de helft. Ook concludeerde de AIVD dat de dreiging gering was, al sloot zij gewelddadige eenmansacties niet uit.[260]

Zoals eerder genoemd, roerden veel activisten zich via internetfora zoals Weerwolf (opgezet door het ANS), Stormfront, Holland-Hardcore en Polinco (een samentrekking van Politiek InCorrect). Hoewel Van Donselaar en Rodrigues in hun jaarlijkse *Monitor* tal van berichten konden citeren die kunnen worden gekwalificeerd als aanzetten tot geweld of haat, kwamen de plannen zelden verder dan de toetsenborden van forumleden.[261] Dat betekende echter niet dat de fora ongemoeid werden gelaten. Alle drie kregen ze rond 2007 en

257 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 54

258 Idem.

259 Van Donselaar en Rodrigues (2006), p. 122-124. Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 49-52, Wagenaar en Van Donselaar (2010), p. 15-36, p. 33
De kleine radicale afsplitsing Combat 18 dook ook nog even op in Nederland, maar verdween al snel nadat bij een politie-inval wapens waren gevonden bij een prominent lid.

260 AIVD (2010), p. 12

261 Na de moord op Fortuyn was er sowieso sprake van een toegenomen dreigcultuur in Nederland en werd vijandige taal geuit tegen linkse politieke partijen en hun politici, bewindslieden, de milieubeweging, linkse actiegroepen en de krakersscene. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 14, Van Donselaar en Rodrigues (2003), p. 27, 54. Witte (2010), p. 136-138

2008 te maken met justitieel optreden, waardoor er strikter werd gemodereerd en in het geval van Polinco het openbare deel van het forum werd gesloten.[262]

Samengevat kwamen in dit decennium lokale radicaal- en extreemrechtse politieke partijen niet van de grond wegens toegenomen concurrentie van landelijke partijen als Leefbaar Nederland, de LPF en de PVV. In navolging daarvan schoven ook de gevestigde partijen hun standpunten op ten aanzien van islam, immigratie, integratie en veiligheid.[263] Het is niet het doel van dit proefschrift om vast te stellen in hoeverre de LPF of de PVV als radicaal- of extreemrechtse partijen te categoriseren zijn. In hoofdstuk 2 is gebleken dat daar allerminst consensus over is. Wel lijkt het erop dat veel voormalige CD-stemmers en CP'86-stemmers er onderdak hebben gevonden.

In het decennium 2000-2010 is er vooral een groei te zien in het straatactivisme, als gevolg van een jongerencultuur waarin politieke doelen werden verweven met sociale activiteiten. Dat leidde echter niet tot veel blijvende nieuwe leden binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging. Enerzijds leidden ideologische verschillen tot nog meer versplintering. Zo is gebleken dat formaties ook vanaf medio jaren negentig van tijd tot tijd geheel kunnen verschillen. Waar eerder CP'86 door Mordaunt en anderen werd overgenomen om vervolgens een neonazistische koers te varen, kregen ook de NVU en Voorpost nieuwe bestuurders, nieuwe leden en een nieuwe koers.

Daarnaast waren er veel onderlinge ruzies, waardoor velen ook de beweging weer verlieten. Zoals eerder genoemd, halveerde volgens de AIVD tussen 2007 en 2010 de harde kern van militante rechts-extremisten van vierhonderd naar tweehonderd.[264] In 2010 bracht de Anne Frank Stichting een speciaal cahier uit, *In en uit extreemrechts*, waarvoor met twaalf voormalige extreemrechtse activisten werd gesproken die voorheen tot de harde kern behoorden.[265]

Als redenen noemden de respondenten onder meer dat zij teleurgesteld waren geraakt in het gedrag van andere 'kameraden', waardoor vriendschappen wegvielen. Daarnaast hing ook soms het einde van een formatie samen met de beslissing om de beweging te verlaten. Soms was het verlaten van de beweging het gevolg van persoonlijke groei, of werd er een afgewogen keuze gemaakt

262 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 46-47
263 Zie onder meer: Aalberts (2012), p. 52
264 AIVD (2010), *Afkalvend front, blijvend beladen. Extreemrechts en rechts-extremisme in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 9
265 Van der Valk et al. (2010)

tussen de kosten en baten, waarbij het extreemrechtse activisme vaak persoonlijke nadelen opleverde en respondenten verlangden naar het 'gewone leven'.[266]

Vanaf 2010 slonk de aanhang nog verder, al kreeg de radicaal- en extreemrechtse beweging rond 2015 nieuwe aanwas omdat zij zich ging richten op bredere thema's, zoals 'islamisering', asielbeleid en het uiterlijk van Zwarte Piet. Daarmee leek de beweging haar sociale isolement kwijt te raken.

3.7 2010-2020: BREDERE THEMA'S, NIEUWE AANWAS, WEINIG BLIJVERS

Hoewel Europa in 2011 werd opgeschrikt door de aanslag van de Noor Anders Breivik (77 doden) en in 2013 de rechtszaak van de Duitse Nationalsozialistischer Untergrund-moorden (tien doden tussen 2000 en 2007) van start ging, waren er geen aantoonbare banden met militante extreemrechtse bewegingen en personen in Nederland.[267]

Vanaf 2010 werd de jaarlijkse *Monitor* van de Anne Frank Stichting en de Universiteit Leiden overgenomen door het Verwey-Jonker Instituut, en omgedoopt tot *Rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland,* al bleef de Anne Frank Stichting wel het hoofdstuk over extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld verzorgen. In 2011 werden nog negentig actieve aanhangers van radicaal- en extreemrechtse groepen geteld.[268] Enkele jaren later, in 2014, waren dit er honderd. In 2015 was er weer een stijging te zien, toen er 245 actieve personen werden geteld.[269]

266 Van der Valk et al. (2010), p. 75-82

267 Wagenaar, W. (2013), p. 49. AIVD, *Jaarverslag 2011*, Zoetermeer: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 12. De AIVD schreef dat er in Nederland geen sprake is van een terroristische dreiging vanuit extreemrechts, maar kan niet uitsluiten dat er een actie door een geradicaliseerde eenling kan plaatsvinden.

268 Wagenaar, W. (2014), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B. Hermens, N. en Drost, L. (Eds.) *Derde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2010 en 2011,* Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, p. 51-68

269 Wagenaar, W. (2016), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Kapel, M. van, en Hermens, N. (Eds.) *Vijfde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2015*, Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, p. 42-54, p. 49. Hierbij moet worden opgemerkt dat Wagenaar in 2015 is overgegaan tot een andere tel-methodiek. Omdat veel mensen eenmalig een extreemrechtse demonstratie of activiteit steunden – meestal gericht tegen de komst van vluchtelingen – heeft hij niet alle aanwezigen meegeteld. Had hij dat wel gedaan, dan zou het aantal nog veel hoger zijn geweest. In plaats daarvan heeft hij de zichtbare aanhang meegeteld bij activiteiten die alleen toegankelijk waren voor eigen kring, en aanhangers die meerdere keren zichtbaar actief waren voor dezelfde organisatie.

Bredere groepen burgers aanspreken en 'freelancers'

De laatste stijging is volgens Willem Wagenaar, onderzoeker van de Anne Frank Stichting, het gevolg geweest van felle, gepolariseerde debatten over vluchtelingen, 'islamisering', de EU, en het uiterlijk van Zwarte Piet. Aanhakend bij deze onrust manifesteerden radicaal- en extreemrechtse groepen zich de afgelopen jaren op deze specifieke thema's en lieten ze het biologisch verklaard racisme en antisemitisme steeds vaker achterwege in hun uitlatingen, waardoor ze een bredere groep burgers wisten aan te spreken.[270]

Dit was onder meer te zien bij de demonstratie van het eenmalige gelegenheidscollectief Pro Patria, op 10 augustus 2014, waarbij zo'n 150 mensen door de Schilderswijk trokken om te protesteren tegen de Islamitische Staat (zie ook hoofdstuk 1). Ondanks de inzet van radicaal- en extreemrechts op een bredere groep burgers zijn er in dit decennium nog meer diffuse groepen, meestal zonder ledenstructuur of formele lidmaatschappen.[271] Zoals in dit proefschrift zal blijken, bevinden zich onder de geïnterviewden veel 'freelancers' die zich bewust niet (meer) aan een beweging binden – naar eigen zeggen omdat ze al vaak genoeg hebben meegemaakt dat formaties door interne strubbelingen uit elkaar vielen.

Leegloop bij de NVU

Hoewel de NVU steevast als partij de intentie heeft om aan de verkiezingen deel te nemen en dit soms ook doet, is zij er sinds de oprichting in 1971 nooit in geslaagd om ook maar een zetel te winnen. Nadat de NVU in 2001 bij de bestuursrechter het recht om te demonstreren succesvol had afgedwongen, is de partij zich vooral daarop gaan richten. Maar de opkomst is laag. Waar de NVU eerder tientallen deelnemers op de been wist te brengen, werden bij een demonstratie in 2013 slechts vijftien deelnemers gesignaleerd. Enerzijds kwam dat door een leegloop van oudgedienden als gevolg van ideologische keuzes en onderlinge ruzies, anderzijds kon de NVU niet meer rekenen op steun van andere groepen.[272]

270 Wagenaar (2017), p. 37. Wagenaar (2015), p. 39-51, p. 45

271 Wagenaar (2017), p. 42

272 Wagenaar (2017), p. 39, Wagenaar (2014), p. 54, Wagenaar (2013), p. 51-52. De NVU noemt zichzelf 'volksnationalistisch' maar is nog steeds neonazistisch georiënteerd. Wagenaar wijst erop dat partijleider Kusters bijvoorbeeld in 2016 nog deelnam aan een door Vlaamse nazi's georganiseerd debat over de 'historische waarheid' over de Holocaust en de Tweede Wereldoorlog. Ook werden onder de vlag van de NVU graven van voormalige nazi-collaborateurs geëerd.

Tegenover de leegloop van oudgedienden stond geen nieuwe aanwas. Hoewel het lukte om jonge jongens aan te trekken, maar die zegden vaak na enige tijd hun lidmaatschap weer op. Daarnaast kreeg de NVU in 2014 voor het eerst weer te maken met een demonstratie die geen doorgang kon vinden. Van de Haagse burgemeester mocht zij niet in de Schilderswijk demonstreren. De bestuursrechter besloot de beslissing van de burgemeester in stand te houden.[273]

Individuele NVU-leden kregen na demonstraties te maken met strafzaken wegens groepsbelediging en aanzetten tot haat en discriminatie. In een zaak uit 2011 werd Kusters als leider van de NVU en organisator van de demonstratie vervolgd en als medeverantwoordelijke voor de uitlatingen aangewezen. Hij had de uitlatingen zelf niet gedaan, maar zich er ook niet van gedistantieerd. De zaak liep door tot aan de Hoge Raad, die in 2016 oordeelde dat hij inderdaad strafrechtelijk verantwoordelijk kon worden gehouden voor andermans strafbare uitlatingen bij een demonstratie.[274]

Minder leden neonazigroepen

Ook neonazi-groepen hebben in dit decennium minder leden en sympathisanten. Vanaf 2010 was Blood & Honour de enige neonazi-groep die nog meer dan tien aanhangers had. Nog altijd stond stijl (skinhead) en het sociale aspect (bier, feesten en geweld) voorop, de nationaalsocialistische ideologie was ondergeschikt. Daarmee is Blood & Honour nog altijd een los netwerk zonder centrale leiding. Vanaf 2016 werden er nauwelijks meer activiteiten gesignaleerd – ook niet van afsplitsingen.[275] De enige uitzondering hierop vormt Kameraadschap Noord-Nederland (KNNL), een voormalige divisie van Blood & Honour die als zelfstandig netwerk verder is gegaan. In het najaar van 2015 werd zij opnieuw actief en sloot ze zich op verschillende plaatsen aan bij lokale protesten tegen de komst van vluchtelingen.[276]

Enkele andere kleine neonazi-groeperingen manifesteerden zich onder namen als Netwerk Nationale Socialisten, Vrije Nationalisten Noord-Brabant, Defend Gouda en Ulfhednar. Ulfhednar was een militante groep uit Noord-

273 Wagenaar (2015), p. 48
274 Wagenaar (2017), p. 49
275 Wagenaar (2013), p. 53-54. Wagenaar (2017), p. 40. In dit kader noemt Wagenaar nog wel het van Blood & Honour afgescheiden Kameraadschap Noord Nederland (KNNL), dat in 2016 enkele kleine acties en demonstraties in de eigen regio organiseerde, tegen de opvang van vluchtelingen.
276 Wagenaar (2016), p. 46

Holland die zich in 2011 van Blood & Honour afsplitste. Maar nadat drie leden van de groep in 2011 met vuurwapens werden gearresteerd en in 2014 werden veroordeeld tot werkstraffen en enkele maanden gevangenisstraf, verdween Ulfhednar weer van het toneel.[277]

In 2014 ontstond ook een kleine kring rondom de huiskamerkroeg De Nationalist in Ravenstein, opgezet door een NVU-kaderlid. Hij vertrok daarna bij de NVU en richtte met enkele gelijkgestemden de RVF Landstorm Nederland op.[278] In Veendam werd in hetzelfde jaar de Rac'n'Roll Place opgericht, een ontmoetingsruimte voor neonazi's met een bar, sportruimte en concertpodium.[279]

Studiegenootschap Erkenbrand, Voorpost en Identitair Verzet

In 2016 werd ook het studiegenootschap Erkenbrand opgericht, dat een ontmoetingsplaats wil zijn voor mensen met nationalistische, radicaal-rechtse en extreemrechtse ideeën. In principe is Erkenbrand geen actiegroep en gaat het vooral om sociale activiteiten zoals kroegbijeenkomsten, wandelingen, kracht- en vechtsporttraining, georganiseerde lezingen en conferenties en het maken van podcasts, onder meer over het behoud van het blanke ras, dat bedreigd zou worden door immigratie, gemengde relaties, feminisme en homoseksualiteit.[280]

Daarmee wist Erkenbrand in 2016 en 2017 tientallen belangstellenden te werven, voornamelijk hoogopgeleiden die geen verleden hadden binnen andere extreemrechtse organisaties.[281] Drie Erkenbrand-aanhangers waren in november 2016 vlak na de Amerikaanse presidentsverkiezingen in Washington aanwezig bij een conferentie van de Amerikaanse alt-rightbeweging waarbij de Hitlergroet werd gebracht.[282]

Daarnaast waren er nog de identitaire formaties, waaronder Wagenaar Voorpost en Identitair Verzet schaart. Ook bij Voorpost liep het ledenaantal terug. Waar Van Donselaar schatte dat Voorpost eind jaren negentig met twee

277 Wagenaar (2015), p. 50. De hoofdverdachte was een bekende Belgische rechtsextremist die in 2014 daar veroordeeld zou worden voor deelname aan een terroristische organisatie. In Nederland bleef de aanklacht van het OM beperkt tot bezit van verboden wapens.

278 Wagenaar (2015), p. 42

279 Wagenaar (2016), p. 48

280 Observaties van de auteur

281 Wagenaar (2017), p. 40, Sterkenburg, N., 'Dan ben ik maar een nazi', *Elsevier*, 15 december 2015

282 Wagenaar (2017), p. 40. Ook voor het veldonderzoek voor dit proefschrift was er contact met twee van de aanwezigen bij de Amerikaanse conferentie

kleine nationalistische studentenverenigingen zo'n 150 leden had, telt Wagenaar rond 2015 zo'n vijftien vaste activisten. Aanhangers bezochten wel demonstraties in het buitenland of demonstreerden bij Sinterklaasintochten voor het behoud van Zwarte Piet, maar vanuit de organisatie werden vooral activiteiten voor de eigen achterban georganiseerd. In 2017 werd Voorpost actiever met demonstreren nadat enkele Twentenaren zich aansloten die eerder bij DTG (Demonstranten Tegen Gemeenten) zaten.[283]

Identitair Verzet wist met een bescheiden actieve aanhang veel maatschappelijke commotie en media-aandacht te genereren – door mediagenieke acties zoals een slot om het hek van de Ibn Ghaldoun-school in 2013 of het bezetten van moskeeën en gebouwen die werden aangewezen als vluchtelingenopvang.[284] In 2014 was ze de drijvende kracht achter het gelegenheidscollectief Pro Patria, dat eenmalig in de Schilderswijk demonstreerde. Daarnaast nam Identitair Verzet vanaf het najaar van 2015 deel aan lokale burgerprotesten en demonstraties tegen de komst en vestiging van vluchtelingen – ook buiten de regio's waar de activisten zelf woonden. Eveneens voerden zij actie voor het behoud van Zwarte Piet bij Sinterklaasintochten. Dit leverde nieuwe aanhang op, die Identitair Verzet overigens niet wist te behouden. Zo bleek het toch lastig mensen te mobiliseren wanneer het om een protest buiten hun regio ging.[285]

Identitair Verzet is onderdeel van een internationaal netwerk waaronder ook Génération Identitaire (Frankrijk) en de Identitäre Bewegung (Duitsland, Oostenrijk) vallen. Enkele activisten reisden vanaf de zomer van 2016 naar Frankrijk af voor een kennisuitwisseling en ideologische lessen.[286] Volgens het onderzoeksbureau NTA bereiden zij zich daar ook fysiek voor op een 'komende rassenoorlog', maar volgens Identitair Verzet zelf gaat het enkel om 'weerbaarheidstraining' voor als zij aangevallen worden tijdens demonstraties.[287]

283 Wagenaar, W. (2018), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in Tierolf, B., Drost, L., Kapel, M. van (Eds.), *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, verdachten en afhandelingen in 2017,* Utrecht: Anne Frank Stichting/ Verwey-Jonker Instituut, p. 33-51

284 Wagenaar (2016), p. 42. Wagenaar schat de actieve aanhang op zo'n tien tot twintig personen. Zelf stelt Identitair Verzet groter te zijn. Voor dit proefschrift is meegelopen met Identitair Verzet. Zelf schat ik de actieve aanhang eerder in op dertig à veertig personen, waarvan de helft ondersteunende taken uitvoert zoals folderen, het maken van posters, het brengen van mensen naar actieplekken.

285 Wagenaar (2016), p. 42

286 Sterkenburg, N., 'Hoe extreem is Identitair Verzet?', *Elsevier Weekblad*, 16 september 2017

287 Kouwenhoven, A., 'Geweldstraining extreemrechts', *NRC Handelsblad*, 8 april 2019

Pegida, Rechts in Verzet en DTG

Tot slot zijn er nog protestbewegingen zoals Pegida Nederland, Rechts in Verzet en het eerdergenoemde Demonstranten Tegen Gemeenten. Pegida Nederland werd in 2015 opgericht als zusterorganisatie van Pegida Duitsland, dat in 2015 en 2016 redelijk succesvol was in het organiseren van grote demonstraties tegen de islam en immigratie, totdat er een scheuring kwam. Vanaf de eerste demonstratie in het najaar van 2015 kon Pegida Nederland op vijftig tot een kleine tweehonderd demonstranten rekenen, maar in de zomer van 2016 is de belangstelling alweer verdwenen.

In 2016 werd een Pegida-spreker veroordeeld tot een geldboete voor groepsbelediging en aanzetten tot haat en discriminatie, nadat zij bij een demonstratie had gezegd: 'Een andere reden om moslims te verachten en te haten is hun krankzinnige ideologie. Want het is nooit een religie van vrede.'[288] Nadat de belangstelling voor Pegida daalde en zij nauwelijks nog mensen op de been kreeg, richtte zij zich sinds 2017 op kleine mediagenieke acties zoals een slot om het hek van een basisschool of een pop met baby voor een moskee (die een kinderverkrachting moest uitbeelden).[289]

Dat Pegida steeds minder mensen op de been kreeg, komt vooral door interne conflicten en ruzies met andere groepen. Identitair Verzet kwam bijvoorbeeld in conflict met Pegida omdat zij geen eigen symbolen en uitingen mocht dragen bij Pegida-demonstraties. Daarnaast wil Pegida zich nadrukkelijk distantiëren van nationaalsocialisme en antisemitisme. Dit komt onder meer tot uiting in het logo, dat een hakenkruis in een prullenbak afbeeldt, en het feit dat Pegida zich afzet tegen de NVU.[290]

De Pegida-afsplitsing Rechts in Verzet nam in 2017 de tactiek van kleine mediagenieke acties over, onder meer door in Zwarte Piet-kostuum een basisschool binnen te lopen en een onthoofde pop bij een moskee neer te leggen.[291]

DTG (Demonstranten Tegen Gemeenten) bestond kort nadat in het najaar van 2015 plannen ontstonden voor een vluchtelingenopvang in Enschede. Wat oorspronkelijk als een lokaal buurtprotest begon, werd steeds

288 Wagenaar (2017), p. 48
289 Wagenaar (2018), p. 37
290 Wagenaar (2016), p. 47-48. Wagenaar (2017), p. 40, 47. Pegida probeert NVU-leden bij demonstraties te weren, tegelijkertijd wil de NVU niet dat haar leden naar Pegida-demonstraties gaan.
291 Wagenaar (2018), p. 37-38

groter door steun uit radicaal- en extreemrechtse hoek. Begin 2016 viel DTG alweer uit elkaar, enerzijds als gevolg van interne strubbelingen en anderzijds nadat vijf voormalig DTG-activisten brandbommen naar een moskee in Enschede gooiden. Zij werden veroordeeld voor brandstichting met terroristisch oogmerk. Vanuit DTG ontstonden ook andere groepen, zoals Dutch Self Defense Army (DSDA) en Soldiers of Odin, die aankondigden in Nederland te zullen patrouilleren als burgerwachten. Maar in de praktijk kwam dit niet van de grond.[292]

Enkele DTG'ers gingen verder onder een meer sociaal initiatief genaamd Nederlands Verbond, waarbij onder meer kleding en geld werd ingezameld om armlastigen te helpen die volgens Nederlands Verbond door de overheid in de steek werden gelaten. Maar in 2017 werd weinig meer van het initiatief vernomen.

Algemene thema's

De afgelopen jaren profileerden radicaal- en extreemrechtse groepen, formaties en personen zich nadrukkelijk op meer algemene thema's, in de hoop een bredere groep mensen aan te spreken. Even leek dat te lukken, getuige de stijging van het aantal activisten in 2015. Maar het blijft lastig om de nieuwe aanwas te behouden. Enerzijds zijn er al snel persoonlijke ruzies, anderzijds daalde de aanhang al gauw nadat bijvoorbeeld minder vluchtelingen en migranten naar Europa kwamen als gevolg van deals met onder andere Turkije.[293]

In sommige gevallen gaven burgers zelf aan geen behoefte te hebben aan steun vanuit de beweging. Zo vertelden verschillende geïnterviewden dat er eind 2017 plannen waren om bij de landelijke Sinterklaasintocht in Dokkum te protesteren tegen anti-Zwarte Piet-activisten, maar dat zij van lokale burgers te horen kregen dat die niet zaten te wachten op enige associatie met de radicaal- en extreemrechtse beweging. Boze Friezen blokkeerden op de dag van de intocht de snelweg, waardoor bussen met anti-Zwarte Piet-activisten de intocht niet meer konden halen. Voor sommige activisten was het sinds de intochten in Gouda (2014), Meppel (2015) en Maassluis (2016) de eerste keer dat ze niet bij een landelijke intocht aanwezig waren.

292 Wagenaar (2017), p. 42
293 Wagenaar (2017), p. 50

3.8 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is een beknopt overzicht gegeven van de naoorlogse geschiedenis van de radicaal- en extreemrechtse beweging in Nederland. Tot aan de jaren zestig waren naoorlogse bewegingen vooral gericht op eerherstel van collaborateurs, al werden er in de praktijk nauwelijks mensen geholpen. De meeste Nederlanders met een 'fout' verleden hielden zich echter stil, en ook vanuit de media was er weinig aandacht voor hun oorlogsverleden.

In de jaren zestig kwam er als gevolg van het Eichmann-proces ook meer oog voor de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog, waardoor ook de aandacht toenam voor politieke delinquenten in Nederland. Journalistieke onthullingen over het nationaalsocialistische of NSB-verleden van verschillende prominenten van de Boerenpartij zorgden ervoor dat deze partij een extreemrechts imago kreeg dat bleef kleven. Waar in de jaren vijftig een vroegere medewerking met de Duitse bezetter in 1940-1945 nog vaak werd weggewuifd, kon het in de jaren zestig forse reputatieschade betekenen.

In de jaren zeventig werd de NVU opgericht, deels door mensen die te jong waren om een oorlogsverleden te hebben. Dat weerhield hen er echter niet van te dwepen met het nationaalsocialisme, en soms zelfs verder te gaan dan oudgedienden. De NVU koppelde oude idealen aan moderne thema's zoals massa-immigratie, waarmee zij extreemrechtse jongeren en oudgedienden binnen de partij wist te verenigen – al leidde de radicale koers van de NVU tot onderlinge conflicten en afsplitsingen.

Dat bood de Centrumstroming in de jaren tachtig ruimte om een gematigd alternatief te vormen. Hoewel de Centrumstroming zeker electoraal succesvol was, wist zij de behaalde zetels niet om te zetten in politieke invloed. Enerzijds waren er de onderlinge spanningen die leidden tot afsplitsingen, anderzijds bleek het ook door een combinatie van uitsluiting, verstoting, geweld, sociale druk en stigmatisering lastig om geschikte mensen te vinden om een solide partijkader neer te zetten. Daardoor wierven de CD en CP'86 steeds vaker radicalen, die vervolgens voor reputatieschade zorgden of juist de macht overnamen.

Door een moeizaam en politiek onvriendelijk klimaat slaagden organisaties, partijen en formaties er ook in de jaren negentig niet in om politiek invloed uit te oefenen of een functionerende structuur op te zetten. Daarnaast waren er, nog meer dan in de jaren tachtig, onderlinge ruzies en conflicten die leidden tot versplintering.

In de jaren negentig leek radicaal- en extreemrechts voor het eerst het politieke tij mee te hebben, als gevolg van opiniestukken van Frits Bolkestein – die zich kritisch opstelde ten aanzien van de multiculturele samenleving en orthodoxe elementen binnen de islam. Maar in de jaren negentig bleef de radicaal- en extreemrechtse beweging een onoverzichtelijk diffuus landschap van dubbele lidmaatschappen, losse samenwerkingsverbanden, ruziënde groepen, interne conflicten, en ronddolende individuen die vaak overstapten naar een nieuwe afsplitsing – wat ook binnen formaties en partijen tot grote onderlinge verschillen leidde. Diverse media-onthullingen en individuele rechtszaken deden het imago van de CD en CP'86 geen goed. CP'86 werd eind jaren negentig zelfs verboden.

Rond de eeuwwisseling waren er enkel nog kleine politieke partijen waarbij radicaal- en extreemrechtse activisten zich konden aansluiten. Tegelijkertijd veranderde het politieke klimaat. Wie kritisch was over thema's als migratie en de plek van de islam in de samenleving kon vanaf de eeuwwisseling ook bij landelijke partijen als de LPF en PVV terecht – die overigens in tegenstelling tot de Boerenpartij en de CD erg hun best deden om mensen uit de radicaal- en extreemrechtse beweging buiten hun partijstructuren te houden.

De neergang van specifiek radicaal- en extreemrechtse politieke initiatieven leidde tot een toename van het straatactivisme door kleine diffuse groepen, dat nog eens gestimuleerd werd door een aanwas vanuit de gabberbeweging en de zogeheten Lonsdale-jongeren. Hoewel het vaak ging om lokaal opererende groepen die geen interesse hadden om toe te treden tot formaties, leidde de opkomst van een extreemrechtse jongerencultuur op lokaal niveau wel tot meer gewelddadigheden. Ook kwamen gelijkgestemden steeds meer met elkaar in contact via internet. Maar dit was van tijdelijke aard, zoals dat vaak gaat bij een jongerencultuur.

Vanaf 2010 waren de gabbers en Londsdalers grotendeels uit het straatbeeld verdwenen en was er weer een daling te zien in het geschatte aantal activisten. Pas in 2015 steeg dit weer, als gevolg van felle gepolariseerde debatten over vluchtelingen, 'islamisering', de EU en het uiterlijk van Zwarte Piet. Dit zorgde voor een hernieuwde interesse in radicaal- en extreemrechts gedachtegoed, en door zich aan te sluiten bij lokale burgerprotesten kregen formaties nieuwe aanwas – al bleek het lastig nieuwelingen te behouden.

Nu in het vorige hoofdstuk en dit hoofdstuk de definitiekwestie en de beknopte geschiedenis van radicaal- en extreemrechts zijn behandeld, zal in het volgende hoofdstuk worden onderzocht hoe er in het verleden specifiek onderzoek is gedaan naar toetreding van radicaal- en extreemrechtse activisten.

4. EERDERE INZICHTEN UIT DE LITERATUUR

De afgelopen decennia is radicaal- en extreemrechts vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines bestudeerd, waaronder criminologie,[294] sociologie,[295] (sociale) psychologie,[296] terrorismewetenschappen,[297] politicologie[298] en geschiedenis.[299] Opvallend is dat er weinig pogingen zijn ondernomen om tot een gestructureerde onderzoeksmethode te komen of dat bestaande theorieën niet altijd even sterk worden ondersteund door de empirie. Anderzijds zijn er ook studies die hoofdzakelijk zijn gebaseerd op empirisch onderzoek, maar dit zijn vaak casestudy's die nogal descriptief van aard zijn.[300] Deze

294 Zie onder meer: Freilich, J.D., Chermak, S.M., Gruenewald, J., Parkin, W.S. en Klein, B.R. (2018), 'Patterns of Fatal Extreme-Right Crime in the United States', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 38-52. Gruenewald, J., Chermak, S.M. en Freilich, J.D. (2013), 'Distinguishing 'Loner' Attacks from Other Domestic Extremists: A comparison of far-right homicide incident and offender characteristics', in: *Criminology and Public Policy*, Vol. 12, No. 1, p. 1-27. Brandon, A.S., Freilich, J.D. en Chermak, S.M. (2019), 'An Examination of the American Far Right's Anti-Tax Financial Crimes, in: *Criminal Justice Review*, Vol. 44, No. 4, p. 492-514. Chermak, S.M., Freilich, J.D. en Simone, J. (2010), 'Surveying American state police agencies about lone wolves, far-right criminality, and far-right and Islamic jihadist criminal collaboration', in: *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 33, p. 1019-1041. Chermak, S.M., Gruenewald, J. (2015), 'Laying the foundation for the criminological examination of right-wing, left-wing, and Al Qaeda inspired extremism in the United States', in: *Terrorism & Political Violence*, Vol. 27, p. 133-159/

295 Zie onder meer: Rydgren, J. (2007), 'The Sociology of the Radical Right', in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 33, No. 1, p. 241-262. Kimmel, M. en Ferber, A.L. (2000), ''White men are this nation': Right-wing militias and the restoration of rural American masculinity', in: *Rural Sociology*, Vol. 65, p. 582-604

296 Zie onder meer: Linden (2009), Adorno et al. (1950).

297 Zie onder meer: Taylor, M., Currie, P. M., en Holbrook, D. (2013), *Extreme Right Wing Political Violence and Terrorism (New Directions in Terrorism Studies)*, London: Bloomsbury Academic. Durham, M., 'The American Far-Right and 9/11', in: *Terrorism and Political* Violence, Vol. 15, No. 2, p. 96-111. Castelli, P. , O'Connor, F. en Lindekilde, L. (2018), 'Italy, No Country for Acting Alone? Lone Actor Radicalisation in the Neo-Fascist Milieu', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 136-150. Ravndal, J.A. en Bjørgo, T. (2018), 'Terrorism from the Extreme Right. Special Issue', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 5-23

298 Zie onder meer: Mudde (2007), Kitschelt (1995), Ignazi (2006), Norris (2005).

299 Zie onder meer: McGowan (2004), Hainsworth, P. (2016), *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to Mainstream*, London: Bloomsbury Academic

300 Deze conclusie wordt ook onder meer gedeeld door de onderzoekers Frank Buijs en Jaap van Donselaar. Zie: Buijs, F. en Donselaar, J. van (1994), *Extreem-rechts*, Leiden: LISWO, p. 31

tweedeling in de bestaande literatuur heeft geleid tot een veelvoud aan verklaringen waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechts, waarbij geen enkele verklaring op zichzelf afdoende is – en waarbij een deel van de onderzoekers nauwelijks de moeite neemt om op elkaar te reageren of elkaars onderzoeken te integreren of met elkaar te verbinden.[301]

In dit hoofdstuk zullen de verschillende sterke en zwakke punten van inzichten uit bestaande theorieën en casestudy's worden besproken, waaruit terugkerende variabelen kunnen worden gedestilleerd. Vanaf de Tweede Wereldoorlog tot heden kunnen grofweg vier gangbare theorieën worden onderscheiden aan de hand waarvan toetreding tot radicaal- en extreemrechtse formaties is verklaard: (1) de theorie van de autoritaire persoonlijkheid, (2) de *social identity theory*, (3) de theorie van de bedreigde belangen en (4) de *social movement theory*. In dit hoofdstuk zullen in de eerste vier paragrafen de sterke en zwakke punten van deze theorieën worden besproken, gevolgd door (5) toonaangevende empirische onderzoeken.

4.1 AUTORITAIRE PERSOONLIJKHEID: DE PSYCHOANALYTISCHE BENADERING

In de meest vroege studies vanaf de jaren dertig is toetreding tot radicaal- en extreemrechts bestudeerd vanuit de psychoanalyse. Hierbij ligt het zwaartepunt op onbewuste lessen uit de vroege kindertijd en die van invloed zijn op afwijkend gedrag dat later in het leven naar boven komt. Menselijk gedrag zou in substantiële mate worden gestuurd door een instinct dat in het onderbewuste leeft.

Psychoanalytici gebruikten een combinatie van politieke en psychologische analyses om aan te tonen dat de mens enerzijds in de privésfeer wordt onderdrukt door psychobiologische wetten (dat wil zeggen: het inperken van driften), en anderzijds door de sociaaleconomische structuur van de samenleving. [302] Door deze twee benaderingen te combineren, wilden onderzoekers meer inzicht krijgen in historische processen en welke psychologische mechanismen aan politieke overtuigingen ten grondslag liggen.[303] Causale verklaringen

301 Ravndal (2017), p. 17-18

302 Het ging hierbij om een kritische samenvoeging waarbij beide disciplines werden gezien als onverenigbare wetenschappen. Zie verder: Gortzen, R. (1980), 'Psychoanalyse en marxisme: de eerste verzoeningspogingen', in: *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie,* Vol. 35, p. 87-105

303 Blamires, C. en Jackson, P. (2006), *World Fascism: A Historical Encyclopedia, Volume 1, A-K.* Oxford: ABC CLIO, p. 543

voor gedrag en attitude werden gezocht in sociale en culturele structuren en processen, en niet zozeer in biologische of aangeboren factoren. Dit laatste in tegenstelling tot de nazi's die 'ras' wél aangrepen als grond voor onderliggende karakterstructuren.[304]

In 1933 publiceerde de psychiater en psychoanalyticus Wilhelm Reich zijn studie *Die Massenpsychologie des Faschismus*, die in 1946 voor het eerst in het Engels verscheen.[305] Daarin ziet hij - sterk beïnvloed door het werk van Sigmund Freud – fascisme als een uiting van het karakter, dat volgens Reich nogal irrationeel is gestructureerd omdat de primaire, seksuele levensbehoeften zouden worden onderdrukt, waardoor mensen eerder geneigd zijn zich ondergeschikt te maken aan een autoritair systeem. [306] Het opgroeien in een autoritaire familie is daarin de eerste stap. Daar wordt het individu als eerste gevormd door een dominante vader die als hoofd van het gezin alle macht heeft. De woede die het individu over zijn vader en familie heeft, zou vervolgens omslaan in idealisering, en dat leidt tot een overdreven bewondering voor macht en karakter, en minachting voor minderheden.[307]

Met zijn theorie legde Reich de basis voor het concept van de 'autoritaire persoonlijkheid'; een persoonlijkheidstype dat het in zich heeft om een fascistisch individu te worden. Dit type is verder uitgewerkt door Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson en Nevitt Sanford in *The Authoritarian Personality.*[308] Zij spanden zich in om Reichs theorie te onderbouwen met empirisch onderzoek, waarbij er een verband moest worden gelegd tussen een autoritaire persoonlijkheid en fascisme.[309]

304 Kramer, H. (2011), 'The Epistemological Fate of the Authoritarian Character Studies of the Frankfurt School. A Legacy for the Study of Racism, Antisemitism, and Fascism?', in: Dahms, H.F. (ed.), *The Diversity of Social Theories (*Current Perspectives in Social Theory Volume 29), p. 3-31

305 Reich, W. (1946), *The Mass Psychology of Fascism (Massenpsychologie des Faschismus), A translation by Theodore P. Wolfe*, New York: Orgone Institute.

306 Reich had in de jaren twintig voor Sigmund Freud in Wenen gewerkt en zijn werk werd sterk beïnvloed door diens psychoanalyse. Zie: Pick, D. (2012), *The pursuit of the nazi mind. Hitler, Hess and the analysts,* Oxford: Oxford University Press

307 Higgins, M. en Raphael, C. (Eds) (1969), *The Mass Psychology of Fascism*, New York: Farrar, Straus and Giroux, p. 25-30

308 Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. en Sanford, N. (1950), *The Authoritarian Personality*, New York: Norton

309 Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (1993a), 'Introduction: Strength and Weakness', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, G. (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*, New York: Springer-Verlag

Adorno et al. zochten naar een manier om op empirische wijze een 'type' persoon te kunnen verifiëren dat in hun ogen gevaarlijk was en construeerden vier schalen om te meten in hoeverre iemand een autoritaire persoonlijkheid heeft.[310] In de steekproef zaten geen daadwerkelijke leden van fascistische organisaties, waardoor de schalen enkel werden geijkt om potentieel fascisme te meten.

Breed omarmd, weinig empirische onderbouwing

Toen *The Authoritarian Personality* in 1950 werd gepubliceerd, bevond de psychoanalyse zich op het hoogtepunt van haar populariteit binnen de academische wereld. Een breed publiek omarmde de gedachte dat psychoanalytische hypotheses ondersteuning vonden in empirisch onderzoek. Bovendien paste het concept goed binnen de sociale psychologie, die zich vanaf de jaren vijftig bezighield met de vraag hoe een verdraagzame naoorlogse wereld kon worden gecreëerd.

Er volgde in de jaren vijftig en zestig een reeks empirische studies, maar in de jaren tachtig doofde het enthousiasme.[311] Veel wetenschappers worstelden met hun metingen en de interpretatie van uitkomsten.[312] Daarnaast bleek het lastig resultaten te interpreteren en daar verregaande conclusies aan te verbinden. Hoewel er veel aandacht was voor de vraag of iemand het in zich had om fascist te worden, werd zelden onderzocht of iemand zich ook daadwerkelijk autoritair gedroeg.

Een ander punt van kritiek is dat het concept van de autoritaire persoonlijkheid decennialang is gebruikt als ideologisch wapen om politieke

310 De antisemitismeschaal diende te meten in welke mate iemand sympathiseerde met antisemitische uitlatingen. De etnocentrismeschaal werd gebruikt om te meten in hoeverre iemand de 'eigen' groep verheerlijkt en een afkeer heeft van etnische minderheden. De fascismeschaal was ontworpen om te voorspellen of iemand zich tot het fascisme aangetrokken zou voelen.

311 Tussen 1950 en 1989 werden er door *Psychological Abstracts* maar liefst 2.341 publicaties geregistreerd op het gebied van autoritarisme en dogmatisme. Zie: Meloen, J.D. (1993), 'The F Scale as a Predictor of Fascism: An Overview of 40 Years of Authoritarianism Research', in: William F. Stone, Gerda Lederer en Richard Christie (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today,* New York: Springer-Verlag, p. 47-70

312 , F. (1993), 'The Authoritarian Character from Berlin, Berkeley and Beyond', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today,* (New York: Springer-Verlag, p. 22-46, p. 29-31. Meloen, J.D. (1983), *De autoritaire reaktie in tijden van welvaart en krisis.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift)

vijanden mee te diskwalificeren. Autoritaire persoonlijkheidskenmerken lijken vooral bij *de ander* voor te komen en zelden bij iemand zelf. De autoritaire persoonlijkheid wordt onder meer gecategoriseerd als neurotisch, antidemocratisch, bevooroordeeld, agressief, conventioneel, laf, rigide, angstig, dogmatisch, dom, onderdanig, despotisch, demagogisch, etc. Kortom: erg veel eigenschappen om in één mens te verenigen.[313] Daarmee werd het een nogal rommelig prototype, een karikatuur waaraan allerlei onhebbelijke karakteristieken werden toegeschreven.

Er zijn nog wel pogingen ondernomen om de hypothese verder te ontwikkelen, onder meer in de concepten van Right-Wing Authoritarianism,[314] Social Dominance Theory,[315] en het Dual Process Model.[316] Terugkerend kritiekpunt blijft dat deze modellen meer zijn gericht op sociale attitudes, sociale opvattingen en sociale bevindingen, dan dat zij persoonlijkheidskenmerken aanwijzen. Stellingen als 'gehoorzaamheid en respect voor het gezag zijn de belangrijkste deugden die kinderen moeten leren' en 'sommige groepen zijn nu eenmaal niet gelijkwaardig aan andere groepen' meten attitudes en ideologische opvattingen.[317] Dit kan weliswaar een voorspeller zijn voor de mate waarin iemand zich aangetrokken voelt tot radicaal- en extreemrechts. Maar

313 Zie onder meer: Masling, J.M. (1954), 'How neurotic is the authoritarian?', in: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 49, No. 2, p. 316-318, Oesterreich, D. (2005), 'Flight into Security: A New Approach and Measure of the Authoritarian Personality', in: *Political Psychology*, Vol. 6, No. 2, p. 275-298, Meloen, J.D. (1991b), 'Een kritische analyse van veertig jaar onderzoek naar de autoritaire persoonlijkheid', in: Scheepers, P. en Eisinga, R. (Eds.), *Onderdanig en intolerant: lacunes en controverses in autoritarismestudies.* Nijmegen: ITS

314 Altemeyer, B. (1981), *Right-wing Authoritarianism*, Winnipeg: University of Manitoba Press, Altemeyer, B. (1988), *Enemies of Freedom: Understanding Right-wing Authoritarianism*, San Francisco: Jossey Bass

315 Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. en Malle, B. (1994), 'Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 67, p. 741-763. Zie ook: Sidanius, J. en Pratto, F. (1993), 'The dynamics of social dominance and the inevitability of oppression', in: Sniderman, P. en Tetlock, P. (Eds.), *Predjudice, politics and race in America today,* Stanford: Stanford University Press, p. 173-211, Pratto, F., Stallworth, L.M., en Sidanius, J. (1997), 'The gender gap: differences in political attitudes and social dominance orientation', in: *British Journal of Social Psychology,* Vol. 36, p. 49-68, Sidanius, J. en Pratto, F. (1999), *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*, Cambridge: Cambridge University Press

316 Duckitt (2001), Duckitt en Fisher (2003), Duckitt, J. en Sibley, C.G. (2009), 'A dual-process motivational model of ideology, politics and prejudice', in: *Psychological Inquiry,* Vol. 20, No. 2-3, p. 98-109

317 Altemeyer (1998)

op zichzelf zijn ze geen persoonlijkheidskenmerken en ze zeggen ook weinig over waarom iemand toetreedt tot een bepaalde groep.[318]

In dat licht is het idee dat iemands persoonlijkheid de belangrijkste voorspeller is of diegene ook een potentiële fascist of extreemrechtse activist is, onhoudbaar gebleken. Het gebrek aan empirische onderbouwing leidde ertoe dat de theorie van de autoritaire persoonlijkheid in 2001 werd gekwalificeerd als 'the most deeply flawed work of prominence in political psychology'.[319]

Geen causale relatie, wel observatie

Hoewel causale verbanden niet zijn aangetoond, neemt dat niet weg dat Adorno et al. hun theorie ontwikkelden aan de hand van observaties die zij hadden gedaan ten aanzien van radicaal- en extreemrechtse individuen: mensen met een hang naar een geordende samenleving, waarin regels worden gehoorzaamd en respect hoog in het vaandel staat. Hun observaties kregen bijval in het empirisch onderzoek van de jonge sociaalpsycholoog Michael Billig. Hij publiceerde in 1978 *Fascists: A social psychological view of the National Front.*[320] Met zijn studie leverde Billig tevens kritiek op de theorie van de autoritaire persoonlijkheid – die hij weliswaar prees, maar die volgens hem niet de diversiteit aan activisten binnen radicaal- en extreemrechts verklaarde.

In zijn onderzoek naar leden van het Britse National Front zag Billig een autoritair type en een gewelddadig type activist. Het eerste type, de 'Authoritarian Man', lijkt op de potentiële fascist die Adorno et al. omschreven. Een dergelijk persoon koestert een sterk verlangen naar vroegere tijden, waarin iedereen een duidelijke plek heeft in een geordende en overzichtelijke samenleving, en waar mensen hun trots en levensvervulling vinden in hard werken. Billig portretteert hen als bureaucraten met obsessies voor bevelen.

318 Zie onder meer: Duckitt, J. (2001), 'A Dual-Process Cognitive-Motivational Theory of Ideology and Predjudice', in: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 33, p. 41-113, Feldman, S. en Stenner, K. (1997), 'Perceived threat and authoritarianism', in: *Political Psychology,* Vol. 218, p. 741-770, Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (1993b), 'The status of authoritarianism', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (Eds), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today,* New York: Springer-Verlag, p. 229-245

319 Martin, J.L. (2001), 'The Authoritarian Personality, 50 Years Later: What Questions Are There for Political Psychology?', in: *Political Psychology*, Vol. 22, No. 1, p. 1-26

320 Billig, M. (1978), *Fascists: A social psychological view of the National Front,* London: Academic Press

Tegelijkertijd merkte Billig op dat hij ook een ander type activist terugzag, namelijk de 'Man of Violence'. Dit gewelddadige type heeft volgens Billig zelfs een liberale kijk op onafhankelijkheid en zelfontplooiing en ziet niets in het straffen van kinderen of het aanleren van gehoorzaamheid. Zijn extremisme is eerder gebaseerd op de sterke emotionele binding die hij met zijn land of volk voelt. Het feit dat hij zijn emoties niet voldoende kan uiten, maakt hem volgens Billig agressief en gewelddadig.[321]

Billig was niet voornemens om een geheel nieuwe typologie te ontwikkelen maar wilde inzichtelijk maken dat niet iedereen binnen de extreemrechtse beweging dezelfde beweegredenen heeft. Hij hield er rekening mee dat iemand ook beide typen in zich kon verenigen en dat er mogelijk nog meer typen bestonden. Billig zag een aantal belangrijke tweedelingen: ideologisch orthodox tegenover het ontbreken van een ideologie, respect voor autoriteit tegenover rebellie en hooliganisme, het controleren van emoties tegenover emotionele vrijheid, en voorzichtigheid tegenover roekeloosheid. Helaas ondernam hij hierna geen pogingen om een nieuw theoretisch kader te ontwikkelen voor extreemrechts; slechts in een enkel essay besteedde hij er nog aandacht aan.[322]

Ook de politicoloog Amy-Jane Gielen zag in haar onderzoek naar radicaal- en extreemrechtse jongeren in Almere kenmerken van de autoritaire persoonlijkheid terug.[323] De jongeren die zij interviewde vonden normen en waarden zeer belangrijk en pleitten voor een kritiekloze onderwerping aan een sterke (nationaalsocialistische) leider. Zij waren aanhangers van complottheorieën en hadden een weinig liberale kijk op Nederland.

Deelconclusie

Hoewel decennialang onderzoek naar de autoritaire persoonlijkheid weinig empirische onderbouwing heeft opgeleverd wanneer het gaat om de vraag waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechtse formaties, schetst de theorie wel een beeld dat van toepassing zou kunnen zijn op een deel van

321 Billig (1978), p. 222-228

322 Billig, M. (1989), 'Extreme Right: Continuities in anti-Semitic conspiracy theory in post-war Europe', in: R. Eatwell en N. O'Sullivan (Eds), *The Nature of the Right: European and American Politics and Political Thoughts since 1789*, London: Pinter, p. 147-166, Billig, M. (1995), *Banal Nationalism (Theory, Culture and Society)*, London: Sage

323 Gielen (2008)

de radicaal- en extreemrechtse activisten. Hierbij gaat het om activisten die verlangen naar een geordende samenleving waarin mensen hard werken, respectvol met elkaar omgaan en er strenge straffen gelden voor het niet naleven van regels. Deze hang naar behoudend conservatisme en hiërarchische verhoudingen leidt tot nationalisme en etnocentrisme, omdat er naar een statische samenleving wordt gestreefd die op geen enkele wijze mag worden verstoord of veranderd, en waarbij invloeden van buitenaf per definitie als een dreiging worden gezien. Tegelijkertijd toonde empirisch onderzoek aan dat tegenover deze bureaucraten ook meer gewelddadige activisten stonden, die eerder te linken waren aan rebellie. Daarmee kan 'de autoritaire persoonlijkheid' geen allesomvattende verklaring zijn.

4.2 DE 'ANDER' ALS VIJAND: DE SOCIAL IDENTITY THEORY

Ook sociaalpsychologen bogen zich over de vraag hoe in Europa een klimaat had kunnen ontstaan waarbinnen het nationaalsocialisme voet aan de grond had gekregen. Net als Billig viel het hen op dat er niet zoiets was als één type persoon dat het in zich had om fascist te worden. Om antwoord te geven op de vraag waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts, zochten zij naar verklaringen voor onder meer vooroordelen, stereotypering, racisme, sociale invloeden, onderwerping aan autoriteit, gepolitiseerde identiteiten en groepsverbanden.

Hierbij werd het zwaartepunt bij het groepsproces gelegd en onderzocht in hoeverre gedrag en overtuigingen van individuen veranderen wanneer zij deel uitmaken van een groep. Vanuit de gedachte dat ook groepsvorming en groepsgedrag het individu kunnen beïnvloeden, ontwikkelde de sociaalpsycholoog Henri Tajfel samen met John Turner de *social identity theory*.[324]

324 Turner, J.C. (1975), 'Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior', in: *European Journal of Social Psychology,* Vol. 5, p. 5-34. Tajfel, H. (1978), 'The achievement of inter-group differentation', in: Tajfel, H. (Ed.), *Differentiation between social groups*, London: Academic Press, p. 77-100. Tajfel, H. en Turner, J.C. (1979), 'An integrative theory of intergroup conflict', in: W.G. Austin en S. Worchel (Eds)., *Psychology of Intergroup Relations,* Chicago: Nelson-Hall, p. 33-48. Tajfel, H. en Turner, J.C. (1986), 'The social identity theory of intergroup behavior', in: Worchel, S. en Austin, W.G. (Eds.), *Psychology of intergroup relations*, Chicago: NelsonHall, p. 7-24. Stets, J.E. en Burke, P. J. (2000), 'Identity theory and social identity theory', in: *Social Psychology Quarterly* (63(3), p. 224-237

Deze theorie biedt inzicht in hoe groepen zichzelf en anderen categoriseren, en hoe dat onder meer leidt tot discriminatie, etnocentrisme, vooroordelen en conflicten tussen groepen. Racisme en xenofobie zijn binnen de *social identity theory* het resultaat van een identificatieproces waarbij de wereld in stereotiepe categorieën wordt opgedeeld, wat leidt tot een gepolitiseerde (nationale) identiteit. Iemand van buiten de eigen categorie wordt daarbij al gauw als inferieur of vijandig beschouwd.

Dit proces verloopt in vier stappen. De eerste stap is zelfcategorisering (zoals: Nederlands, christen, student, arbeider, hetero, etc.), waarmee het individu de eigen sociale omgeving inzichtelijk houdt. Hierbij wordt de wereld ingedeeld volgens 'wij' (de *in-group*) en 'zij' (de *out-group*). Het individu plooit zich naar de groepsnormen voor acceptabel gedrag. Dat leidt tot de tweede stap: sociale identificatie. De identiteit van de groep (waarmee men zichzelf identificeert) wordt overgenomen, men begint zich naar die identiteit te gedragen en koppelt daar zelfvertrouwen en eigenwaarde aan. De derde stap is sociale vergelijking. Om het nieuwe zelfvertrouwen overeind te houden, wordt de groep vergeleken met andere groepen – waarbij de eigen groep er volgens groepsleden altijd beter bij afsteekt. Dit resulteert in de vierde stap: vooroordelen en vijandigheid ten aanzien van de ander. En dat leidt tot etnocentrisme, waarbij er een voorkeur voor de 'eigen' groep is en een afkeer van alles wat daarbuiten valt.[325]

Bij conflicten met andere groepen zullen groepsleden geen individuele keuzes meer maken, maar optreden als leden van de groep, waarbij leden van rivaliserende groepen niet meer als individuen worden gezien. Dit draagt bij aan de vorming van vooroordelen, ontmenselijking van vermeende tegenstanders en het gebruik van stereotyperingen.[326] Conflicten met rivaliserende groepen leidden tot een eigen groepsdynamiek, waarin bijvoorbeeld overlopen naar de andere groep als een ernstige vorm van verraad wordt beschouwd.[327] Uiteindelijk zal het individu zich identificeren met een collectieve, gedepersonaliseerde

325 Idem.

326 Korte, R.F. (2007), 'A review of social identity theory with implications for training and development', in: *Journal of European Industrial Training,* Vol. 31, No. 3, p. 166-180

327 Cooper, J. en Fazio, R.H. (1986), 'The formation and persistence of attitudes that support intergroup conflict', in Worchel, S. en Austin, W. (Eds), *Psychology of intergroup relations*, Chicago: Nelson-Hall, p. 183-195, Duckitt, J. en Mphuting, T. (1998), 'Group identification and intergroup attitudes: A longitudinal analysis in South Africa', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 74, No. 1, p. 80-85

identiteit die is gebaseerd op het lidmaatschap van een groep.[328] Daarbij moet worden opgemerkt dat acties niet altijd zijn gericht tegen een specifieke andere groep, maar ook gericht kunnen zijn tegen een breder publiek.[329] In het meest extreme geval, namelijk dat van gewelddadig extremisme, zijn individuen bereid hun eigen wil te onderwerpen aan een collectieve agenda.[330]

In andere studies naar de relatie tussen *social identity* en radicalisering kwam naar voren dat ook individuele onzekerheid eraan bijdraagt dat individuen zich gaan identificeren met radicale groepen. Deze groepen zijn aantrekkelijk vanwege hun uitgesproken unieke identiteit, bijbehorende normen en waarden en gedragsregels die zij zelf aan anderen opleggen.[331] Vervolgens draagt lidmaatschap van een groep bij aan de vermindering van zelftwijfel, omdat individuen houvast hebben wanneer het gaat om wie zij zijn en hoe zij worden geacht zich te gedragen.

Geen zicht op totstandkoming van groepsconsensus

De *social identity theory* toont aan dat het groepsproces een belangrijke rol speelt in het proces van aansluiting en verlaten van radicaal- en extreemrechts, en bij het ontstaan van gevoelens van onbehagen. Tegelijkertijd moet er bij de *social identity theory* de kanttekening worden geplaatst dat er wordt aangenomen dat er een breed gedragen consensus is onder groepsleden. Maar een dergelijke consensus komt juist tot stand door interne gesprekken en discussie.[332] Zulke

328 Turner, J.C., Hogg, M., Oakes, P. , Reicher, S. en Wetherell, M. (1987), *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*, Oxford: Basil Blackwell, Tajfel, H. (1970), 'Experiments of inter-group differentiation', in: *Scientific American,* Vol. 223, p. 96-102, Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. en Bundy, R. (1971), 'Social categorization and intergroup behavior', in: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 1, p. 149-178, Reynolds, K.J., Turner, J.C., en Haslam, S.A. (2000), 'When we are better than them and they worse than us? A closer look at social discrimination in positive and negative domains', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 78, No. 1, p. 64-80, Postmes, T., Baray, G., Haslam, S.A., Morton, T., en Swaab, R.I. (2006), 'The dynamics of personal and social identity formation' in: Postmes, T. en Jetten, J. (Eds), *Individuality and the group: Advances in social identity*, London: Sage, p. 215-236, Reicher, S. (1984), 'The St Paul's riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model', in: *European Journal of Social Psychology,* Vol. 14, p. 1-21

329 Simon, B. en Klandermans, P. G. (2001), 'Politicized collective identity. A social psychological analysis', in: *American Psychologist,* Vol. 56, p. 319-331

330 Galanter, M. (1999), *Cults: Faith, healing and coercion,* Oxford: Oxford Univerity Press

331 Hogg, M.A., et al. (2007), 'Uncertainty, Entitativity, and Group Identification', in: *Journal of Experimental Social Psychology*, Vol. 43. No. 1, p. 135-142

332 Hoggs, M.A. en Williams, K.D. (2000), 'From I to We: social identity and the collective self', in: *Group Dynamics: Theory, Research and Practice,* Vol. 4, No. 1, p. 81-97

processen zorgen eveneens voor interne conflicten en verdeeldheid en kunnen een groep zelfs splijten wanneer de meningsverschillen te groot zijn.[333]

Hoewel de *social identity theory* van toepassing is op radicale en extremistische groepen (religieus, etnisch, politiek), geeft ze geen expliciet antwoord op de vraag waarom iemand in zijn streven naar een positief zelfbeeld lid wordt van een groep met een overwegend negatief imago – zoals het geval is bij veel radicaal- en extreemrechtse formaties. Daarnaast wordt deze theorie niet enkel toegepast wanneer het gaat om de neiging ergens bij te willen horen (*belonging*) of vanuit gevoelens van onzekerheid of bedreiging. Het is ook mogelijk dat een gevormde collectieve identiteit voortkomt uit verzet of oppositie tegen de gevestigde maatschappelijke instituties (*resistance identity)*.[334] Hierbij is de gedeelde identiteit specifiek geënt op een gezamenlijke weerstand tegen machtsstructuren die als onderdrukkend worden beschouwd.

Deelconclusie

Hoewel de *social identity theory* op zichzelf geen sluitende verklaring vormt wanneer het gaat om waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts, toont deze theorie aan dat het groepsproces een belangrijke rol speelt in het proces van aansluiting (en verlaten), gevoelens van onbehagen en bij het overgaan tot geweld ten aanzien van andere groepen om het voortbestaan van de eigen groep te garanderen. Het deel uitmaken van een groep leidt tot de simplistische indeling van de wereld in termen van 'wij' versus 'zij'.

333 Zie: Haslam, S.A., Turner, J.C., Oakes, O.J., McGarty, C. en Reynolds, K.J. (1998), 'The group as a basis for emergent stereotype consensus', in: *European Review of Social Psychology*, Vol. 8, p. 203-239, Orfali, B. (2002), 'La droite de coeur, ses dissensions et ses consensus', in: *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale,* Vol. 53, p. 10-19. Orfali analyseerde een scheuring binnen het Front National (FN). Volgens Orfali bleven directe conflicten buiten de partij zolang zij een kleine minderheid in het politieke landschap vormde. Toen omwille van het behalen van politieke successen de sociale representatie van FN normaliseerde en onderwerpen gerelateerd aan fascisme, racisme en antisemitisme liet vallen, leidde dat tot een breuk tussen Jean-Marie Le Pen en Bruno Mégret. Overigens bestaat er ook binnen het onderzoeksveld een brede ontwikkeling van subtheorieën waarin groepsprocessen wel worden meegenomen. Hoggs en Reid besteden aandacht aan de rol van groepsnormen, en waarom sommige individuen binnen de groep meer invloed op de groepsnormen hebben dan anderen. Zie bijvoorbeeld: Hoggs, M.A. en Reid, S.A. (2006), 'Social Identity, Self-Categorization and the Communication of Group Norms', in: *Communication Theory*, Vol. 16, p. 7-30.

334 Castells, M. (1997), *The Power of Identity*. *The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume II: The Power of Identity,* New Jersey: Wiley-Blackwell, p. 8

Toetreding tot een groep komt hierbij voort uit de neiging ergens bij te willen horen, bescherming willen zoeken van de groep na gevoelens van onzekerheid of bedreiging, of uit oppositie tegen gevestigde maatschappelijk instituties en machtsstructuren. Deze inzichten komen impliciet of expliciet terug in verklaringen waarom mensen lid worden van radicaal- en extreemrechtse formaties.

4.3 BEDREIGDE BELANGEN: DE SOCIAALECONOMISCHE BENADERING

Ook sociologen probeerden vanaf de jaren vijftig als reactie op de autoritaire persoonlijkheid verklaringen te zoeken waarom individuen zich aangetrokken voelden tot radicaal- en extreemrechts. Waar de psychoanalytici hen zagen als bureaucraten met een overdreven bewondering voor macht en autoriteit, zagen veel sociologen hen als vreemde en ontwortelde figuren uit de marge van de samenleving, die gevoelens van onbehagen koesterden.[335]

Deze uitgangspositie leidde tot de theorie van de bedreigde belangen (*grievance theories*). De opkomst van radicaal- en extreemrechts wordt hierbij verklaard aan de hand van voornamelijk macrostructurele voorwaarden die gevoelens van onbehagen en grieven veroorzaken.[336] Met name in onderzoek naar radicaal- en extreemrechts is er veel aandacht voor 'anomie': een (subjectief) gevoel van sociaal disfunctioneren, een gevoel van sociale en politieke machteloosheid waarbij het individu het idee heeft nauwelijks sturing aan zijn eigen leven te kunnen geven, en evenmin zijn er politiek leiders die hem de weg

335 Hoewel deze theorie ook raakt aan die van de 'Man of Violence' van Billig is deze voornamelijk geïnspireerd op *Why Men Rebel* van Ted Gurr. Volgens Gurr leidt toegenomen immigratie, werkloosheid en sociaaleconomische deprivatie tot boosheid bij mensen die menen dat ze iets niet krijgen waar zij recht op hebben. Daarbij worden migranten vaak zondebokken. Zie: Gurr, T.R. (1970), *Why men rebel*, Princeton: Princeton University Press

336 Witte, H. de en Klandermans, P. G. (2000), 'Political racism in Flanders and the Netherlands: explaining differences in the electoral success of extreme right-wing parties' in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 26, No. 4, p. 699-717. Scheepers, P. Eisinga, R. en Felling, A. (1994), *Het electoraat van extreem-rechts: theoretische verklaringen, empirische bevindingen, conceptualiseringen en operationaliseringen*, Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek. De Witte, H. (2001), *Rechts van de democratie: enkele lacunes in onderzoek naar rechts-extremisme opgevuld.* Brussel: Vereniging voor Sociologie.

kunnen wijzen.[337] Vervolgens is er een sociale beweging voorhanden die de woede van het individu kan verwoorden, oorzaken aanwijst en oplossingen heeft. De hang naar radicaal- en extreemrechts is binnen deze theorie een rigide, simpele manier van denken, die het vergemakkelijkt om keuzes te maken in een complexe leefwereld, en een superioriteitsgevoel geeft ten aanzien van de 'ander'.

Bij een onderzoek dat vanaf eind jaren tachtig in Nederland en België werd uitgevoerd, gebruikten onderzoekers een combinatie van de autoritaire persoonlijkheid, de *social identity theory* en de theorie van de bedreigde belangen.[338] Daaruit kwam naar voren dat het etnocentrisme enerzijds wordt beïnvloed door leeftijd, sociale klasse en opleidingsniveau, die zouden bijdragen aan autoritarisme en anomie. Anderzijds speelde volgens de onderzoekers de kerkelijke betrokkenheid een rol. Christelijke gelovigen zouden intoleranter zijn ten aanzien van andere groepen, al werd dat later gefalsifieerd.[339] Een dergelijke intolerantie zou niet voor alle christenen gelden en bovendien moest er gekeken worden naar kerkelijke betrokkenheid, cultureel lokalisme (oriëntatie op de eigen gemeenschap) en sociaal lokalisme (oriëntatie op de eigen buurt). Ook werd de vraag opgeworpen of niet juist autoritarisme en anomie zouden bijdragen aan christelijke intolerantie, in plaats van dat het geloof zelf tot intolerantie leidde.[340]

337 Srole, L. (1956), 'Social integration and certain corollaries: an explanatory study', in: *American Sociological Review*, Vol. 21, No. 6, p. 709-716. Van de Velde, M. en Pauwels, L. (2010), 'Institutional distrust in Flanders: What is the role of social capita land dimensions of discontent?', in: Cools, M. et al. (Eds), *Safety, societal problems and citizens' perceptions. New empirical data, theories and analysis*, Antwerpen: Maklu, p. 109-133

338 Billiet, J., Eisinga, R. en Scheepers, P. (1992), 'Etnocentrisme in de Lage Landen: opinies over 'eigen' en 'ander' volk in Nederland en Vlaanderen', in: *Sociologische Gids*, Vol. 39, No. 5-6, p. 300-323. Eisinga, R. en Scheepers, P. (1989), *Etnocentrisme in Nederland: theoretische en empirische modellen*, Nijmegen: ITS (proefschrift)

339 Eisinga, R., Felling, A. en Peters, J. (1990), 'Religious beliefs, church involvement, and ethnocentrism in the Netherlands', in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, p. 54-75

340 Billiet et al. (1992), p. 303

Uiteenvallende gemeenschappen

De theorie van de bedreigde belangen werd in de jaren vijftig ook gebruikt om met terugwerkende kracht de opkomst van het fascisme en het nationaalsocialisme in het interbellum te verklaren.[341] Volgens deze theorie zijn geïsoleerde individuen in sociaal uiteengevallen samenlevingen eerder geneigd etnonationalistische en populistische partijen te steunen omdat zij verlangen naar een leider die hen weer kan binden en hun het gevoel geeft hen te vertegenwoordigen. Onderzoek vanaf de jaren tachtig liet echter zien dat steun voor het fascisme in het interbellum juist het sterkst was geweest binnen hechte gemeenschappen, en dat sociaal geïsoleerde kiezers niet vaker op Hitler hadden gestemd dan anderen.[342] Ook kiezers die op relatief nieuwe radicaal-rechtse partijen stemden, bleken niet de geïsoleerde, laagopgeleide individuen die deze theorie voorspelde.[343]

341 Hannah Arendt legde een verband tussen enerzijds de opkomst van het fascisme en het nationaalsocialisme, en anderzijds het verlangen naar een totalitaire staat. Volgens haar zijn totalitaire dictaturen het gevolg van een complete sociale *breakdown.* Het omvallen van de natiestaat en de ontbinding van de klassenmaatschappij leidden tot een *mass society* (massamaatschappij) waarbinnen geïsoleerde individuen verlangen naar een totalitaire beweging die hen kan verbinden en politiek vertegenwoordigen. Het uiteenvallen van de natiestaat droeg vervolgens bij aan een verlangen naar een nieuw imperialisme. Arendt baseerde haar theorie deels op de in 1939 overleden Emil Lederer, die vlak voor zijn dood een essay publiceerde over hoe het uiteenvallen van de klassenmaatschappij leidde tot een verlangen naar het deel uitmaken van een sociale groep, en daarmee een cruciale rol speelde bij de opkomst van fascistische bewegingen in Italië en Duitsland. Zie: Arendt, H. (1951), *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace

William Kornhauser schreef in 1959 dat een massamaatschappij kwetsbaar was om af te glijden naar een totalitaire maatschappij omdat individuen zich niet meer vertegenwoordigd voelen door organisaties die opkomen voor hun belangen – waaronder politieke partijen en vakbonden. Om toch het idee te hebben invloed uit te oefenen, zullen zij eerder deelnemen aan directe politieke acties. Zie: Kornhauser, W. (1959), *The Politics of Mass Society*, Glencoe: Free Press

342 Zie onder meer: Hamilton, R.F. (1982), *Who Voted for Hitler?,* Princeton: Princeton University Press. Eatwell, R. (2003), 'Ten theories of the extreme right', in Merkl, P. en Weinberg, L. (Eds.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-first Century*, London: Fran Cass, p. 45-70

343 Eatwell, R. (2005), 'Charisma and the revival of the European extreme right', in: Rydgren, J. (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science, p. 101-120, Fennema, M. (2005), 'Populist parties of the right' in: Rydgren, J. (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science, p. 1-24

Naast autoritarisme, onzekerheid over de economie en sociale isolatie zou ook een gebrek aan onderwijs bijdragen aan iemands bereidheid om lid te worden van een extremistische groepering.[344] Daarnaast werd er onder de noemer *working class authoritarianism* gezocht naar verbanden tussen een laag opleidingsniveau en raciale en religieuze vooroordelen.[345, 346] Hierbij gaat het om raciale vooroordelen die zijn ontstaan door combinaties van een laag opleidingsniveau, economische onzekerheid en familiepatronen, en die leiden tot een intolerantie ten aanzien van andersdenkenden.

Bij de theorie van de bedreigde belangen staat mede centraal dat sympathisanten van radicaal- en extreemrechtse politieke partijen worden gedreven door een gevoel van onbehagen, dat voortkomt uit het idee dat zij het minder

344 Ook Richard Christie en Marie Jahoda probeerden in hun vroege werk een verband te leggen tussen autoritarisme en onderwijs, waarbij zij een sterke relatie vermoedden tussen opleidingsniveau en het omarmen van democratische waarden. Hun bevindingen werden niet geïncorporeerd in een theoretisch kader, maar suggereerden wel dat het gebrek aan steun voor democratie het gevolg is van gebrekkige scholing. Christie en Jahoda (1954). Ook in studies van Meloen (1983, 1993) en Middendorp (1978) werd de relatie gelegd tussen opleidingsniveau en de mate van aanwezigheid van de autoritaire persoonlijkheid, maar deze was in het onderzoek van Christie en Jahoda veruit het hoogst.

345 Het idee dat laagopgeleiden er, in vergelijking met hoogopgeleiden, meer raciale en religieuze voordelen op nahouden en gelijkheidsdenken afwijzen, werd verder uitgewerkt door de Amerikaanse socioloog Martin Lipset, die in 1959 zijn *theory of working class authoritarianism* presenteerde. Lipsets hypothese dat autoritarisme, intolerantie en raciale vooroordelen minder onder hoogopgeleiden voorkwamen, is door verschillende onderzoekers in de jaren zeventig en tachtig succesvol getoetst. Er is echter geen consensus of deze bevindingen Lipsets theorie van het autoritarisme van de arbeidersklasse ondersteunen. Sommige onderzoekers menen dat het opleidingsniveau een indicator kan zijn van iemands autoritarisme; anderen menen juist weer dat een laag opleidingsniveau duidt op sociale ongelijkheid, of vinden dat het opleidingsniveau niets zegt over de sociale klasse waartoe iemand behoort. Zie onder meer: Lipset, S.M. (1959), 'Democracy and Working-Class Authoritarianism', in: *American Sociological Review*, Vol. 24, p. 482-502, Lipset, S.M. (1981), *Political Man: The Social Bases of Politics* (Expanded Edition), Baltimore: Johns Hopkins University Press. Voor een volledige lijst, zie: Houtman, D. (2003), 'Lipset and 'Working-Class' Authoritarianism', in: *The American Sociologist,* Vol. Spring/Summer 2003, p. 85-103

346 Eind jaren zestig deden de sociaal-wetenschappers Gertrude J. Selznick en Stephen Steinberg een onderzoek naar de aanwezigheid van antisemitisme in de Verenigde Staten. Daarin stond onder meer de vraag centraal bij welke sociale klassen dit het meest voorkomt. Ook zij constateerden dat antisemitisme vaker voorkwam bij laagopgeleiden en bij mensen met een lager inkomen, en verklaarden dit vanuit een door lager opgeleiden ervaren frustratie en een gebrek aan culturele verfijning. Selznick, G.J. en Stenberg, S. (1969), *The Tenacity of Predjudice: Antisemitism in Contemporary America*, New York en Londen: Harper & Row

goed hebben in vergelijking met anderen. De term 'relatief' is hieraan toegevoegd omdat deze vergelijking niet op feiten is gebaseerd, maar vooral op de eigen waarneming.[347]

Zo bleek uit een Duitse studie naar skinheads dat de perceptie oneerlijk te worden behandeld door de buitenwereld, een belangrijkere rol speelde dan de daadwerkelijke concrete sociaaleconomische omstandigheden waaronder zij leefden.[348] De angst voor economische neergang en het verliezen van status vormt daarbij een mogelijke verklaring voor de steun aan radicaal-en extreemrechts.[349]

In een onderzoek van Kees van den Bos et al. naar veertien Nederlandse radicaal- en extreemrechtse jongeren (13-21 jaar) uit 2009 kwam eenzelfde beeld naar voren.[350] Alle geïnterviewden gaven aan het goed te hebben in Nederland, waardoor onzekerheid een kleinere rol speelde dan de onderzoekers hadden verwacht. Het gevoel dat de eigen groep onrechtvaardig werd behandeld (ten opzichte van groepen met een islamitische achtergrond) en werd bedreigd (door groepen die zich niet zouden aanpassen aan de Nederlandse samenleving) speelde daarentegen juist wel een prominente rol in hun radicalisering. De onderzoekers spreken dan ook vooral van een 'symbolische dreiging' waarbij volgens de geïnterviewden de eigen cultuur in het nauw komt door de aanwezigheid van andere culturen. Dit gaat gepaard met een zeer negatieve houding ten aanzien van de 'out-group' en het superieur achten van de 'eigen' cultuur. De studie van Van den Bos et al. is daarmee een onderzoek waarin inzichten uit de *social identity theory* worden gecombineerd met de theorie van de bedreigde belangen.

347 Zie onder meer: Stephan, W.G. en Stephan, C.W. (2000), 'An integrated threat theory of predjudice', in: Oskamp, S. (Ed.) *Reducing predjudice and discrimination,* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associaties, p. 23-45

348 Daarnaast concludeerden de onderzoekers dat velen een moeilijke band met hun familie hebben en waren opgegroeid in gezinnen waar er weinig aandacht was voor emoties en communicatie. Daardoor zijn vaardigheden als zelfreflectie en empathie onderontwikkeld, waardoor zij sociaal niet kunnen meekomen. Vaak zijn ze ook geen lid van een sportvereniging, jeugdorganisatie of kerk. Hierdoor is het voor extreemrechtse groepen relatief makkelijk om de familierol over te nemen. Zie: Möller, K., en Schuhmacher, N. (2007), *Rechte Glatzen: rechtsextreme Orientierungs- und Szenezsusammenhänge - Eingstiegs -, Verbleibs-, und Ausstiegsprozesse von Skinheads,* Wiesbaden: VS-Verlag

349 Runciman, W.G. (1966), *Relative Deprivation and Social Justice*, London: Routledge & Kegan Paul

350 Bos, K. van den, Loseman, A., en Doosje, B. (2009), *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC

Werkloosheid, verliezers en steun voor radicaal- en extreemrechts

Hans-Georg Betz concludeerde in de jaren negentig dat de steun voor radicaal- en extreemrechtse partijen vooral afkomstig was van kiezers die het idee hebben dat ze niet goed kunnen meekomen en zichzelf als 'verliezers' zien.[351] Zij vormden volgens hem de onderklasse die niet kon meekomen in de moderne tijd, waarin de postindustriële economie steeds meer van burgers en werknemers vraagt. Daarmee zijn de 'verliezers' in dit geval vooral de langdurig werklozen en ongeschoolde arbeiders die vrezen voor werkloosheid – hoewel uit latere onderzoeken bleek dat het niet ging om de absolute onderklasse, maar om mensen die net daarboven verkeerden en die nog iets te verliezen hadden.[352] Er lijkt hiermee geen relatie te zijn tussen werkloosheid en een stem op radicaal- en extreemrechts.[353]

Ook is er evenmin uit empirisch onderzoek een relatie gebleken tussen het aantal migranten in een land en de steun voor radicaalrechtse en

351 Betz, H.G. (1994), *Radical Right-Wing Populism in Western Europe,* London: MacMillan

352 De Duitse politicoloog Michael Minkenberg beschouwt de opkomst van radicaalrechtse partijen als een radicale inspanning om moderne sociale veranderingen terug te draaien, waaronder een groeiende autonomie van het individu en de fragmentering van de maatschappij. Sympathisanten van dergelijke partijen verlangen naar een traditionele rolverdeling en een homogene gemeenschap en voelen zich niet thuis in de moderne, pluriforme, geëmancipeerde samenleving. Lipset deed samen met Earl Raab onderzoek naar extreemrechts in de Verenigde Staten en concludeerde dat de aantrekkingskracht van de beweging groter is onder mensen die dreigen hun status of positie te verliezen, dan op mensen die helemaal niets te verliezen hebben. Zie: Minkenberg, M. (2003), 'The West European radical right as a collective actor: modeling the impact of cultural and structural variables on party formation and movement mobilization', in: *Comparative European Politics,* Vol. 1, No. 2, p. 149-170, Minkenberg, M. (2000), 'The renewal of the radical right: between modernity and antimodernity', in: *Government and Opposition,* Vol. 35, No. 2, p. 170-188, Lipset, M.L. en Raab, E. (1977), *The Politics of Unreason: Right-wing Extremism in America 1790-1977*, New York: Harper & Row Torchbook

353 Zie onder meer: Ivarsflaten, E. (2005), 'The vulnerable populist right parties: no economic realignment fueling their electoral succes', in: *European Journal of Political Research*, Vol. 44, No. 3, p. 465-492, Arzheimer, K. en Carter, E. (2006), 'Political opportunity structures and right-wing extremist party success' in: *European Journal of Political Research,* Vol. 45, No. 3, p. 391-418, Lubbers, M., Gijsberts, M., en Scheepers, P. (2002), 'Extreme right-wing voting in Western Europe', in *European Journal of Political Research,* Vol. 41, No. 3, p. 345-378, Norris, P. (2005)

extreemrechtse partijen.[354, 355] Tot slot is er vooralsnog weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen steun voor radicaal- en extreemrechts en het willen verbeteren van de positie van een groep of opkomen voor een bepaalde groep, in plaats van enkel de eigen positie te willen verbeteren of te protesteren tegen de status quo.[356]

Deelconclusie

De theorie van de bedreigde belangen schetst een uitgangspositie waarin mensen wellicht sneller geneigd zijn zich aan te sluiten bij radicaal- en extreemrechts. Die uitgangspositie bestaat uit een situatie waarin iemand iets te verliezen heeft, zoals een baan of een bepaalde sociaaleconomische status, en tegelijkertijd somber of onzeker is over de toekomst. Dit gaat gepaard met een verlangen naar eerdere tijden (net zoals bij de theorie van de autoritaire persoonlijkheid), met een traditionele rolverdeling en een duidelijke hiërarchie in de samenleving. Maar er zijn weinig ondersteunende data voorhanden dat persoonlijke grieven of de angst voor verlies van de eigen sociaaleconomische positie leidt tot het

354 Kiezers in buurten met veel migranten in Nederland en Denemarken bleken vaker te kiezen voor radicaal-rechtse partijen, maar dit was niet het geval in Oostenrijk, België, Frankrijk en Noorwegen. Zie onder meer: Lubbers et al. (2002), Norris (2005), Rydgren, J. (2006), *Immigration skeptics, xenophobces, or racists? Radical right-wing voting in six West European Countries,* working paper, Department of Sociology, Stockholm University, Rydgren (2007), p. 249-250

355 Socioloog Ruud Koopmans gaat uit van een *opportunity model*, en staaft die aanname met cijfers waaruit onder meer blijkt dat hoe groter de invloed van radicaal- en extreemrechtse partijen is, hoe minder er sprake is van extreemrechts geweld. Meer recent poogde Jakob Ravndal te verklaren waarom de radicaal- en extreemrechtse beweging in het ene Noord-Europese land meer prominent aanwezig is en groter is dan in andere landen (hij ontwierp voor Zuid-Europese landen een andersoortig model wegens een eigen geschiedenis met het fascisme en daarmee ook een andere dynamiek). Volgens Ravndal hangt het succes van de radicaal- en extreemrechtse beweging af van de juiste combinatie van drie factoren: *grievances*, *opportunities* en *polarization*. Hoge migratie, lage electorale steun voor (radicaal-rechtse) anti-immigratiepartijen, en een stevige publieke repressie van radicaal-rechtse actoren en standpunten zouden bijdragen aan de steun voor radicaal- en extreemrechts geweld in Noord-Europa. Zie: Koopmans, R. (1995), *A Burning Question: Explaining the Rise of Racist and Extreme Right Violence in Western Europe*, Berlijn: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, p. 34-35, Ravndal (2017)

356 Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., en Bialosiewicz, S. (2012), 'Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review', in: *Personality and Social Psychology Review*, Vol 16, p. 203–232. Guimond, S. (2018), 'Swaying to the Extreme: Group Relative Deprivation Predicts Voting for an Extreme Right Party in the French Presidential Election', in: *International Review of Social Psychology*, Vol. 31, No. 1, p. 1-12

actief worden bij formaties. Evenmin verklaart deze theorie waarom anderen in soortgelijke sociaaleconomische posities juist *niet* toetreden tot radicaal- en extreemrechts, en biedt hij ook geen verklaring voor mensen die in een betere sociaaleconomische positie verkeren en vervolgens *wel* toetreden.

4.4 NET ALS ELKE ANDERE PROTESTBEWEGING: DE SOCIAL MOVEMENT THEORY

Hoewel de eerdergenoemde theorieën van de autoritaire persoonlijkheid, de *social identity theory* en de theorie van de bedreigde belangen interessante uitgangspunten bieden, bleek geen van deze drie theorieën de afgelopen decennia op zichzelf toereikend. Binnen de sociologie is er nog een theorie om radicaal- en extreemrechts activisme te verklaren, al werd hij in het verleden vooral gebruikt voor progressieve protestbewegingen zoals mensenrechtenbewegingen,[357] de vrouwenrechtenbeweging,[358] de antinucleaire beweging,[359] de milieu- en duurzaamheidsbeweging,[360] en de vakbond.[361] Deze bewegingen werden onderzocht aan de hand van de *social movement theory*: een verzameling van sociaalwetenschappelijke theorieën waarmee onder meer wordt bestudeerd waarom mensen actief worden, hoe ze zich als sociale groep mobiliseren en wat hun doelen kunnen zijn op onder meer sociaal, cultureel en politiek gebied.[362]

357 Zie bijvoorbeeld: McAdam, D. (1982), *Political Proces and the Development of Black Insurgency 1930-1970*, Chicago: University of Chicago Press, McAdam, D. (1988), *Freedom Summer*, New York: Oxford University Press, Santoro, W. (2002), 'The Civil Rights Movement's Struggle for Fair Employment: A 'Dramatic Events-Conventional Politics' Model', in: *Social Forces,* Vol. 91, No. 1, p. 177-206

358 Zie bijvoorbeeld: Banaszak, L. (1996), *Why Movements Succeed or Fail: Opportunity, Culture, and the Struggle for Woman Suffrage*, Princeton: Princeton University Press, Costain, A. (1992), *Inviting Women's Rebellion: A Political Process Interpretation of the Women's Movement,* Baltimore: Johns Hopkins University Press

359 Zie bijvoorbeeld: Jopke, C. (1993), *Mobilizing against Nuclear Energy: A Comparison of Germany and the United States,* Berkeley: University of California Press, Meyer, D. (1990), *A Winter of Discontent: The Nuclear Freeze and American Politics,* Santa Barbara: Praeger

360 Zie bijvoorbeeld: Saunders, C. (2013), *Environmental Networks and the Social Movement Theory*, London/New York: Bloomsbury Academic

361 Zie bijvoorbeeld: Klandermans, P. G. (1983), *Participatie in een sociale beweging. Een mobilisatiecampagne onderzocht*, Amsterdam: VU Boekhandel

362 Zie voor een meer volledig overzicht: Della Porta, D. en Diani, M. (1998), *Social Movements: An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing, Klandermans, P. G. en Staggenborg, S. (Eds.) (2002), *Methods of Social Movement Research*, Minneapolis/London: University of Minnesota Press

De *social movement theory* verwerpt het idee dat deelname aan een sociale beweging irrationeel is: activisten nemen deel omdat zij veranderingen willen en omdat het hun iets oplevert, niet omdat zij marginale of geïsoleerde burgers zijn die hun emoties niet onder controle hebben of nadelige persoonlijkheidskenmerken hebben. Deelname aan de beweging is voor hen een rationele en instrumentele keuze.[363]

4.4.1 HET LANDENVERGELIJKENDE ONDERZOEK VAN KLANDERMANS EN MAYER

Sociaalpsycholoog Bert Klandermans en politicoloog Nonna Mayer concludeerden eind jaren negentig dat de *social movement theory* niet alleen nuttig is voor het bestuderen van progressieve protestbewegingen, maar dat hij ook een bruikbare theorie vormt voor onderzoek naar radicaal- en extreemrechts.[364] Klandermans en Mayer deden vanaf eind jaren negentig onderzoek naar 150 extreemrechtse activisten in vijf landen (Italië, Frankrijk, België, Duitsland en Nederland). In hun onderzoek naar de motieven van activisten om actief te worden en actief te blijven (waarvan Annette Linden het Nederlandse deel voor haar rekening nam),[365] grepen zij deels terug op de *resource mobilization theory* – die ook onder de *social movement theory* valt en een bruikbare theorie vormt voor het verklaren van aansluiting en participatie bij radicaal- en extreemrechtse bewegingen.[366]

De *resource mobilization theory*, zoals in de jaren zeventig ontwikkeld door Mayer Zald en John D. McCarthy, betekende een omslag in het denken over participatie in sociale bewegingen.[367] Deelnemers aan sociale bewegingen

363 Zie onder meer: Oberschall, A. (1973), *Social conflicts and social movements*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, Fireman, B. en Gamson, W.A. (1979), 'Utilitarian logic in the resources mobilization perspective', in: Zald, M.N. en McCarthy, J.D. (Eds), *The dynamics of social movements*, Cambridge: Winthrop Publishing Inc, p. 8-44, McCarthy, J.D. en Zald, M.N. (1976), 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory', in: *American Journal of Sociology,* Vol. 82, No. 6, p. 1212-1241, Kriesi, H.P. , Koopmans, R., Duyvendak, J.W. en Giugni, M.G. (1995), *The Politics of New Social Movements in Western Europe. A Comparative Analysis*, Minneapolis: University of Minnesota Press

364 Klandermans en Mayer (Eds.) (2006b)

365 Linden (2009)

366 Zie onder meer: Tridico, F. (2011), *Social movement theory and far right organizations,* Detroit: Wayne State University Dissertations. Online te lezen via: http://digitalcommons.wayne.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1480&context=oa_dissertations (geraadpleegd op 26 augustus 2017)

werden door hen als rationele actoren gezien, die collectieve belangen en/of identiteiten mobiliseren om (gezamenlijke) doelen te bereiken. Om succesvol te kunnen zijn, heeft een sociale beweging (die uit meerdere organisaties kan bestaan) middelen (*resources*) nodig: mankracht, geld, expertise en netwerken.[368]

De kritiek op de *resource mobilization theory* is dat sociale bewegingen hiermee verworden tot rationele, doelbewuste organisaties die calculerend beslissingen nemen, waarbij het risico bestaat dat emoties van activisten volledig buiten beschouwing worden gelaten.[369] Deels wordt dit ondervangen door de assumptie dat een sociale beweging altijd uit ontevreden mensen bestaat – die onvrede is immers de reden dat ze zich mobiliseren. Klandermans en Mayer ondervingen dit in hun onderzoek door met activisten in levensloopinterviews ook te spreken over hun beweegredenen, verlangens en doelen, waarbij emoties vanzelf ter sprake kwamen.

Een ander kritiekpunt van deze rationele benadering is dat er weinig aandacht is voor de vraag waar bepaalde voorkeuren van individuen vandaan komen.[370] Iemand die bij radicaal- en extreemrechts actief wordt, kan bijvoorbeeld ook actief worden vanuit een persoonlijke afkeer ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond, zonder dat hij meteen een bepaald maatschappelijk doel voor ogen heeft. Dat wordt in het onderzoek van Klandermans en Mayer ondervangen door met mensen zelf te praten en hen hierop te laten reflecteren. Hoe zijn zij tot hun denkbeelden gekomen? Wanneer werden zij voor het eerst politiek bewust?

Tegelijkertijd worden ook elementen uit de *social identity theory* gebruikt en is er een ideologische component waarbij wordt gekeken in welke mate er

367 McCarthy, J.D. en Zald, M.N. (1976), 'Resource mobilization and social movements: a partial theory', in *American Journal of Sociology,* Vol. 82, No. 6, p. 1212-1239

368 Kriesi et al. (1995), Oberschall, A. (1973), *Social conflicts and social movements*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, Fireman en Gamson (1979). De mate waarin deelnemers actief worden, wordt door de *resource mobilization theory* verklaard vanuit de kosten-batenanalyse. Anthony Oberschall werkte dit principe verder uit tot de zogeheten 'risico-beloningsratio'. Het idee is dat hoe lager het risico is en hoe hoger de beloning voor het individu of groepsleden als het doel wordt behaald, hoe waarschijnlijker het is dat zij zullen deelnemen aan een sociale beweging (of aan oppositie, protest of rebellie).

369 Jasper, J.M. (1997), *The art of moral protest. Culture, biography and creativity in social movements*, Chicago: University of Chicago Press

370 Zie bijvoorbeeld: Wildavsky, A. (1992), 'Indispensable framework or just another ideology?', in: *Rationality and Society*, Vol. 4, No. 1, p. 8-23

naar denkbeelden wordt gehandeld.[371] Volgens Klandermans en Mayer zijn er drie soorten motieven waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechts: instrumenteel (veranderingen willen bewerkstelligen), identiteit (positieve identiteit ontlenen aan het behoren tot een groep, de eigen groep willen beschermen) en ideologisch (het vinden van zingeving door het handelen naar eigen denkbeelden, het ondersteunen van het ideologische frame van de formatie waartoe zij toetreden). Daarmee proberen zij in hun model meerdere theoretische verklaringen met elkaar te integreren. Annette Linden, die in het onderzoek van Klandermans en Mayer zoals gezegd het Nederlandse deel deed (waarover later meer), koppelde deze motieven aan vier verschillende 'typen' activisten, al gaat het hier eerder om gedeelde ervaringen en overeenkomstige routes van toetreding dan dat er sprake is van uitgewerkte persoonlijkheidstypen.[372]

Wisselende uitkomsten

Klandermans en Mayer schetsen met hun instrumentele, identiteits- en ideologische motieven een interessant kader, maar moesten concluderen dat het activisme dermate context-afhankelijk was dat landen nauwelijks met elkaar kunnen worden vergeleken. Bovendien interpreteerden de verschillende onderzoekers hun empirische resultaten op een andere manier.[373]

Italiaanse radicaal- en extreemrechtse activisten gaven aan een existentieel verlangen te koesteren om zich aan te sluiten bij een fascistische traditie (al dan niet omdat zij al geboren waren in een fascistisch gezin). In het Franse onderzoek kwam naar voren dat een combinatie van oude tradities en een relatief nieuwe 'tegencultuur' ervoor zorgde dat verschillende generaties activisten zich aangetrokken voelden tot het Front National. Bij Vlaamse geïnterviewden

371 Identiteit en ideologie komen vaker in onderzoek naar voren wanneer de *social movement theory* wordt gebruikt voor onderzoek naar radicaal- en extreemrechts activisme. Zo toonden de Italiaanse onderzoekers Pietro Castelli Gattinara en Caterina Froio aan dat politiek geweld van de neofascistische organisatie CasaPound Italia niet alleen een kwestie is van *opportunity*, maar ook terug te voeren is in een zoektocht naar zingeving en het handelen naar een ideologie – die is geconstrueerd door middel van *frames,* narratieven en symbolen. Op die manier is het geweld gerechtvaardigd in termen van autonomie, zelfverwezenlijking en zelfverdediging. Zie: Castelli Gattinara, P. en Froio, C. (2014), 'Discourses and practices of violence in the Italian Extreme Right: Frames, Symbols and Identity-Building in CasaPound Italia', in: *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 8, No. 1, p. 154-170

372 Linden (2009). Zowel Klandermans als Linden liet in een gesprek met de onderzoeker weten geen bezwaar te hebben tegen het gebruik van 'routes' in plaats van 'typen'.

373 Klandermans en Mayer (2006b)

werd onderzocht in welke mate het opgroeien in een nationalistische familie tot een andere route naar radicaal- en extreemrechts leidde dan het opgroeien in een gematigde familie (ook met het oog op de jeugdbeweging en vriendschappen). In het Duitse onderzoek stond juist de aantrekkingskracht van een overkoepelende gepolitiseerde nationale identiteit centraal. In het Nederlandse onderzoek van Linden en Klandermans stonden ook verschillende routes centraal, maar lag de nadruk vooral op de stigmatisering die radicaal- en extreemrechtse activisten ervoeren en hoe dat gevolgen had voor hun activisme (bijvoorbeeld wanneer het gaat om terughoudendheid ten aanzien van participatie).[374]

Hang naar een spannend leven en handhavende overheid

Het theoretische kader van Klandermans en Mayer is zeer bruikbaar, maar gaat voorbij aan empirisch onderzoek waaruit blijkt dat radicaal- en extreemrechtse activisten ook vanuit niet-politieke redenen soms uitkomen bij radicaal- en extreemrechts, zoals een hang naar een avontuurlijk en spannend leven.[375] Hoewel deze redenen voor toetreding wel in de verschillende deelonderzoeken van de studie van Klandermans en Mayer worden genoemd en in het interviewmodel terugkomen, hebben zij geen plek in het kader omdat het in geen enkel motief expliciet terugkomt.[376] Daarnaast biedt het ideologische motief geen inzicht in hoe mensen tot de denkbeelden zijn gekomen waar zij

374 Linden en Klandermans (2006)

375 Zie onder meer: Bjørgo, T. (1997), *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses* (diss. Universiteit Leiden). Blazak, R. (2001), 'White Boys to Terrorist Men: Target Recruitment of Nazi Skinheads', *American Behavioral Scientist*, Vol 44, No. 6, p. 982–1000. Simi, P. , Windisch, S., en Sporer, K. (2016), *Recruitment and Radicalization among US Far Right Terrorists*, College Park: START.
Willems, H. (1995), 'Development, Patterns, Causes of Violence against Foreigners in Germany: Social and Biographical Characteristics of Perpetrators and the Process of Escalation', *Terrorism and Political Violence*, Vol. 7, No. 1, p. 162–181. De Waele, M. en Pauwels L. (2015), 'Why do Flemish youth participate in right-wing and disruptive groups?', in: Klein, M. en Esbensen F. (Eds.), *Gang Transitions and Gang Transformations in the International Context*, London: Springer.

376 Klandermans en Mayer vullen de *resource mobilization theory* wel aan met een identiteits- en ideologische component, maar die zijn meer gericht op gevoelens dat de 'eigen' groep wordt bedreigd en dat er moet worden gehandeld naar eigen denkbeelden, dan dat zij ook voorzien in een hang naar avontuur of een zoektocht naar zingeving. Zie: Klandermans en Mayer (Eds.) (2006b).

naar handelen. Er wordt verondersteld dat ze een ideologisch motief hebben, maar het is niet inzichtelijk wat de aanleiding daarvoor is geweest.

Ook op een ander punt doet hun kader niet altijd recht aan de realiteit. Bij de *resource mobilization theory* komt verandering tot stand door middel van politieke oplossingen en het benaderen van instituties, terwijl er ook radicaal- en extreemrechtse formaties zijn die eerder streven naar een brede culturele omslag waarbij gedeelde waarden en ideeën binnen de samenleving veranderen.[377] Daarnaast is het leeuwendeel van de 150 geïnterviewde activisten actief bij een radicaal- en extreemrechtse partij. Daarmee is het onderzoek grotendeels beperkt tot geïnterviewden die politieke veranderingen willen bewerkstelligen. Hierdoor is er weinig aandacht voor deelnemers aan andersoortige activiteiten, zoals burgerpatrouilles. Bij burgerpatrouilles willen deelnemers niet zozeer politieke verandering bereiken of de democratie afwijzen, maar zelf optreden omdat zij vinden dat de overheid bestaande wetten niet streng genoeg handhaaft. Deelnemers aan deze burgerpatrouilles erkennen de kaders van de rechtsstaat en zien zichzelf als de handhavers die de orde moeten herstellen.[378] Wat hen radicaal- en extreemrechts maakt, is dat zij vervolgens ook bepaalde specifieke etnische en religieuze groepen van de rechtsstaat willen uitsluiten.

Tot slot dient te worden opgemerkt dat de *social movement theory* vooral van toepassing is op protestbewegingen die zich in de openbaarheid manifesteren. Bij radicaal- en extreemrechts is er soms sprake van geheime en afwijkende subculturen, waarbij deelnemers zich juist aan de samenleving en de institutionele kanalen onttrekken om binnen een geïsoleerd netwerk aan een

377 De Amerikaanse Frank Tridico interviewde voor zijn proefschrift 97 leden van vier geanonimiseerde 'far right'-organisaties. Hij analyseerde de antwoorden zowel met de *new social movement approach* als de *resource mobilization theory*. Waar bij de *resource mobilization theory* verandering tot stand komt door middel van politieke oplossingen en het benaderen van instituties, wordt bij de *new social movement approach* gebouwd aan een brede beweging met gedeelde waarden en ideeën. Tridico concludeerde dat de *resource mobilization theory* in drie van de vier gevallen het meest geschikt was om organisaties te typeren, maar in het vierde geval was de *new social movement approach* het meest geschikt. Zie: Tridico (2011)

378 Bjørgo, T. en Mares, M. (Eds.) (2019), *Vigilantism Against Migrants and Minorities,* London: Routledge. Hoewel Kees van den Bos et al. geen onderzoek deden naar specifieke uitingsvormen van radicaal- en extreemrechtse jongeren die willen dat de overheid streng handhaaft, kwam in een onderzoek naar onder meer radicaal- en extreemrechtse jongeren wel naar voren dat ze de gevestigde orde respecteren, al staat die wel ver van hen af en worden straffen veel te laag bevonden. Bos, K. van den, Loseman, A., en Doosje, B. (2009), *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC, p. 68

collectieve identiteit te bouwen (bijvoorbeeld in het geval van neonazi- en skinheadbewegingen).[379]

4.4.2 HET NEDERLANDSE ONDERZOEK VAN ANNETTE LINDEN

Het Nederlandse deel van het onderzoek van Klandermans en Mayer werd gedaan door Annette Linden. Omdat haar onderzoek het laatste was waarin met tientallen radicaal- en extreemrechtse activisten zelf over hun beweegreden werd gesproken, zal het in deze deelparagraaf uitgebreider worden behandeld. Hoewel Lindens onderzoek respectievelijk in 2006 en 2009 werd gepubliceerd, hield zij haar interviews in de periode 1996-1999.[380] Linden verrichtte veldonderzoek en nam levensloopinterviews af bij 36 Nederlandse radicaal- en extreemrechtse activisten, van wie een aanzienlijk deel actief was in de lokale politiek.

Op basis van de afgenomen levensloopinterviews onderscheidde Linden vier 'typen' activisten: Revolutionairen, Politieke Zoekers, Bekeerlingen en Conformisten. Deze typen zijn slechts indicatief en inductief. Het zijn geen uitgewerkte profielen en er liggen ook geen specifieke persoonlijkheidskenmerken aan ten grondslag. Het is dan ook mede om die reden logischer om van 'routes' te spreken, omdat Linden vooral schetst wat hun uitgangspositie was voordat zij toetraden, hoe zij in contact kwamen met radicaal- en extreemrechts, hoe en waarom zij toetraden en waarom zij vervolgens bleven. In 1999 vroeg Linden de activisten of zij nog steeds actief waren.

Haar onderzoek is vooral verkennend. Het biedt inzicht in verschillende ideologische interpretaties, maar laat eveneens zien hoe het verleden van activisten kan meespelen wanneer het gaat om keuzes en het gedrag in het heden. Ook toont Linden aan dat motieven verschillen naarmate de 'loopbaanfase' waarin de activist zich bevindt: ieder type maakt per fase (oriëntatiefase,

379 Zie: P. Simi en R. Futrell (2004), 'Free spaces, collective identity and the persistence of U.S. White Power Activism', in: *Social Problems* (Vol. 51, No. 1, p. 16-42). Zij wijzen erop dat veel van hun geïnterviewden een dubbelleven leiden en enkel hun ideeën uiten in besloten kring. De subcultuur van skinheads en white power- bewegingen staat in meer studies centraal, zie bijvoorbeeld T.S. Brown (2004), 'Subcultures, Pop Music and Politics: Skinheads and 'Nazi Rock' in England and Germany', in: *Journal of Social History* (38(1), p. 157-178). K. Borgeson (2003), 'Culture and Identity among Skinhead Women', in: *Michigan Sociological Review* (17, p. 99-118). R. McVeigh (2009), *The Rise of the Ku Klux Klan: Right-Wing Movements and National Politics,* Minneapolis: University of Minnesota Press

380 Linden en Klandermans (2006), Linden (2009)

toetreding, continuering en eventueel exit) verschillende processen door en geeft een andere betekenis aan zijn of haar activisme. Daarmee slaagt Linden erin om een diversiteit aan drijfveren te laten zien, waarbij de routes correspondeerden met zekere uitgangsposities en motieven – al gaf Linden aan dat dit vooral was gebaseerd op de grootste gemene deler.

Motieven: instrumenteel, identiteit en ideologie

Net als Klandermans en Mayer duidde Linden drie verschillende motieven aan: instrumentaliteit, identiteit en ideologie. Deze motieven spelen alle drie een rol in iemands bewuste of onbewuste keuze om actief te worden en actief te blijven.

Bij het *instrumentele motief* worden mensen actief omdat ze geloven dat ze hun sociale en politieke omgeving kunnen veranderen. Vervolgens hebben zij de middelen (*resources*) en de mogelijkheden (*opportunities*) om die veranderingen te realiseren (baten), zonder dat zij daar persoonlijk een al te hoge prijs voor betalen (kosten). Daarnaast kunnen er nog baten zijn zoals een carrière binnen de beweging.

Omdat sociale bewegingen hun doelen vaak alleen op de lange termijn halen (en soms zelfs helemaal niet), moet er een ander motief zijn waarom mensen actief worden en blijven. Geïnspireerd door de eerdergenoemde *social identity theory* (zie hoofdstuk 4.2) werd het identiteitsmotief het tweede motief. Hiermee wordt de toegevoegde waarde van het onderdeel zijn van een groep aangeduid. Mensen treden toe omdat ze voelen dat de 'eigen' groep wordt bedreigd, het lidmaatschap van een groep geeft hun zowel een identiteit als vriendschap en een vertrouwd gevoel (*belonging*), omdat zij zich omringen met gelijkgestemden, en bovendien kunnen ze een positieve identiteit aan hun activisme ontlenen.

Tot slot is er nog een ideologisch motief. Sociale bewegingen spelen een belangrijke rol wanneer het gaat om de verspreiding van ideeën en waarden. Bij het ideologische motief wordt ervan uitgegaan dat mensen toetreden tot een sociale beweging omdat zij een deel van de boodschap ondersteunen en omdat het activisme hun zingeving biedt: zij handelen immers zoals zij menen te moeten handelen, op basis van eigen ideeën en waarden. Daarnaast geeft hun deelname hun de mogelijkheid om hun denkbeelden te uiten en hun stem te laten horen, vaak in de vorm van emoties of narratieven.

De drie motieven zijn dus instrumenteel (willen veranderen van sociale en politieke omgeving), identiteit (willen optreden als leden van een groep) en

ideologie (verspreiding van en handelen naar eigen ideeën en waarden).[381] Hierbij kan 'zingeving' zowel een instrumenteel motief zijn, als een identiteitsmotief of een ideologisch motief. Het bewerkstelligen van politieke veranderingen kan bijvoorbeeld als instrumenteel motief zingeving bieden. Bij een identiteitsmotief valt te denken aan een positieve identiteit die wordt ontleend naar aanleiding van het opkomen voor de eigen groep, terwijl bij een ideologisch motief zingeving gevonden wordt in 'oprecht in het leven staan' door te handelen naar eigen denkbeelden.

Dat deze indeling op het gebied van zingeving soms ingewikkeld toe te passen is, blijkt ook wanneer andere onderzoekers onder andere noemers dezelfde motieven zeggen te gebruiken. Het instrumentele motief komt bij Demant et al. terug als 'reactie op ervaren onrecht', het identiteitsmotief als 'behoefte aan binding' en het ideologische motief als 'behoefte aan zingeving'.[382] Dit laat zien dat scherpe scheidslijnen tussen motieven soms lastig te trekken zijn en de werkelijkheid meer diffuus kan zijn.

Revolutionairen, Politieke Zoekers, Bekeerlingen en Conformisten

Als gezegd, Linden duidde in haar onderzoek vier routes aan die correspondeerden met verschillende motieven. Zij werkte die routes echter niet systematisch uit, waardoor haar onderzoek vooral descriptief van aard is en de motieven niet altijd even expliciet worden geïndiceerd. Om die reden wordt in deze deelparagraaf getracht haar beschrijvingen schematisch weer te geven.[383]

381 Het instrumentele motief is gebaseerd op de *resource mobilization theory* en gaat uit van een rationele keuze. Het identiteitsmotief komt voort uit de *social identity theory* waarbij het willen behoren tot een groep centraal staat (omdat de 'eigen groep' wordt bedreigd of vanuit een zeker verlangen naar *belonging*). Het ideologische motief is gebaseerd op literatuur dat sociale bewegingen ook zorgen voor cultuur, betekenis, narratieven, morele rede, emoties en sociale cognitie. Zie ook: Klandermans, B. (2013), 'Motivation and Types of Motives (Instrumental; Identity, Ideological Motives)', in: Snow, D., Della Porta, D., Klandermans, P. G., McAdam, D. (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of social and political movements*, Hoboken: Wiley-Blackwell, p. 778-780. Zie ook paragraaf 4.4

382 Demant et al. (2008), p. 102. Buijs, F., Demant, F., Hamdy, A. (2006), *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press. Slootman, M. en Tillie, J. (2006), *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden.* Amsterdam: IMES

383 De gepresenteerde schema's zijn voor feedback tevens voorgelegd aan Klandermans en Linden.

Revolutionairen

De Revolutionairen doen denken aan de eerdergenoemde 'Man of Violence' van Billig (zie hoofdstuk 4.1).[384] Zij zijn op jonge leeftijd aan het provoceren en bevinden zich in een subcultuur waarin het draaide om provocerend gedrag en gewelddadige confrontaties met rivaliserende groepen (vaak ging het om groepen met een migratieachtergrond). De maatschappelijke afkeer zorgt voor een toenemend fanatisme. Daarnaast krijgen zij vaak interesse in een grotere strijd omdat zij of een leidersrol hadden, of omdat zij een interesse hadden in geschiedenis. Eenmaal actief geworden hebben ze vaak een duidelijk doel ('een blanke natiestaat' en een revolutie), waarbij zij zich ook richten op het rekruteren van nieuwe aanwas. Voor velen is hun activisme een hoger doel. In de verschillende fases zijn hun motieven als volgt:

Figuur 4.1 Motieven van Revolutionairen per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN ACTIVISME)	Spannend leven, provoceren	Schoppen tegen de 'gevestigde orde' (school en maatschappij)	N.v.t.
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Provoceren met een groep ten aanzien van zelfgekozen politieke tegenstanders	Cultiveren van 'wij-zij-gevoel', verbroedering als gevolg van gewelddadige confrontaties	Verdiepen zich in het gedachtegoed om grip te krijgen op de materie van hun subcultuur, en om te kunnen provoceren.
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN, CONTINUERING)	Streven naar nazistische revolutie en totalitair regime door middel van politieke participatie	Activisme wordt levenswijze, gevoel van voldoening en zingeving	Levensstijl creëren op basis van ideologie, denkbeelden en levensstijl overdragen aan nieuwe rekruten

Hierbij valt op dat Linden het willen leiden van een spannend leven als instrumenteel motief aanmerkt, hoewel het weinig van doen heeft met het willen bewerkstelligen van politieke veranderingen. Het motief wordt hier ingevuld

384 Billig (1967)

vanuit de gedachte dat het ook een individueel doel kan zijn om een spannend leven te creëren.

Politieke Zoekers

In tegenstelling tot Revolutionairen zijn Politieke Zoekers juist op zoek naar politieke oplossingen. Zij zijn in sociaaleconomisch opzicht succesvol, maatschappelijk geëngageerd en vormen vaak voor anderen een aanspreekpunt. In die hoedanigheid willen ze problemen onder de aandacht brengen en politiek en bestuur sommeren met een oplossing te komen. Vaak proberen ze dit eerst via lokale en landelijke partijen, maar ze vinden daar geen politiek thuis, komen niet verder en zoeken hun heil bij radicaal- en extreemrechts nadat zij teleurgesteld zijn geraakt in politieke oplossingen. Ze hopen daar bredere steun te krijgen en tegelijkertijd hebben ze de ambitie om binnen de beperkte ruimte die ze hebben de radicaal- en extreemrechtse beweging te helpen om hun boodschap beter te formuleren (en de discussie meer hun kant op te buigen). Politieke Zoekers zien zichzelf als de aangewezen personen om het Nederlandse volk min of meer te redden en hebben een duidelijk doel: een homogeen cultureel land waarin mensen respectvol en beleefd met elkaar omgaan, waar de overheid goed voor haar burgers zorgt en waar wetten streng worden gehandhaafd. In deze route komen duidelijk elementen van de autoritaire persoonlijkheid terug. Volgens Linden hebben zij de volgende motieven:

Figuur 4.2 Motieven van Zoekers per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN ACTIVISME)	Zoeken naar een podium om erkenning te krijgen, waar ze hun visie op de samenleving kunnen uitdragen	Verkrijgen van status, voelen zich aangetrokken tot leiders van radicaal- en extreemrechtse politieke partijen	Vaderlandsliefde uitdragen
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Positie verwerven bij een politieke partij, die als instrument dient voor het realiseren van hun persoonlijke missie en politieke ambities	N.v.t.	Vaderlandsliefde vertaalt zich naar nationalisme
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN EN CONTINUERING)	Als politicus status verkrijgen, erkenning voor hun visie krijgen, willen problemen voor 'de gewone man' oplossen	Zien zichzelf als redder van het Nederlandse volk	Nationalisme, opkomen voor het collectieve belang van de Nederlandse bevolking

De Politieke Zoekers in Lindens onderzoek konden hun denkbeelden niet uiten bij gevestigde politieke partijen en hadden zich daarom tot radicaal- en extreemrechtse politieke partijen gewend. Door de in hoofdstuk 3 geschetste veranderende context is het een interessante vraag in hoeverre er vanaf 2015 ruimte is voor politieke standpunten die tegen radicaal- en extreemrechts gedachtegoed aanleunen.

Bekeerlingen

Net als Politieke Zoekers willen ook Bekeerlingen het liefst de politiek aanspreken, maar in hun geval is het omdat zij vinden dat zij in de steek zijn gelaten door de overheid, die te weinig doet voor 'de hardwerkende Nederlander' die aan alle kanten wordt uitgeknepen. Ze komen vaak uit de lagere sociale klassen, zien hoe zijzelf en de mensen om hen heen zich door het leven heen worstelen,

terwijl ze in de media vernemen dat migranten aan alle kanten worden geholpen. Bekeerlingen willen inspringen waar de overheid het volgens hen laat afweten en dromen van een stevige overheid die goed voor haar burgers zorgt en een hard beleid voert ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond. Ze hebben doorgaans geen interesse om in de politiek te gaan, maar willen wel iets doen en wenden zich daarom tot radicaal- en extreemrechts. Ze zien andere activisten al gauw als geestverwanten, waardoor ze zich er onmiddellijk thuis voelen, vriendschappen sluiten en veel meer activiteiten op zich nemen dan ze aanvankelijk van plan waren. Ze hebben weinig op met ideologie, al vinden ze het wel prettig dat radicaal- en extreemrechtse formaties hun woede verwoorden. Hun motieven zien er als volgt uit:

Figuur 4.3 Motieven van Bekeerlingen per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN HET ACTIVISME)	Gehoord worden en steun krijgen voor het onrecht dat hun is aangedaan	Opkomen voor 'de hardwerkende Nederlander' die de dupe is van de overheid, en voor de zwakkeren in de samenleving	Voelen zich aangetrokken tot populistische en etnocentrische sentimenten van radicaal- en extreemrechtse partijen
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Partij als instrument om onvrede om te zetten in concrete hulp, de situatie voor anderen verbeteren	Sterke identificatie met andere activisten van radicaal- en extreemrechtse partijen, en sterke identificatie met 'de hardwerkende Nederlander' en gedupeerden waarvoor zij menen op te komen	Het vinden van rationele verklaringen voor het persoonlijk conflict dat ze hebben meegemaakt, en de door hen gevoelde onvrede
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN EN CONTINUERING)	Het politiek vertegenwoordigen van mensen die door de overheid worden gedupeerd, en het collectief belang van 'de hardwerkende Nederlander'	Sterke verbondenheid met andere politici van radicaal- en extreemrechtse partijen, al dan niet als gevolg van sociaal isolement	Politiek profileren van eigen overtuigingen, ook in de hoop om tegengeluid te geven aan de soms nationaal-socialistische ideeën van anderen binnen hun partij

Opvallend is dat in Lindens onderzoek Bekeerlingen doorgaans moeite hadden met het nationaalsocialisme van de anderen bij wie zij zich aansloten. Dat was voor veel Bekeerlingen ook een reden om de beweging na enige tijd weer te verlaten.

Conformisten

Tot slot destilleerde Linden de route van de Conformisten. Hoewel zij voorafgaand aan hun activisme zeker onvrede voelden of ideeën hadden over kwesties als migratie, worden zij pas actief wanneer een bekende hen meeneemt naar de radicaal- en extreemrechtse beweging. Ze laten anderen hun route en positie bepalen en hebben doorgaans zelf geen verklaring waarom ze juist bij een bepaalde formatie zitten of een bepaalde ideologie zijn gaan aanhangen: ze zijn erin gerold en slaan de fase van toetreding min of meer over. Eenmaal na toetreding sluiten zij ook vriendschappen met anderen, waardoor hun loyaliteit breder wordt dan enkel aan de persoon met wie zij aanvankelijk omgingen.

Figuur 4.4 Motieven van Conformisten per fase (1996-1999), onderzoek Linden

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
ORIËNTATIEFASE (VOORAFGAAND AAN ACTIVISME)	Het in stand houden van een relatie	Ondersteunen van bekenden	N.v.t.
SOCIALISATIEFASE (TOETREDING)	Het in stand houden van een relatie	Ondersteunen van bekenden en de partij waartoe die bekenden behoren	Verdiepen zich in de ideologie van degene die ze kennen
CONSOLIDATIE- EN RESOCIALISATIEFASE (ACTIEF BLIJVEN EN CONTINUERING)	Het verwoorden van hun standpunten in de politieke arena	Ondersteunen van bekenden en de partij waartoe die bekenden behoren	Volgen van ideologie van degene die ze kennen

De Conformisten in Lindens onderzoek waren vaak tegen hun zin betrokken geraakt. Door de snelle groei van het aantal zetels van radicaal- en extreemrechtse partijen in de jaren negentig en het negatieve imago was het een

uitdaging om die zetels te vullen. Conformisten bleken vanwege de persoonlijke relatie trouwe krachten, die minder snel geneigd waren om hun activisme te staken en bovendien geen bedreiging vormden voor de leiding omdat ze weinig ambitie hadden. Alle geïnterviewde vrouwen in Lindens onderzoek waren actief geworden via de route van de Conformisten: zij wilden graag hun partner helpen.

Deelconclusie

Linden, Klandermans en Mayer poogden elementen uit de *social movement theory* te combineren met aspecten van de *social identity theory* en het handelen op basis van ideologische denkbeelden. Tegelijkertijd lijkt hun kader ook onvolledig te zijn in relatie tot de praktijk. Hoewel zij in hun interviewmodel wel degelijk aandacht hebben voor de totstandkoming van politieke voorkeuren, komt dit aspect bijvoorbeeld niet terug in de motieven om actief te worden bij radicaal- en extreemrechtse formaties. Daarnaast is hun theorie gestoeld op het idee dat het hier gaat om sociale bewegingen die zich in de openbare ruimte manifesteren en politieke veranderingen willen afdwingen, terwijl er binnen radicaal- en extreemrechts ook formaties zijn die een cultuuromslag nastreven, of die juist harde handhaving van wetten willen, of juist aantrekkelijk zijn vanwege een afwijkende subcultuur.

4.5 TOONAANGEVENDE EMPIRISCHE ONDERZOEKEN ZONDER VASTOMLIJNDE THEORIE

Als gezegd, bestaande theorieën over deelname aan radicaal- en extreemrechts vormen een veelvoud aan verklaringen waarbij onderzoekers van verschillende disciplines weinig op elkaar hebben gereageerd en weinig pogingen ondernamen om tot een geïntegreerd model te komen of meerdere verklaringen in hun theorieën te verwerken. Daartegenover staan onderzoekers die hun verklaring voor toetreding tot radicaal- en extreemrechts baseren op zeer uitgebreid empirisch onderzoek, maar tegelijkertijd slechts beperkt of losjes een theoretisch kader toepassen. In de volgende deelparagrafen zullen relevante inzichten uit deze studies aan bod komen wanneer het gaat om toetreding tot radicaal- en extreemrechts.

Bekering en conformisme: vrouwen bij de Ku Klux Klan

De eerdergenoemde Amerikaanse Kathleen Blee vond dat onderzoek naar racistische organisaties vooral gericht was op mannelijke deelnemers. Aan de hand van levensloopinterviews deed zij onderzoek naar waarom juist vrouwen waren toegetreden tot de Amerikaanse Ku Klux Klan (KKK).[385] Volgens Blee was vrijwel niemand toegetreden op basis van een langgekoesterde gedeelde ideologie. De vrouwen uit haar onderzoek omarmden racistische denkbeelden pas na toetreding, als consequentie van een racistische identiteit die zij zichzelf hadden aangemeten. Toetreding tot de KKK was meestal een direct gevolg van contact met iemand die er al bij zat, hoewel er verschillen waren in de relatie die ze tot diegene hadden (hechte band of niet) en hoelang ze diegene al kenden.

Daarbij schetst Blee twee routes. Allereerst zijn er vrouwen die toetreden na gevoelens van onvrede en de overtuiging onjuist te zijn behandeld. Veel van hen treden toe omdat zij (al dan niet met hun gezin) bescherming zoeken ten aanzien van een vijandige buitenwereld.[386] Deze vrouwen zijn op zoek naar betekenis, voelen zich kwetsbaar na negatieve ervaringen en zijn om die reden ontvankelijk voor een racistische boodschap. Blee vergelijkt het proces van toetreding met een bekering, waarbij vrouwen vanuit hun eigen wereld toetreden tot een nieuwe omgeving die qua zingeving en betekenis diametraal afwijkt van hun eerdere leven – maar die zij wel als nieuw dogma omarmen. Linden baseerde hierop deels haar route van de Bekeerlingen.[387]

Ook interviewde Blee vrouwen die actief waren geworden zonder dat ze het echt doorhadden, bijvoorbeeld omdat ze een partner, vriend of familielid wilden helpen door koffie te zetten voor een vergadering of folders te vouwen. Deze vrouwen waren weinig positief over de eigen participatie en zagen zichzelf soms als slachtoffers van de situatie. In de praktijk resulteerde dit in een selectieve aanvaarding van de ideologie, of een bewuste afstand ten aanzien van de KKK.

Het onderzoek van Blee toont aan dat er voor de vrouwen die zij interviewde twee verschillende routes zijn wanneer het gaat om toetreding tot radicaal- en extreemrechts – die ook terugkomen in het onderzoek van Linden wanneer zij de routes van Bekeerlingen en Conformisten beschrijft.[388] Voor sommige geïnterviewden vormde het startpunt voor hun zoektocht naar

385 Zie: K. Blee (1996), 'Becoming a racist. Women in contemporary Klu Klux Klan and neonazi groups', in: *Gender & Society* (10 (6), p. 680-702). K. Blee (2002), Inside organized racism: Women in the hate movement, Berkeley: University of California Press.

386 Blee (2002), p. 26

zingeving dat zij een onvrede voelden, al konden ze die niet altijd onder woorden brengen. Anderen hadden juist een ingrijpende persoonlijke ervaring meegemaakt zoals een auto-ongeluk of een aanranding, waarna zij in een zoektocht naar zingeving ontvankelijk bleken voor een racistische boodschap. Hun toetreding vormde een mogelijkheid om actief etnische groepen op afstand te houden die zij als bedreigend ervoeren.

Het nadeel van Blee's onderzoek is dat het vooral routes beschrijft van vrouwen, terwijl het niet ondenkbaar is dat dergelijke routes en motieven ook voor mannen zouden kunnen gelden. In een studie naar hoe mensen bijvoorbeeld betrokken raken bij de English Defence League (EDL), wordt ook de route van 'bekering' genoemd. Hierbij wordt gedoeld op mensen die nooit eerder bij radicaal- en extreemrechts hebben gekeken, maar die soms wel een voorgeschiedenis hebben van maatschappelijke betrokkenheid of die zich marginale figuren voelen. Toetreding tot de EDL geeft hun een 'heroïsche identiteit', waarbij toetreding ertoe leidt dat de eigen rol van underdog kan worden getransformeerd naar die van antagonist.[389]

Identiteit, vriendschap, veiligheid en opwinding

Tore Bjørgo deed vanaf de jaren negentig specifiek onderzoek naar racistische geweldplegers in Noorwegen, Zweden en Denemarken, waarbij hij ook keek naar redenen van toetreding tot radicaal- en extreemrechtse formaties.[390] Bjørgo combineerde verschillende invalshoeken, waarbij hij ideologische overwegingen en sociaalpsychologische motieven naast elkaar legde – al concludeerde hij dat ideologie een ondergeschikte rol speelt.[391]

387 Linden (2009)

388 Linden (2009)

389 Dit onderzoek brengt in kaart *hoe* activisten betrokken zijn geraakt bij de EDL, maar het is vooral gericht op hun herkomst (sociale geografie) en het eerste contact. Aan de motieven van deze activisten wordt door de onderzoeker geen aandacht besteed. Om die reden is deze studie grotendeels buiten beschouwing gelaten. Zie: Busher, J. (2016), *The making of Anti-Muslim Protest. Grassroots Activism in the English Defense League*, New York: Routledge, p. 41, p. 62

390 Bjørgo, T. (1997), Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses (diss. Universiteit Leiden). Bjørgo, T. (2002a), *Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups*, Oslo: Norwegian Institute of International Affairs

391 Ook Klaus Wahl concludeerde dat racistische geweldplegers doorgaans hun geweldsdaden vaak achteraf pas rechtvaardigen met racistische ideologieën. Zie: Wahl, K. (2003), *Skinheads, Neonazis, Mitläufer. Täterstudien und Prävention.* Opladen: Leske + Burdrich

Bjørgo zag verschillende redenen en combinaties van redenen waarom mensen toetreden: 1) ideologie en politieke denkbeelden, 2) provocatie en boosheid, 3) zoeken van bescherming, 4) kortdurende nieuwsgierigheid, 5) hang naar avontuur en spanning, 6) bewondering voor geweld, wapens en uniformen, 7) jeugdige rebellie en afzetten tegen de samenleving, 8) zoeken naar substituutfamilie en vaderfiguur, 9) zoeken naar vrienden en een gemeenschap, en 10) zoektocht naar status en identiteit.

Uit de interviews die hij afnam bleek dat de meeste jongeren zich niet bij een racistische groep aansloten omdat zij het gedachtegoed deelden – pas na toetreding omarmden zij geleidelijk de ideologie van de groep. Toetreding leverde hun onder meer identiteit, vriendschap (gemeenschapszin) veiligheid en opwinding, maar de meeste nieuwkomers vertrokken na een korte periode weer. Degenen die wel bleven ondergingen twee gelijktijdige en elkaar versterkende processen: intreding en socialisatie in een nieuwe gesloten gemeenschap, en het verliezen en verbreken van banden met de gemeenschap daarbuiten (al dan niet als gevolg van stigmatisering).[392]

In het onderzoek van Bjørgo worden jongeren actief bij radicaal- en extreemrechts omdat zij een bepaalde sociale en psychologische behoefte willen bevredigen. Vervolgens verlaten zij de groep vaak om dezelfde reden. Ook Bjørgo beschouwt in zijn onderzoek radicaal- en extreemrechts als een sociale beweging, die voorziet in een bepaalde behoefte (vraag en aanbod).

Zijn bevindingen worden onder meer ondersteund in het onderzoek van Michael Kimmel, die voormalige Zweedse neonazi's interviewde over de aantrekkingskracht van de beweging.[393] Volgens Kimmel voelden velen zich in hun tienerjaren vervreemd en ontmand, al dan niet als gevolg van zwakke familiebanden of pestgedrag. Neonazi-groepen boden hun een masculiene identiteit, gemeenschapszin en zingeving. Dat geldt ook voor het Duitse onderzoek van Carsten Wippermann, Astrid Zarcos-Lamolda en Franz Josef Krafeld die 73 interviews hielden voor hun in 2002 gepubliceerde onderzoek naar de leefwereld van radicaal- en extreemrechtse jongeren.[394] Jongeren traden volgens

392 Bjørgo wees push- en pullfactoren aan, maar alleen wanneer het ging om de keuze om de groep te verlaten. Derhalve zijn deze factoren buiten beschouwing gelaten. Zie: Bjørgo (1997)

393 Kimmel, M. (2007), 'Racism as Adolescent Male Rite of Passage', in: *Journal of Contemporary Ethnography,* Vol. 36, No. 2, p. 202-218

394 Wippermann, C., Zarcos-Lamolda, A., Krafeld, F.J. (2002), *Auf der Suche nach Thrill und Geborgenheit. Lebenswelten rechtsradikaler Jugendlicher und neue pädagogische Perspektiven*, Opladen: Leske + Budrich

hen toe tot radicaal- en extreemrechts vanuit zowel een hang naar avontuur als een behoefte aan steun die zij niet van hun familie kregen. Daarbij vormen neonazi-groepen een aantrekkelijk alternatief: ze geven jongeren plezier, zekerheid en sociale erkenning. Provocatieve acties en geweld hebben daarbij een tweevoudig doel: enerzijds geven ze geïnterviewden een enorme kick en bevredigen ze de hang naar een spannend leven, anderzijds versterken ze de gemeenschapszin en het onderlinge groepsgevoel.

Omgevingsfactoren, socialisatie, persoonlijke dynamiek en gezinsdynamiek

Hilary Pilkington deed recent onderzoek naar hoe mensen actief werden bij de English Defence League (EDL).[395] Bij het verklaren van toetreding tot radicaal- en extreemrechts borduurt Pilkington voort op het Nederlandse onderzoek van Linden en Klandermans, en het werk van de eerdergenoemde Kathleen Blee. Pilkington vond de routes die Linden schetste nuttig (hierbij gaat het om de routes die in Lindens eigen onderzoek terugkomen, en tevens in het onderzoek dat ze samen met Klandermans deed), maar vond wel dat deze te zwaar werden aangezet.[396]

Zo schetsen Linden en Klandermans, ondersteund door het onderzoek van Blee, dat bij de Bekeerling een levensveranderend moment ten grondslag ligt aan toetreding tot radicaal- en extreemrechts, terwijl Pilkington in haar onderzoek zag dat een dergelijk sleutelmoment ontbrak, of dat het samenviel met een al langer aanwezige onvrede. Een ander kritiekpunt van Pilkington is dat ze ook een combinatie van verschillende routes terugzag, in plaats van enkel de gestandaardiseerde routes van Linden en Klandermans.[397]

Pilkington ging niet zozeer uit van motieven, maar probeerde toetreding te verklaren aan de hand van omgevingsfactoren, socialisatie, persoonlijke dynamiek en gezinsdynamiek. Bij omgevingsfactoren zag zij bij haar respondenten een sluimerende onvrede die ertoe leidde dat zij sociale-mediapagina's van de EDL opzochten en propaganda consumeerden. Die onvrede werd vaak ingegeven doordat de geïnterviewden een gevoel van onbehagen koesterden ten aanzien van multiculturele invloeden in hun leefomgeving en wilden vasthouden aan

395 Pilkington, H. (2016), *Loud and proud: passion and politics in the English Defence League*, Manchester: Manchester University Press

396 Linden (2009), Linden en Klandermans (2006)

397 Pilkington (2016), p. 74-75

hun eigen monocultuur – al maakten sommigen een uitzondering wanneer het ging om spelers met een migratieachtergrond in hun favoriete voetbalteam.

Wanneer het om socialisatie ging, onderzocht Pilkington hoe de geïnterviewden betrokken raakten bij de EDL. Voor een deel gold dat zij al langer actief waren binnen radicaal- en extreemrechts (continuïteit). Opvallend is dat voor een aanzienlijk deel van haar geïnterviewden gold dat ze niet betrokken waren geraakt doordat ze met iemand meegingen die ze al kenden, maar op eigen initiatief contact zochten.[398] Enkelen traden toe omdat ze een substituut zochten nadat ze niet meer bij hun favoriete voetbalclub mochten kijken (wegens wangedrag), anderen hadden een achtergrond in het leger en waren op zoek naar een omgeving die hun een soortgelijk gevoel kon bieden: een combinatie van nationalisme en solidariteit.

Voor wat betreft de persoonlijke dynamiek en de familiedynamiek concludeerde Pilkington dat veel geïnterviewden op jonge leeftijd zich al onveilig voelden. Dit werd onder meer veroorzaakt door een gewelddadige opvoeding, seksueel misbruik (door bekenden of door lokale bendes), het onverwachte overlijden van een naaste, gepest worden of simpelweg een gevoel 'anders' te zijn dan de rest. Tot slot concludeerde ze dat het merendeel van de geïnterviewden in een economisch onzekere situatie zat, zonder vast werk.

Instrumenteel motief naar de achtergrond

Bovengenoemde onderzoeken van Blee, Bjørgo, Kimmel en Pilkington schetsen verschillende uitgangsposities en motieven die corresponderen met aansluitende routes die mensen afleggen bij het toetreden tot radicaal- en extreemrechts. Hierbij is het instrumentele motief op de achtergrond geraakt. Er wordt vooral onderzocht hoe het activisme een persoonlijke behoefte vervult, maar in veel mindere mate gekeken naar het willen bewerkstellingen van veranderingen als motivatie voor deelname.

Dit komt bijvoorbeeld wel sterk terug in het onderzoek van Matthew Goodwin naar leden van de British National Party (BNP).[399] Ook Goodwin past losjes het model van Linden, Klandermans en Mayer toe. Hij verdeelt geïnterviewden onder in oude garde (al langer actief binnen de beweging), nieuwe

398 Dit kwam bijvoorbeeld wel vrij prominent naar voren in het onderzoek van Blee (2002).

399 Goodwin, M. (2010), 'Activism in Contemporary Extreme Right Parties: The Case of the British National Party (BNP)', in: *Journal of Elections, Public Opinion & Parties,* No. 20, p. 31-54

rekruten (vaak gerekruteerd na gevoelens van onvrede) en politieke zoekers (die toetreden na een politieke carrière). Goodwin concludeerde dat geïnterviewden in hun activisme werden gedreven door een sterke etnonationalistische overtuiging, die gepaard ging met een voorkeur voor de 'eigen' etnische groep en een gevoel dat die groep werd bedreigd.

Activisten voelden zich niet zozeer op individueel niveau bedreigd, maar hadden wel sterk het gevoel dat zij hun eigen etnische groep moesten verdedigen ten aanzien van migratie, minderheden en demografische veranderingen. Daarbij werden grieven op lokaal niveau (zoals het sluiten van een school, het openen van een afkickcentrum in de buurt, etc.) gekoppeld aan een symbolische bedreiging van de nationale gemeenschap, cultuur en manier van leven – al dan niet als gevolg van immigratie. Omdat gevestigde politieke partijen niet doortastend genoeg zouden optreden, wendden de activisten zich tot de BNP. Het gevoel dat de BNP een verschil kan maken, is volgens Goodwin een belangrijke aanvullende drijfveer om toe te treden.

Aantrekkingskracht van formaties

De Duitse Birgit Rommelspacher bestudeerde biografieën van voormalige radicaal- en extreemrechtse activisten en interviewde zelf ook activisten die de beweging hadden verlaten.[400] Rommelspacher was geïnteresseerd in de vraag waarom jongeren juist voor radicaal- en extreemrechts kiezen – ervan uitgaande dat ze een keuze hebben en er meerdere jeugdgroepen zijn die erkenning, gemeenschapszin en avontuur bieden. Zij zag onder meer een fascinatie voor geweld, die aanvankelijk begint als zelfverdediging en daarna ook een gevoel van macht geeft omdat daarmee anderen kunnen worden vernederd.

Daarnaast is er de behoefte aan gemeenschapszin en herkenning. Ook op dit gebied was volgens Rommelspacher de Duitse radicaal- en extreemrechtse scene aantrekkelijk vanwege haar substantiële omvang en de kracht die zij uitstraalt: door de protesten, symbolen, bijeenkomsten en concerten ontstaat het gevoel deel uit te maken van iets groots. Tegelijkertijd zag ze een paradox, omdat veel neonazi-groepen voortdurend bezig zijn met het relativeren, bagatelliseren en ontkennen van misdaden van het nationaalsocialisme (zoals de Holocaust).

400 Rommelspacher, B. (2006), '*Der Hass hat uns geeint'. Junge Rechtsextreme und ihr Ausstieg aus der Szene*, Frankfurt/New York: Campus Verlag

Ten derde zag Rommelspacher bij jongeren ook een behoefte aan protest en politieke oriëntatie. Hoewel jongeren plezier scheppen in provocaties (en daar ook graag mee experimenteren), gaan ze hun eigen ervaringen verbinden aan een grotere strijd die moet worden gevoerd – zeker wanneer ze een sterke maatschappelijke reactie ervaren wanneer ze flirten met beladen symbolen zoals hakenkruisen. Wanneer zij hierbij in botsing komen met hun eigen familie staat er als het ware een 'nieuwe familie' klaar om hen op te nemen.

Hierbij schetste Rommelspacher combinaties van push- en pullfactoren, waarbij de maatschappelijke veroordeling van het provocatieve gedrag de pushfactor is om bij formaties te kijken, waarna formaties een pullfactor hebben omdat zij de hang naar spanning cultiveren en grootsheid symboliseren. Daarmee liet ze zien dat toetreding een kwestie is van vraag en aanbod, net zoals Klandermans en Mayer schetsen.[401] Het nadeel aan Rommelspachers onderzoek is dat het beperkt bleef tot jonge activisten, waardoor zij in haar onderzoek vooral jonge neonazi's behandelde.

Twee routes: onvrede en lage zelfbeheersing

Ook de Vlaming Maarten De Waele deed onderzoek naar hoe en waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechts.[402] Hij borduurde voort op bestaande verklaringen en kwam tot twee verschillende routes, die volgen nadat er een cognitieve opening is ontstaan ten aanzien van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed.

Enerzijds is er een route waarbij het gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd, wordt veroorzaakt door anomie (gevoelens van sociale en politieke machteloosheid), verondersteld onrecht en autoritarisme (bewondering voor macht en hiërarchie en minachting voor zwakken en minderheden). De gepercipieerde groepsdreiging leidt tot de vorming en versterking van de eigen (Vlaamse) identiteit, een gevoel van superioriteit en negatieve attitudes ten aanzien van anderen die niet tot de 'eigen' groep behoren. Vervolgens wordt dat omgezet in steun voor radicaal- en extreemrechts en/of steun voor racistische opvattingen, wat uiteindelijk leidt tot participatie.

401 Klandermans em Mayer (2006)

402 De Waele en Pauwels (2015), De Waele, M. (2016), Angry white rebel? Study on the mechanisms and processes of participation in extreme-right groups, Gent: Universiteit van Gent (Diss.)

Anderzijds is er de route van lage zelfbeheersing, die direct leidt tot steun voor radicaal- en extreemrechts en/of steun voor racistische opvattingen, waarna toetreding volgt. Deze route is gebaseerd op het eerdergenoemde onderzoek van Bjørgo en op onderzoek dat onder meer is gedaan naar de vraag waarom jongeren actief deelnemen aan jeugdcriminaliteit.[403]

In plaats van zich te beperken tot een descriptief onderzoek, test De Waele in zijn onderzoek een conceptueel model (zie figuur 2) waarmee hij het mechanisme blootlegt aan de hand waarvan mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts. Bij de eerstgenoemde route schetst hij een uitgangspositie (psychologische, sociaalpsychologische en sociaaleconomische variabelen), vervolgens is er een katalysator (het idee dat de eigen groep wordt bedreigd) die tot de vorming van een eigen identiteit leidt. Hierbij categoriseert het individu zichzelf, positioneert zich ten aanzien van 'de ander' (de *out-group*) en ontwikkelt gevoelens van superioriteit ten aanzien van die ander. Die identiteit beïnvloedt vervolgens iemands attitudes, waarbij morele steun voor radicaal- en extreemrechts en eventuele positieve attitudes ten aanzien van racisme zullen leiden tot participatie bij radicaal- en extreemrechtse formaties. Bij de route van de lage zelfbeheersing leiden (gewelddadige) confrontaties direct tot morele steun voor radicaal- en extreemrechts en/of positieve attitudes ten aanzien van racisme.

403 Zie onder meer: Bjørgo (2002a), Kissner, J. en Pyrooz, D. C. (2009), 'Self-control, differential association, and gang membership: A theoretical and empirical extension of the literature', in: *Journal of Criminal Justice*, Vol. 37, No. 5, p. 478- 487. Esbensen, F.A. en Weerman, F.M. (2005), 'Youth Gangs and Troublesome Youth Groups in the United States and the Netherlands: A Cross-National Comparison', in: *European Journal of Criminology*, Vol. 2, No. 1, p. 5-37. Hope, T.L. en Damphousse, K.R. (2002), 'Applying self-control theory to gang membership in a nonurban setting', in: *Journal of Gang Research*, Vol. 9, No. 2, p. 41-61.

404 Bjørgo (1997), Bjørgo (2002a), Linden (2009)

405 Linden (2009)

406 Ravndal (2017)

Figuur 4.5 Het geïntegreerde conceptuele model van De Waele over het mechanisme dat voorafgaat aan toetreding tot radicaal- en extreemrechts

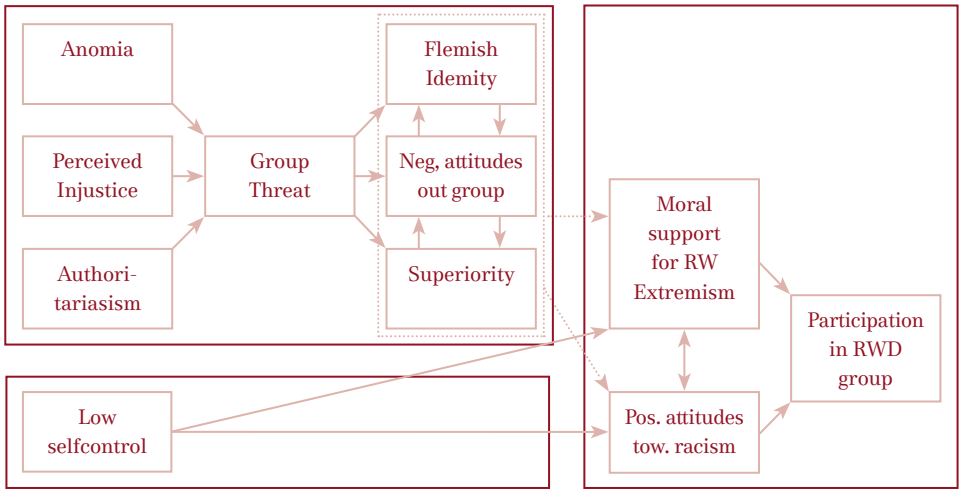

De Waele testte zijn model aan de hand van enquêtes en concludeerde op basis van kwantitatieve data dat deze grotendeels steun vond in de empirie. Bij de route van lage zelfbeheersing kon identiteitsbeleving wel degelijk nog meespelen, met name wanneer het ging om een gevoel van superioriteit. Tegelijkertijd laten kwalitatieve onderzoeken van onder meer Bjørgo en Linden zien dat het te simplistisch is om een directe causale relatie te veronderstellen tussen morele steun voor radicaal- en extreemrechts en/of positieve attitudes ten aanzien van racisme, zonder dat daar groepsgedrag of identiteitsbeleving bij komt kijken.[404] Ook ontbreken in De Waeles overzicht attitudes ten aanzien van geweld, terwijl het niet ondenkbaar is dat een lage zelfbeheersing leidt tot gewelddadige confrontaties, die er op hun beurt weer toe leiden dat deelnemers een sterk wij-versus-zij-gevoel koesteren, wat ook een basis kan vormen voor toetreding tot radicaal- en extreemrechts.

407 Zie onder meer: Klandermans en Mayer (2006), Linden (2009)

Deelconclusie

Wat opvalt aan de empirische onderzoeken waaraan geen theorie ten grondslag ligt, is dat zij vaak descriptief van aard zijn of slechts een deel van het radicaal- en extreemrechtse landschap onderzoeken (specifiek vrouwen, plegers van geweld, neonazi's, leden van een protestgroep of leden van een politieke partij). Hoewel dit niets afdoet aan de uitkomsten van het onderzoek, leidt het wel tot een wirwar van eerdergenoemde casestudy's – waarbij moet worden opgemerkt dat de in deze deelparagraaf genoemde onderzoekers wel proberen elkaars werk te integreren. Ook komt naar voren dat vrijwel alle onderzoekers uitgaan van verschillende routes wanneer het gaat om participatie bij radicaal- en extreemrechts.

4.6 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk zijn bestaande verklaringen over deelname aan radicaal- en extreemrechts geïnventariseerd. Daarbij valt op dat verklaringen vooral zijn verschoven van psychologische beweegredenen en persoonlijkheidskenmerken naar de benadering van radicaal- en extreemrechts als een sociale beweging, oftewel: van onbewust gedrag naar weloverwogen keuzes. Daarnaast zijn er diverse interessante inzichten uit casestudy's.

Wanneer verklaringen voor deelname aan radicaal- en extreemrechts worden geïnventariseerd, komt vooral de complexiteit naar voren omdat er wordt geschakeld tussen verschillende uitgangsposities, verschillende niveaus (macro-, meso- en microniveau), verschillende motieven (instrumenteel, identiteits- en ideologische motieven) en verschillende aanvullende verklaringen (verlangen naar avontuur en spanning, levensveranderende ervaringen). Daarnaast is in de bestaande onderzoeken de rol van het internet en sociale media vaak slechts summier meegenomen – al komt dat ook doordat het internet op het moment van onderzoek nog nauwelijks een rol speelde in de levens van activisten.

Hoewel in het verleden bestaande verklaringen vaak met elkaar concurreerden, proberen onderzoekers steeds vaker eerdere inzichten te integreren. De meeste empirische onderzoeken gingen bijvoorbeeld uit van meerdere variabelen. De volgende elementen komen in meerdere onderzoeken terug:

Figuur 4.6 Verklaringen op micro-, meso- en macroniveau

VERKLARINGEN OP MICRONIVEAU
Neiging tot autoritarisme
Lage zelfbeheersing
Zoeken naar bescherming
Hang naar spanning/willen provoceren
Eigen positie of positie van groep willen verbeteren
Een zoektocht naar persoonlijke identiteit
Gevoelens van superioriteit
Gevoelens van racisme
Gevoelens van onrechtvaardigheid (deprivatie)
Gevoelens van onvrede
Gevoelens van politieke teleurstelling
Anomie
Willen handelen naar eigen ideeën
Gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd
Zoektocht naar vriendschap (of willen bestendigen ervan)

VERKLARINGEN OP MACRONIVEAU
Sociaaleconomische achterstelling (individueel)
Sociaaleconomische achterstelling (groep)
Aantrekkelijke ideologie
Gebrek aan mogelijkheden om politiek te participeren of ander handelingsperspectief
Woede over aanslagen
Woede over overheidsbeleid (al dan niet gericht tegen de 'eigen groep')

VERKLARINGEN OP MESONIVEAU
Opgroeien/socialiseren in gewelddadige/ onveilige omgeving
Opgroeien/socialiseren in autoritaire omgeving
Opgroeien/socialiseren in nationalistische omgeving
Formatie biedt spannend leven/mogelijkheid tot provoceren
Formatie biedt zingeving
Formatie biedt bescherming
Formatie biedt collectieve identiteit
Formatie onderschrijft waargenomen groepsdreiging
Formatie vermindert zelftwijfel
Formatie verwoordt gevoelde woede
Formatie biedt vriendschap/ substituutfamilie/ gemeenschapszin
Formatie staat open voor denkbeelden die elders niet kunnen worden geuit
Formatie verwoordt gevoel/ helpt gevoel te verwoorden en te onderbouwen
Formatie (of bekende van formatie) heeft hulpvraag
Formatie biedt sterk leiderschap

Doel van dit proefschrift is om empirische bevindingen, gedestilleerd uit levensloopinterviews met 36 radicaal- en extreemrechtse activisten, te vergelijken met inzichten uit de bestaande literatuur wanneer het gaat om toetreding en continuering bij radicaal- en extreemrechtse formaties. In dit hoofdstuk is gereflecteerd op inzichten uit de bestaande literatuur en in kaart gebracht welke inzichten in meerdere onderzoeken terugkomen. Hoewel er niet zoiets als een allesomvattende verklaring bestaat, toont empirisch onderzoek wel aan dat er verschillende routes zijn die samenvallen met onder meer verschillende uitgangsposities en motieven. Ongeacht hoe uniek levensloopverhalen zijn, er zijn hoofdlijnen aan te wijzen die steeds weer naar voren komen in empirisch onderzoek.

5. OPZET VAN HET ONDERZOEK

In dit hoofdstuk zal worden uiteengezet hoe het empirische onderzoek voor dit proefschrift is opgezet. In de eerste paragraaf wordt kort beschreven op welke manieren is geprobeerd aansluiting te vinden bij eerder onderzoek. In paragraaf 5.2 zal worden gereflecteerd op de gekozen methode van het levensloopinterview. Vervolgens komt in de derde paragraaf aan bod hoe geïnterviewden zijn geselecteerd, hoe representatief deze groep is en hoe de interne en externe validiteit is gewaarborgd. In paragraaf 5.4 is het verloop van het onderzoek beschreven. In de vijfde paragraaf zal de eerste en tweede analyse van data aan bod komen. In de drie paragrafen daarna komen respectievelijk de opslag van data, ethische aspecten van het onderzoek en reflectie op de rol van de onderzoeker aan bod, gevolgd door de conclusie.

5.1 AANSLUITEN BIJ EERDER ONDERZOEK

Bij het interviewen van radicaal- en extreemrechtse activisten is aanvankelijk in een vroeg stadium de keuze gemaakt om aan te sluiten bij het eerdere onderzoek van Annette Linden.[405] Dit was immers de laatste keer dat tientallen radicaal- en extreemrechtse activisten zijn geïnterviewd in een onderzoek dat specifiek was geënt op de Nederlandse context. Het volgen van de onderzoekslijn van Linden zou kunnen bijdragen aan de continuïteit waarmee onderzoeksresultaten mogelijk konden worden vergeleken, zo was de initiële gedachte. Daarmee lag het voor de hand om ook haar interviewmodel te volgen, waarover later meer.

Gaandeweg het onderzoek bleek het onhaalbaar om resultaten te vergelijken. Haar onderzoek bleek nogal descriptief van aard en bovendien zijn haar bevindingen niet altijd even expliciet geformuleerd, wat een vergelijking bemoeilijkte. Ook was bijna de helft van Lindens geïnterviewden actief voor een politieke partij, terwijl voor dit onderzoek juist grotendeels straatactivisten werden geïnterviewd. Andere geïnterviewden in dit onderzoek richten zich qua activisme eerder op intellectuele ontwikkeling, iets wat in Lindens onderzoeksgroep nauwelijks voorkwam of waar ze in ieder geval geen melding van maakte. Daarop is besloten nogmaals te kijken naar de eerdere inzichten die in hoofdstuk 4 zijn besproken. In hoeverre zijn deze verklaringen *ook* van toepassing op de geïnterviewden?

408 Zie onder meer: Billig (1978), Pilkington (2016). Ook Linden schetst min of meer routes, al is haar analyse vooral gestoeld op motieven.

Een mozaïek aan verklaringen

Verklaringen voor hoe en waarom mensen actief worden bij radicaal- en extreemrechtse formaties ogen op het eerste gezicht sterk gefragmenteerd, niet in de laatste plaats omdat onderzoekers niet altijd op elkaar reageren.[406] Ze belichten persoonlijke omstandigheden (zoals de theorie van de bedreigde belangen), gaan uit van motieven,[407] schetsen routes,[408] of beschrijven individuele zoektochten die worden beïnvloed en gevoed door groepsprocessen.[409] Een andere reden waarom verklaringen gefragmenteerd lijken, is dat onderzoekers er soms voor kiezen om activisten van slechts één formatie te interviewen, zoals leden van een neonazi-groep.

Het Nederlandse radicaal- en extreemrechtse landschap is door Van Donselaar eerder omschreven als een mozaïek: een verzameling van losse elementen die samen een geheel vormen, dat pas te zien is wanneer ze met een zekere afstand als een geheel worden bekeken.[410] Diezelfde metafoor van het mozaïek is ook van toepassing op de bestaande verklaringen die in hoofdstuk 4 zijn besproken. Van dichtbij lijkt het een wirwar aan inzichten die met elkaar concurreren en die op zichzelf niet dé allesomvattende verklaring zijn. Maar allen vertegenwoordigen observaties en verklaringen over waarom in ieder geval een deel van de radicaal- en extreemrechtse activisten zich tot de beweging voelen aangetrokken en/of toetreden. Hierbij worden steeds min of meer dezelfde mechanismen en verhalen van toetreding geschetst, al verschilt daarbij de gekozen terminologie om dit te omschrijven.[411]

Voor dit proefschrift is een decentraal netwerk van radicaal- en extreemrechtse activisten geïnterviewd die in hoge mate zelfsturend zijn (zie ook paragraaf 5.3).[412] Sommige geïnterviewden identificeren zich sterk met de formatie

409 Zie onder meer: Bjørgo (1996), Blee (2002)

410 Zie onder meer: Van Donselaar (1991)

411 Zo spreekt Billig van 'typen', vangt Linden toetreding in verschillende samenstellingen van 'motieven', hebben Goodwin en De Waele het over 'routes' en beschrijft Blee hoe vrouwen actief worden zonder daar een term voor te kiezen. Zie: Billig (1978), Linden (2009), Goodwin (2010), Goodwin (2011), De Waele (2016), Blee (2002)

412 Een dergelijke empirische context van 'zwermen' is eerder al gesignaleerd bij de Nederlandse jihadistische beweging. Doordat er bij radicaal- en extreemrechts een gebrek is aan leidersfiguren en er ook nauwelijks hiërarchisch strak geleide organisaties zijn waar te nemen (zie ook hoofdstuk 3), kunnen ook zij als zwermbeweging fungeren. Voor een uitgebreide beschrijving van zwermdynamiek, zie onder meer: AIVD (2014), *Transformatie van het jihadisme in Nederland. Zwermdynamiek en nieuwe slagkracht*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

waartoe zij zichzelf rekenen, terwijl anderen juist nergens bij willen horen en zich meer op 'freelancebasis' inzetten voor initiatieven die zij steunen. Door activisten van een dergelijk decentraal netwerk te onderzoeken, ligt het voor de hand dat levensloopverhalen van individuen onderling sterk van elkaar kunnen verschillen.

Daarom is voor dit proefschrift gekozen om te zoeken naar samenhang tussen wat de geïnterviewden zelf vertellen en in hoeverre dit overeenkomt met inzichten uit de bestaande literatuur. Hiervoor moesten de inzichten uit hoofdstuk 4 worden geoperationaliseerd (zie paragraaf 5.5). Van iedere geïnterviewde zijn vervolgens systematisch vier elementen in kaart gebracht, te weten: (1) uitgangspositie, (2) (mogelijke) katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. Aangevuld met aangetroffen (5) motieven (zie hoofdstuk 5.5 voor werkwijze) heeft dit geleid tot een conceptueel dynamisch model dat verschillende variabelen laat zien en tegelijkertijd aantoont hoe deze elementen met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden. Dit zal in paragraaf 5.5 nader worden toegelicht

Door op deze manier te werk te gaan, worden bestaande verklaringen niet alleen getoetst aan de empirische werkelijkheid, maar ook met elkaar geïntegreerd. Waar dergelijke verklaringen in het verleden als concurrerend aan elkaar werden beschouwd, zijn ze in dit onderzoek juist complementair aan elkaar. Daarmee heeft dit onderzoek zowel een sterke empirische basis als een theoretische basis.

5.2 METHODE: HET LEVENSLOOPINTERVIEW

In hoofdstuk 4 zijn verschillende toonaangevende empirische onderzoeken behandeld, waaruit bleek dat het meest complete beeld kan worden verkregen door met activisten zelf te spreken over hun levensloop en beweegredenen.[413] Door hen zelf te laten vertellen over wat ze hebben meegemaakt (*oral history*), kunnen zowel processen van toetreding als de continuering van langdurig activisme in kaart worden gebracht.[414] Ook voor dit onderzoek zijn levensloopinterviews afgenomen. Hierbij ontstaat er zo een autobiografische geschiedenis

413 Zie: Billig (1978), Blee (1996), Blee (2002), Bjørgo (1997), Bjørgo (2002), Goodwin (2010), Goodwin (2011) Simi en Futrell (2004), Simi en Futrell (2009), Simi en Futrell (2010), Simi, Sporer en Bubolz (2016) en Simi, Windisch en Sporer (2016). Ook Pilkington (2016) en De Waele (2016) zijn het vermelden waard omdat zij met radicaal- en extreemrechtse activisten zelf hebben gesproken en aansluiten bij voornoemde onderzoekers.

414 Abrams, L. (2016), *Oral history theory*, London: Routledge

die weergeeft hoe iemand betrokken is geraakt bij, en onderdeel is geworden van een groep.[415]

Levensloopinterviews hebben een semigestructureerd karakter. Hoewel hierbij de nadruk ligt op een specifieke periode (toetreding tot en actief zijn bij radicaal- en extreemrechts), zijn hierbij ook vragen gesteld als: 'Hoe ben je tot deze denkbeelden gekomen?', 'Heb je er altijd al zo over gedacht?', 'Waren deze denkbeelden dominant in het gezin waar je opgroeide?', 'Hoe kijkt je omgeving aan tegen je activisme?'. Hierdoor krijgt de onderzoeker ook een beeld van het gezin en de sociale omgeving waarin de geïnterviewden zijn opgegroeid. Vervolgens waren er ook vragen met betrekking tot het activisme zelf, zoals: 'Ben je tevreden met wat je doet?', 'Zou je meer willen doen?', 'Heb je er weleens aan gedacht om te stoppen?' Het interviewmodel is opgenomen in Bijlage 1.[416] Het interview heeft de vorm van een gesprek, waarbij vooral de activist aan het woord is. Het interviewschema biedt daarbij houvast en zorgt ervoor dat achtereenvolgens verleden, heden en toekomst aan bod komen – en zorgt er ook voor dat de interviewer zich ervan bewust is wat er minimaal aan de orde moet komen, en wanneer er vragen ter verduidelijking moeten worden gesteld. Daarna volgt nog een korte lijst met demografische en biografische gegevens.

Autobiografische narratieven

Bij het levensloopinterview werkt een onderzoeker met autobiografische narratieven, waarbij het verhaal van de geïnterviewde leidend is. Geïnterviewden plaatsen hun verhalen binnen een sociale context, voegen verschillende lagen van betekenis aan een gebeurtenis toe, vertellen hoe zij zichzelf zien, en hoe hun identiteit (individueel en collectief) tot stand is gekomen.[417] Hoewel deze verhalen subjectief zijn, bieden ze inzicht in het perspectief van de geïnterviewde en diens waargenomen werkelijkheid.[418]

415 Reuter, E.B. (1938), 'Book Reviews: Criteria for the Life History', in: *American Journal of Sociology,* Vol. 43, No. 5, p. 841-843

416 Voor dit levensplooponderzoek is het door Klandermans en Mayer ontwikkelde interviewschema gebruikt (zie Bijlage 1). De keuze is hierop gevallen omdat het model inzicht geeft in de levensloop, hoe bepaalde opvattingen zijn gevormd, welke ervaringen daaraan hebben bijgedragen, verschillende motieven en een kosten-batenanalyse met betrekking tot het activisme.

417 Abrams (2016), p. 33

418 Clandinin, D.J. en Connelly, F.M. (1991), 'Narrative and story in practice and research', in: D.A. Schon (Ed.), *The reflective turn: Case studies in and on educational practice*, New York: Teachers College Press, p. 265, Elliott, J. (2005), *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, London: Sage Publications, p. 3

Wat een levensloopinterview uniek maakt, is dat de geïnterviewden sleutelgebeurtenissen (zowel individueel als maatschappelijk) aanwijzen die hen naar eigen zeggen hebben gevormd. Immers, de geïnterviewden presenteren hun levens niet als een verzameling van gebeurtenissen, maar plaatsen hun leven binnen een tijdskader en een sociale context, waardoor ontwikkelingen en veranderingen op een dieper niveau en met een longitudinale blik kunnen worden geanalyseerd.[419]

Het levensloopinterview biedt geïnterviewden de mogelijkheid hun eigen analyses te delen, daden te verantwoorden, geeft de onderzoeker inzicht in de tijdelijke dimensie waarbinnen een individu handelt, en zorgt voor context waardoor er ruimte is voor meer historische diepte en etnografische details. Levensloopinterviews zorgen eveneens voor reflectie op zowel de individuele als de collectieve identiteit. Ze laten zien hoe activisten zichzelf zien, de beweging zien, en hoe zij aankijken tegen de emotionele investering die ze vanuit hun identiteit doen.[420]

Toetsen op geldigheid en betrouwbaarheid

De geldigheid en betrouwbaarheid van levensloopinterviews stond de afgelopen decennia regelmatig ter discussie. Interviews staan immers niet op zichzelf, maar worden gestuurd door de vragen van de interviewer. Ze zouden daarom eerder moeten worden beschouwd als het resultaat van een samenwerking dan als egodocument.[421] Daarnaast maakt de onderzoeker belangrijke keuzes over welke delen wel en niet worden gebruikt, en is ieder leven anders – waardoor het niet altijd mogelijk is om generalisaties te maken aan de hand van interviewdata.[422] Ook kunnen verhalen nog weleens overdreven of gelogen zijn. Tot slot is een persoon geen statisch onderzoeksobject – iemands antwoorden zijn

419 Portelli, A. (1991), *The death of Luigi Trastulli and other stories: form and meaning in oral history*, New York: State University of New York Press. Linde, C. (1993), *Life stories: the creation of coherence*, Oxford: Oxford University Press

420 Hatch, J.A. en Wisniewski, R. (1995), 'Life history and narrative: questions, issues and exemplary works', in: Hatch, J.A. en Wisniewski, R. (Eds.) *Life history and narrative*, London: Falmer, p. 113-135, Diamond, C.T.P. (1991), 'Teacher education as transformation. A psychological perspective', Buckingham: Open University Press, p. 100-101, Elliott (2005), p. 4, Blee en Taylor (2002)

421 Hatch en Wisniewski (1995), p. 127

422 Gardner, K. (2002), *Age, Narrative and Migration: The Life Course and Histories of Bengali Elders in London,* London: Berg, Atkinson, P. (2004), 'Transcriptions', in: Seale, C. (Ed.), *Social Research Methods: A Reader*, London: Routledge, p. 391

vaak specifiek aan de context waarin het interview plaatsvindt. Antwoorden van een levensloopinterview kunnen per levensfase verschillen vanwege nieuwe ontwikkelingen of inzichten.[423]

Er zijn verschillende benaderingen om dit te ondervangen. Allereerst kunnen de data worden aangevuld met andere gegevens over een gebeurtenis, waarna de betrouwbaarheid kan worden getoetst. Daarnaast kunnen personen langere tijd in hun activistische leven worden gevolgd. Ook kan er worden gekeken naar iemands psychologische dispositie. Welke veronderstelde realiteit is leidend wanneer iemand zijn of haar verhaal vertelt?[424] Het is ook belangrijk dat de onderzoeker open is over de afwegingen die zijn gemaakt bij het verwerven, verwerken en analyseren van data, en over de beperkingen waarmee de onderzoeker heeft geworsteld.[425]

Ondanks de genoemde tekortkomingen die levensloopinterviews hebben, blijven zij hét instrument bij uitstek om onderzoek te doen naar moeilijk bereikbare groepen. Dat betoogt ook Kathleen Blee, die vrouwen van de Ku Klux Klan (VS) interviewde: 'Gathering accurate information about the lives of members of organized racist groups is notoriously difficult. Racist activists tend to be disingenuous, secretive, intimidating to researchers, and prone to give evasive or dishonest answers. Standard interviews are often unproductive, yielding little more than organizational slogans repeated as personal belief. (...) A life history overcomes many of these methodological problems. By beginning with the respondent's own life story rather than with questions of beliefs or organizational commitment, respondents are less likely to present group dogma as a personal sentiment.'[426]

Het unieke individuele perspectief kan alleen worden verkregen door met mensen zelf te praten. Het afnemen van levensloopinterviews sluit ook aan bij ontwikkelingen in terrorisme-onderzoek. Zo is de vraag 'Hoe ben je terrorist geworden?' vaak zinvoller gebleken dan de vraag 'Waarom ben je terrorist geworden?'.[427] Tot slot dient te worden benadrukt dat bij deze

423 Peacock, J.L. en Holland, D.C. (1993), 'The Narrated Self: Life Stories in Process', in: *Ethos,* Vol. 21, No. 3, p. 367-368

424 Peacock en Holland (1993), p. 367-368

425 Blee en Taylor (2002)

426 Blee, K.M. (1993), 'Evidence, empathy and ethics: Lessons from oral histories of the Klan', in: *Journal of American History,* Vol. 80, p. 596-606

427 Dit is onder meer vertaald in slogans als 'from roots to routes' en 'from profiles to pathways', zie: Horgan (2008)

narratieve benadering centraal staat dat de geïnterviewden allen handelen op basis van wat zij als 'waar' ervaren.[428]

5.3 SELECTIE VAN ACTIVISTEN

In tijden van sociale media zijn er veel toetsenbordactivisten. Zij roeren zich weliswaar veelvuldig online, maar zullen niet zo snel de deur uitgaan voor een actie of een demonstratie. In dit onderzoek is aanvankelijk gekozen om een harde kern van straatactivisten in kaart te brengen die ook daadwerkelijk hun zolderkamer verlaten en hun geschreven dreigementen in de praktijk brengen. Wie zijn degenen die fysiek de deur uitgaan en bij wie voert het activisme verder dan het verspreiden van boze boodschappen via internet?

Door veel naar demonstraties en acties te gaan, kon een goed beeld worden verkregen van een landelijke decentrale harde kern. Hoe groot de opkomst vooraf ook werd geschat, de daadwerkelijke opkomst viel vrijwel altijd tegen, en steevast waren min of meer dezelfde personen zichtbaar. Activisten van Identitair Verzet, DTG/Nederlands Verbond, 'freelancers' (die nergens bij horen of lid van zijn, maar wel komen wanneer ze het doel steunen) en activisten van verschillende kleine straatformaties bleken nauw samen te werken en met elkaar in contact te staan – ondanks de soms grote ideologische verschillen.

Straatactivisten

Op basis daarvan kon een lijst worden gemaakt van 26 activisten, van wie er 21 uiteindelijk meewerkten aan het onderzoek. De meesten reageerden direct positief, bij een aantal moesten er gedurende een of twee jaar herhaaldelijke verzoeken worden gedaan voor zij wilden meewerken. Degenen die niet wilden meewerken, gaven daar doorgaans geen duidelijke reden voor. Slechts één persoon gaf te kennen niet te willen omdat hij vermoedde dat ik voor de AIVD zou werken. Met twee personen werd een afspraak gemaakt, maar zij kwamen uiteindelijk niet opdagen en reageerden vervolgens ook niet meer op berichten.

Bij degenen die uiteindelijk wel wilden meewerken, vergde het veel tijd en aandacht om een vertrouwensband op te bouwen. Dit was een proces van afspreken op een openbare plek of bij hen thuis langsgaan, contact houden via

428 Portelli (1991), p. 118, Linde (1993), p. 25

de telefoon en sociale media, en meegaan naar bijeenkomsten, vergaderingen, borrelavonden, acties en demonstraties.

Het voordeel van deze manier van werken is dat er een vrij duidelijke groep in beeld kwam van activisten die zich breed inzetten: of het nu ging om een lokale demonstratie, moskeebezetting, een tegenactie tegen Kick Out Zwarte Piet bij de landelijke Sinterklaasintocht, of het verstoren van een extreemlinkse demonstratie, ze waren er.

Het nadeel van deze manier van selectie is dat het voorbijgaat aan lokale formaties en acties. Soms was er landelijke ophef over een lokaal initiatief, bijvoorbeeld toen in de zomer van 2016 de burgerwacht Soldiers of Odin in Groningen een klopjacht op een asielzoeker zou hebben gemaakt.[429] Omdat dergelijke lokale acties vaak eenmalig bleken, was het niet duidelijk of hier sprake was van langdurig activisme. Om die reden zijn ze in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

Studiegenootschap

Parallel aan het onderzoek naar straatactivisme kwam in 2016 het zelfbenoemde 'studiegenootschap' Erkenbrand op. Erkenbrand biedt in de vorm van lezingen en borrels een onderkomen aan radicaal- en extreemrechtse activisten die zichzelf intellectueel verder willen ontwikkelen, waarbij ze met name hoger opgeleiden aantrekken. Op individueel niveau zijn er initiatieven om samen te sporten, gevechtstraining te volgen en schietlessen te nemen. Sleutelfiguren uit het radicale- en extreemrechtse landschap kenmerkten Erkenbrand als een geheel nieuw initiatief dat mensen aantrekt die nog niet eerder bij radicaal- en extreemrechtse formaties hebben gekeken.

Hoewel Erkenbrand geen actiegroep vormt, was de opkomst ervan te interessant om niet in het onderzoek mee te nemen. Het ging grotendeels om een geheel nieuwe groep belangstellenden die voorheen niet bij andere groepen of formaties hadden gekeken. Wat dreef hen om nu ineens in contact te treden met gelijkgestemden? Bovendien was de toevoeging van Erkenbrand ook een logisch gevolg van deze manier van onderzoek doen, aangezien een deel van de geïnterviewde straatactivisten een of meerdere bijeenkomsten van Erkenbrand bezocht en later mensen van Erkenbrand deelnamen aan een straatactie.

429 Born, C. en Voskuil, K., 'Soldiers of Odin jaagt op criminele asielzoekers', *AD,* 19 juni 2016 https://www.ad.nl/binnenland/burgerwacht-soldiers-of-odin-jaagt-op-criminele-asielzoekers~abb831c5/ (geraadpleegd op 5 april 2018)

Het was aanvankelijk niet toegestaan om activiteiten van Erkenbrand bij te wonen, maar via een door Erkenbrand intern gedane oproep is het gelukt om tien mensen te spreken – van wie er twee zelf contact opnamen. Omdat drie geïnterviewden slechts een enkele keer Erkenbrand hadden bezocht, en/of zichzelf niet als onderdeel van Erkenbrand zagen, en/of uiteindelijk ook bij andere groepen opdoken, zijn zij in dit onderzoek later alsnog aangemerkt als 'freelance'.

Onderzoekspopulatie

Naast de tien Erkenbranders en de eerdergenoemde geïnterviewde harde kern van 21 activisten, vielen ook drie activisten op die een belangrijke ondersteunende rol vervulden in de organisatorische en logistieke voorbereidingen van een actie of demonstratie. Een deed dit voor Identitair Verzet, twee anderen bij DTG en later bij Nederlands Verbond. Ook zij zijn voor dit onderzoek geïnterviewd.

Tot slot meldden zich na een lezing bij een conferentie van een politieke partij over radicalisering nog twee voormalige leden van een neonazi-formatie. Hoewel zij hun activisme respectievelijk na vier en zeven jaar in 2008 en 2012 hadden gestaakt, bleken hun verhalen over toetreding tot de beweging, continuering van het activisme en hun beslissing om te stoppen heel waardevol. Bovendien hadden zij in hun activistische jaren in contact gestaan met sommige geïnterviewden uit het landelijke netwerk.

Uiteindelijk kon op basis van deze werkwijze een groep van 36 personen worden geïnterviewd, van wie er dus 21 deel uitmaken van een vaste harde kern activisten, drie op de achtergrond ondersteunende taken op zich nemen, twee ex-activisten die in contact hadden gestaan met de landelijke kern, en tien geïnterviewden die een of meerdere malen Erkenbrand bezochten.

De groep geïnterviewden bestaat uit 31 geïnterviewde mannen en vijf geïnterviewde vrouwen. Hun leeftijd (peildatum 31 december 2016) varieerde van 18 tot en met 59 jaar; de gemiddelde leeftijd was 34 jaar. Veruit de meeste geïnterviewde activisten (n=20) waren tussen de 25 en 40 jaar. De geïnterviewde activisten waren gemiddeld 5,2 jaar actief, al is dit getal vertekend doordat er zeven bezoekers van Erkenbrand zijn geïnterviewd die in december 2016 pas een jaar of minder actief waren. De overige demografische kenmerken van de geïnterviewden zijn opgenomen in Bijlage 2.

Representativiteit en validiteit

Het is enorm arbeidsintensief om met zoveel geïnterviewden uit een gesloten onderzoekspopulatie in contact te komen en in contact te blijven. In absolute is het aantal van 36 geïnterviewde activisten wellicht laag, maar relatief gezien zijn het er veel. Zo blijkt onder meer uit de *Zesde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland* van het Verwey-Jonker Instituut, dat er eind 2016 250 radicaal- en extreemrechtse activisten actief waren.[430] In dit onderzoek zaten 33 geïnterviewden die zich op dat moment waarneembaar actief hebben ingezet. Omdat lokale acties niet zijn meegenomen, is het te stellig om te beweren dat de onderzoeksgroep een afspiegeling vormt van de radicaal- en extreemrechtse beweging in Nederland.

De interne validiteit is gewaarborgd doordat de levensloopinterviews met iedere respondent, op één na die bezwaar had, zijn opgenomen. Daarnaast zijn er als gezegd voortdurend aantekeningen van observaties gemaakt, evenals foto's bij sommige bijeenkomsten en demonstraties. Doordat ruwe data zoveel mogelijk zijn opgeslagen en er notities zijn gemaakt van alle aanvullende gesprekken, is getracht ook de externe validiteit te waarborgen. Desalniettemin blijft de externe validiteit laag omdat het een kwalitatief onderzoek betreft waarbij de respondenten zijn geselecteerd op basis van eigen observaties van een netwerk, in combinatie met een sneeuwbalmethode. Hierdoor is er geen sprake van een representatieve steekproef.

Voor wat betreft de betrouwbaarheid bleken gedane uitspraken en vertelde levenslopen in bijna alle gevallen consistent. Dit was niet alleen het geval wanneer verschillende verhalen over dezelfde gebeurtenis met elkaar werden vergeleken, maar ook consistent werden verteld door dezelfde geïnterviewde tijdens verschillende gesprekken. Wanneer dit niet het geval was, is hierop gereflecteerd in de empirische hoofdstukken.

Het risico van verzonnen of aangedikte verhalen is zoveel mogelijk uitgebannen door verificatie en het natrekken van feiten. Ook hebben respondenten hun transcripten toegezonden gekregen en de mogelijkheid gekregen om aan te vullen.

430 Wagenaar (2017)

5.4 VERLOOP VAN HET ONDERZOEK

Om een goed inzicht te krijgen, zijn er met 30 van de 36 geïnterviewden meerdere contactmomenten geweest (het eerste in september 2014). Vaak vond er eerst een kennismaking plaats, waarvan gespreksverslagen zijn gemaakt. Ook zijn er aantekeningen gemaakt van gesprekken die zijn gevoerd rondom bijgewoonde demonstraties, acties, borrels, kennismakingsavonden, vergaderingen en momenten waarop een-op-een is bijgepraat. Daarnaast zijn er nog gesprekken gevoerd via WhatsApp, Facebook Messenger en e-mail, en zijn er notities gemaakt aan de hand van telefoongesprekken.

De 36 individuele levensloopinterviews zijn afgenomen in de periode van juni 2016 tot en met augustus 2017, maar ook in de periode daarna is er met veel geïnterviewden nog contact gehouden en zijn er tot en met januari 2020 vervolggesprekken gevoerd. Alle levensloopinterviews zijn opgenomen op band; slechts eenmaal maakte iemand bezwaar tegen opname en is er meegeschreven. In twee gevallen ontbrak door een technisch mankement een deel van het interview. Beide keren is er binnen 24 uur een gespreksverslag gemaakt van het ontbrekende deel en naar de geïnterviewde gemaild. Alle geïnterviewden hebben hun interview per mail toegezonden gekregen en konden daar nog feedback op geven. De meesten maakten hier geen gebruik van. Sommigen kregen op hun verzoek ook een kopie van het opgenomen gesprek.

Tijdens dit onderzoek is er met vijf sleutelfiguren een langdurige relatie opgebouwd. Zij verzorgden introducties, lazen soms mee, waren beschikbaar voor feitelijke checks en konden nieuwe ontwikkelingen duiden. Ook is buiten de onderzoeksgroep nog eens met vijf radicaal- en extreemrechtse activisten gesproken die geen levensloopinterview wilden geven of geen deel uitmaakten van het actieve decentrale netwerk, maar bijvoorbeeld wel beschikbaar waren voor wederhoor en vragen.

Open karakter

Zoals beschreven is er met 30 van de 36 geïnterviewden meerdere malen gesproken. Doorgaans is er, enige tijd later, nog een tweede gesprek geweest waarbij slechts één vraag centraal stond: Ben je op dit moment nog actief? Zo ja, op welke wijze en waarom? Zo nee, sinds wanneer en waarom niet? In sommige gevallen vond dit gesprek plaats via telefoon of WhatsApp.

De interviews hadden een open karakter; er werden vooral open vragen gesteld en door het interviewschema kon het gesprek flexibel worden gevoerd. Daardoor spraken de meeste activisten al snel uitvoerig over zichzelf en hun activisme. Twee keer liep een interview minder soepel; beide activisten verzochten na het interview om niet te worden geciteerd. Hun gegevens zijn wel meegenomen in de onderzoeksresultaten. De meeste geïnterviewden verklaarden na afloop een goed gevoel te hebben over het gesprek.

Wanneer verschillende geïnterviewden naar dezelfde gebeurtenis verwezen, werden verhalen vergeleken. Er werden hierbij geen grote discrepanties gevonden. Ook is er veelvuldig doorgevraagd. Zo vertelde één geïnterviewde enthousiast over alle lezingen die hij zou hebben bijgewoond, maar na doorvragen bleek hij deze grotendeels via internet te hebben gevolgd. Slechts in zeldzame gevallen wilden geïnterviewden geen antwoord geven; meestal betrof het hier operationele informatie of wilden zij zichzelf niet strafrechtelijk belasten.

Hoewel de antwoorden doorgaans in meerdere gesprekken niet veranderden, werden sommige geïnterviewden wel opener over wat hun activisme inhield. Waar ze bijvoorbeeld in het eerste gesprek nog beweerden met hun formatie binnen de grenzen van de wet te blijven, bleek in enkele gevallen dat zij wel degelijk geweld gebruiken, bijvoorbeeld wanneer zij in het buitenland deelnemen aan demonstraties. Zelf zagen zij dit niet als problematisch, omdat ze dit niet onder de naam van hun formatie deden.

Om het gesprek zo open mogelijk te houden, zijn de interviews voorafgaand aan de literatuurstudie gehouden. Dit om te voorkomen dat de onderzoeker tijdens het interview al een bepaalde kant op zou sturen om de geïnterviewde in een model of *frame* te laten passen. Vervolgens vond de codering van deze interviews pas na de literatuurstudie plaats.

5.5 VERWERKING VAN DATA EN ANALYSE

Om systematisch te kunnen analyseren, zijn de levensloopinterviews uitgetypt en gecodeerd. Observaties vooraf, tijdens en na de interviews zijn zoveel mogelijk genoteerd, net als aantekeningen en gespreksverslagen van ontmoetingen en het bijwonen van acties, borrels, demonstraties en informatieavonden. Correspondentie via e-mail, WhatsApp en Facebook Messenger is opgeslagen, van telefoongesprekken zijn gespreksnotities gemaakt.

De ruw uitgeschreven levensloopinterviews werden ontdaan van alle 'ehm ehms' van de geïnterviewden en 'instemmings-ja's' van de interviewer. Transcripties werden vervolgens nog aan de geïnterviewde gemaild, die er feedback op kon geven. Meestal maakten zij hier geen gebruik van.

Als gezegd, aanvankelijk werd bij het onderzoek gekozen om aan te sluiten bij dat van Linden en het landenvergelijkende onderzoek van Klandermans en Mayer.[431] Omdat ook hun interviewmodel is gebruikt, lag het voor de hand om de letterlijke tekst te analyseren aan de hand van het door Mayer en Klandermans opgestelde coderingsmodel (zie Bijlage 3). Dat bood de mogelijkheid om ieder levensloopverhaal terug te brengen naar duidelijke categoriseringen.

Relevante stukken tekst werden geselecteerd en voorzien van een code – bijvoorbeeld als het ging om de vraag of iemand zelf toenadering tot de beweging had gezocht (3.1) of was gerekruteerd (3.2). Daarnaast werden in een schema korte omschrijvingen bijgehouden van wat er werd gezegd, bijvoorbeeld: [wil naar een blank Nederland], die later werden gegroepeerd.

Aan de hand van het coderingsschema van Klandermans en Mayer werden vervolgens verschillende motieven onderscheiden voor verschillende fasen. Ook kon er aan de hand van hun coderingsmodel een kosten-batenanalyse worden gemaakt: wat kost het activisme en wat levert het op, volgens de geïnterviewden zelf (op het moment van het interview)?

Groepen van interviews

Tijdens het coderen en analyseren van de 36 interviews werden het transcript, codes, omschrijvingen en categorieën voortdurend met elkaar vergeleken. Na de codering bleek welke codes bij welke interviews vaker voorkwamen en welke codes juist minder vaak. Op die manier ontstonden groepen interviews die op elkaar lijken en die vaak weer verschillen van andere groepen. Overigens leert de ervaring hier dat intuïtie qua indeling een bijzonder slechte raadgever was. Activisten van wie ik als onderzoeker bijvoorbeeld voorafgaand aan het coderen dacht dat ze bij de route van Politieke Zoekers zouden horen, bleken toch in andere categorieën te vallen.

Net als bij het onderzoek van Linden leverde deze manier van werken inzicht op in verschillende combinaties van instrumentele, ideologische en identiteitsmotieven die correspondeerden met verschillende routes. Hierbij

431 Klandermans en Mayer (2006), Linden en Klandermans (2006), Linden (2009)

bleek dat de vier door Linden aangeduide routes grotendeels overeenkwamen (al waren er accentverschillen),[432] maar dat er nog een vijfde route was om voornamelijk de toetreding en bijbehorende intellectuele queeste van Erkenbrand-bezoekers te verklaren.

Overigens was dit al door een van de sleutelfiguren voorspeld, die ruim twintig jaar ervaring heeft als radicaal- en extreemrechts activist. 'Normaal, als ik naar een bijeenkomst ga, zelfs van een nieuwe groep, dan ken ik eigenlijk iedereen. Bij de lezing van Erkenbrand zat er meer dan honderd man in de zaal, ik kende er misschien vijf. Dit zijn hele andere jongens dan je normaal bij rechts ziet. Ze zijn echt anders dan wij.'

Tekortkomingen en tweede analyse

Het interviewmodel van Klandermans en Mayer bracht een hoop variabelen in kaart die mogelijk meespeelden bij de toetreding, maar zij werden door Linden in haar analyse summier meegenomen of zelfs buiten beschouwing gelaten. Zo meent ze dat het startpunt van de route van de Bekeerlingen wordt gevormd door mensen die extreem boos zijn op de overheid en zich in de steek gelaten voelen. Maar vervolgens concludeert ze niet of dit voortkomt uit een gebrek aan *political opportunities* of aan een eventuele sociale en politieke machteloosheid die activisten ondervinden wanneer zij veranderingen willen bewerkstelligen. Evenmin is er bijvoorbeeld uitgebreide aandacht voor de attitudes van geïnterviewden ten aanzien van radicaal- en extreemrechts voorafgaand aan hun toetreding: steunen zij een formatie alleen moreel, of is er ook sprake van een positieve attitude tegenover racisme en misschien zelfs wel tegenover geweld?

Als gezegd, door de interviews te coderen en te analyseren ontstonden er groepen interviews die op elkaar lijken. Geïnterviewden bleken bovendien meer te delen dan enkel verschillende combinaties van motieven in bepaalde fasen – iets dat ook bij Linden in haar onderzoek naar voren kwam. Het enkel analyseren van de interviewdata op de aanwezigheid van motieven leverde een nogal lijvige descriptieve maar eendimensionale studie op. Hierbij bleven (net als in het onderzoek van Linden) veel in kaart gebrachte variabelen in de analyse buiten beschouwing.

432 Zo zagen de Politieke Zoekers in het onderzoek van Linden zichzelf als dé aangewezen persoon om een radicaal- en extreemrechtse politieke partij te leiden, terwijl de in dit onderzoek aangeduide Politieke Zoekers geen rol op de voorgrond ambieerden. Zie: Linden (2009).

Variabelen operationaliseren

Daarop werd van de in hoofdstuk 4 genoemde theorieën en toonaangevende onderzoeken een lijst gemaakt van verklaringen die in het verleden zijn gegeven wanneer het gaat om toetreding tot radicaal- en extreemrechts. Vervolgens is voor die verklaringen gekeken hoe deze kunnen worden geoperationaliseerd (zie Bijlage 4), met andere woorden: hoe zou zo'n verklaring als een (aanwezige) variabele kunnen worden vastgesteld bij het analyseren van een levensloop-interview? Daarna zijn de interviews opnieuw geanalyseerd.

Tegelijkertijd bleek uit de tweede analyse dat deze variabelen zich ook tot elkaar verhouden en interactie met elkaar hebben. Een emotie of een sociaaleconomische omstandigheid in de uitgangspositie is bijvoorbeeld niet hetzelfde als identiteitsbeleving of een attitude, maar kan wel iemands identiteitsbeleving of attitude voeden. Daarom is het proces van toetreding meer stapsgewijs bekeken en vormgegeven in een model waarin structureel een uitgangspositie, een katalysator, identiteitsbeleving en attitudes worden meegenomen.

Bij de *uitgangspositie* is gekeken naar iemands (1) sociaaleconomische positie, (2) zijn of haar gemoedstoestand en emoties (bijvoorbeeld: teleurstelling in de overheid, woede over iets dat is aangedaan, etc.) en (3) eventuele mogelijkheden en een eventuele wens tot politieke participatie. Tegelijkertijd zegt een dergelijke uitgangspositie nog niets. Wat zorgt ervoor dat de geïnterviewden uit dit onderzoek wél de deur uitgaan en toetreden?

Vanuit die gedachte is gepoogd voor iedere geïnterviewde een *katalysator* aan te wijzen die ervoor heeft gezorgd dat diegene zijn of haar uitgangspositie heeft willen transformeren naar die van antagonist – terwijl anderen in dezelfde positie die stap niet zetten. Komt het bijvoorbeeld doordat de geïnterviewde al iemand kent die ook bij radicaal- en extreemrechts zit? Of is het activisme in een stroomversnelling gekomen doordat de eigen uitgangspositie in combinatie met een gepercipieerde groepsdreiging uiteindelijk tot bepaalde attitudes leidde?

De combinatie van de uitgangspositie en de katalysator leidt tot een zekere *identiteitsbeleving.* Daarom is er gekeken naar hoe iemand zichzelf ziet, wie diegene tot de 'eigen groep' rekent en hoe hij of zij zich positioneert ten opzichte van de 'out-group'. Tot slot dragen de uitganspositie, katalysator en identiteitsbeleving tezamen bij aan *morele steun* die iemand heeft alvorens hij of zij toetreedt tot radicaal- en extreemrechts. Het gaat hierbij om drie

hoofdcategorieën attitudes: morele steun ten aanzien van racisme, morele steun ten aanzien van geweld, en morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts. Ook deze zijn geanalyseerd.

De (1) uitgangspositie weerspiegelt *onvrede* (sociaaleconomisch, emotioneel, politiek-participerend). De (2) (mogelijke) katalysator is de *transformator*. Die transformeert de uitgangspositie naar een (3) identiteitsbeleving die laat zien *hoe geïnterviewden zichzelf zien*. Daaruit komt (4) *morele steun* voort waardoor toetreders zich verwant voelen. Deze elementen worden met behulp van aangetroffen variabelen ingevuld en zijn vervolgens aangevuld met (5) motieven die al bij de eerste analyse naar voren kwamen. Motieven gaan dieper in op de waarom-vraag en laten zien hoe activisten vervolgens *betekenis* geven aan hun handelen. Hierbij zijn drie verschillende motieven zichtbaar: instrumenteel (willen veranderen van sociale en politieke omgeving), identiteit (willen optreden als leden van een groep) en ideologie (verspreiding van en handelen naar eigen ideeën en waarden).[433]

Conceptueel dynamisch model

Door op deze manier te analyseren kwam voor elk van de geschetste routes een conceptueel dynamisch model naar voren dat de gelaagdheid van de toetreding laat zien. Dit model is losjes geïnspireerd door het conceptuele model van De Waele (zie figuur 4.5, pagina 114). Toetreding kan niet enkel specifiek worden verklaard vanuit een sociaaleconomische omstandigheid, een enkele attitude of een motief. Het is een mechanisme waarbij verschillende variabelen ertoe leiden dat er een cognitieve opening ontstaat, waarbij iemands eerdere denkbeelden wankelen en diegene ontvankelijk is voor radicaal- en extremistisch gedachtegoed.[434]

433 Het instrumentele motief is gebaseerd op de *resource mobilization theory* en gaat uit van een rationele keuze. Het identiteitsmotief komt voort uit de *social identity theory*, waarbij het willen behoren tot een groep centraal staat (omdat de 'eigen groep' wordt bedreigd of vanuit een zeker verlangen naar *belonging*). Het ideologische motief is gebaseerd op literatuur dat sociale bewegingen ook zorgen voor cultuur, betekenis, narratieven, morele rede, emoties en sociale cognitie. Zie ook: Klandermans, B. (2013), 'Motivation and Types of Motives (Instrumental; Identity, Ideological Motives)', in: Snow, D., Della Porta, D., Klandermans, P. G., McAdam, D. (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of social and political movements*, Hoboken: Wiley-Blackwell, p. 778-780. Zie ook paragraaf 4.4

434 Deze cognitieve opening is eerder ook beschreven in onderzoek naar de radicalisering van jihadisten. Zie: Wiktorowicz, Q. (2005), *Radical Islam rising: Muslim extremism in the West*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

De Waele ontwierp dit model voor twee verschillende routes. Maar zoals beschreven in hoofdstuk 4.5, ontbreken er bij De Waele routes die wel terugkomen in toonaangevende empirische onderzoeken. Daarom zijn er in de empirische hoofdstukken voor verschillende routes ook verschillende modellen opgesteld die een weergave zijn van wat in dit onderzoek bij de verschillende routes waarneembaar was. Hierbij dient te worden benadrukt dat deze dynamische modellen conceptueel zijn, dat er geen controlegroepen zijn gebruikt en dat meer onderzoek nodig is om deze modellen te testen om ze verder empirisch te kunnen onderbouwen.

Kosten-baten

Het actief worden bij een radicaal- en extreemrechtse formatie is een eerste stap. Vervolgens zijn de geïnterviewden ook actief gebleven. Hierbij is voor elke geïnterviewde nagegaan wat de kosten en baten van het activisme waren en hoe zij daarop reflecteren. Dit is relevant omdat uit eerder onderzoek naar uittreders bleek dat zij radicaal- en extreemrechts verlieten doordat het activisme hun meer kostte dan opleverde – in de breedste zin van het woord.[435] Zo waren zij teleurgesteld geraakt in het gedrag van andere 'kameraden', waardoor vriendschappen wegvielen. Daarnaast hing ook soms het einde van een formatie samen met de beslissing om de beweging te verlaten. Soms was het stoppen van een activisme het gevolg van persoonlijke groei, of werd er een afgewogen keuze gemaakt tussen de kosten en baten, waarbij het extreemrechtse activisme vaak persoonlijke nadelen opleverde en respondenten verlangden naar het 'gewone leven'.

Daarom is het relevant om in dit onderzoek voor geïnterviewden na te gaan: in hoeverre ondervinden zij hinder als gevolg van hun activisme en wat levert het activisme hun op dat zij toch doorgaan? Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen materiële kosten en baten, sociale kosten en baten, en identiteitskosten en -baten. Bij materiële kosten en baten gaat het bijvoorbeeld om het verdienen of verliezen van geld en een carrière binnen de formatie. Bij sociale kosten en baten valt te denken aan het verlies van vriendschappen als gevolg van activisme en denkbeelden (kosten) of juist het sluiten van nieuwe vriendschappen binnen de beweging (baten). Bij identiteitskosten en -baten gaat het om het effect dat het activisme heeft op iemands zelfbeeld, in positieve of negatieve zin.[436]

435 Valk et al. (2010), p. 75-82
436 Klandermans en Mayer (2006), Linden (2009)

Hierbij is het belangrijk om te benadrukken dat kosten en baten gedurende de tijd kunnen verschillen en dat het hier een afweging betreft die steeds opnieuw plaatsvindt. Bij toetreding zullen hoogstwaarschijnlijk de baten overheersen, terwijl bij uittreding de kosten zwaarder zullen wegen. Daarom zal vooral worden uitgegaan van wat activisten daar op het moment van het interview over zeggen, waarmee de kosten-batenanalyse een verklaring vormt waarom activisten na hun toetreding juist doorgaan of stoppen.

5.6 Opslag van data

De data (audiobestanden, uitgewerkte audiobestanden, coderingsschema's, gesprekken via sociale media en e-mails) zijn opgeslagen op twee beveiligde externe harde schijven die niet in verbinding staan met internet. Het deel waarmee op dat moment werd gewerkt, stond in een beveiligde cloud (Evernote) en werd daarna gedeletet. Aantekeningenvellen en notitieboekjes zijn apart bewaard, maar hebben los weinig waarde.

De data zullen tot zes maanden na afronding van het proefschrift en publicatie van de publiekseditie worden bewaard, voor het geval er twijfels zijn over de authenticiteit van het materiaal. Daarna zullen de data gecontroleerd worden vernietigd. Wie twijfels heeft over de authenticiteit kan zich melden bij de copromotor, waarna de onderzoeker de te onderzoeken data ter verificatie aan de copromotor zal voorleggen. De sleutel (wie-is-wie) zal direct na afronding van het proefschrift worden vernietigd.

De in dit proefschrift gebruikte citaten zijn een letterlijke weergave van uitspraken van respondenten. Wel is ter bevordering van de leesbaarheid hun spreektaal soms omgezet in schrijftaal, waarbij de oorspronkelijke transcripten ter verificatie wel bewaard zijn gebleven.

5.7 ETHISCHE ASPECTEN VAN HET ONDERZOEK

Voor dit onderzoek is de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit nageleefd.[437] Deze gedragscode gaat uit van vijf principes: 1) eerlijkheid, 2) zorgvuldigheid, 3) transparantie, 4) onafhankelijkheid en 5) verantwoordelijkheid. Deze aspecten zullen in deze deelparagraaf worden besproken.

437 Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit (2018), Den Haag: VSNU

Voor wat betreft 1) eerlijkheid zijn alle data met open vizier verkregen. De onderzoeker heeft zich altijd direct voorgesteld als onderzoeker en alle levensloopinterviews zijn met toestemming op band opgenomen, op één uitzondering na van iemand die liever niet op band wilde. Met de data is secuur omgesprongen; wanneer er lacunes zijn, wordt hier openheid over gegeven. Daarbij is zoveel mogelijk geprobeerd om te verifiëren of de anekdotes van de geïnterviewden kloppen. Sowieso was het onderzochte netwerk een goede toetssteen om bepaalde claims te checken (bijvoorbeeld over iemands betrokkenheid bij een actie, een weergave van een interne ruzie, of een bewering over de omvang van een bepaalde formatie). Slechts incidenteel bleek de onderzoeker verkeerd te zijn geïnformeerd. Deze incidenten worden in de empirische hoofdstukken ook genoemd. Daarnaast is een conceptversie van het proefschrift aan sleutelfiguren toegezonden ter controle op onjuistheden.

De principes van 2) zorgvuldigheid en 3) transparantie kunnen niet los van elkaar worden gezien. Allereerst zijn alle levensloopinterviews opgenomen en voorgelegd aan de geïnterviewden. Om de anonimiteit van de geïnterviewden te garanderen, is hun naam, geboortejaar of leeftijd niet weergegeven en is ervoor gekozen om algemene leeftijdscategorieën te hanteren (peildatum voor de leeftijdscategorie is 31 december 2016). Daarnaast zijn in uitspraken namen van steden, dorpen en werkgevers weggelaten. Ook zijn bepaalde formaties zo klein dat zij omwille van de herkenbaarheid in dit onderzoek zijn aangeduid als Formatie 1, Formatie 2, etc.

Hoewel de onderzoeker zoveel mogelijk openheid wil betrachten, staan van een deel van de geïnterviewden zeer gedetailleerde dossiers op internet over hun activistische loopbaan, doorgaans op sites van politieke tegenstanders. Omdat het risico te groot is dat de identiteit van de geïnterviewden aan de hand van enkele details wordt achterhaald (een arrestatie in een bepaald jaar, een herinnering van iemands handelen tijdens een specifieke demonstratie, het kiezen van positie tijdens een intern conflict, etc.), is ervoor gekozen om de interviews niet aan anderen ter beschikking te stellen – ook niet geanonimiseerd.

Bij eventuele geanonimiseerde versies zou zoveel aan herkenbare details moeten worden verwijderd dat ook contextuele invloeden zoals specifieke trigger-events wegvallen. Op die manier doen de geanonimiseerde interviews geen recht meer aan het oorspronkelijke gesprek en zijn zij niet geschikt voor hergebruik. Bovendien gaf een deel van de geïnterviewden bij voorbaat aan geen toestemming te geven voor hergebruik. Ze hebben met mij als onderzoeker een vertrouwensrelatie en willen niet dat hun persoonlijke verhalen worden

hergebruikt door mensen die ze niet kennen. Wel gaven ze, op één na, toestemming voor hergebruik door de onderzoeker ten behoeve van een eventueel publieksboek.

Het niet mogen hergebruiken werpt uiteraard de vraag op of de data reproduceerbaar zijn. Hierbij is het van belang te melden dat de gesprekken een momentopname zijn. Tegelijkertijd zijn er, als gezegd, met 30 van de 36 geïnterviewden meerdere contactmomenten geweest. Vaak bleken zij op een ander moment, zelfs maanden of een jaar later, nog altijd dezelfde verklaringen te geven. Desalniettemin moet worden benadrukt dat in dit soort onderzoeken de interviewer een persoonlijke band opbouwt met de geïnterviewden. Hoewel de data voor zichzelf spreken, is het niet ondenkbaar dat een andere onderzoeker mogelijk andere data zou vergaren.

De identiteit van de geïnterviewden is bij de copromotor bekend, die gedurende het onderzoek een vertrouwensfunctie heeft gehad. Wanneer een ontmoeting bij iemand thuis plaatsvond, of wanneer het een eerste ontmoeting betrof, heeft mijn partner omwille van veiligheidsredenen het adres gekregen plus de naam van degene die ik zou ontmoeten. Deze gegevens zijn daarna gewist en bovendien heeft hij geen wetenschap van wie precies wie is in dit proefschrift.

Qua (4) onafhankelijkheid heeft de onderzoeker zich niet laten leiden door eigen politieke opvattingen, noch is er druk van buiten uitgeoefend om te komen tot bepaalde onderzoeksresultaten. Het onderzoek is verricht als externe promovendus, waardoor de onderzoeker niet afhankelijk was van welke vorm van financiering dan ook.

Tot slot is er (5) verantwoordelijkheid genomen om de identiteit van de geïnterviewden zoveel mogelijk te beschermen door middel van anonimisering en het niet delen van data. Daarnaast zijn er, als gezegd, maatregelen genomen om de data te beschermen.

5.8 REFLECTIE OP DE ROL VAN DE ONDERZOEKER

In onderzoeken als deze, waarbij er wordt geïnvesteerd in contacten en er langdurige relaties worden aangegaan met de geïnterviewden, dien je als onderzoeker altijd te balanceren tussen betrokkenheid en distantie. Afgezien van een neutrale vraagformulering en bewust gekozen periodes van afstand, is er gedurende dit onderzoek regelmatig gereflecteerd op de eigen rol.

Vier zaken speelden tijdens het veldwerk en de interviewfase een rol: de eigen politieke voorkeur, de dubbelrol van journalist én onderzoeker, de

ontdekking dat een potentiële geïnterviewde stage liep bij het blad waar ik op dat moment werkte, en mijn vrouw-zijn.

Gepolitiseerde omgeving

In een gepolitiseerde omgeving is het niet haalbaar om altijd een neutrale opstelling aan te nemen. Vanaf de eerste dag van het onderzoek tot en met het laatste gesprek waren geïnterviewden nieuwsgierig naar mijn politieke kleur. Zo wilden de Erkenbranders weten of de 'rode pil' al was geslikt.[438] Anderen vroegen tijdens het interview hoe ik zelf over kwesties dacht, of wat ik stemde.

Voor zover mogelijk ben ik daar altijd open over geweest – waarbij steeds duidelijk is gemaakt dat ik niet dezelfde opvattingen heb. Ook heb ik desgevraagd laten weten als zwevende kiezer niet op de partijen te stemmen waar zij op stemmen (voornamelijk PVV en Forum voor Democratie). Gevraagd naar mijn favoriete politicus of mijn stem bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, heb ik naar waarheid geantwoord: Pieter Omtzigt van het CDA.

Dubbelrol

Gedurende het onderzoek vervulde ik een dubbelrol omdat ik tot eind 2018 ook als journalist bij *Elsevier Weekblad* werkte en na de interviewfase (2015-2018) als freelancer en later vast medewerker bij *Vrij Nederland*. Deze dubbelrol van journalist en onderzoeker was niet altijd gemakkelijk. Een journalist is gewend om tijdens interviews tegengas te geven en alle gegeven antwoorden ter discussie te stellen. Hoewel ik me nooit gehinderd voelde om kritische vragen te stellen, zou ik als journalist bijvoorbeeld veel harder hebben geïnterviewd bij bepaalde beweringen van geïnterviewden over bijvoorbeeld de Holocaust, zoals het ontkennen van het bestaan ervan.

Onder de geïnterviewden heerst een groot wantrouwen naar de media in het algemeen, waar *Elsevier Weekblad* ook onder valt. *Elsevier Weekblad* is een opinieblad waarvan de signatuur over het algemeen 'rechts-conservatief' te noemen is, en dat uitgesproken standpunten inneemt op het gebied van integratie,

438 De 'rode pil' is een verwijzing naar de speelfilm *The Matrix*. Hoofdpersoon Neo kan kiezen tussen een rode pil waardoor hij zal ontdekken dat hij in een schijnwerkelijkheid leeft. Of hij kan de blauwe pil nemen, waarbij er niets in zijn leven zal veranderen. De alt-right'ers in dit onderzoek vergeleken hun proces van politieke bewustwording met het slikken van de 'rode pil', waardoor ze anders zijn gaan kijken naar de maatschappij waarin ze leven.

immigratie en islam. Desalniettemin is de koers niet uniform. Zo is columnist Afshin Ellian wél een voorstander van een salafisme-verbod en is redacteur en columnist Gerry van der List juist een tegenstander van een dergelijke maatregel. De houding van de geïnterviewden ten aanzien van *Elsevier Weekblad* varieerde van 'veel te links' tot aan 'het enige Nederlandse medium dat ik nog lees'.

Op basis van observaties en interviews heb ik in de periode 2015-2018 drie artikelen voor *Elsevier Weekblad* geschreven over de radicaal- en extreemrechtse beweging.[439] Soms is hierbij gebruikgemaakt van interviews die in eerste instantie voor het proefschrift waren afgenomen. Wanneer dit het geval was, is vooraf toestemming gevraagd aan de geïnterviewden. Er zijn nimmer artikelen verschenen op verzoek van de geïnterviewden zelf. Een enkele keer kwam er een verzoek binnen om aandacht te schenken aan een bepaalde actie, maar hier is geen gehoor aan gegeven. Een uitnodiging voor een conferentie van het extreemrechtse studiegenootschap Erkenbrand in oktober 2017 is expliciet afgeslagen om niet de indruk te wekken dat er sprake was van een 'bevriende journalist'-relatie. Tot slot is in 2018 ook een interview afgeslagen met een geïnterviewde die verdachte in een strafproces was en zijn verhaal in de media wilde doen. Uiteindelijk heeft deze geïnterviewde daarna besloten geen verdere media-aandacht op te zoeken.

In 2019 en 2020 heb ik als freelancer en later als 'vast medewerker' bijdragen geschreven voor *Vrij Nederland*. Deze stukken waren meer beschouwend van aard. Soms is hierbij een losse anekdote gebruikt van geïnterviewden, die (op twee na) bij het interview toestemming gaven voor zowel journalistiek gebruik als voor wetenschappelijk onderzoek. Twee geïnterviewden gaven apart toestemming voor een publicatie over hun uittreding dat in de zomer van 2020 werd gepubliceerd.[440]

Stagiair van Erkenbrand

Een van de verschenen artikelen in *Elsevier Weekblad* ging over Erkenbrand. Daags na publicatie ontdekte ik dat een van de nieuwe stagiairs op de webredactie (begonnen op 1 februari 2017) ook bij Erkenbrand zat. Ik heb geen bemoeienis

439 Sterkenburg, N. 'Pro Patria stopt ermee', in: *Elsevier*, 8 augustus 2015, Sterkenburg, N. 'Dan ben ik maar een nazi', in: *Elsevier,* 10 februari 2017, Sterkenburg, N. 'Hoe extreem is Identitair Verzet?', in: *Elsevier Weekblad*, 14 september 2017

440 Sterkenburg, N., 'Liever foute vrienden dan helemaal geen vrienden', in: *Vrij Nederland,* juli 2020

gehad met zijn aanstelling, maar zijn achtergrond wel direct bij mijn leidinggevende gemeld. Daarna zijn ook de hoofdredactie van *Elsevier Weekblad*, copromotor en promotor op de hoogte gesteld. Uiteindelijk nam de hoofdredactie van *Elsevier Weekblad* de beslissing dat hij zijn stage mocht afmaken.

Antifa

De meeste geïnterviewden kenden voorafgaand aan hun deelname mijn journalistieke werk niet, al hielp het wel dat de Antifa op 25 augustus 2015 naar aanleiding van een artikel over Pro Patria een blog aan de onderzoeker wijdde met als titel: 'Laat Elsevier haar journalistieke verplichting nakomen'.[441] Mij werd een 'weinig kritische houding' en 'politieke vooringenomenheid' verweten, waarbij het argument was dat de antifascisten niet waren gebeld voor informatie: 'Maar voor in de toekomst, beste journalisten, wij hebben expertise over extreemrechts en voorzien jullie graag van een stuk goed onderbouwde duiding. Neem gerust contact op.' Het desbetreffende blog zoemde al gauw rond in radicaal- en extreemrechtse kringen en leidde er zelfs toe dat enkele twijfelaars alsnog toezegden.

Vrouw-zijn

Dan is er nog de kwestie van mijn vrouw-zijn. Ik kreeg hierdoor relatief makkelijk toegang tot een masculiene subcultuur die wordt gedomineerd door machogedrag. Daarnaast kreeg ik gedurende het onderzoek twee kinderen (een zoon in 2016 en een dochter in 2017), iets dat op veel goedkeuring kon rekenen bij een groot deel van de geïnterviewden. Enerzijds was dit omdat ze waarde hechten aan traditionele gezinswaarden, anderzijds omdat ze zich zorgen maakten over het voortbestaan van 'het blanke ras' en zij opgetogen waren over de gezinsuitbreiding (al vonden ze twee kinderen voor een mid-dertiger wat aan de magere kant).

Tot slot wil ik benadrukken dat ik me gedurende het onderzoek nimmer onveilig heb gevoeld. Gesprekken konden weleens stekelig worden, emoties liepen zo nu en dan hoog op en de geïnterviewden waren niet altijd blij met mijn aandacht

441 https://afanl.wordpress.com/2015/08/25/laat-elsevier-haar-journalistieke-verplichtingen-nakomen/ (geraadpleegd op 12 april 2018)

en ook zeker niet altijd blij met mijn media-optredens. Maar ik ben door geïnterviewden nimmer verbaal, fysiek of digitaal bedreigd. Wel heb ik digitaal de nodige hatelijke berichten en dreigementen gekregen van mensen die mijn onderzoek en mijn motieven in twijfel hebben getrokken.

5.9 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de onderzoeksmethode van dit proefschrift behandeld. Hoewel levensloopinterviews tekortkomingen hebben, blijken ze desondanks de beste manier om de beweegredenen van radicaal- en extreemrechtse activisten te onderzoeken. Ieder levensverhaal is uniek, maar er zijn wel bepaalde patronen zichtbaar aan de hand waarvan vijf verschillende routes van toetreding kunnen worden aangewezen en vormgegeven in een conceptueel dynamisch model. Als gezegd, dit is slechts indicatief – het zijn geen uitgewerkte profielen die terug zijn te voeren op veelvuldig getoetste hypotheses. Daarnaast is uiteengezet hoe de selectie van de interviewkandidaten tot stand kwam, hoe de interviews verliepen en hoe interviewdata zijn verwerkt. Ook is er gereflecteerd op de rol van de onderzoeker.

In de volgende hoofdstukken zal achtereenvolgens aandacht worden besteed aan de vijf verschillende routes die bij de geïnterviewden in dit onderzoek naar voren kwamen. Achtereenvolgens zullen de routes van toetreding van de Spanningzoekers, Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers, Sociale Zoekers en Ideologische Zoekers worden besproken. De keuze om ook in dit onderzoek van ‘zoekers’ te spreken is ingegeven door eerder onderzoek van Feddes, Nickolson en Doosje, die in hun onderzoek naar radicaliserende individuen ook spraken van ‘zoekers’.[442]

442 Feddes et al. (2015)

6. SPANNINGZOEKERS: VAN PROVOCATIE NAAR GROTERE STRIJD

Dit hoofdstuk is het eerste van vijf empirische hoofdstukken waarin verschillende routes van toetreding van radicaal- en extreemrechtse activisten zullen worden geschetst, die zijn te onderscheiden aan de hand van data uit levensloopinterviews, aanvullende interviews en observaties. Vervolgens zal aandacht worden besteed aan hoe het hun na toetreding vergaat. In dit hoofdstuk staat de route centraal van radicaal- en extreemrechtse activisten bij wie het activisme begint met een hang naar provocatie, een spannend leven en een lage zelfbeheersing – al zal er voor de leesbaarheid steevast worden gesproken van Spanningzoekers. In hun tienerjaren belanden zij in een provocerende jeugdsubcultuur. Maar waar leeftijdsgenoten op een zeker moment besluiten dat zij zich niet langer willen afzetten tegen de maatschappij en hun omgeving, treden Spanningzoekers toe tot radicaal- en extreemrechts.

In dit onderzoek zijn acht geïnterviewden als Spanningzoeker aangemerkt.

Figuur 6.1 Geïnterviewde Spanningzoekers

NAAM	FORMATIE	LEEFTIJDS-CATEGORIE	ACTIEVE JAREN	OPLEIDINGS-NIVEAU
OLIVIER	Freelance	25-40	2003-heden	Mbo
PIM	Freelance	25-40	2001-2005 2012-heden	Mbo
JEROEN	Identitair Verzet	25-40	2002-heden	Mbo
ROB	Identitair Verzet	25-40	1994-heden	Hbo
EDZE	DTG/NV	25-40	2003-2008 2016-heden	Vmbo
ART	Formatie 1	18-24	2011-heden	Vmbo
MARTIN	Formatie 3	25-40	2000-heden	Lts
JOS	Formatie 4	25-40	2004-2008	Hbo

In de eerste vier paragrafen zullen de verschillende elementen voorafgaand aan de toetreding worden beschreven, namelijk (1) uitgangspositie, (2) mogelijke katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. Vervolgens zullen in de vijfde paragraaf motieven aan bod komen die hebben meegespeeld bij toetreding. In de zesde paragraaf zal worden beschreven hoe het Spanningzoekers na hun toetreding vergaat: welke activiteiten voeren zij uit en wat zijn hun ervaringen? In de zevende paragraaf zullen hun motieven om actief te blijven worden besproken en in de achtste paragraaf komen de kosten en baten van hun activisme aan bod. De overige observaties en een eventuele exit worden in de negende paragraaf besproken. In de conclusie zal een kort overzicht worden gegeven van de belangrijkste bevindingen.

6.1 SPANNINGZOEKERS: UITGANGSPOSITIE

Spanningzoekers hebben roerige tienerjaren, waarin zij op lokaal niveau actief zijn in een jeugdgroep. Samen met leeftijdsgenoten zijn ze volop aan het provoceren, variërend van het vernielen en bekladden van bushokjes tot het ostentatief brengen van de Hitlergroet op school. Ze gaan in hun wijk, op school en in het uitgaansleven de confrontatie aan met andere jeugdgroepen – met name groepen waarvan de leden een migratieachtergrond hebben.

Hoewel Spanningzoekers op dat moment denken dat hun provocaties en gedrag politiek en ideologisch zijn gemotiveerd, zeggen zij terugblikkend dat die ideologische vorming pas na toetreding kwam. Edze (25-40, DTG/NV): ‘Je bent nog jong. Dus met een Nederlands vlaggetje op je mouw dacht je al gauw: ik ben politiek gezind. Maar ik wist niks van politiek, joh.’

Neiging tot provoceren

Van de acht voor dit onderzoek geïnterviewde Spanningzoekers verkeerden er zes voorafgaand aan hun activisme in de hardcorescene of maakten deel uit van de gabbercultuur. De overige twee begaven zich in een provocatieve subcultuur die zich het best laat omschrijven als ‘skinheadbeweging’, waarbinnen veel neonazi-symboliek wordt gebruikt, zoals Keltische kruizen, kisten met witte veters en het hebben van een kaalgeschoren hoofd.[443]

Pim (25-40, freelance) maakte onderdeel uit van de gabberbeweging en droeg een bomberjack met een Nederlands vlaggetje. Hij en zijn vrienden (onder wie Martin, 25-40, Formatie 3) kregen van de schooldirecteur te horen dat ze

bepaalde kleding niet meer mochten dragen. 'Een meisje had tegen de directeur gezegd dat Lonsdale racistisch was. Dus toen hadden ze (de school, NS) de Anne Frank Stichting opgebeld en een brief naar ons geschreven. Ook al kon de Anne Frank Stichting niks bevestigen, ze wilden toch niet meer dat we het zouden dragen. Dus ik mocht dat vlaggetje ook niet meer dragen. Maar zeg tegen een puber dat hij iets niet mag, en dan gaat hij het helemaal doen.'

De provocatieve subcultuur uit zich niet alleen in de voorkeur voor bepaalde kleding of bepaalde muziek zoals hardcore- en gabbermuziek, maar ook in gedrag. Olivier (25-40, freelance): 'Turken en Marokkanen vond ik sowieso altijd al kutvolk, en daar stikt het hier van. En toen we in de hardcoretijd kwamen, hadden we allemaal kale koppen. En je weet hoe we er toen allemaal uitzagen. Dus dat botste allemaal enorm hier.' Rond carnaval of de kermis waren er standaard knokpartijen, die er volgens hem voor zorgden dat er een vriendengroep ontstond op basis van gedeelde ervaringen tijdens gewelddadige confrontaties.

Edze (25-40, DTG/NV) maakte ook onderdeel uit van een jeugdgroep waarbinnen iedereen fan was van hardcoremuziek, al vindt hij niet dat het muziekgenre op zichzelf iets te maken heeft met zijn toetreding tot radicaal- en extreemrechts. 'Hardcore moet je niet zien als iets wat alleen maar van rechts is. Het is gewoon muziek.' In zijn woonplaats had hij met zijn vrienden gewelddadige confrontaties met andere jeugdgroepen, waarvan de leden een migratieachtergrond hadden. Wat Edze beschrijft, doet denken aan hooliganisme. Over hoe die gewelddadige confrontaties ontstonden, zegt hij bijvoorbeeld: 'Nou ja, gewoon op afspraak, bijvoorbeeld. Dan had er eentje ruzie.' Vervolgens werd er dan een moment afgesproken waarop de ruzie werd uitgevochten.

Thrillseeking: zoeken naar spanning

Het provoceren van Spanningzoekers valt samen met de zoektocht naar een spannend leven. Jeroen (25-40, Identitair Verzet) maakte vanaf zijn veertiende deel uit van een groep 'Lonsdale-jongeren': 'Zo werden we destijds genoemd.

443 Omdat de geïnterviewden menen dat het binnen hun skinheadbeweging vooral draaide om muziek en bijeenkomsten, wordt in dit onderzoek deelname aan de skinheadbeweging nog niet gerekend tot het daadwerkelijk actief zijn binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging. De geïnterviewden geven ook aan dat de meesten met wie zij binnen de skinheadbeweging omgingen uiteindelijk weer zijn afgehaakt en zichzelf niet politiek of ideologisch hebben geschoold. Hoewel de skinheadbeweging vol zit met neonazi-symboliek, is het in het geval van de Spanningzoekers doorgaans een opstapje geweest van waaruit zij zich verder hebben ontwikkeld van provocerende jongere tot een ideologisch en politiek gedreven activist.

Het was natuurlijk een stickertje dat we kregen opgeplakt. Voor de meesten was het onbezonnen jeugdigheid. Dat was toen de kick en dat deed je.' Op de vraag wat dat precies inhield, zegt hij: 'Gewoon vechten op straat, woorden op straat, dat soort dingen. Al vrij vroeg, hoor.'

Het zoeken naar spanning uit zich niet alleen in provocatief gedrag en confrontaties met andere groepen, maar ook in het flirten met een subcultuur die als 'fout' wordt bestempeld. Enerzijds doen zij dit omdat ze daarbij in hun provocaties nog verder kunnen gaan dan ze al deden, anderzijds zoeken ze een dergelijke subcultuur ook op omdat ze het spannend vinden.

Jos (25-40, voorheen Formatie 4) is in 2008 uitgetreden bij radicaal- en extreemrechts, maar kan nog steeds met liefde terugdenken aan zijn tijd in de hardcorebeweging en hoe die als 'fout' werd gezien. 'Helemaal die combinatie van hardcore en nationalisme, geweldig toch?' Op zoek naar meer spanning, besloot hij met een vriend naar een borrel van het forum Holland-Hardcore in Utrecht te gaan. 'Fantastisch. Dan sta je ineens oog in oog met lui met witte veters in de kisten en kaalgeschoren koppen. Dat was mooi, dat was leuk. En daar zat ik een keer aan stamtafels te praten met de grote jongens over hun ideologie en hoe dat dan zat, splintergroeperingen.' Rob (25-40, Identitair Verzet) ging op zijn veertiende mee met twee meisjes die White Power-hangers gingen kopen. 'Ik had er wel iets over op televisie gezien en vond het enorm spannend, want daar liepen natuurlijk al die gevaarlijke jongens mee.'

Lage zelfbeheersing

Wat opvalt is dat vrijwel alle Spanningzoekers melden dat zij op jonge leeftijd in de problemen kwamen als gevolg van hun daden. Van de acht geïnterviewde Spanningzoekers kwamen er zes al voorafgaand aan hun activisme met de politie in aanraking. Rob (25-40, Identitair Verzet) was streng opgevoed door zijn vader, die ex-militair was. Maar nadat zijn vader het gezin verliet toen Rob veertien was, viel de complete controle weg. 'Mijn moeder had geen idee wat ze moest doen of hoe ze een controlerende ouder moest spelen. En als je van 'niks mag' naar 'alles mag' gaat, dan ging je wel een beetje van god los. Natuurlijk.'

Hij noemt in verschillende gesprekken geweldsdelicten, variërend van een steen door de ruit tot vechtpartijen bij voetbalwedstrijden. 'Ging ik naar Feyenoord-Ajax. Ajax-fans met een paraplu in elkaar slaan en zo.' Zijn moeder stuurde hem nog even naar zijn vader, maar die slaagde er niet in om Robs gedrag te verbeteren. Daarna ging Rob op zichzelf wonen.

Edze (25-40, DTG/NV) kreeg op zijn zestiende jeugddetentie vanwege een geweldsdelict (volgens hemzelf een privékwestie zonder racistisch motief). Toen hij vlak voor zijn achttiende verjaardag op vrije voeten kwam, leerde hij zijn vriendin kennen. Die zette hem voor het blok. 'Ze zei tegen me: 'Je moet nu wel keuzes maken, want dit gaat echt niet meer.' Iemand hoefde maar te bellen, of ik stond alweer idioot te doen.'

Ook Art (18-24, Formatie 1) heeft een lange reeks geweldsdelicten en kreeg gebiedsverboden wegens geweld in het uitgaansleven. Zo vertelt hij vrij laconiek over de keer dat hij door een man met een Marokkaanse achtergrond in zijn gezicht werd gestoken. 'Het was wel tegen de tien hechtingen aan. Maar het hoort erbij.' Denkt hij er dan niet aan om aangifte te doen? 'Nee, de politie is vijand nummer één.'

De uitgangspositie van de Spanningzoeker wordt gekenmerkt door de neiging tot provoceren, een hang naar spanning en een lage zelfbeheersing. Ze verkeren in een subcultuur waarmee ze qua geweld, mentaliteit (sterk wij-zij-denken ten aanzien van rivaliserende jeugdgroepen) en provocatie lijken voor te sorteren op een activistische carrière binnen radicaal- en extreemrechts. Toch geven allen aan dat de meesten van hun jeugdgroep uiteindelijk niet toetraden. In de volgende paragraaf zal dit verder worden besproken.

6.2 SPANNINGZOEKERS: KATALYSATOR

Als gezegd treden lang niet alle leden van een provocatieve jongerengroep toe tot radicaal- en extreemrechts. Geïnterviewden geven aan dat zij vaak de enige zijn van hun provocatieve jeugdgroep die nog steeds actief is. Jeroen (25-40, Identitair Verzet) vertelt over zijn oude kring van Londsdale-jongeren: 'De meeste mensen willen uiteindelijk gewoon huisje-boompje-beestje. Beetje leuke dingen doen. En die willen er verder niet over nadenken. Ik geef ze groot gelijk.' Edze (25-40, DTG/NV): 'Sommige mensen van vroeger spreek ik nog weleens. Of dan krijg ik fotootjes doorgestuurd, hebben ze me weer ergens gezien. En als er iets bij hen in de buurt is, dan zullen ze er ook nog wel heen gaan. Maar ze zijn niet zo actief als ik. Ik heb nu andere mensen met wie ik actief ben.'

Wat heeft ertoe geleid dat de voor dit proefschrift geïnterviewde activisten wel die stap hebben gemaakt? Omdat er helaas niet met controlegroepen is gewerkt, zal worden uitgegaan van wat de geïnterviewden hier zelf over zeggen.

Bedreiging van de 'eigen groep'

Geïnterviewden zelf geven twee verklaringen als het gaat om de vraag waarom juist zij wel zijn doorgegaan: 1) ze hebben een interesse in geschiedenis (en soms ook in archeologie), 2) de provocaties dragen bij aan een al aanwezig politiek bewustzijn. Lezen over geschiedenis en/of het volgen van de politiek draagt bij aan het beeld dat Spanningzoekers hebben waarbij de 'eigen' groep wordt bedreigd.

Ook volgens Olivier (25-40, freelance) is deze inhoudelijke component de reden dat hij uiteindelijk toetrad tot radicaal- en extreemrechts, terwijl het merendeel van de vrienden uit zijn provocatieve subcultuur afhaakten. 'Dat was meer een vriendengroep rondom hardcorefeesten. Er zaten een aantal mensen bij die het ook echt interesseerde (de ideologie, NS). En een hoop opvulling. Die een of twee keer meegingen en een shirtje hadden.'

Interesse in geschiedenis

Opvallend veel geïnterviewden hebben een interesse in geschiedenis, en soms in archeologie. Jeroen (25-40, Identitair Verzet) leest veel, bijvoorbeeld over Michiel de Ruyter. Het maakt hem naar eigen zeggen bewust van zijn plek in de geschiedenis. 'Activisme betekent ook liefde voor hetgeen wat je bent, wat je doet en wat je cultureel hebt ontvangen. Waar je wortels liggen. Je bent maar zo'n puntje in de tijdslijn van de mensheid. Jij bent de schakel tussen het verleden en de toekomst.'

Hij werkt met zijn handen, maar had naar eigen zeggen liever archeologie gestudeerd. 'Toen ik jong was, was ik altijd buiten en doen. Ik wilde alles beleven. En toen ging het gewoon niet. Nu denk ik weleens: had je maar... (...) Maar zeg nooit nooit. Als ik nog een keertje een leuke geldprijs win of zo...'

Olivier (25-40, freelance) verzamelt al jaren geschiedenisboeken. 'En niet alleen over de Tweede Wereldoorlog,' zegt hij wanneer hij in zijn kast wijst op het in 1942 verschenen voorleesboek *Moeder, vertel eens wat van Adolf Hitler.* Zijn collectie is breder dan enkel boeken die over de periode 1940-1945 gaan. 'Met name geschiedenisboeken over wat zich hier op het continent heeft afgespeeld. De eenwording van staten en volkeren. Dat vind ik prachtig. Dat is bloed en bodem, in de zin van dat je weet op wat voor grond je leeft.'

Politiek bewustzijn

Rob (25-40, Identitair Verzet) ging steeds meer analyseren wat hij zag in de multiculturele wijk waarin hij opgroeide. 'Ik had niet meer het idee dat wij de leidende cultuur waren in bepaalde delen van Nederland. En dat zag ik in mijn eigen leefomgeving. Ik zat dan op een blanke school, maar ik kwam ook wel in contact met mensen van andere scholen. Daar ging het er anders aan toe. Ik zag dat als er te veel vreemdelingen kwamen, het niet meer op basis van gelijkwaardigheid ging. Maar dat er gewoon om de macht van het aantal... Dus ja, ik maakte daar wel een denksprong in.'

Hij interesseerde zich naar eigen zeggen al sinds zijn tiende voor politiek. 'Toen keek ik een klein beetje die verkiezingsprogramma's en dacht ik: GroenLinks, dat is goed voor de natuur. Ik was natuurlijk enorm naïef. En de Centrum Democraten, dat waren dan hele enge mensen.' Het beeld dat hij in de media zag, strookte steeds minder met zijn eigen ervaringen. 'Als ik boodschappen wilde doen, dan sprak er niemand Nederlands. Dan moest ik in het Engels bestellen. En ik werd af en toe in elkaar geslagen in mijn wijk omdat ik een Nederlander was. Dat is raar toch? Niet om mijn karakter, maar om hoe ik eruitzie. (...) Toen ik dertien was dacht ik al in mijn politiek denken: de Centrum Democraten is een goede oplossing. Want het is ons land, dus waarom moeten wij op de tweede plaats worden gezet? En ja, dat vond ik wel interessant. Het was dus ook in gedachten afzetten tegen de wijk waar ik woonde.' Later in het interview voegt hij eraan toe: 'Je bent als jongere ten eerste op zoek naar een stukje spanning. Maar het was ook maatschappelijk bewustzijn, dat ik dacht: we moeten er nu ook wat aan doen.'

Bij Pim (25-40, freelance) droeg een opeenvolging van gebeurtenissen in zijn tienerjaren bij aan een veranderend politiek bewustzijn: de aanslagen van 9/11 in 2001, de moord op Pim Fortuyn in 2002, de gijzeling van schoolkinderen door Tsjetsjeense opstandelingen in Beslan en de moord op Theo van Gogh in 2004. 'Sindsdien is mijn begrip voor de islam niet meer teruggekomen, nee. Als je nationalistische gevoelens hebt, dan krijg je klap na klap. Dat heeft mij wel gevormd in hoe ik er nu in sta, absoluut.'

Ook voor Art (18-24, Formatie 1) maakt dat het verschil. 'Ik ben gewoon een normale jongen die gewoon met meisjes uitgaat, met vrienden rondhangt. Maar in plaats van dat ik een consumerend, hersenloos figuur ben, denk ik nog wel na over de toekomst. Dat is het enige verschil tussen mij en de rest.'

Een interesse in geschiedenis en/of politiek sterkt geïnterviewden in het idee dat er een grotere strijd moet worden gevoerd omdat de eigen groep en de eigen cultuur worden bedreigd. Hun provocerende houding, zoektocht naar spanning en lage zelfbeheersing in de uitgangspositie worden door het idee van groepsdreiging getransformeerd naar een identiteitsbeleving waarbij zij negatief komen te staan tegen zowel leden van rivaliserende groepen als tegenover mensen met een migratieachtergrond in het algemeen.

6.3 SPANNINGZOEKERS: IDENTITEITSBELEVING

Spanningzoekers raken al op jonge leeftijd gewend aan provocaties, geweld en termen van strijd ten aanzien van rivaliserende groepen. Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd is voor Spanningzoekers een mogelijke katalysator waarmee zij hun eigen uitgangspositie omvormen naar een identiteitsbeleving. Hierbinnen cultiveren zij hun eigen provocatieve identiteit en koesteren zij een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' – waarbij er een duidelijk vijandbeeld is. Ook ervaren zij een gevoel van superioriteit ten aanzien van die 'out-group'.

Provocatieve identiteit

In paragraaf 6.2 is al gebleken dat de interesse die Spanningzoekers in geschiedenis en politiek tonen al bijdraagt aan een liefde voor de eigen groep, die in stand moet worden gehouden en die moet worden beschermd. Dat Spanningzoekers daarnaast vanwege hun gedrag doorgaans met de nek worden aangekeken, versterkt de onderlinge band.

Hoe meer weerstand zij ervaren en hoe meer gewelddadige confrontaties ze hebben, hoe groter de verbroedering. Jos (25-40, Formatie 4): 'Als ik erop terugkijk, dan moet ik er wel om lachen. Ja echt, het gaf een kick, joh. Het was fantastisch. Een enorme knokpartij en vervolgens was iedereen beduusd om zich heen aan het kijken. En lachen: we zijn belaagd met knuppels, kettingen en boksbeugels, maar we lachen nog, haha. Die saamhorigheid, spanning, sensatie. Lekker dat wij-cultuurtje: ons groepje tegen de anderen.'

Rob (25-40, Identitair Verzet) denkt dat het uniforme uiterlijk binnen de hardcorebeweging nog eens extra bijdroeg aan het positieve groepsgevoel: 'Ik schoor mijn kop kaal, bomberjack, Keltisch kruis. Maar het was ook de opkomst van nationalisme in de hardcorescene. Dus toen liepen er ineens duizenden jongeren zoals jij rond. En dat versterkte de onderlinge band.'

Negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group'

Wanneer Spanningzoekers hun attitude ten aanzien van de 'out-group' beschrijven, kwalificeren ze dit als een reactie op de rivaliserende jeugdgroepen waarmee zij gewelddadige confrontaties hebben. Martin (25-40, Formatie 3) vertelt over 'de moslimjeugd' op de lts waar hij zat: 'Die waren nooit gezellig. Altijd al. Vertoonden agressief gedrag. Mensen in elkaar slaan om eigenlijk helemaal niks. Als je ze geen sigaretje gaf, dan had je het gezeik al te pakken.' Hij schat dat hij vijftien of zestien jaar oud was toen hij zichzelf daar vragen over begon te stellen. 'Je hebt voor jezelf wel een beeld: die multiculturele samenleving werkt niet. Er is heel veel geweld onder etnische groeperingen en waar komt dat etnische geweld vandaan? En waarom is dat?'

Edze (25-40, DTG/NV) kon aanvankelijk nog wel begrip opbrengen voor rivaliserende jeugdgroepen. 'Dat waren ook nog jonge kinderen. Die kan je niet helemaal vergelijken. Maar naarmate je ouder wordt... Die gasten veranderen ook gewoon niet, weet je. Ze blijven antiwesters. Sommigen zullen misschien wel gedag zeggen, maar daar houdt het ook wel een beetje mee op. Zodra ze de deur achter zicht dichttrekken, is het weer een gemeenschap. En dat kan je ook niet mengen.'

Hij heeft het idee dat de 'out-group' ook niet met hem wil samenleven: 'Ze zeggen het ook gewoon: dat ze een hekel hebben aan Nederlanders. Gaat nergens over. Kijk naar Zaandam, die vlogger, idioot (Ismail Ilgun, NS). Als je mij zo van mijn fiets trapt, trap ik je tanden eruit.[444] Maar ja, omdat ze met groepen zijn, voelen ze zich machtig. (...) Dat is hun gedrag: arrogant, grote smoel. En als het erop aankomt, alleen in groepsverband. Ze krijgen hier een opleiding. Alles wat ze willen is mogelijk in Nederland. En dan ga je je zo opstellen tegenover Nederlanders. En dan vinden ze het gek dat jongeren, dat mensen het zat zijn. Dat is niet zo gek. Kijk alleen al naar de cijfers, dat zegt toch genoeg?'

Superioriteit

Als gezegd, Spanningzoekers zijn van mening dat de eigen groep moet worden beschermd – in de breedste zin van het woord. Dat kan zich uiten in een

444 Dit deed Ilgun zelf niet, maar een jongere uit de wijk. Ilgun filmde de gebeurtenis, plaatste het op zijn YouTube-kanaal en kreeg als gevolg van de video landelijke bekendheid in 2016.

voortzetting van de beschreven gewelddadige confrontaties met rivaliserende jeugdgroepen met een migratieachtergrond om die te laten zien wie de baas in de wijk is. Maar het uit zich ook in het verlangen om bijvoorbeeld te streven voor het behoud van de eigen cultuur – die zij superieur achten aan andere culturen.

Het ideaalbeeld van Jeroen (25-40, Identitair Verzet) is een Nederland zoals hij dat in de eerste tien jaar van zijn jeugd heeft gekend. 'Mijn doel is uiteindelijk dat Nederland weer is zoals Nederland was. Dat zal nooit meer gebeuren waarschijnlijk, het verandert altijd. Maar dat de Nederlandse cultuur de leidende cultuur is en dat bijvoorbeeld Nederlands gewoon de verplichte voertaal is op straat wanneer jij een Nederlands paspoort hebt. Dat soort dingen.' Jeroen benadrukt tijdens het interview meerdere malen dat hij niet handelt uit haat naar andere groepen, maar dat zijn activisme hoofdzakelijk wordt ingegeven door een diepe liefde voor het Nederland dat hij ziet veranderen: 'Gewoon omdat ik het echt zo erg vind, ik kan er echt om janken af en toe.'

Confrontaties met de 'out-group' geven Spanningzoekers ook een gevoel van superioriteit, zeker wanneer die gepaard gaan met het doen van racistische uitlatingen. Zo vocht Jos (25-40, Formatie 4) voorafgaand aan zijn toetreding tot radicaal- en extreemrechts met een donkere jongen op school, waarbij hij riep: 'Rot op man, [n-woord].' Daarover zegt hij nu: 'Ik schold hem uit op zijn huidskleur. Dat was eigenlijk de eerste keer. (...) Het gaf een gevoel van... Ja, weet niet, ik schrok ervan. Ik dacht: wat zeg ik nou? En tegelijkertijd gaf het ook wel weer een gevoel van macht.' Hoewel Jos denkt dat hij het niet vanuit haat riep, was het voor hem wel een sleutelmoment – al was het alleen maar omdat zijn omgeving anders naar hem ging kijken. 'Ik was geen verwrongen persoon vol haat, maar het voelde goed om opgemerkt te worden. Ik kon mezelf profileren. Langzaam maar zeker groeide ik naar die identiteit: me raar gaan gedragen, bomberjackies, kistjes, en het werd steeds extremer. In één keer was ik iemand die als zo'n persoon gezien werd.'

Voorafgaand aan hun toetreding tot radicaal- en extreemrechts ervaren Spanningzoekers qua identiteitsbeleving een sterke positieve identificatie met hun provocatieve identiteit – die samenhangt met een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' met wie zij zo vaak gewelddadige confrontaties hebben. Ook koesteren ze een gevoel van superioriteit ten aanzien van de 'out-group'. Enerzijds komt dit voort uit de gewelddadige confrontaties waarbij zij menen te

moeten laten zien wie de baas is in de buurt, de wijk of op het schoolplein – waarbij ze neerkijken op hun tegenstanders. Anderzijds worden Spanningzoekers naar eigen zeggen gedreven door een liefde voor de eigen groep, die in etnisch en cultureel opzicht moet worden beschermd tegen de vreemde invloeden die de 'out-group' met zich meebrengt en die onwenselijk zijn.

6.4 SPANNINGZOEKERS: MORELE STEUN

Bij de hierboven beschreven identiteitsbeleving hebben Spanningzoekers een vastomlijnd idee tot welke groep zij zelf behoren en wie die 'eigen groep' bedreigt. De uitgangspositie, katalysator en identiteitsbeleving dragen er tezamen aan bij dat er een cognitieve opening ontstaat waarbinnen toetreding tot radicaal- en extreemrechts wordt overwogen omdat formaties (aanbieders) voorzien in de behoefte (vraag) van de geïnterviewden.

Meerdere geïnterviewden geven aan dat zij al veel eerder contact hadden met radicaal- en extreemrechtse formaties, maar op dat moment geen interesse hadden om toe te treden. Zo kreeg Art (18-24, Formatie 1) in 2013 op een borrel van NVU-leider Constant Kusters diens biografie, maar het duurde nog anderhalf tot twee jaar voor hij zich bij radicaal- en extreemrechts aansloot. Ook Olivier (25-40, freelance) had op een hardcorefeest weleens een flyer van Stormfront in zijn handen gedrukt gekregen, maar deed er weinig mee. 'Dat kwam daarna pas, toen ik bij de NVU terechtkwam.'

Met andere woorden: in de uitgangspositie voelden zij nog geen behoefte om toe te treden. Die interesse kwam pas na de gepercipieerde groepsdreiging en nadat hun uitgangspositie was getransformeerd naar identiteitsbeleving. Van de acht geïnterviewde Spanningzoekers werden er twee gerekruteerd en via internet benaderd of ze eens wilden kennismaken. De overige zes legden zelf het eerste contact met radicaal- en extreemrechtse formaties, maar dit was doorgaans via iemand die ze toevallig al via hun subcultuur kenden en bij wie ze vervolgens aanhaakten.

Vlak voor hun toetreding zijn bij Spanningzoekers drie attitudes zichtbaar die samenhangen met hun beslissing om meer te doen dan enkel provoceren: morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts, een positieve attitude ten aanzien van racisme, en een positieve attitude ten aanzien van geweld.

Morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts

Voorafgaand aan toetreding hebben Spanningzoekers sterk het idee dat ze meer moeten doen dan enkel provoceren. Ondanks hun uitgangspositie waarin een lage zelfbeheersing een rol speelt, meent geen van allen dat ze onbedoeld en onbewust de radicaal- en extreemrechtse beweging in zijn gezogen. Spanningzoekers staan ervoor open om onderdeel te worden van een formatie met een duidelijke radicaal- en extreemrechtse boodschap, maar die moet wel bij hen passen. Jeroen (25-40, Identitair Verzet) had veel op internet gevolgd, maar nog niet een formatie gevonden die bij hem paste. Hij vond Voorpost te veel op Nederland-Vlaanderen geënt en ook met de NVU kon hij zich niet verenigen. 'Ik heb in principe niks tegen het nationaalsocialisme, maar met het oog op dat er nog vrij veel oorlogswrok is in Nederland...' Naar eigen zeggen kon hij het ook zijn opa en oma niet aandoen om zich bij de NVU aan te sluiten. Toen Identitair Verzet opkwam, had hij het idee dat dat beter bij hem paste. 'Het sprak me aan omdat ze niet gelieerd zijn aan het verleden, omdat het echt wat nieuws was.' Oftewel: pas toen er een formatie voorhanden was die bood wat Jeroen zocht, trad hij toe.

Vrienden uit de jeugdgroep van Pim (25-40, freelance) sloten zich aan bij de NVU en zetten later zelf een nationaalsocialistische formatie op. Maar daar kon Pim zich niet in vinden. 'Met hakenkruisen en zo, dat heeft mij nooit getrokken. Ze zeggen steeds: 'De Joden zijn de schuldigen.' Maar what the fuck jongens, ik heb nog nooit een Jood gezien. Ja, een keer bij Ajax misschien.' Pim ging meer feesten, terwijl zijn vrienden zich ideologisch ontwikkelden. Wel volgde hij via internet wat er allemaal aan radicaal- en extreemrechtse formaties was. 'Ik hield Pegida al wel in de gaten, dat was altijd in Dresden. Toen kwam die in Keulen, daar ben ik heen gegaan. (...) En daarna kwam het naar Nederland (in 2015, NS). Toen heb ik me daar meteen bij aangesloten (bij de eerste demonstratie, NS).'

Art (18-24, Formatie 1) merkte bij discussies met een NVU-lid op het voormalige sociale-mediaplatform Hyves (in 2013 opgeheven) dat zijn gedachtegoed niet ver van de NVU afstond – ook al had hij toetreding na een eerdere ontmoeting met NVU-leider Kusters afgehouden. Na veel internetdiscussies kwam hij erachter dat de NVU het dichtst bij hem lag, qua gedachtegoed. 'Nederland mag dan wel klein zijn, maar zelfs in kleine landjes heb je mensen die zo denken.'

Positieve attitude ten aanzien van racisme

Als gevolg van de negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' (zie paragraaf 6.3) hebben Spanningzoeker een positieve attitude ten aanzien van racisme. Dit is al naar voren gekomen in de eerdere paragrafen in dit hoofdstuk, waarbij moet worden benadrukt dat de geïnterviewden hun eigen houding zelf zien als een direct gevolg van hun ervaringen. Pim (25-40, freelance): 'Ik ben reactionair. Kijk naar al die aanslagen die zijn gepleegd. Zij (moslims, NS) willen niet met mij leven en ik niet met hen.' Of denk aan uitspraken zoals die van Olivier (25-40, freelance), die al in paragraaf 6.1 is geciteerd: 'Turken en Marokkanen vond ik sowieso altijd al kutvolk. En daar stikt het hier van.'

Jeroen (25-40, Identitair Verzet) vertelt dat de opeenstapeling van ervaringen hem hielp om steeds beter te onderbouwen waarom hij niet meer geloofde in de multiculturele samenleving. 'Op school kon ik het met iedereen vinden. Dan denk je nog niet zo ergens over na. Al zei je wel dingen als 'teringbuitenlanders' of 'tyfusturk' als je ruzie had. Je wist het wel, maar je ging met elkaar om en je kennis was nog niet dermate dat je wist of het goed of slecht was. Maar je wist wel dat het (de aanwezigheid van mensen met een migratieachtergrond, NS) niet klopte. Dat wist ik al meteen. En vanaf de middelbare school denk ik al hetzelfde als nu. En het is weleens zoekende geweest en het is geëvolueerd van heel pril, maar ik heb altijd het gevoel gehad dat het niet klopt.'

Morele steun ten aanzien van geweld

Doordat Spanningzoekers al op jonge leeftijd gewend zijn geraakt aan geweld is er voor hen geen belemmering om het gebruik ervan moreel te steunen. Vrijwel alle Spanningzoekers hebben actief geweld toegepast in hun wijk, bij voetbalwedstrijden, op school of bij andere confrontaties die zij bewust opzochten. Zo vertelt Olivier (25-40, freelance) dat hij het binnenvallen van kraakpanden niet ziet als een gewelddadige actie: 'Dat is gewoon rotzooi opruimen.'

Toch zijn de meesten geen voorstander van actief gebruik van geweld voor politieke doeleinden. Jeroen (25-40, Identitair Verzet): 'Er moet geen geweld gebruikt worden, want daarmee bereik je niks. Alleen als er geweld tegen je gebruikt wordt, dan wel.' Pim (25-40, freelance) beschouwt geweld ook als een kwestie van zelfverdediging, al deinst hij er niet voor terug om bij spanningen met andere groepen zelf de eerste klap uit te delen. 'Maar alleen in een conflict.' Dat geldt ook voor Edze (25-40, DTG/NV). 'Als wij een

vergunning (voor een demonstratie, NS) hebben, dan moet je zorgen dat de rest gewoon wegblijft. Zodat wij ons ding kunnen doen. En dat doen ze niet. En dan worden wij als gewelddadig gezien. Maar nee, wij gaan alleen de confrontatie aan.'

Voorafgaand aan hun toetreding tot radicaal- en extreemrechts ervaren Spanningzoekers dat het radicaal- en extreemrechtse gedachtegoed bij hen past. Vrijwel alle geïnterviewde Spanningzoekers treden toe tot een formatie waarvan zij op dat moment het idee hebben dat die bij hun wereldbeeld aansluit. Als gevolg van de vroege socialisatie met geweld kunnen Spanningzoekers zich voorstellen dat er situaties zijn waarin geweld kan worden gebruikt voor het behalen van politieke doeleinden. Hoewel de meesten vinden dat dit geweld enkel mag ontstaan uit zelfverdediging, blijken zij in de praktijk zelf weleens de eerste klap uit te delen wanneer zij dit gerechtvaardigd vinden.

6.5 SPANNINGZOEKERS: MOTIEVEN VAN TOETREDING

In de eerste vier paragrafen is het proces van toetreding van Spanningzoekers in kaart gebracht. Het laat zien hoe iemand van uitgangspositie naar toetreding gaat, maar tegelijkertijd kennen Spanningzoekers ook betekenis toe aan wat zij doen. Om die reden zal in deze paragraaf kort worden genoemd wat voor hen de motieven zijn om zich aan te sluiten bij radicaal- en extreemrechts.

Voorafgaand aan en ten tijde van hun toetreding is er bij Spanningzoekers een instrumenteel motief. Allereerst is het provoceren voor hen een doel op zich, waarbij zij ervoor kiezen om dit in een omgeving te doen met tegenstanders van rivaliserende groepen die zij zelf hebben gekozen. Hierdoor kunnen zij op instrumentele wijze hun eigen sociale omgeving vormgeven waarin het verlangen naar een spannend leven kan worden vervuld. Toetreding tot radicaal- en extreemrechts stelt hen niet alleen in staat om nog verder te provoceren dan zij al deden, maar is voor hen ook een instrument in de vorm van het vinden van bondgenoten. Ze wenden zich tot radicaal- en extreemrechtse formaties in de hoop op een grotere collectieve opbrengst van hun inspanningen waarmee ze de 'eigen' groep zo graag willen beschermen.

Tegelijkertijd is er een identiteitsmotief zichtbaar. Spanningzoekers maken voorafgaand aan hun toetreding deel uit van een groep waarmee ze een sterke binding voelen, al is dit gevoel eerder gebaseerd op gemeenschappelijke ervaringen (zoals gewelddadige confrontaties en weerstand die zij

vanuit de samenleving ervaren) dan dat er ideologische overeenkomsten zijn. Bij hun toetreding kiezen Spanningzoekers ervoor om opnieuw deel uit te maken van een subcultuur, alleen betreft het nu een radicaal- en extreemrechtse subcultuur in plaats van een provocatieve jeugdsubcultuur. Binnen hun nieuwe subcultuur wordt het wij-zij-gevoel verder gecultiveerd, wat tot verbroedering leidt. De 'zij' in het wij-zij-denken wordt langzaam preciezer. Aanvankelijk zijn Spanningzoekers tegen 'de rest van de wereld' en 'de maatschappij', maar het vijandbeeld wordt vernauwd naar bijvoorbeeld 'de zionisten', 'de Joden', 'moslims', 'migranten', 'de gevestigde politiek' en 'Europa'.

Spanningzoekers houden zich op het moment van toetreding weliswaar bezig met het idee van een grotere strijd, maar er is bij toetreding nog geen ideologisch motief. Op dat moment zijn er nog geen denkbeelden die zij actief willen uitdragen of doorgeven.

6.6 SPANNINGZOEKERS: ACTIEF BLIJVEN

In deze paragraaf zal worden beschreven hoe het activisten na toetreding vergaat. Om een beter inzicht te krijgen in waarom zij actief blijven, is het van belang om de weerbarstige praktijk te beschrijven. Spanningzoekers maken binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging regelmatig een overstap van de ene naar de andere formatie. Tijdens hun activisme krijgen ze voortdurend te maken met twijfel, weerstand, ruzie, interne conflicten en periodes waarin zij meer of minder actief zijn (soms is dit bijvoorbeeld ook een praktisch gevolg van een baan, studie, of een relatie).

Zo stapte Olivier na ongeveer drie jaar uit de NVU, naar eigen zeggen wegens het gebrek aan actie en uit ergernis over de manier waarop de organisatie werd geleid. Samen met een paar anderen ging hij kort naar Blood & Honour, de skinheadbeweging die rond 2006 erg groot was. Daar hadden hij en zijn vrienden het al gauw gezien. 'We dachten: dát is echt een actiegroep. Maar dat viel in principe ook wel mee. Het was meer: bijeenkomstjes, concerten, zuipen. Daar zijn we weggegaan omdat er niet zoveel acties waren. En toen hebben we maar besloten om nergens meer echt bij te gaan. Maar we kenden ondertussen wel iedereen (binnen de beweging, NS) en ze wisten hoe wij in de omgang waren, dus wij kunnen overal terecht.'

Sindsdien behoort hij met enkele vrienden tot de 'partijlozen' en is hij een soort freelancer. 'Dat werkt het beste. Al die groepen hebben allemaal ruzie met elkaar. Iedere groep heeft zijn eigen haantje. Dit is makkelijker, want je

hoeft je nergens voor te verantwoorden. En niemand hoeft zich te verantwoorden voor jou.'

Ook Art (18-24, Formatie 1) besloot de NVU te verlaten en zelf iets op te zetten, net als Martin (25-40, Formatie 3). Rob (25-40, Identitair Verzet) zwierf langs verschillende formaties, tot hij met een paar mensen Identitair Verzet oprichtte.

Ideologie

Hoewel Spanningzoekers aanvankelijk geen ideologisch motief hebben, gaan zij zich na hun toetreding wel in ideologie verdiepen. Dit stelt hen niet alleen in staat om nog meer te provoceren; het helpt hen ook bij het verkennen van de nieuwe subcultuur waarbij ze zich hebben aangesloten. Jos (25-40, voorheen Formatie 4) dompelde zich er gretig in onder. 'Van sociaal-darwinisme tot aan literatuur van het nationaalsocialisme zelf, de verheerlijking van *Mein Kampf*... Ik was ook heel erg geïnteresseerd in het hele Vikingen-Germaanse gedoe.' Daarbij hielp het dat hij steun kreeg van een criminele familie, waarmee hij rond zijn zeventiende veel omging. 'Wat ik thuis niet kon krijgen, kreeg ik daar. Ik kreeg van hen superveel erkenning: ik had gelijk. Ik werd nog net niet op de troon gezet. Ze steunden mij, mijn gedachtegoed, bestelden swastika-vlaggen, noem maar op. Het was lang leve de lol en lang leve de ideologie. We hadden een thuisbasis en konden daar borrels organiseren. Het was allemaal fantastisch.'

Van de acht voor dit onderzoek geïnterviewde Spanningzoekers zijn er vier nationaalsocialistisch (van wie Jos inmiddels dus niet meer actief is en ook niet meer nationaalsocialistisch is) en twee zijn er 'identitair'.[445] De overige twee hebben geen uitgesproken ideologie – ze delen sommige idealen maar willen vooral aan acties meedoen.

Ondanks deze ideologische verschillen koesteren alle geïnterviewden de wens voor wat zich het best laat omschrijven als 'een blanke natie' – al verschillen de gedachten over wie daarbij hoort en waar de landsgrenzen moeten komen. De een hoopt bijvoorbeeld dat Germaanse volkeren worden verenigd, een ander wil een samenvoeging van volkeren die de Nederlandse taal spreken, en een volgende meent dat ook Zuid-Afrika een bijbehorende kolonie moet worden.

De meeste Spanningzoekers geloven niet in politieke oplossingen en hopen op termijn op een revolutie waarbij het huidige democratische bestel omver wordt geworpen. Martin (25-40, Formatie 3) vindt het jammer dat er

in Nederland in plaats van een demonstratiecultuur meer een overlegcultuur is. En als er wel gedemonstreerd wordt, dan vindt Martin het veel te braaf omdat activisten niet meer doen dan met een spandoek ergens staan. Maar, zo voegt hij eraan toe, zelf wil hij hierin ook geen voortrekkersrol nemen. 'We (Martin en zijn vriendin, NS) hebben het eigenlijk best redelijk goed. We zitten dan wel thuis en hebben een uitkering, maar we hebben eigenlijk toch niet te klagen. We willen het ook niet riskeren om straks een paar maanden of een paar jaar achter de tralies te verdwijnen. Dan kunnen we niet actief zijn op de straat.' En stel dat ze ermee zouden wegkomen? Ook dat ziet Martin niet zitten. 'Er moeten wel straffen zijn. Er moet orde, tucht en discipline in de maatschappij zijn.'

Jeroen (25-40, Identitair Verzet) denkt dat er een revolutie komt als gevolg van het vluchtelingenvraagstuk. 'En ik hoop het alleen maar. Ik ben echt blij als er een keer de pleuris uitbreekt. Door middel van revolutie kan er verandering plaatsvinden. (...) En ik denk dat het een identitaire revolutie gaat worden. Dat de natiestaten weer naar boven komen, die worden eigenlijk onderdrukt.'

Hoewel Spanningzoekers dromen van een revolutie en niet in politieke oplossingen geloven, voelen zij zich niet geroepen om iets te ontketenen. Sommigen hebben geen zin om langere tijd vast te zitten, anderen denken dat Nederland er nog niet klaar voor is.

Hypothetisch leiderschap

Spanningzoekers verschillen niet alleen wanneer het gaat om de vraag wie bij de door hen gedroomde 'blanke' natie hoort, ze verschillen ook van mening als het gaat om de vraag hoe dat doel te bereiken. Wat zouden ze doen als ze morgen in een fictief scenario de leiding over Nederland zouden krijgen? Olivier (25-40, freelance): 'Als je dat wil zijn (de leider, NS), dan moet je wel zeker weten dat je iedereen achter je hebt. En niet meteen als een gek die net aan de macht is gekomen al je punten erdoorheen rammen. De ideale nationaalsocialistische heilstaat zal het niet meer worden, want dan moet er een hoop

445 Met 'identitair' wordt bedoeld dat er wordt gestreefd naar een homogeen volk binnen het gebied waar dit volk historisch gezien is gevestigd. In tegenstelling tot het nationaalsocialisme is dit niet op basis van ras, wel op basis van taal en afkomst. De identitaire beweging is kritisch op immigratie en de aanwezigheid van de islam in de samenleving, en keert zich tegen invloeden van buitenaf.

afgebroken worden. Als ik al mijn raciale standpunten erdoorheen zou moeten drukken, haha, dan wordt het toch echt een compleet bloedbad.'

Olivier zou als leider sport en cultuur stimuleren. En niets meer financieren wat volksvreemd is. 'Want het meeste is pas 50-60 jaar geleden gekomen. Dan zeggen ze (Marokkaanse en Turkse Nederlanders, NS): 'Wij zijn hier ook al generaties.' Maar dat is zo'n kleine druppel op de plaat ten aanzien van Noord-Europeanen die hier leven. Van mij mogen ze er allemaal uit. (...) Criminele buitenlanders sowieso meteen eruit. Alles wat er de laatste tijd is binnengekomen ook. Vrouwen, kinderen, de hele reutemeut. Ze spreken allemaal nog de taal, ze kunnen allemaal terug. Ik zou vooral zorgen voor de mensen die er dan nog zijn, en die het beste geven.'

Rob (25-40, Identitair Verzet) heeft een ander scenario in gedachten. 'Allereerst zou ik weer een sterk leger willen opbouwen, al dan niet met behulp van burgermilities. Als je ziet wat er in Brussel en Molenbeek gebeurt, die rellen die er in Frankrijk zijn waar bepaalde wijken *no-go areas* zijn, dan weet je dat het leger moet ingrijpen.' Rob zou ook de dienstplicht weer willen invoeren, zowel voor mannen als voor vrouwen. 'En ik zou toch werken aan repatriëring van mensen die niet het beste met ons voorhebben, zoals salafisten.' Dat zou hij desnoods willen crowdfunden, vertelt hij. 'Als je een inzamelingsactie zou houden om die terugreizen te bekostigen, dan zou je een hoop geld ophalen.'

Art (18-24, Formatie 1) wil 'sowieso de politiek helemaal opdoeken'. Hij wil een vorm van directe democratie, waarbij politici 'Nederlander' moeten zijn. Politici met bijvoorbeeld een Nederlandse nationaliteit en een Turkse achtergrond ziet hij niet als 'Nederlanders'. 'Ze blijven Turken, ze zullen altijd voor Turkije zijn.' Daarnaast wil hij uit de EU, en vindt hij dat de 'verameri-kanisering' moet stoppen.

Art zegt dat hij tegen geweld is, maar is niet altijd even consequent in zijn antwoorden. 'Ik ga geen onschuldige mensen kwaad doen. Maar ik zou er geen moeite mee hebben de trekker over te halen bij een stelletje zionisten in de Tweede Kamer of in Brussel. Dat zijn zionisten. Ik noem dat geen mensen... Die daar... Die hebben zoveel bloed aan hun handen. Overal. Vooral in het Midden-Oosten. Maar ook hier. Mijn stad is ook multicultureel. Dus als hier iemand wordt vermoord omwille van rassenhaat, dan is dat toch wel gekomen omdat zij (Tweede Kamerleden en Europarlementariërs, NS) ons willen forceren om een multiculturele stad te zijn.'

Activiteiten: demonstreren, bezetten en rekruteren

Ondanks de soms gewelddadige denkbeelden die Spanningzoekers hebben, zien zij voor zichzelf geen rol in het ontketenen van een revolutie. Maar ze vinden het wel degelijk belangrijk om voor hun gevoel iets te doen. Het is voor hen een manier van leven geworden waar ze voldoening uit halen.

Zo vertelt Olivier (25-40, freelance) dat hij twee keer per maand meedoet aan een activiteit, variërend van een folderactie of een demonstratie tot een moskeebezetting van Identitair Verzet en een knokpartij met extreemlinks. Hij is weleens een tijd minder actief geweest. 'Maar dan voelt het toch echt als een tenietdoening. Het voelt voor mij belangrijk om aanwezig te zijn en aan iets mee te kunnen doen.'

Wie een actie organiseert en hem belt, kan op hem rekenen. Het liefst sluit hij zich ergens bij aan. Maar soms zet hij zelf iets in gang, zoals het met vrienden verstoren van een extreemlinkse manifestatie. Dat hij en zijn vrienden dan ver in de minderheid zijn en soms behoorlijk wat klappen krijgen, deert hem niet. Ook neemt hij het voor lief dat hij er weer een aantekening op zijn strafblad bij krijgt.

Ook zijn Spanningzoekers erg actief met het rekruteren van nieuwe aanwas. De een rekruteert voor een brede beweging, een ander rekruteert alleen voor acties. Rob (25-40, Identitair Verzet): 'Ik doe liever iets met twintig man, zoals het tegenhouden van een megamoskee of een slot om het hek van Ibn Ghaldoun, dan dat ik bij een club zit die zich richt op heel veel leden (werven, NS).'

Als nieuwe jonge mensen zich bij Olivier (25-40, freelance) melden omdat ze willen meedoen, probeert hij altijd een inschatting te maken. 'Je kan af en toe echt een bedreigende situatie tegenkomen. Dan snap ik dat mensen kunnen afhaken. Dus als wij nieuwe mensen meenemen op een actie, dan kijken we echt wel van: is het iets voor jou? Het moet met hun baan kunnen, ze moeten tegen de politie kunnen, weten wat hun rechten zijn. Er zijn heel wat mensen die er last van hebben gehad als ze met een foto in de krant kwamen. En die dan toch wel door het thuisfront teruggetrokken werden.'

Minder radicaal opstellen

Hoewel Spanningzoekers bij het rekruteren specifiek naar gelijkgestemden zoeken, zijn ze wel terughoudend wanneer ze hun boodschap proberen over

te brengen aan andersdenkenden – bijvoorbeeld wanneer ze willen aanhaken bij een buurtprotest tegen de komst van een noodopvang.

Dit betekent voor sommige Spanningzoekers dat ze zich in de continuering van het activisme niet meer als neonazi of skinhead uitdossen. Olivier (25-40) liet bijvoorbeeld zijn haar weer groeien en ging normale kleding dragen, omdat hij merkte dat hij dan makkelijker met mensen een gesprek kon aangaan. 'Je wordt niet zomaar geaccepteerd, dus je moet zorgen hoe je jezelf voorstaat. De presentatie. Dat ze niet zeggen: 'Hier, heb je die skinheads weer, die wild ondergetatoeëerden.' Als je zorgt dat je een beetje normaal gekleed bent, dan tackel je de argumenten van een ander. Of de vooroordelen.'

Ook Rob (25-40, Identitair Verzet) veranderde zijn uiterlijk. 'Op mijn achttiende had ik de switch gemaakt. Ik dacht: dit gaat zo niet werken, mensen kijken meer naar de boodschapper dan de boodschap. Dus ik voelde me er prettig bij als ik er gewoon netjes bij liep.'

Hoger doel

Vrijwel alle Spanningzoekers geven aan dat hun activisme een hoger doel is. Op een enkeling na hebben ze nooit overwogen om te stoppen. Daarmee zouden ze 'zichzelf verloochenen' en ze willen 'tegen hun kinderen en kleinkinderen' kunnen zeggen dat zij er in ieder geval 'alles aan gedaan hebben'. Opvallend detail: ondanks de voortdurende verwijzingen naar eventuele kinderen en kleinkinderen, hebben er slechts twee daadwerkelijk kinderen. Een derde werd vader gedurende de onderzoeksperiode.

Rob (25-40, Identitair Verzet) heeft twee keer overwogen om te stoppen. De eerste keer was toen zijn familie het contact verbrak, maar hij kreeg er het netwerk van de beweging voor terug. De tweede keer was toen hij bij een formatie stopte (hij wil niet zeggen wat de reden daarvoor was). 'Ik had al mijn ziel en zaligheid erin gestopt, bloed voor hen vergoten, mijn eigen bloed vergoten. Heftige gevechten op straat gevoerd met politieke tegenstanders, maar ook met tegenstanders in het algemeen. Toen dacht ik wel: ik heb er nu tien tot twintig jaar in gestopt, veel voor opgegeven, veel voor teruggekregen, maar ik richt me nu op mezelf.'

Rob kon het niet laten om soms vanaf de zijlijn wat advies te geven. 'Ik spuide nog steeds actie-ideeën. Want dat ik er niet bij ben betekent niet dat er niks moet gebeuren.' Zijn voorgenomen 'actiepensioen' was slechts van korte duur; hij deed al gauw weer mee.

Ook voor Jeroen (25-40, Identitair Verzet) is stoppen geen optie. 'Het is een vervelende taak en het brengt heel veel woede en verdriet en teleurstelling mee. Maar ja, het moet nu eenmaal door iemand gedaan worden. (...) Ik zou mezelf niet in de spiegel kunnen aankijken als ik ermee stop. Het is een soort hoger doel of zo. Het is een soort strijd die ik voor toekomstige generaties wil verzetten en ik zou het laf vinden als ik ermee stop.'

Gewend aan ruzies

Als gezegd, de radicaal- en extreemrechtse beweging wordt gekenmerkt door onderlinge ruzies en afsplitsingen. Spanningzoekers lijken daar van alle geïnterviewden het minste moeite mee te hebben. Deels komt dit doordat ze vanuit hun subcultuur wel gewend zijn aan ruzies. Vaak proberen ze voor zichzelf een positie te realiseren waarin ze geen last hebben van alle ruzies en conflicten. Dat doen zij ofwel door een leidinggevende positie te verwerven waarin ze kunnen besluiten ruziezoekers eruit te gooien, ofwel door freelance te opereren en zich van alles afzijdig te houden.

Pim (25-40, freelance) leerde bij de demonstratie van Pegida mensen van DTG/NV kennen. 'Ze wilden me gelijk een bestuursfunctie geven, maar dat heb ik nog kunnen afhouden. Ik ben meer van de acties.' Pim zegt zelf dat hij niet denkt dat hij er ooit mee kan stoppen. 'Het zit zo diep. Ik ga ermee naar bed en ik sta ermee op. Nationalisme is niet echt een jas die je aan de kapstok kunt hangen. Het is een beetje een vloek af en toe.' Tegelijkertijd heeft het hem naar eigen zeggen ook een doel in het leven gegeven. 'Maar dat doel ligt wel heel ver weg.'

Spanningzoekers weten vaak ruzies binnen de beweging te overstijgen en hebben niet zoveel moeite met ideologische verschillen – ook omdat ze eraan gewend zijn dat zij zelf degenen zijn die doorgaans aan de meest extreme kant van het spectrum staan. Ze begrijpen dat niet iedereen er hetzelfde over denkt en zien andere activisten toch als ideologische en pragmatische medestanders.

6.7 SPANNINGZOEKERS: MOTIEVEN OM ACTIEF TE BLIJVEN

In de vorige paragraaf is beschreven hoe het Spanningzoekers vergaat nadat zij actief worden. Wat opvalt is dat ook hun motieven na toetreding veranderen. Zo verandert het instrumentele motief van het leiden van een spannend leven naar het streven naar verandering. Spanningzoekers verlangen naar 'een blanke

natie' en willen ofwel een bredere beweging of voorhoede creëren en die rijp maken voor het moment dat de revolutie daadwerkelijk uitbreekt, of ze zijn op zoek naar jonge rekruten die hen kunnen ondersteunen met acties.

Het rekruteren heeft overigens ook een ideologisch motief. Spanningzoekers hebben het idee dat hun waarden zowel vanuit de samenleving als binnen de beweging onder vuur liggen. Hun activisme stelt hen in staat om op basis van hun eigen denkbeelden een levensstijl te creëren. Door te rekruteren kunnen ze hun ideeën en levensstijl overdragen aan de volgende generatie activisten. Daarbij is hun activisme inmiddels ook een manier van leven geworden die hen in staat stelt om hun denkbeelden uit te dragen en over te dragen.

Ook is er een identiteitsmotief waar te nemen. Geïnterviewden zijn na toetreding niet meer zozeer bezig met de jeugdsubcultuur waar zij eerst bij zaten, maar juist met 'het blanke ras' en de radicaal- en extreemrechtse beweging an sich – zelfs al is binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap een deel van de activisten het niet met hen eens. Zij zien zichzelf als degenen die voor de 'wij-groep' opkomen. Ze ontlenen daar een positieve identiteit aan en dat geeft hen voldoening – wat voor hen ook de reden is dat ze ondanks twijfel toch blijven doorgaan.

6.8 SPANNINGZOEKERS: KOSTEN EN BATEN

Vanuit de eerdergenoemde instrumentele motieven bezien ligt in het activisme een rationaliteitsprincipe besloten: mensen zijn geneigd deel te nemen aan collectieve acties wanneer de baten opwegen tegen de kosten. Activisten steken tijd, geld en energie in hun activisme en willen daarmee bepaalde doelen behalen. Tegelijkertijd blijkt uit dit hoofdstuk dat weinig geïnterviewden optimistisch zijn gestemd over het behalen van hun doelen. Waarom gaan zij dan toch door met hun activisme? In deze paragraaf zal worden gekeken naar de kosten en baten van hun activisme.

Materiële kosten

De kosten van het activisme kunnen worden onderverdeeld in materiële, sociale en identiteitskosten. Alle geïnterviewde Spanningzoekers geven aan materiële kosten te maken voor hun activisme: ze steken er tijd en geld in. Daarbij gaat het geld met name op aan het maken van spandoeken, folders, stickers, T-shirts en het vervoer naar acties.

Sociale kosten

Daarnaast krijgen zij te maken met sociale kosten, zoals de eventuele reactie van familie, partners, vrienden, bekenden en werkgevers. Toch hebben zij weinig last van stigmatisering en verkeren ze evenmin in een sociaal isolement. Ouders en werkgevers steunen de acties van Spanningzoekers niet, maar wijzen hen doorgaans niet de deur. Slechts een van hen (naam en delict weggelaten in verband met herleidbaarheid) geeft aan dat zijn activisme blijvend problemen oplevert met werkgevers en familie. Nadat hij had vastgezeten stelde zijn familie hem voor de keuze: je vrienden of wij. 'En ik had mijn sociale vangnet binnen de beweging, dus ik dacht: oké, doei! Mijn vader heeft op die manier heel veel bruggen achter me verbrand.' Sinds zijn veroordeling circuleert zijn naam op internet. 'Ik heb vooral tijdelijke banen. Wanneer het vaste contract in zicht is, is er altijd wel een leidinggevende die vraagt: 'Heb je even?' Dan weet ik dat ze mijn naam hebben gegoogeld en dat ik mijn spullen kan pakken.'

Maar de meesten geven aan dat zij geen hinder ondervinden als gevolg van hun activisme, of ze wisten voor zichzelf een positie te creëren waarin het activisme geen probleem is – bijvoorbeeld door via een uitzendbureau te werken. Martin (25-40, Formatie 3) is afgekeurd, maar werkte eerst in loondienst. 'Ik liep gewoon met mijn tatoeages (met extreemrechtse symbolen, NS) in het zicht. Als ze daar niet tegen konden, dan was dat prima. Dat mag. Het is ook hoe je jezelf opstelt en gedraagt. Sta je te sieg-heilen op je werk en denk je dat je buitenlanders in elkaar moet slaan – wat vaak het beeld is dat mensen van je hebben en dat totaal misplaatst is – dan ligt het aan jezelf. Dat is provoceren. Maar dat neemt niet weg dat er mensen zijn die er wel moeite mee hebben dat jij nationaalsocialist bent.' Nadat hij een paar keer werd ontslagen, besloot hij voor zichzelf te beginnen. Opdrachtgevers vonden zijn tatoeages en overtuigingen niet bezwaarlijk.

Olivier (25-40, freelance) heeft nog nooit moeilijkheden ondervonden als gevolg van zijn activisme. 'Als je er niet over praat op het werk en ze leren je eerst kennen, dan zien ze gewoon: dat is een aardige jongen, die werkt hard, die weet waar hij het over heeft. En dan zien ze je een keer – bam! – met een actie op tv. En dan is het: 'O, dat hadden we niet van jou verwacht.' Dan leg je het gewoon uit. Dan leg je het thema uit van die dag. Dat is allemaal niet zo moeilijk. En dan zien ze dat het iedere keer goed gaat, ook als je wordt opgepakt.' Dat hij nationaalsocialist is, vertelt hij er dan niet bij. 'Nee, dat hoef ik er niet bij te zeggen. Je moet wel weten wat je vertelt.'

De houding van partners is wisselend. De nog actieve Spanningzoekers in dit onderzoek (Jos dus uitgezonderd) hebben tijdens de onderzoeksperiode allemaal een relatie. In drie gevallen delen de partners dezelfde ideologie en zijn zij ook actief. Andere geïnterviewden geven aan dat hun vriendinnen hen wel steunen, maar niet heel actief zijn. Zo was de vriendin van Jeroen (25-40, Identitair Verzet) in het najaar van 2015 mee naar een demonstratie. 'Dat was puur recreatief. Het was zondag. Ik ging daar naartoe en zij ging mee. Even kijken. Ze is het er wel mee eens. Voor ze mij leerde kennen had ze er überhaupt niet over nagedacht.' De partners die er niet hetzelfde in staan, vinden het gedachtegoed niet problematisch. De vriendin van Olivier (25-40, freelance) zegt zelf: 'Ik ben meer nationalistisch, niet zo in het extreme als Olivier. Van mij hoeft niet iedereen het land uit.'

De moeder van Martin (25-40, Formatie 3) was het lange tijd niet met zijn activisme eens, maar is bijgedraaid. 'Dat heeft jaren geduurd. Maar nu zegt ze: 'Misschien ben je toch niet zo gek geweest als we altijd dachten.''

Alle geïnterviewde Spanningzoekers geven aan dat zij nog vrienden buiten de beweging hebben; soms omdat ze die nog van vroeger kennen, of omdat ze die via een hobby (zoals vissen) hebben leren kennen. Dat betekent overigens niet dat ze niemand verliezen. Drie van de acht geïnterviewden zeggen wel degelijk individuele vriendschappen te zijn kwijtgeraakt. Maar niemand heeft bijvoorbeeld problemen met buren. Martin (25-40, Formatie 3): 'Nationaalsocialisme houdt ook in dat je mensen helpt. We hebben vorig jaar een overstroming in de straat gehad. Alle huizen waren ondergelopen. Dan loop ik naar zolder en pak mijn dompelpomp om mensen te helpen met het leegpompen van hun kelders en woningen.'

Identiteitskosten

Naast de materiële en sociale kosten zijn er ook nog de identiteitskosten. Hebben de geïnterviewde Spanningzoekers last van stigmatisering, morele afkeuring of een negatieve identiteit? Zelf zeggen ze van niet. De problemen die ze ondervinden zijn meer van praktische aard. Art (18-24, Formatie 1) ergert zich eraan dat hij hinderlijk wordt gevolgd door de politie: 'Ik ben drie keer gepakt voor bier drinken in de binnenstad. Ik kreeg zes maanden een gebiedsgebod. Het is pure pesterij. De politie kwam anderhalve maand terug bij de reclassering melden dat ik moest dimmen op Facebook, terwijl ik opkom voor het volk. Laat ze inbraken aanpakken.'

Volgens Art noemt de politie hem een 'radicaal-rechtse ronselaar'. Ook mensen met wie hij omgaat, worden volgens hem aangesproken. 'Ze wouden in kaart brengen wie ik was. (...) En ja, tuurlijk neem ik jongeren op of neem ik ze mee. Of ik geef ze wat, stickers bijvoorbeeld. En wat ze daarmee willen doen, moeten ze zelf maar weten. Dat ziet de politie als een zorgelijke ontwikkeling.'

Geïnterviewden die met hun naam in de media komen of op het internet worden genoemd, zeggen niet bang te zijn voor de gevolgen. Alleen Jeroen (25-40, Identitair Verzet) zegt er wel enigszins rekening mee te houden. 'Het liefst zou ik vooraan lopen (bij demonstraties, NS). Maar dat doe ik niet. Gewoon puur om mezelf te beschermen en de mensen om me heen. (...) Liefst zou ik niet meer hoeven werken – dat je dat soort dingen voor elkaar hebt en op de voorgrond kan treden, en dat het allemaal toch niet uitmaakt. Maar ja, dat kan gewoon niet.'

Materiële baten

Ook de baten kunnen worden opgedeeld in materiële, sociale en identiteitsbaten. Allereerst kunnen er materiële baten zijn, zoals het krijgen van een baan of het ontvangen van geld. Dat is niet het geval bij de geïnterviewde Spanningzoekers. Niemand wordt er rijker of beter van, noch houden geïnterviewden er een carrière aan over.

Sociale baten

Wel zijn er sociale baten, zoals vriendschap, carrière binnen de beweging en verantwoordelijkheden. Vrijwel alle geïnterviewden geven aan vriendschappen binnen de beweging te hebben gesloten. Oliver (25-40, freelance) en Art (18-24, Formatie 1) hebben zo hun beste vrienden leren kennen. Geen van de Spanningzoekers zegt te vrezen voor het verlies van vriendschappen wanneer ze met het activisme zouden stoppen. Ook hebben ze allemaal als gevolg van hun activisme meer verantwoordelijkheden gekregen en zijn ze binnen de beweging opgeklommen, iets dat ze als positief ervaren. De meesten zouden nog meer tijd willen besteden aan hun activisme.

Identiteitsbaten

Tot slot zijn er identiteitsbaten, zoals een positief zelfbeeld, het ontstijgen van het stigma, het hebben van een substituutfamilie, en het gevoel hebben een rol

van betekenis te spelen. De geïnterviewde Spanningzoekers zijn, op een enkeling na, niet bang voor het stigma. De openheid waarmee ze actief zijn, beschouwen ze als bevrijdend. Ze zien vooral veel anderen om zich heen die zich zorgen maken om de reacties van werkgevers en de omgeving, terwijl zij zelf het idee hebben dat ze als het ware vrij van last kunnen meedoen aan acties en iets doen wat veel andere activisten niet durven. Vaak kijken Spanningzoekers na afloop van een actie wat de reacties zijn op sociale media.

Martin (25-40, Formatie 3) denkt er niet over om zich anders voor te doen: 'Wij vinden dat dit de enige goeie weg is. Dus dan hoort dat erbij. Als dat is wat je moet doen, dan moet je dat gewoon doen. Dan moet je niet gaan lopen janken of zeiken. Dan moet je met opgeheven hoofd doorlopen.'

Zoals in de vorige paragraaf al is beschreven, halen Spanningzoekers voldoening uit wat ze doen. Rob (25-40, Identitair Verzet) meent dat kleinere persoonlijke doelstellingen wel degelijk worden behaald. 'Simpel voorbeeld: extreemlinks ging demonstreren in Leiden tegen Zwarte Piet. Die probeerden het kinderfeest te verpesten. We hebben ze toen geblokkeerd en overstemd. Ik denk: nou, dat hebben we goed gedaan.'

Art (18-24, Formatie 1) hield een Project X-achtig feest dat uit de hand liep. De Mobiele Eenheid was ervoor nodig om het feest te stoppen. Ook dat ziet hij als het behalen van een persoonlijke doelstelling en verzet tegen 'het systeem'. 'Je strooit toch een beetje zand in de radar.'

6.9 SPANNINGZOEKERS: OVERIGE OBSERVATIES

In deze paragraaf worden observaties besproken die in de andere paragrafen niet aan bod komen. In de gesprekken met Spanningzoekers zijn drie zaken opgevallen: hun neiging tot leiderschap, de rol van het internet, en hoe ze zich staande houden tussen mensen die minder radicaal zijn dan zij.

Neiging tot leiderschap

Wat opvalt is dat de helft van de Spanningzoekers al gauw na hun toetreding binnen een groep of formatie een positie krijgt waarin zij een leidende rol hebben. Soms worden zij hiervoor gevraagd, maar meestal is het iets dat hen natuurlijk ligt.

Van de acht geïnterviewde Spanningzoekers hebben er vijf een bestuursfunctie, of hebben zij die in het verleden gehad (Jos is bijvoorbeeld gestopt en

ook Olivier heeft geen bestuursfunctie meer), en staan er ten tijde van het interview vier aan het hoofd van een formatie.

Rol van het internet

De geïnterviewde Spanningzoekers zijn allen landelijk actief en beperken zich niet tot een regionale groep. Wat opvalt is dat zij niet zozeer op lokaal niveau socialiseren door met gelijkgestemden te borrelen of naar concerten te gaan. Ze houden vooral via internet contact met gelijkgestemden elders in het land. Olivier (25-40, freelance): 'Tegenwoordig is veel op internet gericht. De aanwas komt met internet binnen, de doelgroep zit op internet, de donaties worden met internet binnengehaald.'

Ook speelt internet volgens Olivier een belangrijke rol als het gaat om het krijgen van aandacht voor acties. 'Je kan met heel weinig mensen nu veel mensen bereiken. Vóór internet kon dat niet. Dan moest je net een journalist kennen of een blad waarvan je zeker wist: die gaan hierover schrijven. Anders kon je gewoon doodgezwegen worden. Dat is zonde, natuurlijk.'

Daarnaast speelt internet en moderne communicatie zoals WhatsApp een belangrijke rol in het mobiliseren van mensen. Olivier kreeg vroeger bij acties een parkeerplaats door waar hij heen moest rijden. Vaak hoorde hij daar pas wat de precieze bedoeling was. 'Wat dat betreft is het internet wel fijn, dat je ook echt kan zien wanneer er wat gaat komen.'

Tot slot is het internet voor geïnterviewden een belangrijke bron wanneer het gaat om ideologische vorming. Geen van hen zegt nog traditionele media te volgen. Jeroen (25-40, Identitair Verzet): 'Wij zijn de eerste generatie die zijn eigen wereldbeeld kan bepalen, eigenlijk. En dat is wel een hele grote winst van jongeren tegenwoordig.' Voor sommige Spanningzoekers is het internet ook een bron van informatie wanneer het gaat om het vormen van alternatieve theorieën over de aard, omvang en het eventuele bestaan van de Holocaust.

Omgaan met anderen

Binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging zijn Spanningzoekers doorgaans qua gedrag en ideologie de meest extreme activisten van allemaal. Toch botsen zij maar zelden met anderen, omdat ze zich makkelijk aanpassen aan de formatie waarmee zij een actie doen. Olivier is antisemitisch en nationaal-socialist, iets dat Identitair Verzet officieel niet is. Identitair Verzet is anti-islam

maar niet uitgesproken antisemitisch. Wringt het niet dat Olivier meedoet aan hun acties? De leiding van Identitair Verzet zegt geen moeite te hebben met de ideologische verschillen ten aanzien van sommige geharde activisten die hen helpen, zoals Olivier. 'Zolang ze zich aan onze regels houden, hebben we er geen problemen mee.' Dat 'aan de regels houden' betekent in de praktijk vooral: geen extreemrechtse symbolen, geen Hitlergroet tijdens een actie, en zorgen dat je Identitair Verzet geen reputatieschade toebrengt.

Geïnterviewden voelen zich dan ook meer verbonden met het netwerk waarin ze zitten dan met een specifieke formatie. Edze (25-40, DTG/NV) wordt in 2018 actief bij Voorpost, terwijl hij daarvoor nog nooit interesse heeft getoond in het Grootneerlandisme. Ook is hij in 2018 actief voor verschillende formaties, waaronder Identitair Verzet, Identitair Nederland (gestart in 2018) en kleinere collectieven. Het zijn geen ideologische keuzes, zegt hij. 'Ik steun eigenlijk alle bekende partijen en een paar kleine, doeltreffende acties. Ik kom waar het nodig is.' Of hij iets voor een formatie doet, hangt volgens Edze vooral af van met wie hij de actie doet. 'Ik ben een trouwe pup en omring me graag met mensen die ik blind kan vertrouwen.'

Exit

Hoewel in dit onderzoek het proces van uittreding niet centraal staat, is het wel degelijk relevant om gestopte activisten zelf aan het woord te laten over hun vertrek. Jos (25-40, voorheen Formatie 4) is in 2008 gestopt, na vier jaar actief te zijn geweest. De beslissing om te stoppen nam hij nadat hij in twee gevallen werd geconfronteerd met de nadelen van zijn activisme en levensstijl. Hij wilde zijn hele leven al bij de Koninklijke Landmacht en bij de toelatingsprocedure vertelde hij bij het psychologisch onderzoek over zijn extreemrechtse denkbeelden. 'Gewoon in mijn enthousiasme wat losgebrand.' Hij werd doorverwezen naar iemand van de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) en herhaalde zijn standpunten. 'Met alle gemak en bravoure. Niks aan de hand. Dacht ik.'

De MIVD'er kwam bij hem thuis langs voor een tweede gesprek. 'Toen kwam hij met een lijst opmerkingen die ik de laatste drie tot vier jaar op internet zou hebben geplaatst. Ik schrok me rot. Alle aliassen, nicknames, alles wist hij van me. Wat ik op welk forum had gezegd. Leg dat maar eens uit. Op basis daarvan hebben ze gezegd: 'Wij laten jou niet bij Defensie, want jij vormt een bedreiging. Het is niet vertrouwd om jou met ons materieel om te laten gaan.''

Zelf vond Jos de afwijzing wel legitiem, en achteraf gezien denkt hij dat het zelfs bijdroeg aan zijn deradicalisering. Eerder in dit hoofdstuk vertelde hij al dat hij veel over de vloer kwam bij een criminele familie. Deze familie maakte zich onder meer schuldig aan overvallen, inbraken en grootschalige diefstallen. Jos stond een keer op de uitkijk bij een inbraak die later door de politie werd gelinkt aan het criminele gezin.

In ruil voor strafvermindering noemde de familie zijn naam. Jos werd door de politie van zijn bed gelicht. Eerder was hij al met de politie in aanraking gekomen vanwege een mishandeling en een knokpartij. Beide keren kwam hij weg zonder strafblad. Maar zijn activisme en provocatieve en criminele gedrag begonnen vooral als een last te voelen. Jos: 'Ik zag in het grote plaatje: dit levert mij niks op, en het beperkt me alleen maar. Het begon te voelen als een blok aan mijn been. Het haatdragende karakter de hele tijd, het altijd over je schouder moeten kijken omdat je er zo bij wil lopen. Ik dacht: dit matcht niet met je als persoon, met wat je in je opvoeding hebt meegekregen.'

Hoewel hij naar eigen zeggen een kick kreeg van het spannende leven, voelde hij ook schaamte. 'Ik heb destijds heel hard gelachen toen we in de trein zaten. Die begon net te rijden en een jongen van ons schreeuwde naar een donkere man op het perron: 'White Power, Nigger!' Ik heb zo hard gelachen, maar daarna dacht ik wel: dit is eigenlijk te erg voor woorden. Hoe bekrompen kun je zijn?'

De kosten wogen voor Jos niet meer op tegen de baten. Hij liet het contact verwateren. Zijn 'echte vrienden', die hij vanuit zijn jeugd kende, had hij al een tijd niet gezien sinds hij extremer werd. Zij waren bereid de vriendschap te herstellen. Jos schat dat 75 tot 80 procent van de jongens met wie hij in zijn activistische periode omging ook niet meer bij radicaal- en extreemrechts zit. 'Je groeit, je ontwikkelt je, je krijgt nieuwe inzichten. En ik geloof dat het een beetje bij die leeftijd hoort. Het is een beetje tunnelvisie, hè?'

6.10 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de route van de Spanningzoeker beschreven. Doorgaans verkeren zij in hun tienerjaren in een subcultuur waarin het draait om provocerend gedrag en gewelddadige confrontaties met rivaliserende groepen (vaak gaat het hier om groepen met een migratieachtergrond). Hun uitgangspositie wordt gekenmerkt door provocatief gedrag, een hang naar spanning en een lage zelfbeheersing. Vervolgens vormt het idee dat de 'eigen' groep wordt bedreigd (ingegeven

door een interesse in geschiedenis of politiek) een (mogelijke) katalysator. Dit zorgt voor een identiteitsbeleving waarbij geïnterviewden positief tegenover de eigen groep komen te staan en zichzelf een provocatieve identiteit aanmeten, zeer negatief denken over de 'out-group' en een superioriteitsgevoel koesteren. Voorafgaand aan toetreding koesteren zij morele steun voor radicaal- en extreem-rechts en hebben zij positieve attitudes ten aanzien van racisme en geweld.

Dit proces is weergegeven in onderstaand conceptueel dynamisch model dat verder dient te worden onderzocht – al moet worden benadrukt dat dit model niet alleen is gevormd aan de hand van empirische data uit dit onderzoek, maar ook wordt ondersteund door eerdere inzichten uit bestaande theorieën en onderzoeken.

Model 6.2 Route van de Spanningzoekers

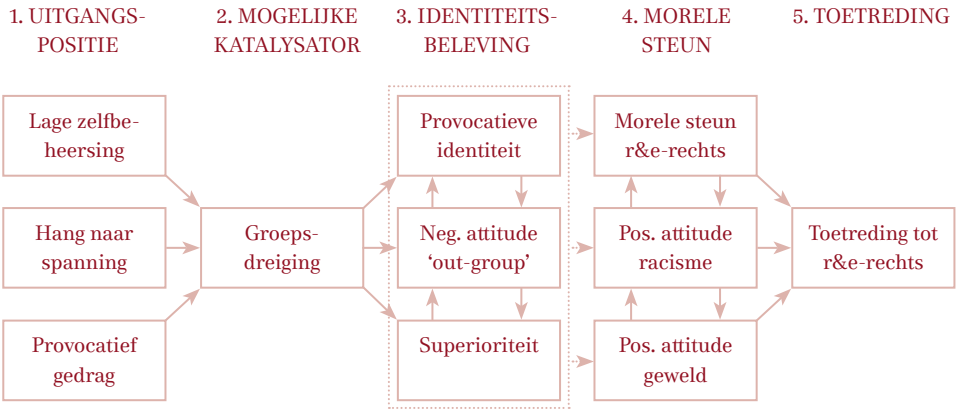

Vervolgens is in dit hoofdstuk beschreven hoe het Spanningzoekers vergaat nadat zij zijn toegetreden, waarbij zij onder meer vaak de overstap maken van de ene formatie naar de andere en waarbij zij vaak zelf acties initiëren of een leidersrol op zich nemen. Wanneer het gaat om motieven van toetreding en continuering van het activisme, is in dit hoofdstuk voor Spanningzoekers in kaart gebracht welke motieven een rol spelen.

Model 6.3 Motieven van Spanningzoekers voor en na toetreding

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
VOOR TOETREDING	Spannend leven realiseren, grotere collectieve opbrengst van inspanningen	Positieve identiteit die wordt ontleend aan opkomen voor de 'eigen' groep	N.v.t.
NA TOETREDING	Streven naar 'een blanke natie'	Positieve identiteit die wordt ontleend aan opkomen voor de 'eigen' groep	Levensstijl creëren op basis van ideologie. Overdragen van waarden op jongere generatie activisten

Wanneer dit wordt vergeleken met eerdere inzichten uit de literatuur, dan zijn er overeenkomsten te zien. Zo is het provocatieve gedrag en de hang naar spanning sterk terug te zien bij de geïnterviewden in het onderzoek van Van der Valk en Wagenaar. Daarbij kan de zucht naar sensatie voortkomen uit gebrek aan zingeving. Dat sommige jongeren zich bij radicaal- en extreemrechts aansluiten vanwege uitzicht op geweld, is ook iets wat wordt onderschreven in het onderzoek van Feddes et al.[446]

Daarnaast sluit de route van toetreding aan op Lindens omschrijving van de toetreding van de 'Revolutionair' en bij Billigs 'Man of Violence'.[447] Zo wordt ook bij Lindens Revolutionairen het activisme op den duur een manier van leven en ontstaan het 'wij-zij-gevoel' en de verbroedering als gevolg van gewelddadige confrontaties met zelfgekozen politieke tegenstanders. Tegelijkertijd wijst Linden als mogelijke katalysator aan dat de door haar geïnterviewde Revolutionairen toetreden tot radicaal- en extreemrechts omdat ze zich realiseren dat ze meer in hun mars hebben dan enkel provoceren. Vervolgens worden zij actief bij radicaal- en extreemrechtse politieke partijen. In dit onderzoek leidde met name het gevoel van groepsdreiging ertoe om meer te doen dan alleen op lokaal niveau te provoceren.

Vergeleken met Billigs 'Man of Violence' is bij de Spanningzoekers in dit onderzoek eenzelfde roekeloosheid, hooliganisme en slechte controle van

446 Van der Valk en Wagenaar (2010), Feddes et al. (2015)
447 Linden (2009), Billig (1978)

emoties te zien. Billig wijt het agressieve gedrag van de 'Man of Violence' aan het feit dat geïnterviewden hun diepe vaderlandsliefde niet kunnen uiten. Maar bij de geïnterviewde Spanningzoekers heeft het agressieve gedrag aanvankelijk meer van doen met een lage zelfbeheersing, zoals onder meer De Waele beschrijft in zijn onderzoek.[448] In het conceptuele model van De Waele wordt echter voorbijgegaan aan het aanwezige gevoel van groepsdreiging – dat mede is ingegeven door alle gewelddadige confrontaties en mogelijk leidt tot een cultivering van een provocatieve identiteit. Dat die provocatieve identiteit een rol van betekenis speelt, blijkt ook onder meer uit het werk van Bjørgo, die verschillende combinaties van redenen ziet waarom mensen toetreden tot radicaal- en extreemrechts, waaronder provocatie en boosheid, een hang naar avontuur en spanning, en jeugdige rebellie en zich afzetten tegen de samenleving. Of zoals Bjørgo zelf schrijft: 'Youth rebels go to the right.'[449]

Hoewel het geen meegenomen variabele is omdat het slechts voor een deel van de geïnterviewden geldt, valt op dat de familiesituaties van sommige Spanningzoekers overlapt met wat Kimmel beschrijft.[450] Die constateerde dat veel Zweedse neonazi's zich in hun tienerjaren vervreemd en ontmand voelden. Kimmel wijt dit deels aan zwakke familiebanden en pestgedrag, hoewel in dit onderzoek de vervreemding van familie soms ook een gevolg was van het eigen gedrag, dat weer leidde tot ruzies thuis. Wel kwam bij een deel van de geïnterviewde Spanningzoekers naar voren dat zij in hun tienerjaren een sterk gevoel van onveiligheid koesterden, of dit nu was door rivaliserende jeugdgroepen, een gevoel 'anders' te zijn dan de rest of een onveilige thuissituatie, iets dat Pilkington in haar onderzoek ook constateerde bij leden van de English Defence League en ook Wipperman et al. aanstippen.[451]

Voor wat betreft groepsdreiging als mogelijke katalysator zijn inzichten van toepassing uit de *social identity theory*, met name wanneer het gaat om conflicten met rivaliserende groepen die leiden tot een versterking van het identificatieproces – waarbij de eigen groep maximaal positief afsteekt ten aanzien van andere groepen.[452] Het gevoel van groepsdreiging is voor Spanningzoekers met name een (persoonlijke) veiligheidskwestie. Qua gedrag en ideologie van de

448 De Waele (2015)
449 Bjørgo (2002a), p. 8
450 Kimmel (2007)
451 Pilkington (2016), Wippermann et al. (2002)
452 Zie onder meer Turner (1975), Tajfel (1978), Tajfel en Turner (1979), Duckitt en Mphuting (1998)

geïnterviewden is er een overlap te zien met wat Bjørgo omschrijft als 'raciale revolutionaire groepen': neonazistische groepen waarbij de leden al op jonge leeftijd (tussen de 13 en 18 jaar) toetreden en waarbij het in groepsverband plegen van geweld een manier van leven wordt.[453] Dat dit geweld een tweeledige functie heeft, is eveneens te zien bij het onderzoek van Wippermann et al. (2002): enerzijds bevredigt het de behoefte aan een spannend leven, anderzijds versterkt het de onderlinge band.[454] Tegelijkertijd is de neonazi-subcultuur hier lang niet zo sterk als voor de geïnterviewden in het onderzoek van onder andere Wippermann et al., waarbij socialisatie ook plaatsvindt via neonazi-concerten en festivals.

Vanuit de *social movement theory* bezien helpt het activisme Spanningzoekers om op instrumentele wijze vorm te geven aan het spannende leven waar zij naar verlangen.[455] Ook in het onderzoek van Rommelspacher komt terug dat alleen provocatie niet genoeg is voor toetreding: de neiging tot provocatie wordt door haar geïnterviewden gecombineerd met een behoefte aan protest en politieke oriëntatie.[456]

Na de toetreding omarmen zij ook maatschappelijke en politieke doelstellingen die zij willen bewerkstelligen. Dat is ook de reden dat Spanningzoekers doorgaans in gedrag rustiger worden naarmate ze langer bij radicaal- en extreemrechts zitten, iets wat Van den Bos et al. ook observeerden.[457] Ze realiseren zich dat ze hun doelen niet halen en de steun van het brede publiek niet krijgen wanneer ze blijven provoceren en/of geweld blijven gebruiken. Sommige geïnterviewden zeggen er ook niet meer achter te staan – al zullen ze er niet snel voor weglopen.

Wat opvalt is dat de geïnterviewde Spanningzoekers vrij somber zijn over de haalbaarheid van hun doelen. Ook levert het activisme hun naar eigen zeggen de nodige teleurstellingen op. Desalniettemin is het activisme voor hen een vorm van zingeving, waarbij ze zichzelf kunnen blijven motiveren door kleinere doelen te stellen (zoals het doel van een eenmalige actie) en door het activisme als een hoger doel op zichzelf te beschouwen. De positieve identiteit die zij ontlenen aan hun activisme en het hechte netwerk dat zij binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging opbouwen, zorgt ervoor dat zij ondanks alle tegenslagen blijven doorgaan.

453 Bjørgo (1997)
454 Wippermann et al. (2002)
455 Klandermans en Mayer (2006), Linden (2009)
456 Rommelspacher (2006)
457 Van den Bos et al. (2009), p. 84-85

7. POLITIEKE ZOEKERS: ZOEKEND NAAR BUITEN-PARLEMENTAIRE STEUN

In dit tweede empirische hoofdstuk staat de route van toetreding centraal van activisten die aanvankelijk hebben geprobeerd hun boodschap onder de aandacht te brengen in de politiek, bijvoorbeeld door actief te zijn in de gemeentelijke politiek of bij een landelijke partij. Daar slagen deze Politieke Zoekers er niet in om politieke oplossingen te vinden voor de door hen gesignaleerde problemen.

Door die ervaringen geloven ze niet meer in politieke oplossingen en raken zij nog meer overtuigd van hun nationalistische gedachtegoed, waarna ze zich bewust wenden tot buitenparlementaire radicaal- en extreemrechtse formaties.

In dit onderzoek zijn vier geïnterviewden als Politiek Zoeker aangemerkt.

In de eerste vier paragrafen worden de verschillende elementen voorafgaand aan toetreding beschreven: (1) uitgangspositie, (2) mogelijke katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. In de vijfde paragraaf komen motieven aan bod die een rol spelen bij toetreding. Vervolgens zal in de zesde paragraaf worden beschreven hoe het Politieke Zoekers na hun toetreding vergaat. Hun motieven om actief te blijven komen in de zevende paragraaf aan bod en in de achtste paragraaf worden de kosten en baten van hun activisme behandeld. In de negende paragraaf zullen de overige observaties worden besproken. In de conclusie worden de belangrijkste bevindingen samengevat.

Figuur 7.1 Geïnterviewde Politieke Zoekers

NAAM	FORMATIE	LEEFTIJDS-CATEGORIE	ACTIEVE JAREN	OPLEIDINGS-NIVEAU
WARNER	Freelance	41-65	2015-heden	Havo/vwo
THIJS	Freelance	25-40	2000-heden	Mbo
SANDER	Freelance	41-65	2015-heden	Mbo
ANDREAS	Identitair Verzet	25-40	2015-heden	Mbo

7.1 POLITIEKE ZOEKERS: UITGANGSPOSITIE

Van de vier geïnterviewde Politieke Zoekers hebben er twee in de gemeenteraad gezeten voor een lokale partij, de derde was actief bij jongerenorganisaties van drie politieke partijen en de vierde raakte in 2016 bij Forum voor Democratie betrokken nadat hij actie voerde om tegen het Oekraïne-referendum te stemmen. Ze menen dat ze de oplossing in handen hebben ('grenzen dicht') en dat een groot deel van de bevolking hun ideeën en overtuigingen steunt, maar dat zij worden buitengesloten door politieke machthebbers en dat de politiek nog niet klaar is voor hen. Wat opvalt is dat de geïnterviewde Politieke Zoekers allen in sociaaleconomisch opzicht succesvol zijn, maar dat zij daarnaast iets voor de maatschappij willen betekenen. Het is voor hen een bewuste keuze om politiek actief te worden.

Autoritarisme

Politieke Zoekers kleden zich netjes, hanteren geen grof taalgebruik en verwachten ook correcte omgangsvormen van anderen. Ze verlangen naar een land waarin mensen respectvol met elkaar omgaan, waar een bepaalde beleefdheid heerst en waar de staat goed voor zijn burgers zorgt – van de wieg tot het graf. Alle geïnterviewde Politieke Zoekers zeggen zich te ergeren aan de huidige omgangsvormen en vertellen te verlangen naar een overzichtelijke samenleving met strenge straffen en hard optreden. Hoewel zij voor dit onderzoek niet zijn getest op de autoritarismeschaal, doen zij wel uitspraken die zeker een hang naar autoritarisme doen vermoeden.

Andreas (25-40, Identitair Verzet): 'Er is geen respect meer. Je ziet het met docenten voor de klas. Vroeger, als jij liep te donderen, kreeg je een klap op je handen met de liniaal en kon je thuis ook nog een pak slaag verwachten. Of als jij iets deed op straat, dan kreeg je van de buurman een lel en kreeg je er thuis nog een. Tegenwoordig is het van: 'Ga jij maar lekker buitenspelen, oom agent past wel op.' Maar oom agent past niet op, want die is te druk met boetes schrijven.' Hij is voorstander van een harde aanpak. 'We zijn groot geworden met uit een boom vallen, daar word je hard van. Het hoort erbij. Dat merk je nu. Mensen zijn niks meer gewend.'

Warner (41-65, freelance) zat als kind vier jaar op een schippersinternaat. Toen hij twaalf jaar oud was ging hij met zijn ouders in een huis aan de wal wonen. Over zijn buurt zegt hij: 'Er was weinig geld, dus we kwamen

gewoon in een achterstandswijk – wat het overigens nog steeds is op dit moment.' Op straat scholden jongens met een migratieachtergrond zijn moeder uit. 'En dat vond ik niet normaal. Nou hebben we het over eind jaren zeventig en was het nog wat schokkender dan in deze tijd. Maar ik dacht toen al: dit is niet goed. Ik heb toen al het gevoel gekregen dat jongens uit een buitenlandse cultuur hier veel te soft worden aangepakt. Je moet ze een tik op de neus geven en dan houden ze er wel mee op, dat is de manier waarop die cultuur in elkaar zit. (...) Het straatschorriemorrie laten we compleet uit de klauwen lopen. Ik dacht: we kunnen allemaal roepen om buurthuizen en zo, maar het gaat niet werken. Als mensen over de schreef gaan, dan moet je gewoon even terugduwen. Klaar.'

Bij Warner speelt ook mee dat zijn tweede echtgenote een conservatieve Braziliaanse was. Toen hij in 2009 voor het eerst met haar mee ging naar Brazilië begon hij meer waardering te krijgen voor een traditionele rolverdeling waarbij de man aan het hoofd van het gezin staat. 'Mij is altijd geleerd dat de moderne maatschappij een stap vooruit is ten aanzien van de jaren vijftig en dat we dat niet meer moeten willen: daar naar terug. En dan ben je daar en dan denk je: prima, leuk. Mensen hebben het daar naar hun zin, gezellig. En een heldere verdeling: de man is hier de baas over en de vrouw is daar de baas over.'

Waargenomen onrecht

Naast een hang naar een heldere en geordende samenleving hebben Politieke Zoekers in de uitgangspositie gemeen dat zij allen onrecht waarnemen dat ervoor zorgt dat ze zich politiek gaan roeren. Andreas (25-40, Identitair Verzet) groeide op in een gereformeerd arbeidersgezin en had als kind geen belangstelling voor politiek. Hij woonde met zijn ouders en twee broertjes in een rustige buurt met veel sociale huurwoningen, waar ook mensen met een migratieachtergrond woonden. Het was geen achterstandsbuurt en eigenlijk ervoer hij geen overlast van andere bevolkingsgroepen.

Maar de culturele verschillen maakten hem naar eigen zeggen wel argwanend. Dat werd versterkt toen Andreas van een witte basisschool naar het vmbo ging. 'Simpel gezegd: die school was het afvoerputje van de maatschappij.' Hij ergerde zich aan de chaos in de klas en het gebrek aan respect voor docenten. Na het vmbo koos Andreas bewust voor een mbo-opleiding bij een kleine instelling. Maar na een fusie werd zijn onderwijsinstelling onderdeel van een

groot ROC. ‘Het ging na die fusie alleen nog maar om kwantiteit, niet om kwaliteit. Docenten die voor de klas stonden, wisten zelf niets. (...) Die docenten kwamen de klas in, registreerden wie er waren, en die zag je daarna een paar uur niet meer. Dat was gewoon babysitten.’

Tijdens het interview kan hij zich er nog over opwinden hoe slecht zijn opleiding was – iets dat volgens hem exemplarisch is voor hoe het er in Nederland aan toegaat. ‘Onze zorg was goed, ons onderwijs was goed. Het is allemaal kapotgemaakt, en meestal door te dure managers.’

Hij ging na zijn opleiding werken en brak in diezelfde periode met de kerk (‘Dat was natuurlijk ook de leeftijd waarop je gaat stappen. En je ouders gaan zondagochtend naar de kerk, en jij staat zaterdagavond in de kroeg...’). De vader van een goede kennis zat al in de gemeenteraad en nadat hij een keer meeging, werd Andreas zelf ook politiek actief omdat hij in zijn eigen woonplaats het een en ander wilde veranderen. Als duoraadslid en portefeuillehouder stedelijke ontwikkeling ging hij zich bezighouden met bouwprojecten – waaronder een nieuw gebouw voor het door hem zo gehate ROC en de huisvesting van een moskee.

Ook Sander (41-65, freelance) zat in de lokale politiek. Hij vocht een plaatselijke kwestie aan tot aan de Hoge Raad. Daarnaast werkte hij voor een landelijke partij, al verschillen de verhalen over wat hij daar precies heeft gedaan.[458]

Thijs (25-40, freelance) werd op zijn achttiende actief bij drie jongerenorganisaties van politieke partijen (Jonge Fortuynisten, Jong Rechts en Nieuwe Nationale Jongeren).[459] ‘Er was rondom Fortuyn een positieve roep om iets maatschappelijks te gaan doen. Tenminste, zo voelde ik dat.’ Het was voor hem op dat moment ook een reactie op zijn eigen leefomgeving. In de wijk waarin hij opgroeide waren steeds meer migranten komen wonen en dat zorgde volgens Thijs voor problemen. ‘En toen werd pas duidelijk wat dat

458 In verband met de herkenbaarheid is de naam van de politieke partij weggelaten. Zelf beweert Sander daar een grote rol te hebben gespeeld. Volgens drie politici voor wie Sander heeft gewerkt, deed hij niet veel meer dan ‘administratief werk’ en bracht hij hen incidenteel ergens heen.

459 De Nieuwe Nationale Jongeren (NNJ) was de jongerenafdeling van de Nieuwe Nationalistische Partij (NNP), die als ‘Nederlandse volksnationalistische partij’ tussen 1998 en 2005 bestond. Formeel betekent het lidmaatschap van de NNJ dat Thijs hiermee toetrad tot radicaal- en extreemrechts. Omdat hij echter binnen korte tijd lid werd van drie partijen en hij later lid werd van een landelijke formatie, is zijn deelname aan de NNP meegerekend als iets dat *voorafgaand* aan toetreding plaatsvond.

voor mensen waren. En meer: wat voor cultuur en of daar wel of niet mee samen te leven valt.'

Warner (41-65, freelance) stemde jarenlang PvdA, nu noemt hij dat 'gemakzucht'. 'Je hebt een leventje van jonge kinderen, trouwen, scheiden, daten, weer een keer trouwen, weer een keer scheiden... (...) Mijn tweede scheiding is wel een belangrijk moment geweest, want toen had ik ineens tijd. Ik kon gaan daten, of stappen. En ineens dacht ik: wacht even, dat heb ik de afgelopen tig jaar gedaan, laat ik eens wat anders met mijn leven gaan doen.'

Hij ging zich verdiepen in de berichtgeving over de PVV en zag naar eigen zeggen een grote discrepantie tussen wat Wilders zei en hoe het werd gebracht. 'Ik ben de transcripten gaan zoeken en ik rolde uit mijn stoel. Er was in mijn ogen niks fouts te vinden. Ik dacht: waar hebben mensen het over, dit zijn artikelen die van tevoren klaarliggen en die ze alleen nog eventjes online moeten zetten. Dat is voor mij een belangrijk moment geweest.'

Ook ging hij flyeren rond het Oekraïne-referendum, waardoor hij in 2015 bij Forum voor Democratie terechtkwam, dat op dat moment nog geen politieke partij was. 'Dat was via het weggetje GeenStijl lezen, meedoen aan GeenPeil, nieuwsgierig worden wie erachter zit. En toen een oud-collega bij Forum een lezing gaf, dacht ik: ik ga erheen.'

Hij ging naar meer lezingen en leerde er snel mensen kennen. Warner: 'Het grappige is dat ik, voordat ik bij Forum terechtkwam, een beetje het gevoel had van: ik lees wel dingen op internet, maar ik hou er toch maar mijn mond over want straks word ik weggezet als de dorpsgek. En toen kwam ik bij Forum en zo langzamerhand kwam ik erachter: verrek, ik ben niet de enige die dat vindt.'

Teleurgesteld in politieke oplossingen

Politieke Zoekers willen het vermeende onrecht politiek aankaarten maar raken teleurgesteld in wat zij via de politiek kunnen bereiken. Andreas (25-40, Identitair Verzet) had niet het gevoel dat er naar hem in de gemeenteraad werd geluisterd, noch dat er naar burgers werd geluisterd. 'Ik heb weleens met een kwestie meegemaakt dat 35 tot 36 mensen kwamen inspreken, dat is verhoudingsgewijs heel erg veel. Dan is het bij de gemeenteraad allemaal: 'Ja, we zijn het met u eens.' En zodra mensen hun rug omdraaien, interesseert het ze niet meer en doen ze alsnog wat ze van plan zijn. Ik heb het van binnenuit meegemaakt. Alles wordt achter die deuren besloten. Wat ze in de raad doen, is gewoon een vervelend toneelstuk van een paar uur.'

Een andere ervaring die hem vormde, was dat hij in 2014 namens de website GeenStijl waarnemer was bij de Europese Parlementsverkiezingen.[460] Bij de telling belandden volgens Andreas 'wel heel erg veel PVV-biljetten op andere stapels'. Nadat hij er een opmerking over maakte, werd er nog een keer naar gekeken. 'Alles wordt nog een keer geteld, dus ik ga ervan uit dat het wel goed komt. Maar ik had het idee dat het niet helemaal per ongeluk was dat biljetten op de verkeerde stapels belandden.'

Ook probeerde hij via de gemeenteraad de komst van de moskee tegen te houden, maar dat lukte niet doordat hij andere partijen niet meekreeg. Vervolgens bezette Identitair Verzet het gebouw waar de moskee kwam. Andreas vond het een goede actie en deed een donatie waarmee de boetes voor activisten konden worden betaald. 'Ze (Identitair Verzet, NS) vroegen om mijn adres en stuurden een kaartje met een bedankje. En een uitnodiging om op een borrel te komen, eens kennismaken.'

Warner (41-65, freelance) was na het referendum 'niet heel gelukkig' met de transformatie van Forum voor Democratie naar een politieke partij. 'Thierry (Baudet, NS) is natuurlijk wel een beetje... Ik zou bijna zeggen: een blaag. En dat vind ik jammer, want op zich is hij heel waardevol voor zo'n stroming. Maar hij zou in mijn ogen niet de frontman moeten zijn. Want daar is hij nog net te instabiel voor. Hij heeft wat grijze haren nodig en moet wat senioriteit uitstralen, hij is nu iets te veel de elitaire belhamel.'

De uitgangspositie van Politieke Zoekers wordt gekenmerkt door (een hang naar) autoritarisme, waargenomen onrecht en politieke teleurstelling. Geïnterviewden verlangen naar een duidelijk geordende samenleving en willen door hen waargenomen problemen oplossen, maar slagen daar niet in (meestal omdat ze geen samenwerkingsverbanden met andere partijen kunnen aangaan), waarna ze teleurgesteld raken in de politiek.

7.2 POLITIEKE ZOEKERS: MOGELIJKE KATALYSATOR

Net als de Spanningzoekers verkeren Politieke Zoekers in de uitgangssituatie met gelijkgestemden – al dan niet met vrienden en familieleden die hun

460 Nederlandse gemeenten mochten de uitslagen pas enkele dagen later bekendmaken, tegelijk met andere lidstaten. GeenStijl vond een maas in de Kieswet. De voorzitter van elk stembureau moet de uitslag hardop voorlezen en daarbij mogen burgers waarnemen. Op die manier wilde GeenStijl, onder de noemer GeenPeil, een eigen exitpoll maken.

politieke inspanningen ondersteunen of partijgenoten die er hetzelfde in staan en dezelfde teleurstellingen voelen wanneer het gaat om veranderingen die zij willen bewerkstelligen.

Toch zijn ook Politieke Zoekers de enigen in hun omgeving die toetreden tot radicaal- en extreemrechts. Omdat er helaas niet met controlegroepen kon worden gewerkt, zal in deze paragraaf vooral worden uitgegaan wat de geïnterviewden zelf verklaren over wat ervoor zorgde dat zij gingen kijken bij radicaal- en extreemrechts.

Bedreiging van de 'eigen groep'

Geïnterviewde Politieke Zoekers zijn er net als Spanningzoekers van overtuigd dat de 'eigen' groep wordt bedreigd, zowel in cultureel als in etnisch opzicht. Voor hun eigen gevoel kunnen ze in de lokale politiek niets doen en hebben ze een groter platform nodig om mensen wakker te schudden. Zo vertelt Sander (41-65, freelance): 'Wat er nu gebeurt in deze maatschappij kan ik niet loslaten. Ik heb ook hier in de gemeenteraad gezeten, maar dat gaat over stadse dingen en daar heb ik me ook weer van losgemaakt. Omdat ik de (landelijke, NS) politiek wil bereiken.'

Politieke Zoekers maken zich zorgen dat de eigen cultuur verdwijnt als gevolg van vreemde invloeden van buitenaf en het opgaan van de Nederlandse identiteit in een Europese identiteit. Sander (41-65, freelance): 'Ik ben ervan overtuigd – en daarom ben ik ook een nationalist – dat als jij cultuurbehoud wil, je daar ook voor moet gaan. Want als dat er straks niet meer is, wat heb je dan nog?' En: 'Nederland is al een beetje kapotgemaakt door de Nederlandse politiek. Zo van: je moet wat naar binnen komt omarmen. En: je moet niet in de cultuur van vroeger blijven hangen. Je mag (als Nederlander, NS) niet spreken over de geschiedenis en zeehelden.'

Andreas (25-40, Identitair Verzet) benadrukt tijdens het interview dat zijn ideeën over bedreiging van de eigen groep zijn gebaseerd op eigen ervaringen. 'Dus het is niet alleen van horen zeggen.' Hij had het gevoel dat zijn klasgenoten met een migratieachtergrond neerkeken op autochtone Nederlanders. 'En dan denk ik van: joh, even bot gezegd, jij bent hier bij wijze te gast en dan ga je zo doen.' Maar waaruit bleek die neerkijkende houding dan? 'Door opmerkingen, door pesterijtjes, groepsgedrag natuurlijk ook al (...). Gewoon de manier waarop er over anderen gepraat werd: 'die kaaskoppen!', dit en dat, dat is eigenlijk een beetje waar het op neerkomt.'

Hij voorziet in de toekomst ook grote economische problemen als gevolg van migratie. 'Als ze (migranten, NS) al gaan werken, dan nemen ze onze banen in. Dat begon met Polen en alles. Maar wat ik zorgelijker vind, is dat het mensen zijn die niet hierheen komen om te werken. Die komen om te profiteren en hun handje op te houden. Er is een moment waarop dat sociale vangnet dat niet meer aankan.'

Warner (41-65, freelance) windt zich tijdens het interview op over poppetjes van Zwarte Piet die niet meer in winkeletalages staan. 'Ik ben klaar met hoe we het hier in Nederland allemaal maar laten gebeuren: die islamisering, onze cultuur die eraan gaat. (...) Ik kan het de winkeliers niet kwalijk nemen: *you got a business.* Dat zijn geen politieke activisten. Maar ja, dan wordt er natuurlijk alleen Sinterklaas in de etalage gezet. Geen Pieten. Dan ontwijk je het onderwerp. En de manier waarop dat soort dingen gebeuren, staat me gewoon niet aan. Ik vind het absurd. Ik vind het gewoon niet kunnen.'

Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd geeft geïnterviewden een gevoel van urgentie dat zij zelf meer moeten gaan doen om problemen aan te kaarten. Opvallend is dat zij niet menen de oplossing voorhanden te hebben, maar dat ze vooral vinden dat de door hen geschetste problemen meer urgentie verdienen en op de (nationale) agenda moeten. Het gevoel van groepsdreiging zorgt ervoor dat de neiging tot autoritarisme, de woede over het waargenomen onrecht en de ervaren politieke teleurstelling wordt getransformeerd naar een sterke nationalistische identiteit.

7.3 POLITIEKE ZOEKERS: IDENTITEITSBELEVING

Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd zorgt er bij Politieke Zoekers voor dat hun uitgangspositie wordt getransformeerd naar een identiteitsbeleving waarbij een nationalistische identiteit vooropstaat. Ook hebben Politieke Zoekers een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' en een gevoel van superioriteit.

Nationalistische identiteit

Politieke Zoekers voelen een nationalistische trots ten aanzien van Nederland. In de vorige paragraaf kwam al een citaat van Sander (41-65, freelance) naar voren waaruit blijkt dat hij zichzelf als nationalist ziet. Dat bevestigt hij ook

op andere punten in het levensloopinterview, bijvoorbeeld wanneer hem wordt gevraagd of hij zich altijd nationalist heeft gevoeld. 'Ja. Ik ben wel altijd trots op Nederland geweest. Je mag er toch trots op zijn? Het is toch een geweldig land? En straks kun je er niet eens meer trots op zijn. Waar moet je dan trots op zijn? Europa? Daar geloof ik niet in.'

Ook verwijst hij meerdere malen naar het oorlogsverleden van zijn familie. 'Mijn familie heeft de oorlog meegemaakt, mijn grootvader heeft gevochten in de oorlog en zijn leven gegeven. En daar kan ik heel emotioneel om worden. (...) Daar moeten mensen maar eens een keer bij stil gaan staan. Die hebben gevochten voor ons land. Om Nederland. En dan moet ik me voor mijn nationalisme bijna schamen, volgens de andere kant. Nou, nee dus, daar hebben heel veel mensen hun leven voor gegeven, voor dit land.'

Thijs (25-40, freelance) voelde zich bij toetreding een nationalist, maar zegt zichzelf inmiddels niet meer zo te zien. 'Omdat ik niet meer echt dezelfde ideeën heb die ik toen had. Daar ben ik wel in wat veranderd, zeg maar.' Maar in de fase van toetreding ging Thijs specifiek wel op zoek naar een formatie met het etiket 'nationalisme', zo geeft hij toe. 'Dat was voor mij voldoende om een organisatie in te rollen.'

Negatieve attitude ten aanzien van 'out-group'

Daarnaast hebben Politieke Zoekers een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group', van wie ze een duidelijk vijandbeeld hebben. In de vorige paragraaf werd Andreas (25-40, Identitair Verzet) al geciteerd over hoe hij vindt dat migranten banen inpikken en bovenal naar Nederland zouden komen om te profiteren. Ook op andere momenten in het interview zegt hij dat. 'Ik bedoel: je komt hierzo, en meedoen? Nee hoor, (ze gaan zich, NS) gewoon afzetten. Er staat een compleet parallelle samenleving. (...) Vijfentwintig jaar in Nederland wonen en geen brood bij de bakker kunnen bestellen, is geen kwestie van niet kunnen. Het is een kwestie van niet willen. En dat is zorgelijk, vind ik dan persoonlijk. Daar kan ik heel slecht tegen. Het is wel een beetje lekker teren.' Hij zegt zich ook zorgen te maken om 'islamisering' en asielzoekers op voorhand te wantrouwen. 'Wat je gewoon ziet, wat er nu deze kant op komt (aan asielzoekers, NS), is eigenlijk een leger. Ik zeg altijd: het is de baard van Troje, haha. Het zit hier al, het is al genesteld in allerlei politieke lagen en organisaties.'

Ook Warner (41-65, freelance) denkt dat Nederlanders moeten oppassen voor mensen met een islamitische achtergrond. 'Als Europa nu zijn zaakjes

niet op orde krijgt, dan is het over tien jaar klaar. Misschien twintig. Maar ik ga het nog meemaken.' Op de vraag wat er dan gebeurt, zegt hij: 'Dan zijn we geïslamiseerd, voor zover we dat niet al zijn.'

Want, zo meent Warner, 'de islam' is eropuit om het Westen te onderwerpen en heeft daarvoor mensen met een Noord-Afrikaanse achtergrond gemobiliseerd. 'Op dit moment is het islam tegen alles wat blank is, heel helder. En de islam wordt daarbij geholpen - maar dat is historisch gezien heel vaak zo geweest – door Afrikanen. Afrikanen hebben zich altijd voor het karretje van de islam laten spannen. (...) Arabieren, echte Arabieren, weten één ding wel: je moet ze niet zelf laten vechten, want dat kunnen ze niet, haha. En die manipuleren anderen om voor ze te vechten. Dat is altijd zo geweest.'

Superioriteit

Het vijandbeeld gaat voor Politieke Zoekers vergezeld met een superieure eigen identiteit. Dat blijkt niet alleen uit het hierboven genoemde citaat van Warner over hoe Arabieren niet kunnen vechten of de uitspraak van Andreas over asielzoekers die hier vooral komen om te 'teren', maar ook uit hoe geïnterviewden er steeds op hameren dat de 'out-group' zich bescheiden moet opstellen. Mensen met een migratieachtergrond zijn hier slechts te gast, moeten zich vooral zoveel mogelijk aanpassen en mogen geen eisen stellen aan Nederland of de Nederlandse samenleving.

Sander (41-65, freelance) vindt dat mensen met een migratieachtergrond een voorbeeld moeten nemen aan Indische families die in de vorige eeuw naar Nederland kwamen. 'Die waren zo voor Nederland. Die kozen echt voor de koningin en voor de vlag. Die betaalden hun eigen overtocht, moesten ze later terugbetalen, 2.500 gulden. Maar alles wat ze toen kregen, moesten ze terugbetalen. En als je iets voor niets krijgt, dan moet je dat waarderen. En niet zoals die gasten die niet willen leren, die verpesten het voor gigantisch veel mensen.'

Ook met mensen uit 'veilige landen' heeft hij naar eigen zeggen weinig op. 'Ik zeg vaak – als ze komen bedelen – in het Nederlands: 'Wat wil je van me weten? Wat wil je van me hebben? En dan staan ze een beetje te stuntelen. Ik zeg: 'Waarom ga jij niet lekker naar je vaderland, de boel opbouwen? Want in Roemenië gaan wij op vakantie, er moet toch iets zijn dat de moeite waard is?''

Opvallend daarbij is dat Politieke Zoekers zichzelf als uitverkorene zien om de eigen groep verder te helpen, wat eveneens bijdraagt aan een gevoel van

superioriteit. Zo zegt Warner (41-65, freelance): 'Nieuwsgierigheid zit in mij. Maar dat doen waarvan je vindt dat het gedaan moet worden, het goede, dat zit in mij. En ik kan niet tegen onrecht. Daar word ik weleens te heftig door. Maar ja, ik vind gewoon, ik zie het als mijn taak. Dit moet ik nu doen.'

Ook Sander (41-65 freelance) ziet zijn activisme als een noodzaak: 'We hebben veel te verliezen, want wij hebben alles. We hebben een goed leven, we hebben geen schulden, we hebben mooie vakanties en kunnen zo vaak op vakantie gaan als we willen. (...) Dus we hebben heel veel te verliezen.' Daarbij gelooft hij absoluut dat hij de waarheid in pacht heeft. 'Ik moet nog dagelijks uitleggen waarom ik rechts ben. Dat vind ik belachelijk. Mensen verwijderden me van Facebook. En, dat vind ik leuk om te zien, een jaar later kwamen ze weer om de hoek. En dan zeggen ze: 'Ja, je hebt toch gelijk.''

Politieke Zoekers ervaren voorafgaand aan hun toetreding tot radicaal- en extreemrechts op het gebied van identiteitsbeleving een sterke positieve identificatie met een nationalistische identiteit. Ze zijn trots op Nederland en het Nederlandse volk en vinden dat beide moeten worden beschermd ten aanzien van de 'out-group' (doorgaans mensen met een migratieachtergrond) die zij als vijand beschouwen. De 'out-group' moet zich volgens Politieke Zoekers aanpassen aan Nederland en dankbaar zijn dat ze hier te gast mogen zijn. Net als Spanningzoekers hebben Politieke Zoekers een gevoel van superioriteit, maar bij Politieke Zoekers gaat het – naast hun nationalistische borst – erom dat zij vinden dat ze de waarheid in pacht hebben.

7.4 POLITIEKE ZOEKERS: MORELE STEUN

Waar Politieke Zoekers aanvankelijk nog de door hen gesignaleerde problemen via de politieke weg proberen op te lossen, raken zij teleurgesteld in de mogelijkheden die ze hier hebben. Ook bij hen ontstaat er een cognitieve opening waarbinnen toetreding tot radicaal- en extreemrechts wordt overwogen. Opvallend is dat alle vier Politieke Zoekers zelf contact hebben gelegd met de radicaal- en extreemrechtse beweging. Andreas (25-40, Identitair Verzet) doneerde aan het boetefonds van Identitair Verzet nadat het een moskee bezette die hij zelf had geprobeerd tegen te houden. En ook de andere drie namen zelf de eerste stap. Thijs (25-40, freelance) trad toe tot Voorpost, Warner (41-65, freelancen) ging kijken bij een lezing van Erkenbrand en Sander (41-65, freelance) bezocht een demonstratie van DTG.

Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd, in combinatie met de nationalistische trots, de negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' en het gevoel van superioriteit, geeft Politieke Zoekers een gevoel van urgentie dat ze *iets* moeten doen – desnoods buiten de politiek om. Of zoals Sander (41-65, freelance) het verwoordt: 'Ergens anders vind je het niet, dan is het te soft. (...) Dit zijn groeperingen die het liefst meteen actie zien. En dan toch een geluid laten horen, met mensen die niet allemaal op één lijn zitten.' Kortom, Politieke Zoekers wenden zich tot radicaal- en extreemrechts omdat dit formaties zijn die voor hun gevoel iets doen.

Voorafgaand aan hun toetreding is bij Politieke Zoekers één attitude zichtbaar: morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts.

Morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts

Wat opvalt bij Politieke Zoekers is dat zij aanvankelijk de mensen die ze ontmoeten niet als radicaal- en extreemrechts zien. Zo vertelt Sander (41-65, freelance) hoe hij een keer met iemand meeging naar een demonstratie van DTG. 'Je merkt dat als je op de vierkante meter met die mensen (demonstranten, NS) spreekt, dat er heel veel frustratie is en dat er een verkeerd beeld wordt geschetst. Het zijn geen mensen die met de hand de Hitlergroet brengen, het zijn gewoon hardwerkende mensen. Gewoon het volk. Die in één keer in de achtertuin een azc zien komen, zonder dat daar proper overleg over is.'

Warner (41-65, freelance) volgde aanvankelijk alles via internet ('ik wist eerst niet eens wat Breitbart was'). Later ging hij ook de deur uit. Hij ging onder andere naar een demonstratie tegen een asielzoekerscentrum in zijn woonplaats. 'En daar liep iemand van de NVU, geloof ik. Dat is: 'oooeeeh, de NVU!' En die man was vriendelijk, aardig, er straalde niets gevaarlijks vanuit. Toen zat ik al in die trend van: het klopt toch allemaal niet. Oké, dacht ik toen, dat zal misschien ook wel genuanceerder liggen dan wat ik erover geacht word te geloven.'

Warner ging uiteindelijk niet naar de NVU, maar zegt er wel voor open te staan. 'Ik ben gewoon nieuwsgierig geworden naar alles wat als extreemrechts wordt weggezet: is dat nou wel zo? Tot nu toe ben ik alleen maar dingen tegengekomen waarvan ik denk: dat valt ontzettend mee.'

Vóór hun toetreding is bij Politieke Zoekers een duidelijke morele steun zichtbaar voor radicaal- en extreemrechtse formaties – waarbij moet worden opgemerkt dat ze die dus niet als radicaal- en extreemrechts beschouwen.

Maar er is wel een overlap in gedachtegoed, en ze willen de formaties verder helpen. Zo ziet Sander (41-65, freelance) zichzelf als dé man die radicaal- en extreemrechts verder kan helpen: 'Die verdienen het gewoon!'

Ambivalente attitude ten aanzien van racisme

Hoewel Politieke Zoekers zich bij toetreding omringen met mensen die racisme propageren en geweld gebruiken of op zijn minst goedkeuren, hebben ze bij toetreding geen positieve attitude ten aanzien van racisme.

Andreas (25-40, Identitair Verzet) benadrukt dat zelfs tijdens het interview: 'Er zijn ook jongens binnen die groepen die inderdaad een hele sterke haat tegen donkere mensen voelen. Dat vind ik nergens op slaan. Waarom zou je iemand haten die een andere huidskleur heeft? Ik ken zat jongens die donker zijn, die hartstikke toffe gozers zijn waar ik gewoon leuk mee omga. Dat zijn voor mij gewoon mensen. Ik zie ze niet als minderwaardig. Wat voor mij belangrijk is, is het gedrag wat iemand vertoont. Daar heb ik een probleem mee, als iemand niet normaal doet. Maar huidskleur maakt voor mij niet uit. Maar er zijn jongens in de groepen die daar wel heel stelling in zijn. Maar dan zeg ik ook: 'Waar slaat dat op?''

De houding van Politieke Zoekers is daarin ambivalent, want ze wijzen het ook niet af en treden toe tot een netwerk waarin anderen radicaler zijn dan zij zelf. Maar dat vinden ze geen probleem. Zo vertelt Andreas (25-40, Identitair Verzet) dat hij het niet erg vindt wanneer er bij een demonstratie ook uitgesproken nationaalsocialisten zijn. 'Ik sta daar niet voor de jongens daar. Ik sta daar voor het doel van de demonstratie, daar sta ik achter.'

Ook Warner (41-65, freelance) zegt het niet erg te vinden dat hij bijvoorbeeld bij Erkenbrand mensen tegenkomt die extremer zijn dan hij. 'Nee, want als dat zo zou zijn, dan had ik een rotleven moeten hebben. Ik kom alleen maar mensen tegen die het niet met me eens zijn. En of dat naar links of naar rechts is, daar maak ik geen verschil tussen.'

En soms sluiten geïnterviewden hun ogen ervoor. Sander (41-65, freelance) zegt over een van de formaties waarbij hij betrokken is: 'Wat mensen voor ideologie hebben, wordt niet geuit binnen die groep. Niet meer. Moet iemand zelf weten of iemand een hakenkruis mooi vindt, of wat dan ook. Ik vind die geschiedenis ook prachtig. Maar dat zegt niet dat ik erachter sta.' Dat hij bij die formatie met nationaalsocialisten samenwerkt, vindt Sander ten tijde van het eerste interview geen probleem. 'Moet je luisteren, ik vind het wel

interessant, maar het boeit me verder niet. Ik doe er ook geen afstand van. (...). Ik weet ook niet wat [naam] allemaal leuk en aardig vindt. Maar zijn interesse ligt net als die van mij bij de Tweede Wereldoorlog.'

Een maand na het eerste interview belt Sander op. Hij is weg bij de formatie en komt op zijn woorden terug. 'Er is toch iets niet goed. Ik heb ze vaak verdedigd, maar ik weet eigenlijk niet waarom.'

Voorafgaand aan hun toetreding is er bij Politieke Zoekers een morele steun zichtbaar ten aanzien van de radicaal- en extreemrechtse beweging. Ze hebben het idee dat er sprake is van een win-winsituatie: zij kunnen radicaal- en extreemrechts helpen met het beter verwoorden van de boodschap, zodat ze een breed publiek kunnen trekken, andersom kan de bredere beweging of een individuele formatie hen ondersteunen bij het aankaarten van bepaalde problemen.

De houding ten aanzien van racisme is ambivalent. Enerzijds wijzen Politieke Zoekers racisme nadrukkelijk af, anderzijds omringen zij zich door toetreding wel met mensen die uitgesproken racistisch zijn. Over geweld zijn Politieke Zoekers heel duidelijk: het gebruik ervan wijzen ze af en ze willen ook niet dat anderen geweld gebruiken – iets wat hen later in botsing brengt (zie paragraaf 7.6).

7.5 POLITIEKE ZOEKERS: MOTIEVEN VAN TOETREDING

Het proces van toetreding van Politieke Zoekers is in de eerste vier deelparagrafen in kaart gebracht. Daarnaast zijn er, net als bij Spanningzoekers, motieven waar te nemen die hebben meegespeeld. In deze paragraaf zal worden geschetst welke motieven het hier betreft.

Politieke Zoekers handelen naar eigen zeggen uit liefde voor Nederland. Ze zijn vaak in maatschappelijk opzicht succesvol en voelen een nationalistische trots en betrokkenheid, van waaruit ze problemen willen aankaarten en politieke veranderingen willen bewerkstelligen. Ze maken zich onder meer druk over onderwijs, (ouderen)zorg, migratie, 'islamisering', criminaliteit en verruwde omgangsvormen. Geïnterviewden hadden zich al geroerd bij een politieke partij, maar kregen in de politiek weinig voor elkaar.

Nadat zij teleurgesteld zijn geraakt in politieke mogelijkheden, hopen ze bij radicaal- en extreemrechtse formaties een groter podium te vinden. Voorafgaand aan hun toetreding hebben Politieke Zoekers een sterk instrumenteel

motief: ze willen iets doen voor de maatschappij en zien een formatie of de bredere radicaal- en extreemrechtse beweging als instrument waarbij ze elkaar wederzijds kunnen helpen om bredere steun te genereren voor hun standpunten en de eigen boodschap beter voor het voetlicht te brengen.

Ook hebben ze een sterk identiteitsmotief omdat ze naar eigen zeggen moeten opkomen voor de groep die zij menen te vertegenwoordigen. Zoekers denken dat een heel groot deel van Nederland het wel met hen eens zal zijn als ze hun denkbeelden en standpunten (en die van de formatie) maar op de juiste manier uitleggen.

Tot slot is er voorafgaand aan toetreding ook een ideologisch motief. Politieke Zoekers zijn zeer vaderlandslievend en nationalistisch ingesteld. Hoewel ze zich niet altijd realiseren dat hun visie soms best ver afstaat van die van anderen bij de formatie of beweging waarbij ze zich aansluiten, zoeken ze wel aansluiting om deze uit te dragen. Vaak hebben ze hun visie nog niet helder uitgewerkt, maar hopen ze dat hun geluid zal aanslaan bij anderen – of dit nu binnen de formatie, de groep of de rest van de bevolking is.

7.6 POLITIEKE ZOEKERS: ACTIEF BLIJVEN

In de vorige paragrafen is aan bod gekomen hoe activisten toetreden. In deze paragraaf wordt behandeld hoe het hun na toetreding vergaat. Ook Politieke Zoekers krijgen binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging te maken met twijfel, niet in de laatste plaats omdat zij zich gaan omringen met mensen die gewelddadiger zijn dan zij en niet de beleefde omgangsregels hanteren die zij zelf graag willen.

Of zoals Sander (41-65, freelance) het zegt: ‘Ik ben weleens ergens vertrokken omdat ik het gescheld met kanker zat was. Het was kanker-dit, kanker-dat, daar heb ik moeite mee.’ Dat is ook de ervaring van Warner (41-65, freelance), die bijvoorbeeld over de appgroep van Erkenbrand zegt: ‘Bij dingen die ik op de chats zie, denk ik weleens: jongens... Ik vind het persoonlijk niet erg, want het maakt mij helemaal niets uit. Een grap is pas een grap als-ie een beetje grof is en ten koste van iemand. Bijtende humor. Prima. (...) Maar... Er komt wel een beeld in me op. En daar denk ik weleens van: doe dat nou niet.’ Gevraagd naar de inhoud van de grappen vertelt Warner dat het om grappen over de Tweede Wereldoorlog gaat.

Dolend langs formaties

Na toetreding blijken Politieke Zoekers weinig honkvast, omdat ze binnen formaties weinig houvast vinden. Thijs (25-40, freelance) raakte naar eigen zeggen betrokken bij Voorpost nadat de politieke jongerenorganisaties waarbij hij actief was kort na elkaar ter ziele gingen. Om toch iets te kunnen doen, stapte hij met een groep over naar Voorpost. 'Het waren niet zware ideologische keuzes. Het was meer activisme, dingen doen met het etiket nationalisme.' Binnen Voorpost konden hij en anderen soms behoorlijk van mening verschillen. Dat leidde in de praktijk vooral tot onenigheid, en constructief was het zelden. 'Achteraf ben ik van mening dat een organisatie gewoon een idee moet hebben en dat idee uitdraagt. Verschillende meningen en richtingen werkt niet.'

Thijs plaatst dit overigens wel in een bredere ontwikkeling. 'Het probleem in Nederland is dat organisaties over het algemeen – en dat is veel breder dan alleen in de rechtse hoek – te weinig ideologische grond hebben, of een ontologisch fundament. (...) Veel organisaties van nu, ook een politieke partij, zijn een A4'tje in plaats van een grondig manifest. Als je geen ankers hebt waarbinnen je je beweegt, heb je veel denkruimte.'

Soms leidt die dolende zoektocht ertoe dat een Politieke Zoeker in situaties verzeild raakt waar hij liever niet in zit. Andreas (25-40, Identitair Verzet) beperkt zich niet uitsluitend tot één formatie, al vormt zijn betrokkenheid bij Identitair Verzet wel het hoofddeel van zijn activisme. Maar hij nam in 2015 ook deel aan de eerste demonstratie van Pegida in Utrecht, en hij demonstreerde in 2017 tegen het verlof van de moordenaar van Rowena Rikkers. Dan demonstreert hij samen met onder andere neonazi's die extremer zijn dan hijzelf. Vindt hij dat geen probleem? 'Ik sta daar niet voor de jongens daar. Ik sta daar voor het doel van de demonstratie, daar sta ik achter. Maar ik heb weleens een lokale actie meegemaakt en dat er spandoeken werden getrokken met 'Vol = Vol'. Toen heb ik gezegd: 'Jongens, ik sta hier niet achter. Dit vind ik te ver gaan, hier doe ik niet aan mee.''

Ideologie

Politieke Zoekers dromen van het Nederland uit de jaren vijftig, waarin een monocultuur heerst. Ze verlangen naar een land waarin mensen respectvol met elkaar omgaan, waar een bepaalde beleefdheid heerst, waar nauwelijks mensen met een migratieachtergrond wonen, en waarin de staat goed voor zijn burgers

zorgt – van de wieg tot het graf. Migranten zijn op zich welkom, mits beperkt en zolang ze de taal maar leren, hard werken en 'zich aanpassen' – wat in de praktijk neerkomt op assimileren. En ze moeten op eigen kracht hun plek vinden in de samenleving. Sander (41-65, freelance) wil dat nieuwkomers in ieder geval Zwarte Piet accepteren en hun geloof uit de publieke ruimte houden. 'Waarom een moskee bouwen en een toren van tachtig meter hoog, en dat er dan 'Allahu Akbar' bij het ochtendgebed wordt geroepen? Waar is dat nou voor nodig?'

Politieke Zoekers hebben twee vijanden: de overheid die de zorg en het onderwijs afbreekt (al dan niet door middel van marktwerking of tussengevoegde managementlagen) en migratie. Volgens hen heeft migratie vooral geleid tot hogere criminaliteitscijfers, en nemen nieuwkomers de islam als religie mee – die volgens de geïnterviewden steeds verder oprukt in de publieke ruimte. Daarbij gaat het bijvoorbeeld zowel om vrouwen met hoofddoeken in het straatbeeld als halal-maaltijden in kantines. Nieuwkomers zorgen er volgens Politieke Zoekers voor dat de 'eigen' cultuur in de verdrukking komt.

Andreas (25-40, Identitair Verzet) noemt als grootste problemen van Nederland: het gebrek aan respect (en dan met name aan de kant van mensen met een migratieachtergrond), de teloorgang van het onderwijs en de zorg, én de manier waarop de Nederlandse overheid met statushouders omgaat ('het is wel lekker teren voor ze'). Maar hij is actief bij Identitair Verzet, en dat heeft een vrij duidelijke lijn: geen extra moskeeën, tegen 'islamisering', grenzen dicht, opvang in de eigen regio, een stop op migratie. Allemaal punten die Andreas aanvankelijk niet noemt wanneer hem wordt gevraagd naar waar het in Nederland volgens hem fout gaat. 'Die punten van Identitair Verzet steun ik zeker wel. In het geval van de moskee heb ik hun actie echt gesteund, want ik maak me serieus zorgen om de haat die tegen het Westen wordt gepredikt.'

Binnen de wet

Als gezegd, Politieke Zoekers zijn in maatschappelijk opzicht succesvol en willen dat ook graag blijven. Het is voor Andreas (25-40, Identitair Verzet) dan ook een bewuste keuze om niet mee te doen aan de hardere acties, zoals een moskeebezetting. 'Ik kan zo mijn Verklaring Omtrent Gedrag krijgen en dat wil ik graag zo houden.' Dat Andreas wel voor radicaal- en extreemrechts actief is, komt omdat hij een aangepaste rol achter de schermen kreeg aangeboden. 'Ik ben niet iemand die met acties meedoet, ik klim niet op een gebouw. Ik wil best een keer meelopen en wat stickertjes plakken her en der. Wat ik ook doe is een

postertje in elkaar knutselen of een website bouwen. En af en toe rijd ik mensen ergens heen voor een actie. Ik wil binnen de randen van de wet blijven, en het liefst nog iets ervoor, als het kan.'

Thijs (25-40, freelance) hield zich bij Voorpost bezig met lezingen organiseren, schrijven en op een zeker moment ook zelf lezingen geven. En ook al is hij bij Voorpost vertrokken, hij volgt nog alles op de voet, doet soms verslag van demonstraties en bezoekt lezingen en borrels. Sander (41-65, freelance) ziet zichzelf als dé man die radicaal- en extreemrechtse formaties kan helpen ('Die verdienen het gewoon'). Gedurende het onderzoek is hij in de periode 2015-2018 actief bij vier bestaande formaties, richt hij er twee op, is hij bij een demonstratie van een gelegenheidsformatie, gaat hij naar de IJzerwake, en ondersteunt hij kleine acties. Zo vertelt hij in 2016 mee te gaan met een stickeractie van twee activisten, waarbij er lokaal stickers werden uitgedeeld tegen een leraar die zich had uitgesproken tegen de PVV. Politieke Zoekers vervullen dus uiteenlopende activiteiten, maar treden zelf niet zo snel op de voorgrond en gebruiken ook geen geweld.

Wetten handhaven

Gevraagd naar hoe Politieke Zoekers de door hen gewenste monocultuur zouden willen bereiken, zijn de antwoorden opvallend eenduidig: grenzen dicht (al noemt de een de Europese buitengrens en een ander de Nederlandse landsgrens), geen nieuwe mensen meer binnenlaten, geen moskeeën meer bijbouwen, salafistische moskeeën sluiten, verbetering van het onderwijs en de zorg, en goed zorgen voor ouderen en mensen die het minder breed hebben.

Sander (41-65, freelance): 'Ik zou een soort Trump in het kwadraat zijn. Grenzen dicht. Kolenmijnen weer open. Nou ja, dat is een beetje overdreven, maar ik zou wel weer terug willen naar de basis.' En wat is die basis? 'Verzorgingsstaat, hè? De mensen die hier zijn, daar moet je allemaal goed voor zijn. Ook mensen die hier net met de hakken over de sloot binnenkomen. Er hoeft geen uitzettingsbeleid te komen, als ik maar de garantie heb dat we de boel redelijk compact kunnen houden.'

Waar Spanningzoekers openlijk speculeren over het terugsturen of wegsturen van mensen met een migratieachtergrond, doen Politieke Zoekers dat niet. Ook hoeft er wat hen betreft geen revolutie te komen en ook de Grondwet kan vooralsnog nog hetzelfde blijven. Wel moet er veel strenger worden gehandhaafd en gestraft. Andreas (25-40, Identitair Verzet): 'Ik zou beginnen

met het handhaven van de bestaande regelgeving. Ik denk dat er genoeg wetten zijn die ons best wel goed kunnen beschermen en die dingen al geregeld hebben. Als je daarmee begint, denk ik dat je al een heel eind op weg bent. En dan hoef je niet eens allerlei wetswijzigingen door te voeren. Gewoon: dat wat er is, eerst eens hanteren. En dan pas kijken wat je wil veranderen.'

Politieke Zoekers zien vooral de oplossing in het aanspreken van politici en het voeren van een maatschappelijke discussie. Ze vinden dat die weliswaar respectvol, maar hard moet worden gevoerd. Andreas: 'Mensen zijn niks meer gewend. Ze zijn als peuters die hun zin niet krijgen, gelijk janken.' Warner (41-65, freelance) vindt dat wat het debat betreft er geen taboes meer moeten zijn. 'Geen verboden meer op woorden en op boeken. Ik wil gewoon kunnen spreken over 'negers', ik wil kunnen zeggen dat de Koran een haatboek is, ik wil *Mein Kampf* kunnen lezen. Niet omdat ik het een goed boek vind. Maar omdat ik vind dat het belachelijk is dat er een verbod is. Het meest fascinerende verbod vind ik het manuscript van Anders Breivik. Het is vreselijk wat die man gedaan heeft. Maar waarom mag je zijn manuscript niet lezen?'[461]

Hoewel de geïnterviewden niet negatief tegenover de parlementaire democratie staan, hebben ze geen vertrouwen meer in politieke oplossingen. Thijs (25-40, freelance) geeft aan wel vertrouwen in de politiek te hebben, maar niet in partijpolitiek. 'Ik denk dat er bij verkiezingen wel dingen veranderd kunnen worden, maar de speelruimte waarmee ze kunnen manoeuvreren is heel klein. Dus... Om maar een voorbeeld te noemen: de populistische golf kan meer teweegbrengen dan een verkiezingsoverwinning, dat denk ik wel. Maar ik weet het niet zeker.'

Boodschap verkondigen aan het brede publiek

Politieke Zoekers menen dat radicaal- en extreemrechts in het verdomhoekje zit omdat de boodschap niet goed wordt uitgelegd. Ze willen helpen die boodschap beter uit te dragen, zodat op die manier een breder publiek kan worden aangesproken, en zien daarin voor zichzelf een unieke rol weggelegd, zij het op de achtergrond.

Ze zien zichzelf als mensen die onder woorden durven te brengen wat een groot deel van de bevolking vindt. Warner (41-65, Erkenbrand): 'Wat ik merk, is dat als je met mensen spreekt op inhoud – zonder labeltjes – dat de meest

461 Voor zover bekend is het manuscript van Breivik overigens gewoon toegankelijk

gewone mensen in de straat en in de supermarkt eigenlijk die kant (radicaal- en extreemrechtse kant, NS) op neigen. Ik heb dat gemerkt. (...) Als je met mensen in gesprek gaat, zijn ze het met je eens.'

Na toetreding zijn Politieke Zoekers erg bezig met het imago dat zij zelf hebben, en de reputatie van de formatie waarbij ze zich hebben aangesloten. Sander (41-65, freelance) belde een paar keer naar de Anne Frank Stichting om opheldering te vragen over hun publicaties. 'En ook met verschillende redacteuren van kranten, zoals *Tubantia*. En laatst nog met SBS, die zeiden dat er fascisten stonden naast de route in Maassluis (de NVU-demonstratie bij de landelijke Sinterklaasintocht in 2016, NS). 'Racisten en fascisten', daar kwam het op neer. Toen heb ik een brief geschreven en kreeg een reactie: 'Wij plaatsen de mensen die daar staan naar wat de Anne Frank Stichting schrijft.''

Maar niet iedereen gaat de strijd met de beeldvorming aan. Andreas (25-40, Identitair Verzet) kan er niet mee zitten dat Identitair Verzet in de media als 'extreemrechts' wordt bestempeld, al leest hij wel alles. 'Dat zijn de media. Laat maar gaan. Als jij iets roept waar de politiek het niet mee eens is, dan ben je al snel extreemrechts. Links-rechts is niet meer van deze tijd. In het Engels zeg ik altijd: 'It's not about right and left, it's about right and wrong.''

Geen van de geïnterviewde Politieke Zoekers is in de periode 2015-2018 met zijn of haar activisme gestopt. Thijs (25-40, freelance) geeft aan dat hij wel in een eerdere periode afwezig is geweest. 'Ik heb me weleens een tijd met andere dingen beziggehouden. In andere dingen kan je natuurlijk ook interesse krijgen. Soms moet je meer tijd in een relatie of werk steken.' Naar eigen zeggen is hij weer actief geworden vanwege de actualiteit: 'Dit loopt op de achtergrond bij mij, als een soort ondertiteling.'

Andreas (25-40, Identitair Verzet) denkt in de toekomst dat er wel een moment kan komen dat hij gaat stoppen. 'Ik kan me voorstellen dat als je een gezinnetje hebt, dat andere factoren wel gaan spelen.' Al merkt hij daarbij op dat er ook activisten zijn die hun gezin meenemen, of oppas regelen.

7.7 POLITIEKE ZOEKERS: MOTIEVEN OM ACTIEF TE BLIJVEN

In de vorige paragraaf is aandacht besteed aan hoe Politieke Zoekers hun activisme ervaren. Ze hebben zich tot radicaal- en extreemrechts gewend omdat zij het als instrument zien om problemen aan te kaarten die zij op andere manieren niet onder de aandacht hebben kunnen brengen. Ze gaan zich vol

enthousiasme inzetten, maar voeren vooral coördinerende en ondersteunende taken uit. Ze zijn niet zozeer op zoek naar aanzien of het verhogen van hun persoonlijke status en evenmin zijn ze uit op het sluiten van vriendschappen binnen de beweging, al gebeurt dat op individueel niveau wel.

Ook na toetreding hebben Politieke Zoekers een instrumenteel motief. Ze maken zich druk over onderwijs, (ouderen)zorg, migratie, 'islamisering', criminaliteit en verruwde omgangsvormen. Politieke Zoekers dromen van het Nederland uit de jaren vijftig waarin er een bepaalde beleefdheid, ordentelijkheid en een monocultuur heerst. Dat ideaal moet terugkeren, of er moet op zijn minst worden behouden wat er nog van over is.

Hoewel de geïnterviewden zich niet sterk identificeren met anderen binnen de formatie of bredere beweging, koesteren ze wel een diepe vaderlandsliefde en zien zij zichzelf als de redders van het Nederlandse volk en de cultuur die moet worden beschermd en gevrijwaard van vreemde invloeden. Hieruit blijkt een identiteitsmotief. Vaak hebben ze hun visie nog niet helder uitgewerkt, maar hopen ze dat hun geluid zal aanslaan bij anderen – of dit nu binnen de formatie, de groep of de rest van de bevolking is.

Tot slot hebben Politieke Zoekers een ideologisch motief, omdat zij nog altijd gedreven worden door een diepe vaderlandsliefde, wat zich uit in nationalisme. Hoewel ze zich niet altijd realiseren dat hun visie soms best ver afstaat van die van anderen bij de formatie of beweging waarbij ze zich aansluiten, hebben ze wel aansluiting gezocht om dit verder uit te kunnen dragen.

7.8 POLITIEKE ZOEKERS: KOSTEN EN BATEN

In deze paragraaf zal aandacht worden besteed aan wat het activisme Politieke Zoekers oplevert en wat het hun kost. In de vorige paragrafen is gebleken dat hoewel geïnterviewden radicaal- en extreemrechts als instrument zien om de door hen gesignaleerde problemen aan te kaarten, zij ook hun bedenkingen hebben bij de beweging. Wat maakt het dat ze toch doorgaan met het activisme?

Materiële kosten

Allereerst zijn er de materiële kosten, zoals tijd en geld. Sander (41-65, freelance) steekt veel geld in het maken van spandoeken en stickers. Opvallend genoeg wordt hij ook financieel gesteund door zijn oude fractievoorzitter, met wie hij

in de gemeenteraad zat. Overigens ziet geen van de Politieke Zoekers het geld en de tijd die ze eraan spenderen als een nadeel. Andreas (25-40, Identitair Verzet): 'Wat is het voor mij? Het is een keer een postertje maken, een stickertje ontwerpen, een stickertje plakken, af en toe mensen ergens heen rijden...'

Sociale kosten

Wel ervaren Politieke Zoekers sociale kosten. Geen van hen verkeert in een sociaal isolement, maar ze hebben wel vervelende situaties meegemaakt. Thijs (25-40, freelance): 'Er zijn wel meerdere dingen. Van de buurvrouw of buurman die je niet meer aankijkt, tot in de familie en op het werk.' Hij probeerde afkeurende mensen om hem heen niet te overtuigen van zijn gelijk. Volgens hem is niet iedere gelegenheid geschikt om het over politiek te hebben. 'Als iemand het op een verjaardag over het weer wil hebben, dan praat je over het weer. Of je gaat niet meer naar die verjaardag toe.' Maar Thijs zegt er ook vrede mee te hebben. 'Je maakt een keuze. De een heeft twee sporten, voetbal en tennis: je kiest voor tennis en dan zie je je voetbalvrienden niet meer. Je maakt keuzes, en dan ontmoet je leuke mensen in een andere richting, hoop je.'

Sander (41-65, freelance) zegt vaak achteraf gelijk te krijgen. 'Ik moet nog dagelijks uitleggen waarom ik rechts ben. Dat vind ik belachelijk. Mensen verwijderden me van Facebook. En, dat vind ik leuk om te zien, een jaar later kwamen ze weer om de hoek. En dan zeggen ze: 'Ja, je hebt toch gelijk.''

Hoewel ze soms wat hinder op het werk ondervinden, zien zij dit niet als reden om dan maar met hun activisme te stoppen. Alle werkgevers van Politieke Zoekers zijn op de hoogte van het activisme. Warner (41-65, freelance) raakte wel rondom het interview zijn baan kwijt, al is niet onomstotelijk bewezen dat dit een gevolg was van zijn activisme. Hij tekende 'in goed overleg' een vaststellingsovereenkomst, maar is niet zeker of dat voorstel om uit dienst te gaan een gevolg van zijn activisme was, of dat er sprake was van een arbeidsconflict. Liever kijkt hij vooruit. 'Ik ga stoppen met mijn werk, dat is zeker. En ik neig dan wel naar journalistiek. Sorry, ik word concurrent misschien, hahaha.[462] Of toch actief gaan worden bij een van de nieuwe politieke groeperingen. Maar op dit moment ben ik een beetje in verwarring, het gaat me iets te rap met nieuwe clubs.'

462 Warner doelt erop dat de onderzoeker ook journalist is. Wanneer hij zegt dat het hem te rap gaat met nieuwe clubs, noemt hij de deelname van Forum voor Democratie, GeenPeil en Voor Nederland (VNL) aan de Tweede Kamerverkiezingen van 2017.

Identiteitskosten

Ook hebben Politieke Zoekers te maken met identiteitskosten. Niet alleen ervaren zij morele afkeuring van hun omgeving, ze zeggen ook bedreigingen via sociale media te ontvangen. Warner (41-65, freelance) krijgt naar eigen zeggen bedreigingen via Twitter. 'Maar het zij zo. Het is toch wel een zorgenpuntje van mij. Ik had eerst een anonieme Twitter-account en dat was niet voor niks. Ik sluit nu niet uit dat ik nog eens politiek actiever ga zijn en dan kan je niet anoniem zijn. Dan moet je jezelf zijn.' Sander (41-65, freelance) merkt ook verschillende malen op dat hij is bedreigd. Maar dat geldt niet voor iedereen.

Andreas (25-40, Identitair Verzet) zegt er minder last van te hebben. 'Ik heb mezelf wel een beetje naar de achtergrond kunnen halen door wat dingen (profielen op sociale media, NS) dicht te gooien her en der. En ik heb het voordeel dat ik een volwaardige naamgenoot heb, die wat bekender is.' En die dus ook hoger dan Andreas naar boven komt in de zoekresultaten op Google.

Materiële baten

Dat geïnterviewden ondanks de negatieve gevolgen toch doorgaan met hun activisme, komt door de baten. In principe zijn er geen materiële baten die ze eraan ontlenen: niemand wordt er financieel beter van en niemand houdt er een (politieke) carrière aan over.

Sociale baten

Wel zijn er sociale baten. Als gezegd, Politieke Zoekers wenden zich niet tot radicaal- en extreemrechts om vriendschappen te sluiten. Maar dat betekent niet dat dit niet op individueel niveau gebeurt. Drie van de vier Politieke Zoekers hebben vriendschappen gesloten binnen de beweging – allen vinden ze dat ze door hun activisme 'interessante mensen' hebben leren kennen. Dat kan variëren van een boeiende spreker bij een lezing tot een medeactivist met wie ze het goed kunnen vinden (maar met wie ze niet privé omgaan).

Sander (41-65, freelance) trekt nauw op met een andere freelance-activist uit dit onderzoek. Over hem zegt hij: 'Die probeer ik een beetje *guidance* te geven, een beetje te helpen ook. Dus af en toe bij me eten, komt hij met zijn vriendin. Hij ziet me een beetje als een tweede vader. (...) Ik vind het een schat van een

jongen. Af en toe komt hij weer met een bos bloemen.' Overigens houdt de vriendschap geen stand: in 2018 raken de twee gebrouilleerd (zie paragraaf 7.9).

Identiteitsbaten

Politieke Zoekers denken dat ze met hun activisme wel degelijk iets bereiken en hebben een goed gevoel over hun activisme. Andreas (25-40, Identitair Verzet): 'Ik heb voor mijn gevoel wel het idee dat je indirect iets kan betekenen. Want als je helemaal niks doet, dan blijft het ook maar doorsudderen. En er is wel een tegengeluid nodig.'

Thijs (25-40, freelance) ziet het ook als een invulling van zijn vrije tijd. 'Ik vind het iets natuurlijks bijna, dat je altijd blijft nadenken. Of misschien is het wel een hobby, zonder dat ik het doorheb.'

Voor Sander (41-65, freelance) speelt ook een stuk erkenning mee. 'We krijgen vaak complimenten van mensen. De marktkoopman van de vis, die zegt: 'Jullie zijn de enigen die jullie nek uitsteken.'' Hij ziet zijn activisme als een noodzaak: 'We hebben veel te verliezen, want wij hebben alles. We hebben een goed leven, we hebben geen schulden, we hebben mooie vakanties en kunnen zo vaak op vakantie gaan als we willen. (...) Dus we hebben heel veel te verliezen.' Maar hij zou het naar eigen zeggen zo opgeven wanneer het nodig zou zijn. 'Als niemand nog iets doet, als niemand iets had gedaan in de Tweede Wereldoorlog, waar waren we dan geweest?'

Dat geldt ook voor Warner (41-65, freelance): 'Ik zie het als mijn taak. Dit moet ik nu doen. Ook omdat ik kinderen heb. In wat voor maatschappij schop ik die nu in? Ook omdat ik tegen mijn dochter zeg: 'Neem nou dat flesje traangas mee. Doe dat nu wel. Ik weet dat het illegaal is, maar ik vind het niet fijn dat je in het donker terugfietst.' En het wordt tijd dat, voor zover dat nog kan, dat we daar wat aan doen.'

Verder zeggen drie van de vijf geïnterviewde Politieke Zoekers dat ze inhoudelijk wijzer worden van hun activisme, omdat ze veel lezen, discussies voeren en nieuwe inzichten krijgen.

7.9 POLITIEKE ZOEKERS: OVERIGE OBSERVATIES

In deze paragraaf worden de overige observaties behandeld die naar voren zijn gekomen in het onderzoek. Het valt op dat Politieke Zoekers veel het nieuws en discussies volgen via internet, en daar ook een uitgesproken mening over

hebben. Ze reflecteren in de interviews op het medialandschap, bijvoorbeeld hoe de websites GeenStijl en Joop.nl politieke opponenten zijn en via online-stukken op elkaar reageren. Daarnaast valt op dat drie van de vier Politieke Zoekers ten tijde van het interview vrijgezel zijn. De vierde deelt het activisme met zijn partner.

Sander (41-65, freelance) is naast zijn betrokkenheid bij formaties ook lid van Civitas Christiana, een stichting die in 2014 is opgericht en zich uitspreekt tegen het homohuwelijk en schoolbezoeken aan moskeeën, en die strijdt voor het behoud van Zwarte Piet. Hij maakt als Politieke Zoeker een ontwikkeling door. Hoewel sommige geïnterviewden weleens aan een demonstratie deelnemen, is Sander de enige die gedurende het onderzoek ook daadwerkelijk gaat meedoen aan acties. Hij doet in 2018 onder meer mee met een bezetting van Identitair Verzet. In het eerste interview in 2016 zegt hij nog dat hij zichzelf te oud vindt om nog op het dak van de moskee te staan, maar in 2018 is hij van mening veranderd.

Wat ook opvalt is dat hij zijn verhalen nogal kan overdrijven en verdraaien. Zo heeft hij een verleden bij een politieke partij waarbij hij schetst dat hij chauffeur en beveiliger was en zelfs een dienstwapen droeg omdat hij gedetacheerd was bij de Dienst Koninklijke en Diplomatieke Beveiliging. Na het nabellen van dit verhaal blijkt dat Sander hooguit fractiemedewerker was. Zelf wil hij alleen toegeven dat het verhaal van het dienstwapen is verzonnen, maar hij houdt vol wel beveiliger te zijn geweest. Tegen andere mensen binnen radicaal- en extreemrechts zou hij zelfs hebben gezegd dat hij vanuit zijn werkzaamheden bij de politieke partij staatsgeheimen heeft ingezien.

Gedurende het onderzoek raakt Sander ook steeds meer gebrouilleerd met andere mensen binnen radicaal- en extreemrechts, inclusief de activist die hij voorheen als een soort protegé zag. Nadat ze samen in Polen zijn geweest en de andere activist wat illegaal vuurwerk heeft meegenomen, wordt hij in Nederland opgepakt door de politie op basis van een ambtsbericht van de AIVD. Hij vermoedt de hand van Sander hierin, omdat die de enige was die wist dat hij dit vuurwerk had gekocht en er zelfs bij hem op had aangedrongen om meer vuurwerk te kopen. ‘Maar goed dat ik dat niet heb gedaan, anders had ik ineens bekendgestaan als ‘de bommenlegger van rechts.’’ De activist krijgt 132 uur taakstraf.

Geen van de geïnterviewde Politieke Zoekers heeft gedurende het onderzoek het activisme gestaakt.

7.10 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de route van de Politieke Zoekers beschreven. De geïnterviewden zijn in sociaaleconomisch opzicht succesvolle mensen, geëngageerd, en vormen vaak voor anderen een aanspreekpunt. In die hoedanigheid willen ze problemen onder de aandacht brengen, en politiek en bestuur sommeren met een oplossing te komen. Vaak proberen ze dit eerst via lokale en landelijke politieke partijen.

Hun uitgangspositie wordt gekenmerkt door een hang naar autoritarisme, waargenomen onrecht en politieke teleurstelling. Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd, is vervolgens een mogelijke katalysator die ervoor zorgt dat de uitgangspositie wordt omgevormd naar een identiteitsbeleving waarbij de geïnterviewden zichzelf als nationalist gaan zien. Daarbij komt een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' en een gevoel van superioriteit. Hoewel de geïnterviewden geweld afwijzen en ambivalent staan tegenover racisme, hebben zij wel voorafgaand aan hun toetreding een mate van morele steun voor radicaal- en extreemrechts.

Het proces van toetreding is weergegeven in onderstaand conceptueel dynamisch model. Hierbij moet wel het voorbehoud worden gemaakt dat verder onderzoek nodig is.

Model 7.2 Route van de Politieke Zoekers

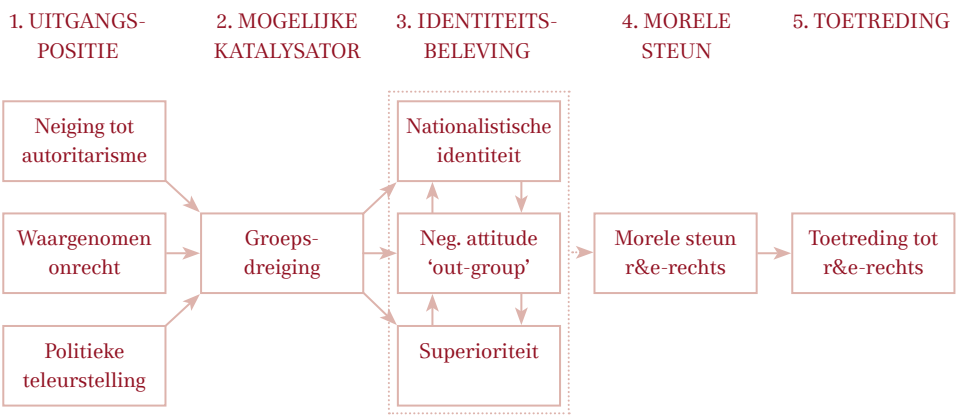

Na toetreding blijkt dat Politieke Zoekers weinig honkvast zijn en zich ook niet altijd thuis voelen bij radicaal- en extreemrechts. Tegelijkertijd ervaren ze wel zingeving door hun deelname: vanuit hun maatschappelijke betrokkenheid en nationale trots zien ze hun activisme als iets dat ze moeten doen. Ze zijn dolend, springen bij waar het kan, maar voelen niet dat ze echt onderdeel van zijn van radicaal- en extreemrechts. Wel vinden ze dat ze, binnen de beperkte ruimte die ze hebben, er toch enigszins in slagen hun boodschap over te brengen en de discussie hun kant op te buigen. Hun motieven zien er dan ook als volgt uit:

Politieke Zoekers verlangen niet naar status of een rol op de voorgrond. Als de boodschap maar goed naar voren komt, zijn ze tevreden met een rol op de achtergrond. Mogelijk speelt hierbij een rol dat Politieke Zoekers van hun activisme niet een (tweede) carrière hebben gemaakt en juist bewust al de politiek hebben verlaten.

Hoewel ze soms hun bedenkingen hebben bij formaties en individuen die ze te extreem vinden, worden Politieke Zoekers gedreven door een diepe liefde voor het vaderland, evenals een liefde voor de cultuur en het volk dat zij zo graag willen beschermen. Die moeten niet alleen tegen vreemde invloeden worden beschermd, maar bijvoorbeeld ook tegen de afbraak van het onderwijs en de zorg. Aangezien dat niet via de reguliere politiek (lokaal of nationaal) is

Model 7.3 Motieven van Politieke Zoekers voor en na toetreding

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
VOOR TOETREDING	Iets willen doen voor de maatschappij	Opkomen voor 'de autochtone Nederlandse bevolking'	Vaderlandsliefde uitdragen
NA TOETREDING	Met behulp van formatie bredere steun genereren voor hun standpunten en ideeën, formaties helpen hun eigen boodschap beter onder woorden te brengen	Opkomen voor 'de autochtone Nederlandse bevolking'	Vaderlandsliefde vertaalt zich naar uitdragen van nationalisme

gelukt of wil lukken, hopen zij dat radicaal- en extreemrechts hen hiermee kan helpen en nemen ze alle nadelen die daaraan kleven op de koop toe.

De route van toetreding van Politieke Zoekers heeft veel overlap met de door Linden beschreven Zoekers, die hun maatschappelijke betrokkenheid ook combineren met een nationalistische trots.[463] Een belangrijk verschil is echter dat de Zoekers in het onderzoek van Linden op zoek waren naar erkenning voor hun ideeën. Zij zagen voor zichzelf een rol op de voorgrond van een radicaal- en extreemrechtse politieke partij weggelegd nadat zij binnen reguliere politieke partijen in botsing waren gekomen. De Politieke Zoekers in dit onderzoek hebben dit niet ervaren en zijn ook niet nadrukkelijk op zoek naar een rol op de voorgrond, op één geïnterviewde na. Wel is het zodat zij vanuit de *social movement theory* bezien daadwerkelijk actief worden omdat ze politieke en maatschappelijke veranderingen willen bewerkstelligen. Ze zoeken naar manieren om te komen tot collectieve actie nadat zij teleurgesteld zijn geraakt over de mogelijkheden die hun eigen politieke participatie hun bood.[464]

Daarnaast is er een overlap te zien wanneer het gaat om de theorie van de autoritaire persoonlijkheid, Right Wing Authoritarianism en Billigs typering van de 'Authoritarian Man'.[465] Hoewel niet iedere Politieke Zoeker de autoritaire vader heeft gehad die Adorno et al. omschrijven, zijn er wel attitudes te zien die wijzen op een neiging naar autoritarisme, waaronder het verlangen naar een geordende samenleving waarin beleefdheid, respect voor gezag en onderdanigheid voor autoriteit hoog in het vaandel staan. Dat zou moeten worden bereikt door strenge handhaving van wetten en het opvolgen van bevelen, waarbij collectieve naleving van traditionele normen en waarden de samenleving zou beschermen tegen invloeden van buitenaf. En net als bij Billigs 'Authoritarian Man' koesteren ook Politieke Zoekers een sterk verlangen naar vroegere tijden, waarin iedereen een duidelijke plek had in een hiërarchische samenleving, waar mensen trots hun levensvervulling vinden in hard werken. Dit beeld vormt voor hen het uitgangspunt bij de vorming van een normatief kader over hoe zij zelf en anderen zouden moeten leven. Hun continue roep om harder optreden door de autoriteiten is overigens een element dat ook terugkomt bij de geïnterviewden in het onderzoek van Van den Bos et al.[466]

463 Linden (2009)

464 Klandermans en Mayer (2006), Linden (2009)

465 Zie onder meer: Adorno et al. (1950), Altemeyer (1981), Altemeyer (1988), Altemeyer (1996) en Billig (1978)

Politieke Zoekers zijn niet per definitie antidemocratisch, maar ze vinden wel dat de overheid streng moet handhaven en hard moet optreden.

Ook bij Politieke Zoekers vormt het idee dat de eigen groep wordt bedreigd een mogelijke katalysator. Anders dan bij Spanningzoekers komt dit niet voort uit gewelddadige confrontaties, maar vrezen zij het verdwijnen van de eigen cultuur en etniciteit als gevolg van migratie. De dreiging is voor hen voornamelijk een culturele en demografische dreiging, waarbij zij vinden dat de 'out-group' niet dezelfde rechten heeft op de middelen als de autochtonen die zij tot de eigen groep rekenen.[467] Wie van buitenaf aan de Nederlandse samenleving wil deelnemen, zal zichzelf volgens Politieke Zoekers moeten bewijzen.

Omdat hun eerdere politieke inspanningen tevergeefs zijn geweest, voelen zij een noodzaak om meer te doen om de belangen van de groep waartoe zij zichzelf rekenen beter te beschermen.[468] Het toetreden na politieke teleurstelling in combinatie met een sterke etnonationalistische overtuiging en het gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd, kwam ook terug bij de 'politieke zoekers' die Goodwin aanduidde in zijn onderzoek naar de British National Party.[469] Ook zij voelden zich niet op individueel niveau bedreigd, maar ervoeren wel een symbolische bedreiging ten aanzien van hun nationale gemeenschap, cultuur en manier van leven. Dit sluit onder meer aan bij het onderzoek van Lipset en Raab en later van de Duitse politicoloog Minkenberg. Zij concludeerden dat de aantrekkingskracht van radicaal- en extreemrechts groter is onder mensen die dreigen hun status of (sociaaleconomische) positie te verliezen, dan op mensen uit de onderklasse die helemaal niets te verliezen hebben.[470] Ook zij signaleerden dat sympathisanten daarnaast verlangen naar een traditionele rolverdeling en een homogene gemeenschap.

Tegelijkertijd lopen Politieke Zoekers al gauw vast binnen radicaal- en extreemrechts. Net als de 'nationale democraten' uit het onderzoek van Bjørgo verwerpen Politieke Zoekers het (neo)nazisme en willen ze er niet mee geassocieerd worden.[471] Als ze zich al verwant voelen met mensen die qua denkbeelden en/of gedrag extremer zijn dan zij, dan is dat vaak het gevolg van persoonlijk

466 Van den Bos et al. (2009), p. 86
467 Zie onder meer: Sidanius, Pratto en Mitchell (1994)
468 Tajfel en Turner (1979)
469 Goodwin (2010)
470 Lipset en Raab (1977), Minkenberg (2003)
471 Bjørgo (1997)

contact dan dat er sprake is van een gedeelde ideologie. Daarmee is ook een element te zien uit het onderzoek van Blee, namelijk dat na toetreding een selectieve aanvaarding (*selective adoption*) plaatsvindt van radicaal- en extreem-rechts gedachtegoed.

8. RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: TELEURGESTELD IN DE OVERHEID

Nadat in de vorige twee hoofdstukken de routes van de Spanningzoekers en Politieke Zoekers aan bod zijn gekomen, staat in dit hoofdstuk de toetredingsroute van de Rechtvaardigheidszoekers centraal. Net als Politieke Zoekers willen zij dat de overheid beter voor haar burgers zorgt. Ze zien hoe zij zelf en anderen zich door het dagelijks leven heen worstelen: mensen die hard werken, belasting betalen en die op de een of andere manier de dupe zijn geworden van verkeerd overheidsbeleid, de gevestigde politiek en overheidsinstanties. Maar waar Politieke Zoekers in sociaaleconomisch opzicht succesvol zijn en aanvankelijk nog zoeken naar politieke oplossingen en weten hoe iets aan te kaarten, voelen Rechtvaardigheidszoekers zich door de overheid verlaten en hebben zij bovendien geen idee hoe ze onderwerpen zouden kunnen agenderen.

Voor dit onderzoek zijn negen Rechtvaardigheidszoekers geïnterviewd.

Figuur 8.1 Geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers

NAAM	FORMATIE	LEEFTIJDS-CATEGORIE	ACTIEVE JAREN	OPLEIDINGS-NIVEAU
HENDRIK	Formatie 1	18-24	2014-heden	Vmbo
SANNE	Freelance	41-65	2014-heden	Mbo
GERBEN	Freelance	25-40	2015-2017	Mbo
MAARTEN	Freelance	25-40	2014-heden	Mavo
MARC	DTG/NV	25-40	2001-heden	Mbo
JARIK	DTG/NV	25-40	2003-heden	Mbo
HELEEN	DTG/NV	18-24	2015-2017	Mbo
ARNO	Identitair Verzet	18-24	2013-heden	Mbo
MARIJE	Identitair Verzet	25-40	2011-heden	Mbo

In de eerste vier paragrafen zullen de verschillende elementen voorafgaand aan hun toetreding worden beschreven, namelijk (1) uitgangspositie, (2) mogelijke katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. Vervolgens zullen in de vijfde paragraaf de motieven worden behandeld die bij toetreding hebben meegespeeld. In de zesde paragraaf wordt de periode na toetreding beschreven: hoe bevalt het activisme hun en wat doen ze precies? Daarna zullen in de zevende paragraaf de motieven om actief te blijven worden besproken en in de achtste paragraaf worden de kosten en baten van het activisme behandeld. De overige observaties komen in de negende paragraaf aan bod en in de conclusie zullen de belangrijkste bevindingen worden gepresenteerd.

8.1 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: UITGANGSPOSITIE

Voorafgaand aan hun toetreding verkeren Rechtvaardigheidszoekers in een positie waarin ze naar eigen zeggen niet anders kunnen dan van zich laten horen. Soms komt dit omdat zij zelf iets heftigs hebben meegemaakt, soms omdat ze zien hoe anderen buiten hun schuld om klem komen te zitten in 'het systeem'.

Waargenomen onrecht

Wat opvalt is dat van de negen Rechtvaardigheidszoekers er drie vrouw zijn. Voor hen geldt dat zij allen negatieve ervaringen hebben met mannen met een migratieachtergrond. Dat is ook het geval voor twee geïnterviewde mannelijke Rechtvaardigheidszoekers. De andere vier geïnterviewde mannen menen dat hun zelf niet direct onrecht is aangedaan, maar dat zij moeten opkomen voor anderen.

Heleen (18-24, DTG/NV) heeft ondanks haar jonge leeftijd al een bewogen leven achter de rug. Haar moeder leefde van een uitkering en had verkeerde vriendjes. Heleen en haar jongere broertje groeiden in armoede op. Toen ze vier was, kreeg haar moeder een Marokkaanse vriend en raakte ze zwanger. Zes jaar lang vormden ze een samengesteld gezin. 'Het was echt huiselijk geweld wat er gebeurde. Geestelijk en lichamelijk. Als je als klein kind moet toezien hoe je moeder in elkaar wordt geslagen, dat doet wel wat met je. Want je moeder hoort in principe jou te beschermen en op dat punt sta jij je moeder te beschermen. Zelf kregen wij ook altijd klappen, gewoon met de riem. Dat was standaard, elke dag klappen met de riem.'

Na de scheiding maakte Heleen een roerige puberteit door en op haar achttiende werd ze door haar moeder uit huis gegooid. Ze zwierf tussen verschillende adressen, maakte knokpartijen in het uitgaansleven mee, zag hoe vrienden zich de vernieling in draaiden en gebruikte zelf ook cocaïne. 'Ik had mijn laatste geld aan drank en drugs verbrast. Toen heb ik bij vrienden op de bank geslapen. Ik dacht: dit kan gewoon niet, weet je. Ik wil niet zoals mijn moeder eindigen, met een uitkering en een paar kinderen die in armoede opgroeien.'

Toch was het nog niet zo makkelijk voor haar om het roer om te gooien – ze kon naar eigen zeggen niet op de overheid rekenen. Heleen heeft ten tijde van het interview haar leven weer op orde. Maar ze moest drie banen nemen om weer te kunnen studeren. 'Hoe triest is het dat jij uit een armoedegezin komt en niets kunt bereiken? Ik heb toen mijn eigen opleiding betaald, die wilde ik zo graag hebben. Ik heb alles zelf moeten betalen. Het is een les geweest om te overleven. Je moet wel als de staat je niet helpt en je naar het Leger des Heils stuurt.'

Marije (25-40, Identitair Verzet) zegt de tel te zijn kwijtgeraakt hoe vaak ze als tienermeisje in het zwembad en op 'de grote multiculturele middelbare school' is aangerand. Ze maakte haar school niet af en werkte een tijd in de beveiliging, waarbij ze door leegstaande gebouwen moest surveilleren. 'Toen heb ik zoveel gekke dingen gezien. Ik werkte in gebouwen rondom het Centraal Station. (...) Van pooiers tot loverboys tot dealers, met name allemaal Marokkanen en Antillianen.' Ze neemt het de overheid kwalijk dat er in Nederland mannen met een migratieachtergrond en een andere huidskleur zijn die voor haar gevaarlijk zijn.

Andere Rechtvaardigheidszoekers menen dat ze moeten opkomen voor hun 'eigen' groep: 'de gewone hardwerkende Nederlander' die volgens hen op alle manieren wordt uitgeknepen, en die niet de negatieve kanten van de multiculturele samenleving kan ontlopen. Hendrik (18-24, Formatie 1) ging rond zijn achttiende op internet zoeken nadat hij boos was over wat hij in zijn eigen wijk zag. 'Aanleiding was eigenlijk meer dat je Nederland echt ziet veranderen. De criminaliteit van allochtonen, dat soort dingen. Ze kunnen ook bijna niet meer met de poten van onze vrouwen afblijven. Dat zie je ook gewoon hier. Als je gewoon op straat kijkt, dan zie je dat allemaal. (...) Als jij hier in een bepaalde wijk loopt, dan loop je daar als enige Nederlander. Ik vind dat gewoon niet kunnen.'

Rechtvaardigheidszoekers hebben het gevoel dat de autochtone Nederlander de sluitpost is van het beleid. Het is niet zozeer dat zij voorstander zijn van Eigen Volk Eerst; het is meer dat zij vrezen dat de overheid dat Eigen Volk

juist op de laatste plek zet. Stuk voor stuk kunnen geïnterviewden voorbeelden noemen uit hun eigen omgeving waar het misgaat: gezinnen die zwaar onder het minimum leven terwijl de vader werkt, familieleden die 350 weken op een sociale huurwoning moeten wachten terwijl statushouders na 23 weken een woning krijgen, iemand die zijn baan kwijtraakte en werd vervangen door een goedkopere werknemer, ouderen die hun hele leven belasting hebben betaald en nu wegkwijnen in een verzorgingshuis, etc. Allemaal schrijnende situaties die de overheid volgens hen had kunnen en moeten voorkomen. Wanneer zij in de media vernemen dat het economisch goed gaat met Nederland, strookt dat op geen enkele manier met de maatschappelijke realiteit die zij zelf waarnemen – en dat maakt hen vervolgens nog bozer.

Politieke machteloosheid

Rechtvaardigheidszoekers willen iets doen aan het onrecht dat ze waarnemen, maar zoeken niet naar politieke oplossingen en weten ook niet hoe ze onderwerpen moeten agenderen. Ze voelen zich machteloos nadat ze al te vaak teleurgesteld zijn in hoe de politiek met hun problemen is omgegaan. Liever lossen ze het op hun eigen manier op. Marc (25-40, DTG/NV) komt uit een multiculturele wijk die werd geteisterd door inbraken en vechtpartijen. Rond zijn 25e was hij het naar eigen zeggen zat. ‘Het moment kwam dat het zo erg begon te rommelen dat ik het niet meer kon aanzien. Je kan blijven roepen op verjaardagen of op personeelsfeestjes, en dan is iedereen het met elkaar eens. Of je kan degene zijn die daadwerkelijk de straat opgaat, die wat probeert te veranderen. Die in ieder geval op wil komen voor de mensen die nu verdrukt worden.’

Met een stel vrienden startte hij een soort burgerwacht. Een regionaal initiatief; ze waren nergens bij aangesloten en ook niet ideologisch gemotiveerd. ‘We probeerden een beetje eigen rechter te spelen. In de breedste zin van het woord. Je probeert toch wat te doen. Met een paar man verhaal halen.’ Maar al gauw haakten steeds meer mensen af omdat ze thuis door groepen werden opgewacht die weer bij hen verhaal kwamen halen. Over eventuele veranderingen via de politieke weg bewerkstelligen is hij uiterst somber. ‘We hebben overal tegengestemd en alles wordt ons door de strot geduwd.’ Hierbij doelt hij onder meer op het referendum over de Europese Grondwet (2005) en het Oekraïne-referendum (2015).

Jarik (25-40, DTG/NV) groeide op in dezelfde wijk als Marc. ‘Vroeger was het een arbeidersbuurt, later werd het een achterstandsbuurt. Allemaal

flats, allemaal eendagsvliegen, allemaal Turken. En toen zeiden die (Turkse, NS) jongens al: 'Over tien jaar zijn wij hier de baas.'' Jariks vader zat bij het CDA, maar zelf gelooft hij niet dat de politiek ook maar iets kan betekenen. Tijdens het interview heeft hij het over 'Christenen Dienen Allah' (CDA) en 'Partij van de Arabieren' (PvdA). Toen Jarik in 2003 vader van een dochter werd, kon hij naar eigen zeggen niet anders dan op het internet gaan zoeken naar hoe hij de maatschappij kon verbeteren. 'Dat zet je aan het denken... In wat voor wereld komt mijn meisje terecht? Dan krijg je iets meer bewustwording van wat er in de wereld om je heen gebeurt.'

Gerben (25-40, freelance) gelooft ook niet in een eventuele politieke route. 'Er moet wel een hoop veranderen, want zoals het nu gaat, dat gaat helemaal nergens over. Het is haast niet mogelijk in dit land, zou je zeggen. Het wordt zo hard tegengewerkt door de overheid en andere partijen dat het er eigenlijk altijd op uitloopt dat het in de kiem gesmoord wordt. En dat er een gulden middenweg gevonden moet worden waar uiteindelijk niks van overblijft. En zo is het altijd gegaan, eigenlijk.'

In tegenstelling tot Politieke Zoekers hebben Rechtvaardigheidszoekers niet geprobeerd de politieke weg te bewandelen wanneer zij onderwerpen willen agenderen. Ze zijn naar eigen zeggen al teleurgesteld geraakt in de politiek door enkel te volgen hoe er wordt omgesprongen met mensen zoals zij zelf. Daardoor hebben ze het idee dat hun mening en stem niet meetelt. Dit leidt tot een gevoel van anomie: een gevoel van sociale en politieke machteloosheid waarbij ze weinig sturing kunnen geven aan hun eigen leven. Ze willen voor zichzelf en anderen opkomen, 'want de politiek doet het niet', maar weten simpelweg niet hoe.

Hang naar autoritarisme

Daarnaast is in de uitgangspositie bij Rechtvaardigheidszoekers een hang naar autoritarisme te zien. Ze vinden dat mensen in Nederland te weinig respect voor elkaar hebben en maken zich zorgen over stijgende criminaliteitscijfers. Hier houden zij met name mensen met een migratieachtergrond voor verantwoordelijk. De overheid moet mensen die de wet overtreden veel harder aanpakken, vinden de geïnterviewden.

Marc (25-40, DTG/NV) zegt over mensen met een migratieachtergrond die zich misdragen: 'Ze hebben totaal geen respect voor dit land.' En: 'Het is misschien heel hard, maar ik ben voor hard ingrijpen met die gasten. Als ze

over de schreef gaan? Koop een eiland, stop ze daar en laat ze daar verrotten.' En over de kwestie rondom de Zaandamse 'tuigvlogger' Ismail Ilgun: 'Gisteren is er een filmpje online gekomen waarin de politie hardhandig optreedt. Mag niet. 'Het zijn racisten! Homo's!' – ze zijn allemaal aan het schelden op onze handhavers. Die vent moet een gummiknuppel pakken en ze gewoon voor hun plaat slaan, *bam*! Ambulance laten komen. Klaar, afvoeren. Zijn ze opgeknapt, dan kunnen ze hun straf uitzitten. Hebben ze die uitgezeten, dan kijk je naar het paspoort. Hebben ze een dubbel paspoort? Intrekken en wegwezen, hele familie, alles erbij. Die mensen willen zich hier niet aanpassen. Die hebben niks met onze normen en waarden en onze cultuur.'

Gerben (25-40, DTG/NV) vindt dat de politie veel harder moet kunnen optreden: 'Ik zou in ieder geval regels in werking stellen dat als jij hier komt uit een ander land, en je misdraagt je tot dergelijke feiten, dat dan één keer wordt gewaarschuwd. Doe je nog een keer iets, dan is het einde oefening. *Hasta la vista*, je gaat terug. Simpel zat, klaar. En dat voor iedereen. En de politie mag ook wel wat harder optreden. Het zijn niet mijn grote vrienden. Als een of andere Marokkaan met een grote bek hen verrot scheldt, van mij mag de knuppel eroverheen. Laat mensen maar een beetje bang zijn voor de politie, dat ze denken: ooh, nu moet ik op mijn tellen letten.'

Net als Politieke Zoekers zeggen ook Rechtvaardigheidszoekers te verlangen naar een ordentelijke samenleving met strenge straffen en hard optreden. Hun uitspraken doen een zekere hang naar autoritarisme vermoeden, al moet hierbij worden opgemerkt dat zij niet zijn getest op de autoritarismeschaal.

De uitgangspositie van Rechtvaardigheidszoekers wordt gekenmerkt door waargenomen onrecht, anomie en (een hang naar) autoritarisme. Geïnterviewden zijn boos dat de overheid niet goed voor haar burgers zorgt en houden met name mensen met een migratieachtergrond hiervoor verantwoordelijk. Dit is ofwel omdat zij vinden dat mensen met een migratieachtergrond te veel worden voorgetrokken, ofwel omdat zij door de wijken waarin ze opgroeiden en woonden al op jonge leeftijd negatieve ervaringen hebben met mensen met een migratieachtergrond.

8.2 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: MOGELIJKE KATALYSATOR

Geïnterviewden voelen zich in de uitgangspositie in de steek gelaten door de overheid en zijn boos op de overheid. Maar niet iedereen in dezelfde positie voelt zich ook aangetrokken tot radicaal- en extreemrechts. Dus wat maakt het dat geïnterviewden zich hier wel toe voelen aangetrokken? In deze paragraaf wordt gekeken naar wat de geïnterviewden daar zelf over zeggen, waarbij moet worden opgemerkt dat hier niet met controlegroepen is gewerkt en dat meer onderzoek nodig is.

Groepsdreiging

Net als bij de Spanningzoekers en Politieke Zoekers hebben ook Rechtvaardigheidszoekers het idee dat de eigen groep wordt bedreigd. Deze dreiging bestaat uit mensen die naar Nederland komen en zich niet willen aanpassen of zelfs 'de boel willen overnemen'. En daardoor komt Nederland volgens de geïnterviewden in de verdrukking, of het nu in cultureel, economisch en/of etnisch opzicht is. In de vorige paragraaf kwam al naar voren dat Heleen (18-24, DTG/NV) een roerige jeugd heeft gehad en daarna na het volgen van een opleiding in een relatief stabiele fase kwam. Maar de berichtgeving over de aanrandingen tijdens de jaarwisseling in Keulen (2015-2016) maakten iets in haar los: 'Dat zoveel vrouwen in deze tijd nog aangerand kunnen worden, en dat niemand iets doet! Daar maak ik me boos om. Toen heb ik gezegd: 'Dit moet gewoon kappen.''

Jarik (25-40, DTG/NV) vreest dat de eigen cultuur in de verdrukking komt als gevolg van migratie. Na een tirade over asielzoekers zegt hij: 'Wat allemaal gefaciliteerd wordt... Wat houden wij over van onze cultuur? Onze cultuur wordt gewoon kapotgemaakt. Je hebt nu de vijfde generatie, wat hier woont. Het is ook de vijfde colonne die er zit. (...) Ze schelden onze vrouwen uit, het zijn allemaal gebruiksvoorwerpen en hoeren. Ze schuiven ons de schuld in de schoenen van wat zij fout doen – dat hebben wij ook gedaan. Ik weet niet welke kant het opgaat, maar dit gaat radicaal verkeerd.'

Volgens Maarten (25-40, freelance) zijn niet alleen migranten de schuldige. 'Zoals het tegenwoordig draait hier in Nederland... Het (zijn eigen haat, NS) is ook naar de staat gericht, naar hoe het kabinet tegenwoordig werkt, allemaal. Het is gewoon een heel baggerzooitje aan het worden.'

Tijdens het interview vertelt Sanne (41-65, freelance) hoe ze zich al twee decennia zorgen maakt over de instroom van asielzoekers met een islamitische achtergrond. ‘Als de stroom zoals in Duitsland en Nederland doorgaat... En je krijgt een meerderheid moslims – het zal natuurlijk een paar jaar duren – maar dan krijg je toch echt een hele verandering. Je ziet nu al de veranderingen van de islamisering. Als Sinterklaas verandert, dan moet dadelijk kerst ook eraan gaan. Een goede kennis vertelde mij dat de Sint geen kruis meer mag dragen, wist je dat?’

Het gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd (of op zijn minst dat de eigen cultuur wordt bedreigd), geeft Rechtvaardigheidszoekers een gevoel van urgentie dat ze iets moeten doen. Dat wordt nog eens versterkt door het idee dat ook politici niks voor hen kunnen betekenen. Zo vertelt Sanne: ‘Ik was onder de indruk van Pim Fortuyn, hoe hij iets heeft ingezet. En daarna Wilders. Maar het ging in rap tempo, toen werd Theo van Gogh vermoord. Eerst Pim, toen Theo van Gogh, toen ging Ayaan Hirsi Ali ook nog naar Amerika en toen dacht ik: zie je wel, iedereen die hier zijn mond opentrekt, gaat óf dood, óf moet vertrekken.’

Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd geeft in combinatie met de uitgangspositie (waargenomen onrecht, anomie, hang naar autoritarisme) geïnterviewden een gevoel van urgentie dat zij zelf iets moeten doen om de door hen waargenomen problemen op te lossen. Vervolgens zien zij zichzelf als de aangewezen persoon die moet opkomen voor de eigen groep.

8.3 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: IDENTITEITSBELEVING

Geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers zijn boos op de overheid en vinden dat zij niet goed voor haar burgers zorgt, terwijl voor hun gevoel mensen met een migratieachtergrond meer hulp krijgen in de samenleving. Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd, vormt voor Rechtvaardigheidszoekers een katalysator waarmee ze hun eigen uitgangspositie omvormen naar een identiteitsbeleving. Hierbinnen cultiveren zij een eigen nationalistische identiteit, hebben zij een negatieve attitude ten aanzien van de ‘out-group’ en ervaren ze een gevoel van superioriteit ten aanzien van degenen die ze niet tot de eigen groep rekenen.

Nationalistische identiteit

Net als Politieke Zoekers voelen ook Rechtvaardigheidszoekers een nationalistische trots ten aanzien van Nederland. Ze zien zichzelf ook als de aangewezen persoon om de Nederlandse cultuur en het Nederlandse volk te beschermen. Jarik (25-40, DTG/NV): 'Opkomen voor mijn normen en waarden. Opkomen voor mijn tradities. Opkomen voor mijn cultuur. En de bescherming van mijn kinderen. Maakt mij dat slecht? (...) Ik heb mijn cultuur die ik wil beschermen. Ben ik dan zo slecht? (...) Ik ben gewoon een trotse nationalist en daar kom ik volmondig voor uit.'

Daarbij vinden Rechtvaardigheidszoekers dat zij vanuit hun nationalistische identiteit dé aangewezen personen zijn om op te komen voor de hardwerkende Nederlander, want anderen doen het niet. Gerben (25-40, freelance): 'Wij Nederlanders zijn een mak volk, wat dat betreft. Zo lam als de pest en zo laf als de pest. Want we durven allemaal niks te zeggen. En pas als negentig procent het durft te zeggen, dan denkt de rest: o, nou durf ik het ook wel te zeggen. Maar anders doen we het gewoon niet.' Gerben besloot vervolgens naar een demonstratie te gaan om zijn stem te laten horen. 'Je bent met zijn allen toch leuzen aan het roepen. Zo kun je toch je zegje doen.' Dat geldt ook voor Marije (25-40, Identitair Verzet): 'Het is voor mij wel fijn om op die manier bezig te kunnen zijn met iets dat me interesseert en waar ik verantwoording voor draag.'

Negatieve attitude ten aanzien van 'out-group'

Daarnaast hebben Rechtvaardigheidszoekers een zeer negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group'. Dat zijn in hun ogen mensen met een migratieachtergrond die alles van de overheid krijgen, zonder er zelf iets voor te hoeven doen. Heleen (25-40, DTG/NV) zegt over asielzoekers: 'Hier hoef je niks te leren. Je krijgt gelijk een uitkering en je kan een huis krijgen.'

Ook Jarik (25-40, DTG/NV) is van mening dat asielzoekers alleen maar naar Nederland komen om te profiteren. 'Als je de asielinvasie ziet, wat hier komt, lui uit Eritrea die met de rubberboot hierheen komen en dan terug naar het vaderland gaan omdat ze daar op vakantie willen (...). Opdonderen! Daar zijn we tegen. Maar ons eigen volk is daar de dupe van. Wij zijn gewoon één grote pinautomaat.' Ook zijn mensen met een migratieachtergrond volgens hem niet loyaal aan Nederland. 'Ik heb niks met een Turk die Erdogan op de

knieën aanbidt. Dan heb ik liever dat je opstaat en naar je eigen land gaat. Daar kun je Erdogan van alle kanten in de kont kruipen. Hier in Nederland mag je het voor mijn part ook wel. Maar doe het achter gesloten deuren. Val mij er niet mee lastig, en val onze bevolking er niet mee lastig.'

Sanne (41-65, freelance) geeft aan moslims op voorhand te wantrouwen en niet te geloven in de gematigde islam. 'Er zijn er wel bij die zich gematigd gedragen. Maar zodra ze in de meerderheid zijn, zullen ze toch de kant kiezen van de radicale islam. Tegen ons. Zolang ze in de minderheid zijn, hebben ze geen keus.'

Superioriteit

Het vijandbeeld van de Rechtvaardigheidszoekers gaat gepaard met een superieure eigen identiteit. De 'out-group' is volgens de geïnterviewden slechts te gast en moet dat zeker onthouden. Sanne (41-65 freelance) zegt dat asielzoekers vaak verpakkingen op straat gooien. 'Dan ben je een ondankbare hond. En van een hond krijg je nog liefde, hahaha. Ken je die uitdrukking? Je bijt niet de hand die je voedt? Ja, dat is 'm. Dat wilde ik gebruiken. Dat kan niet. En als je ergens in een gastland bent, dan moet je je gastheer eigenlijk goed behandelen.'

Die mening wordt ook gedeeld door Jarik (25-40, DTG/NV). 'Ik heb ook niet wat tegen alle buitenlanders. Als ze gewoon werken, belasting betalen en net als wij op de wachtlijst staan voor een huurwoning, 350 weken... Het COA loopt te zeuren dat het tuig dat hier binnenkomt 23 weken moet wachten op een sociale huurwoning. Als je het er niet mee eens bent, donder een eind op! Flikker op naar die zandbak waar je uit gekomen bent, naar die boom waar je uit gevallen bent. Het is alleen maar hebben-hebben-hebben.' Ook Marc (25-40, DTG/NV) is weinig terughoudend wanneer hij over migratie praat: 'Moet je eens kijken wat voor ziektes hiernaartoe komen door dat apenvolk.'

Voorafgaand aan hun toetreding tot radicaal- en extreemrechts ervaren Rechtvaardigheidszoekers qua identiteitsbeleving een sterke positieve identificatie met hun nationalistische identiteit. Ze zien zichzelf als degenen die voor het volk opkomen van het land dat zij zo liefhebben – zelfs al zijn ze teleurgesteld door de overheid. Tegelijkertijd hebben ze een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group', in dit geval zijn dat mensen met een migratieachtergrond. Volgens Rechtvaardigheidszoekers is dit een groep die erg inhalig is en teert op de Nederlandse overheid, zonder er iets voor te hebben gedaan. Doordat

Rechtvaardigheidszoekers zichzelf zien als de personificatie van de hardwerkende Nederlander voor wie zij menen te moeten opkomen, hebben zij ook een gevoel van superioriteit ten aanzien van de door hen veronderstelde luie 'out-group'.

8.4 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: MORELE STEUN

In de vorige paragraaf is de identiteitsbeleving van de Rechtvaardigheidszoekers beschreven, waarbij geïnterviewden sterk het gevoel hebben dat zij de aangewezen persoon zijn die moet opkomen voor de 'eigen groep'. De uitgangspositie, mogelijke katalysator en identiteitsbeleving leiden tezamen tot een cognitieve opening waarbinnen toetreding tot radicaal- en extreemrechts wordt overwogen.

Zo had Heleen (25-40, DTG/NV) vanaf haar dertiende een vriendje in de skinheadbeweging, maar was toetreden voor haar op dat moment geen optie. 'Dan zaten ze me allemaal vol ongeloof aan te kijken en hadden ze het over 'die kankerbuitenlanders'. Maar ik vond dat je ze niet allemaal zo kon wegzetten. Die familie van mijn moeders vriend is heel slecht geweest, behalve een oom. Die is eigenlijk altijd heel goed voor ons geweest. En ik heb ook nog gewoon een Marokkaans halfzusje, dus ik kan er wel onderscheid in maken. In elke cultuur heb je rotte appels. Bij Nederlanders heb je die ook genoeg.' Ze merkte dat ze anders over dingen dacht en ergerde zich aan de levensstijl van de skinheads. 'Het waren vrienden die geen werk hadden. Allemaal aan de drank, slap ouwehoeren en soms dingen doen die te ver gingen, zoals stoer doen met wapens, waardoor ik me niet op mijn gemak voelde.' Toch treedt Heleen jaren later wel toe tot DTG en Nederlands Verbond, omdat deze formaties (aanbieders) voorzien in een behoefte (vraag) die zij op dat moment heeft.

Van negen geïnterviewden zochten er vijf zelf het contact met formaties en vier werden er gerekruteerd. Gerben (25-40, freelance) werd meegevraagd door een vriend (Pim 25,40, freelance, in dit onderzoek aangemerkt als Spanningzoeker). Marije (25-40, Identitair Verzet) verloor haar baan bij een reorganisatie en kwam thuis te zitten. Al vond ze dat niet zo erg, ze was inmiddels een alleenstaande moeder die zich een slag in de rondte werkte. Ze ging wat vaker op internet haar frustratie uiten, tot ze na twee jaar in 2012 werd gevraagd om een Facebook-pagina te beheren. Met een aantal mensen zette Marije vervolgens zelf een pagina op: Liefde voor Holland. Later werd aan die groep een

nieuwe beheerder toegevoegd, iemand van Identitair Verzet. Hij nodigde haar uit om ook iets voor Identitair Verzet te komen doen.

Voorafgaand aan toetreding is bij Rechtvaardigheidszoekers morele steun zichtbaar voor radicaal- en extreemrechts, wat samenhangt met hun beslissing om toe te treden. Wanneer het gaat om een positieve attitude ten aanzien van racisme en een positieve attitude ten aanzien van geweld, is er een variatie in attitudes te zien.

Morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts

Vlak voor hun toetreding hebben Rechtvaardigheidszoekers het idee dat zij de aangewezen persoon zijn om op te komen voor de hardwerkende Nederlander met wie ze zich identificeren. Ze staan ervoor open om toe te treden tot een radicaal- en extreemrechtse formatie omdat ze denken dat ze daar gelijkgestemden zullen treffen.

Voor Marije (25-40, Identitair Verzet) geldt dat ze toetrad tot een formatie waarbij ze zich kon identificeren met de ideologie. Ze werd ook benaderd door de NVU, maar daar voelde ze weinig voor. 'Daar zie ik mezelf niet paraderen. Ik denk niet dat Constant Kusters iemand is met wie ik door één deur kan. En ook de standpunten die ze aandragen, over homo's die geen kinderen zouden mogen krijgen of niet mogen trouwen, of het anti-Israël-standpunt, nee, daar kan ik me niet in vinden. Dat is niet verenigbaar.' Wat dat betreft ligt de lijn van Identitair Verzet haar beter. 'Ik zeg niet: alle mensen eruit. Maar wel mensen die zich misdragen en niet mee willen doen met de rest.'

Daarnaast staat voor Rechtvaardigheidszoekers ook het persoonlijke gevoel centraal: ze ervaren vaak direct een bepaalde vertrouwdheid bij degenen die ze spreken bij radicaal- en extreemrechts. Heleen (18-24, DTG/NV) ging in 2015 een keer kijken bij Pegida. Ze raakte er in gesprek met mensen van DTG, een van oorsprong Twents collectief dat tegen de komst van azc's demonstreerde. Mensen bij DTG zag ze al gauw als familie. 'Er zijn zeker wel tien mensen die dicht bij me staan. En als je problemen hebt, dat je privé met ze kan praten en huissleutels uitwisselen. Dat vind ik ook fijn. Stel, er is iets, dan kan je altijd bij iemand terecht. En dat kom je bijna nooit tegen, gewoon zoveel vertrouwen.'

Hendrik (18-24, Formatie 1) raakte via internet in contact met Art (18-24, Formatie 1, in dit onderzoek aangemerkt als Spanningzoeker) en merkte meteen dat ze hetzelfde dachten. Ze spraken af en gingen vanuit daar samen dingen ondernemen, waaronder het bezoeken van demonstraties. 'Vanuit mezelf

deed ik dat niet echt. Ik had wel interesse, maar omdat ik niet echt iemand kende die net als ik dacht, dan stap je er niet zo snel in.' Art en Hendrik werden beste vrienden. Naar eigen zeggen doen ze 'negen van de tien keer' dingen samen en spreken ze 's avonds ook vaak bij elkaar thuis af. Dan kijken ze filmpjes via YouTube, bijvoorbeeld over de oorlog in Syrië en de annexatie van de Krim in Oekraïne. 'Het komt niet vaak voor dat Art en ik een meningsverschil ergens over hebben. Ik ben blij dat ik iemand als hem heb leren kennen, waar ik goed mee kan praten.'

Wisselende attitudes ten aanzien van racisme

De attitudes ten aanzien van racisme zijn wisselend bij Rechtvaardigheidszoekers. Voor de vrouwen geldt dat zij een negatieve attitude hebben. Heleen (18-24, DTG/NV) heeft bijvoorbeeld een Marokkaans halfzusje. Marije (25-40, Identitair Verzet): 'Je kan niet tegen mensen die hard ervoor gewerkt hebben om hier een bestaan te hebben, zeggen: 'Je hebt een ander kleurtje, ga weg.' Zo werkt het niet.'

Tegelijkertijd is in de vorige paragraaf naar voren gekomen dat bijvoorbeeld Jarik (25-40, DTG/NV) en Marc (25-40, DTG/NV) wel degelijk racistische uitspraken doen. Ook Maarten (25-40, DTG/NV) ontkent zijn racisme niet. 'Ik heb in mijn vriendenkring een donkere vriendin. Die is Surinaams en ken ik al 25 jaar. En haar moeder is heel Surinaams. Daar kom ik wekelijks en die zeggen: 'Je bent gewoon een racist.' Dat respect heb ik bij ze, dat vind ik wel apart. Dat ik daar kan komen, dat zij mijn zienswijze weten, dat ik een bloedhekel aan ze heb. (...) Maar dat ze dan toch nog het respect voor je hebben om met je om te kunnen gaan, ondanks je denkwijze. Maar ze zeggen het regelmatig, hoor: 'Hou je mond joh, racist.' De ene keer maken ze een grapje, maar ze menen het ook wel. Soms vinden ze wel dat ik te ver ga. Maar dat kan ik best snappen.'

Wisselende attitudes ten aanzien van geweld

Voor de vrouwelijke geïnterviewden geldt dat zij geweld afwijzen. Voor Marije (25-40, Identitair Verzet) zou het gebruik van geweld zelfs een reden zijn om te stoppen bij Identitair Verzet. 'Als we brandbommen gaan gooien of vandalisme bij huizen waar bijvoorbeeld een statushouder moet komen... Dat zijn zaken, daar ga je de wet over, dat wil ik niet.' En dat geldt ook voor Sanne (41-65,

freelance): 'Ik zeg nogmaals dat ik tegen geweld ben, ik blijf het zeggen. Al zal je je soms moeten verdedigen als je wordt aangevallen. Maar ik zou nooit iets uit mezelf in het gemene doen, want ik blijf een mens toch altijd zien als een mens. Zelfs moslims.'

De mannelijke geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers wijzen geweld in principe af, maar zeggen wel in posities te komen waarin ze geweld moeten gebruiken. Hendrik (18-24, Formatie 1) is tegen geweld, maar kan zich wel voorstellen het ooit te zullen gebruiken. 'Als je zelf geweld moet toepassen omdat je wordt aangevallen, dan doe ik dat. Maar ik probeer wel altijd met mensen te praten. Maar als dat uit de hand loopt, dan klap ik er ook wel bovenop.' En ook in het uitgaansleven heeft hij weleens gevochten met mensen met een migratieachtergrond. 'Ga maar eens op zaterdagnacht in het centrum van (grote stad, NS) lopen en je krijgt geheid wel ruzie. Al zou ik denken dat ze u wel met rust laten, maar jongens zoals wij komen sneller in dat soort situaties terecht. Dan zijn ze dronken of je kijkt te lang. (...) Als het zover moet komen, dan moet het maar.'

Maarten (25-40, freelance) vertelt: 'Ik heb een beetje ruzie gehad, vrijdag op station (stad, NS), met vier Marokkanen. En daar is ook politie bij geweest.' Vervolgens wijst hij naar de voicerecorder. 'Neemt hij dat nog op? Dan zeg ik het niet.' Wanneer de voicerecorder uit gaat, vertelt hij dat daar geweld bij kwam kijken. En ook Marc (25-40, DTG/NV) vertelde eerder bij een burgerwacht te hebben gezeten om op straat te handhaven, wat hij als zelfverdediging zag.

Voor wat betreft morele steun zijn bij Rechtvaardigheidszoekers wisselende attitudes te zien. Voor de mannelijke geïnterviewden geldt dat zij actief geweld afwijzen maar wel in situaties terechtkomen waarin ze geweld gaan gebruiken – waarbij ze het kwalificeren als een noodzakelijke vorm van zelfverdediging. Toch laat het doorvragen zien dat ze die situaties ook niet uit de weg gaan. Voor de vrouwelijke geïnterviewden geldt dat zij het gebruik van geweld afwijzen.

Eenzelfde scheiding is er te zien bij een eventuele positieve attitude ten aanzien van racisme. Bij de mannelijke geïnterviewden is deze attitude aanwezig. Voor de vrouwelijke geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers geldt dat zij die niet hebben. Wel ondersteunen alle geïnterviewden voorafgaand aan hun toetreding tot radicaal- en extreemrechts de beweging vanuit moreel oogpunt.

8.5 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: MOTIEVEN VAN TOETREDING

Het proces van toetreding van Rechtvaardigheidszoekers is in de eerste vier paragrafen in kaart gebracht. Daarin wordt aandacht besteed aan hoe iemand van een uitgangspositie naar toetreding gaat. Tegelijkertijd ontlenen ook Rechtvaardigheidszoekers betekenis aan wat zij doen. In deze paragraaf zullen de motieven worden behandeld die zij hebben om zich aan te sluiten bij radicaal- en extreemrechts.

Rechtvaardigheidszoekers zien zichzelf als mensen die geklaag daadwerkelijk omzetten in daden. Ze zijn erg gebrand op het agenderen van vermeende misstanden en willen opkomen voor mensen die in hun ogen slachtoffer zijn geworden van verkeerd overheidsbeleid. Hier is duidelijk een instrumenteel motief zichtbaar: ze willen immers inspringen waar de overheid het volgens hen laat afweten en hopen veranderingen te bewerkstelligen.

Tegelijkertijd identificeren de geïnterviewden zich met de 'eigen groep', in hun ogen 'de hardwerkende Nederlander' die door de eigen overheid wordt gedupeerd in de breedste zin van het woord. Dit kan variëren van mensen die ongevraagd een moskee in de buurt krijgen tot aan mensen die hun baan hebben verloren en zijn vervangen door goedkopere Poolse arbeidskrachten. Deze 'eigen groep' wordt volgens de Rechtvaardigheidszoekers bedreigd en daar moeten ze voor opkomen, wat hun ook een identiteitsmotief geeft.

Ook is bij geïnterviewden een ideologisch motief aanwezig. Rechtvaardigheidszoekers willen mensen helpen, maar gaan bijvoorbeeld geen vrijwilligerswerk doen bij de voedselbank of in het bejaardentehuis. Ze wenden zich bewust tot radicaal- en extreemrechts omdat ze zich aangesproken voelen door het monoculturele of mono-etnische geluid dat een formatie uitdraagt. Hierbij zoeken geïnterviewden vooral naar wat zij gemeen hebben met de formatie, ook in persoonlijke zin.

8.6 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: ACTIEF BLIJVEN

Rechtvaardigheidszoekers zijn bij hun toetreding niet voornemens om heel erg actief te worden. Maar al gauw zijn ze veel actiever dan ze zelf aanvankelijk dachten. In deze paragraaf wordt beschreven hoe het activisten na toetreding vergaat en hoe zij omgaan met bijvoorbeeld twijfel en interne conflicten. Wat

opvalt is dat Rechtvaardigheidszoekers door hun enthousiaste inzet binnen radicaal- en extreemrechts gewilde krachten zijn: ze hebben doorgaans geen groot ego, geen leiderschapsambities, zijn erg loyaal en nemen veel taken op zich.

Ook sluiten ze al snel vriendschappen binnen hun nieuwe subcultuur. Of zoals Marc (25-40, DTG/NV) het verwoordt: 'Dit voelt als strijdmakkers, dit gaat net iets dieper.' Hoewel de geïnterviewden zich ervan bewust zijn dat ze zich aansluiten bij mensen en formaties met een overwegend negatief imago, staat het persoonlijke contact centraal. Wanneer ze iemand mogen, vinden ze het geen probleem om over onderlinge verschillen heen te stappen. Hun sociale kant laat ook nog een andere interessante ontwikkeling zien: Rechtvaardigheidszoekers hebben doorgaans goed contact met mensen met een migratieachtergrond naast wie ze wonen – zelfs al vinden ze dat die misschien niet in Nederland horen te zijn. Sanne (41-65, freelance): 'Ik heb een schat van een buurvrouw. Ik breng haar met het Suikerfeest zelfs koekjes. Ik heb hartstikke medelijden met haar, want zij heeft vijf kinderen en een invalide man. Dan denk ik: ach, ach, ach...'

Ideologie

Rechtvaardigheidszoekers streven naar een monoculturele of mono-etnische samenleving. Op bepaalde thema's zijn Rechtvaardigheidszoekers verdeeld. Zo vindt de een dat vluchtelingen welkom zijn, mits ze zich aanpassen (assimileren), hard werken, belasting betalen en niet al te veel een beroep doen op de verzorgingsstaat. Anderen vinden dat er geen mensen meer bij mogen worden gelaten; Nederland is wat hen betreft vol. Marc (25-40, DTG/NV) gelooft niet dat de mensen die uit een oorlogsgebied naar Nederland komen daadwerkelijk 'vluchteling' zijn. 'Echte' vluchtelingen kunnen volgens hem ofwel geen reis betalen ('die hebben helemaal niks meer'), of ze strijken neer in het eerste veilige land dat ze tegenkomen ('Dan ben je blij dat je gered bent. Dan hoef je toch niet naar een ander land door?'). Maar, zo benadrukt hij, mensen die hier eenmaal zijn mogen onder bepaalde voorwaarden wel blijven. Geïnterviewden zijn het er wel over eens dat mensen met een migratieachtergrond die zich misdragen het land uit moeten.

Rechtvaardigheidszoekers willen dat de 'Nederlandse cultuur' weer leidend wordt en dat deze moet worden gevrijwaard van vreemde invloeden. Daarnaast vinden ze dat er bepaalde zekerheden moeten komen voor Nederlanders – dat ze kunnen leven zonder zich zorgen te hoeven maken over de

toekomst of over hun pensioen. Sanne (41-65, freelance) zegt dat ze in principe niet tegen nieuwkomers is, maar dan liever wel Polen. 'Immigratie? Oké, maar met beperking. Het is al zo klein in Nederland. Kijk naar hoelang het duurt voor je een huurwoning krijgt. Je moet ook kijken naar wat allemaal kan. En dat is de verantwoordelijkheid van de regering. Wat als zij de veiligheid van Nederland niet kan garanderen, waar moet je dan heen?'

Grenzen dicht en harde straffen

Alle geïnterviewden willen dat Nederland de grenzen sluit voor migranten met een islamitische achtergrond. Anderen die willen binnenkomen, moeten eerst door een strenge selectieprocedure. En mensen die al binnen zijn, moeten zich zoveel mogelijk aanpassen - het liefst assimileren. Als ze hun islamitische geloof en eventueel de eigen cultuur willen behouden, dan het liefst achter de voordeur.

Waar Politieke Zoekers erg gericht zijn op het laten terugkeren van een bepaalde beleefdheid en nette omgangsvormen zijn Rechtvaardigheidszoekers veel meer voorstander van het streng handhaven van wetten, strengere straffen en versobering van de gevangenis. Heleen (18-24, DTG/NV): 'Pedofielen. Je verkracht een kind, je krijgt twee jaar en je komt weer vrij. Die moet gewoon levenslang krijgen. Maar dat mag weer niet, want je zit bij de EU. Dus ik zou gelijk uit de EU stappen en levenslang terug invoeren voor verkrachting.' De gevangenis is volgens haar 'een hotel'. 'Je hebt een magnetron, PlayStation, tv, alles gewoon luxe van het luxe. Dan denk je: leert iemand wel zijn les? Nou nee, want het blijft gewoon gaande.'

Maarten (25-40, freelance) denkt dat Nederlanders wat dat betreft haast meer zouden kunnen leren van wetgeving in islamitische landen. 'Alle dingen die ze hier doen, daarvoor ben je daar je gelijk je klauwen kwijt,' zegt hij, refererend aan de straf die er vanuit de islamitische wetgeving op diefstal staat.

Tegelijkertijd geven veel geïnterviewden aan dat ze zich situaties kunnen voorstellen waarin ze aan eigenrichting gaan doen. Marc (25-40, DTG/NV): 'Op het moment dat ik naast het asielzoekerscentrum woon en mijn buurmeisje wordt lastiggevallen of aangerand, dan gooi ik een brandbom naar binnen. En bij (het lastigvallen van, NS) mijn dochter doe ik het zeker, ongeacht wat de consequenties zijn.' En soms willen geïnterviewden ingrijpen omdat de overheid het volgens hen nalaat. Jarik (25-40, DTG/NV) zegt dat hij graag naar Poelenburg in Zaandam zou gaan om de hangjongeren daar een draai om hun

oren te geven. ‘Het liefste ga ik die wijk in. Want dat is iets wat mij trekt. Iets wat ik wil doen. Maar het kan niet. Want je bent vader, je hebt kinderen, dus je moet het binnen de kaders van de wet doen. We hebben het Nederlands Verbond en daar mag het niet aan gelinkt worden. Maar van binnen broeit het, en het liefste doe ik dat.’

Negatief imago geen probleem

Rechtvaardigheidszoekers zijn zich ervan bewust dat ze zich aansluiten bij een beweging met een overwegend negatief imago. Toch weerhoudt dat imago hen er niet van om actief te worden. Allereerst krijgen ze er een netwerk van vriendschappen binnen de beweging voor terug, zoals eerder in deze deelparagraaf is beschreven. Daarnaast zijn Rechtvaardigheidszoekers van alle geïnterviewden het meest boos en gefrustreerd, waardoor ze erg fanatiek zijn. Waar Spanningzoekers zich nog weleens verliezen in het sociale deel van hun activisme (bier drinken, barbecueën, concerten, etc.) en Politieke Zoekers doorlopend met hun eigen positie ten aanzien van formaties bezig zijn, hebben Rechtvaardigheidszoekers hun doel scherp voor ogen: anderen helpen die door de overheid in de steek worden gelaten.

Rechtvaardigheidszoekers vinden het negatieve imago vaak onterecht, en menen dat ze niets verkeerd doen. Jarik (25-40, DTG/NV): ‘Het woord nationalisme is zo besmet geraakt na de Tweede Wereldoorlog. Maar als je een nationalistische Turk bent en je komt voor Erdogan onaangekondigd op de Erasmusbrug demonstreren... Daar moeten wij respect voor hebben? Als ik onaangekondigd hier op het kruispunt met een Nederlandse vlag ga staan, heb ik binnen vijf minuten de politie erbij, word ik afgevoerd en staat het morgen in de krant.’

Rechtvaardigheidszoekers zijn daarnaast erg solidair met medeactivisten met wie zij persoonlijke banden hebben. Heleen (18-24, DTG/NV), die zich eerder niet thuis voelde bij de skinheadbeweging, heeft er geen moeite mee dat er bij DTG mensen zaten die eerder actief waren voor de NVU. Over een van hen zegt ze: ‘Dat is gewoon een schat van een jongen. Echt, als je met die jongen praat, dan zegt hij eigenlijk de meest logische dingen. Hij is niet racistisch, hij is geen racist. Als je je aanpast, Nederlands praat, werkt, dan is er niks aan de hand. En zo denken ze er allemaal over. Extreemrechts zijn ze echt niet, anders hadden ze mij ook nooit geaccepteerd omdat mijn zusje half-Marokkaans is.’

Ze is dan ook weinig onder de indruk van het stempel 'extreemrechts'. 'Als je nu alleen maar zegt: 'Ik ben tegen vluchtelingen', dan ben je gelijk een racist. Kijk eens naar de vraag: waarom ben je tegen vluchtelingen? Ja, ik ben bang dat mijn kinderen het slechter krijgen. Verkrachtingen. Je ziet alleen maar jonge mannen hierheen komen. Waar zijn die vrouwen en kinderen? Dat zijn hele logische dingen. Een mens heeft angst. En mensen die angst hebben, krijgen gelijk het stempel van extreemrechts. Bij ons (op het werk, NS) werken alle culturen. Marokkaanse en Surinaamse jongens. En iedereen denkt er eigenlijk wel gewoon hetzelfde over: gewoon aanpassen. Pas je je niet aan, praat je geen Nederlands, wat doe je dan hier?'

Activiteiten: hand- en spandiensten en verbinden

Rechtvaardigheidszoekers nemen binnen de formatie al gauw veel taken op zich. Ze houden zich onder meer bezig met flyers uitdelen, acties coördineren, sprekers zoeken, rekruteren en Facebook-pagina's opzetten en beheren. Daarnaast proberen ze praktische hulp te bieden aan mensen als ze van een schrijnende situatie horen: ze zamelen kleding in, regelen fietsen voor een gezin dat onder de armoedegrens leeft, of spitten een tuin om van iemand die het zelf niet (meer) kan. Ze gaan eveneens naar inloopavonden in buurtcentra wanneer ergens een noodopvang of moskee dreigt te komen, wonen gemeenteraadsvergaderingen bij, en speuren naar nieuwe rekruten.

Jarik (25-40, DTG/NV) en Marc (25-40, DTG/NV) hebben met een paar anderen geprobeerd een lokale bijeenkomst van DENK bij te wonen in Breda, omdat ze met Tweede Kamerlid Tunahan Kuzu in discussie wilden. Ze hadden zich aangemeld, maar werden door de beveiliging tegengehouden. Jarik: 'Ik zei: 'Ik ben hier als Nederlands staatsburger, in een buurtcentrum dat gesubsidieerd is door de Nederlandse bevolking, waar de DENK-partij als democratische partij een open lezing gaat houden. En ik word als Nederlands staatsburger geweigerd bij de voordeur? Dat is totale rassenzuivering waar ze mee bezig zijn. Blanken worden hier geweerd.' Toen kwam het argument dat alle stoelen bezet zouden zijn.' Later zagen ze op foto's op sociale media dat de zaal maar halfvol zat.

Ook proberen Rechtvaardigheidszoekers binnen radicaal- en extreemrechts soms een verbindende rol te vervullen. Van de negen geïnterviewden zeggen er vijf bezig te zijn met het bewerkstelligen van een samenwerking tussen verschillende groepen. Marc (25-40, DTG/NV): 'Elke keer dat je elkaar

de tent uit vecht wanneer er een klein partijtje opkomt en weer klapt, dat is voer voor de media. Zo van: o, er komt weer een clubje en twee maanden later zijn ze weer weg omdat ze iemand in elkaar slaan op straat of onderling op de vuist gaan.' Volgens hem gaat het altijd nog om 'honderden mensen' die dezelfde ideeën hebben. 'Je strijdt voor hetzelfde. En je wordt uitgelachen omdat je elke keer weer negatief in het nieuws komt. Omdat er elke keer onrust is.'

Samen met Jarik (25-40, DTG/NV) probeert hij met alle partijen om de tafel te gaan zitten. Marc: 'Op het moment dat je vijftien tot twintig splintergroepjes hebt die ertoe doen in Nederland, dan komt het nog weleens voor dat op een zaterdag of zondag acht van die groepjes iets organiseren. Dan heb je acht groepjes van tien man.' Met Jarik werkt hij ten tijde van het interview aan 'een nationale agenda', 'om met honderd tot honderdvijftig man de straat op te gaan, dat je indruk maakt en er niet staat als een stel zielige wappies die niets te doen hebben'.

Dat geldt ook voor Maarten (25-40, freelance). Hij probeert verschillende groepen meer te laten samenwerken. 'Ik wil het oplossen tussen rechts. En daar ben ik mee bezig. Het is moeilijk, maar het lukt heel langzaam (...) Het is vanuit daar dat we demo's gaan inzetten, dat je een keer groot komt, en niet met tien man. Dat is het de laatste tijd een beetje geweest.'

Marije (25-40, Identitair Verzet) heeft het inmiddels opgegeven. 'Het is water en vuur. Ik heb geprobeerd om alles samen te krijgen. Maar Edwin Wagensveld en Constant Kusters hebben allebei narcistische trekjes. *Zij* willen voor de camera, *zij* willen de aandacht, *zij* praten met de media. Ze laten mensen voor zich rennen, maar willen alleen zelf de eer opstrijken – die is voor hen. Het zijn onmogelijke mensen om mee samen te werken.'

Hoger doel

Dat de geïnterviewden soms negatieve reacties op hun activisme krijgen of het gevoel hebben dat ze in de verdrukking zitten, versterkt hun fanatisme: zij doen iets wat anderen niet durven. Het activisme is voor hen een hoger doel. Jarik (25-40, DTG/NV): 'Het belangrijkste voor mij zijn mijn kinderen. Daar doe ik het voor. Het is behoud van mijn cultuur. Voor mijn gezin. En voor iedereen in mijn kennissenkring (...). En ook voor de labiele Nederlanders die op de bank zitten en die het niet kunnen of niet willen. (...) Daarvoor ga ik de straat op.'

Marc (25-40, DTG/NV) zegt: 'De vraag is gerechtvaardigd: welke voordelen halen wij uit de strijd die we proberen te leveren? Zelf [geeft het, NS] op

het moment dat iets lukt. Maar voor de rest is het vooral een bult negativiteit die je je op de hals haalt. Maar moet je het daarom niet doen? Moet je daarom maar denken: over twintig jaar ben ik toch dood, dan is mijn dochtertje 24 en dan moet ze het zelf maar uitzoeken?'

Dat geldt ook voor Sanne (41-65, freelance), die in Indonesië is geboren en met haar moeder naar Nederland kwam. Ze zegt veel aan Nederland te danken te hebben en dat koste wat kost te willen beschermen. 'Mijn moeder is vertrokken met al haar kinderen naar Nederland. Dat is dus mijn geluk geweest. Anders had ik nu misschien met vijf kinderen gezeten, met een echtgenoot die door mijn vader was gekozen.'

8.7 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: MOTIEVEN OM ACTIEF TE BLIJVEN

In de vorige paragraaf is beschreven hoe Rechtvaardigheidszoekers na toetreding hun activisme ervaren. Hier hebben ze nog steeds een instrumenteel motief: ze willen iets doen aan hun onvrede en opkomen voor mensen die, net als zij zelf en/of de mensen die ze kennen, door de overheid in de steek worden gelaten. Ze willen de door hen ervaren problemen bespreekbaar maken, zonder dat ze worden weggezet als racistisch, xenofoob of extreemrechts.

Wel is er een verschuiving in het identiteitsmotief te zien. Waar Rechtvaardigheidszoekers zich bij toetreding nog identificeren met 'de hardwerkende Nederlander' die volgens hen door de overheid wordt achtergesteld, identificeren zij zich na toetreding ook sterk met de bredere radicaal- en extreemrechtse beweging en de medeactivisten die ze zo graag mogen. Dat ze op hun activisme negatieve reacties krijgen, motiveert hen nog meer. Als zij het niet doen, wie dan wel? Ze voelen zich sterk verbonden met anderen binnen de formatie en de bredere beweging, en bouwen al gauw een hecht netwerk op.

Daarnaast is ook het ideologische motief na toetreding aanwezig. Ze zijn er sterk op gericht om hun eigen denkbeelden te profileren, onder andere door het bieden van praktische hulp. Maar Rechtvaardigheidszoekers hebben geen heldere ideeën over een eventueel alternatief voor de huidige situatie in Nederland waarover ze zo ontevreden zijn – enkele oneliners als 'grenzen dicht' uitgezonderd. Radicaal- en extreemrechts activisme stelt geïnterviewden in staat rationele verklaringen te geven voor de door hen gevoelde onvrede en vervolgens ook naar die denkbeelden te handelen.

8.8 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: KOSTEN EN BATEN

De instrumentele motieven laten zien dat aan het activisme deels een rationaliteitsprincipe ten grondslag ligt, waarbij activisten deelnemen omdat het activisme hun iets oplevert. Daarbij gaat het niet alleen om doelen die ze kunnen behalen, maar zijn er ook andersoortige baten. In deze paragraaf wordt gekeken naar de kosten en baten van het activisme.

Materiële kosten

Rechtvaardigheidszoekers zijn tijd en geld kwijt aan hun activisme. Wat opvalt is dat het mensen zijn die vaak nog wel iets extra's inleggen of extra moeite doen, zeker wanneer het hun doel is om andere mensen te helpen. Heleen (18-24, DTG/NV) vertelt dat soms haar hele huis vol met tweedehandskleding lag, die ze uitzocht, waste, opvouwde en doorsluisde naar de volgende eigenaar. Ze vond het ook belangrijk om uit te stralen hoeveel tijd en geld ze er zelf in stak. 'Mensen zien het ook: 'Jullie zijn niet alleen geldbelust bezig met iets bereiken, maar jullie doen ook iets voor de maatschappij.' En dat moet je hebben.'

Hoewel niet iedereen precies kan inschatten hoeveel tijd hij of zij er insteekt, zijn de meeste geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers zeker tien uur per week bezig met hun activisme – vooral wanneer ze hun internetactiviteiten meetellen. Marije (25-40, Identitair Verzet): 'Met de pagina's en Facebook gaat er zo maar een paar uur per dag in zitten. En dan heb ik het nog niet over reizen of flyeren.' Sanne (41-65, freelance): 'Ik ben heel veel bezig. Drie tot vier uur per dag zeker. Het zou eigenlijk betaald moeten worden, hahaha. (...) Ik werk niet, hè? Dus het kan.'

Sociale kosten

Rechtvaardigheidszoekers hebben vooral te maken met sociale kosten. Hoewel er niemand in een sociaal isolement verkeert, raken ze soms individuele vriendschappen kwijt als gevolg van hun activisme. Overigens is dit lang niet altijd het gevolg van maatschappelijke afkeuring – de meeste geïnterviewden geven aan dat hun omgeving PVV stemt. Hun vrienden en familieleden zijn weliswaar niet zo actief, radicaal of extreem als zij, maar hebben ook geen bezwaar tegen

het activisme. Wel raken ze gaandeweg teleurgesteld in de gebrekkige actiebereidheid van anderen en trekken daarop nog meer naar gelijkgestemden toe.

Heleen (18-24, DTG/NV): 'Ik heb heel veel contacten met mensen verbroken omdat ze zo aan het klagen waren en niks aan het doen waren. Je nodigt mensen uit om naar een demonstratie te komen en meldt dan: 'Ik heb zoveel mensen geregeld.' En als het puntje bij paaltje komt, dan sta ik daar en zie ik er maar twee. Dan ben ik best wel laaiend. Want ze weten hoeveel moeite ik ervoor doe, hoeveel energie ik erin steek. En dan laten ze me vallen. Dan denk ik: zoek het maar uit.'

Rechtvaardigheidszoekers raken soms een vriendschap kwijt als gevolg van hun politieke denkbeelden of stuiten op onbegrip, maar daartegenover staan de gelijkgestemden die ze via hun activisme ontmoeten en die de rol van vrienden en familie overnemen. Hendrik (18-24, Formatie 1) sprak zich altijd al uit, maar toen hij meer met Art (18-24, Formatie 1) ging optrekken, botste het vaker met zijn vrienden. Naar eigen zeggen vindt hij het niet erg dat hij met sommige vrienden van vroeger geen contact meer heeft – hij kreeg zijn vriendschap met Art ervoor terug.

Dat geldt overigens niet voor iedereen. Marije (25-40, Identitair Verzet) is niemand verloren. Ze zegt dat ze ook nog meer omgaat met mensen buiten de beweging dan erbinnen. 'Dat zijn voor mij wel twee verschillende zaken. Soms gingen mensen mee naar een demonstratie, die vonden dat wel leuk. Maar dat zijn niet de mensen die voor Identitair op een dak zullen gaan staan.'

Ook voor wat betreft het op de hoogte stellen van werkgevers zijn Rechtvaardigheidszoekers verdeeld. Drie zeggen hun activisme voor hun werkgever verborgen te houden. Drie werkten ten tijde van het interview niet. De overige drie hebben een werkgever die het weinig uitmaakt. Gerben (25-40, freelance) werd als buschauffeur door zijn baas aangesproken op een foto die hij op Facebook deelde. 'Het was in ieder geval iets boosdoenends over de islam, laat ik het zo zeggen. Dat was dan niet zo voordelig voor de zaak, omdat wij best wel wat van die asielzoekers rijden.' Sanne (41-65, freelance) werkt zelf niet, maar haar zoon moest zijn werkgever wel tekst en uitleg geven. Ook Heleen (18-24, DTG/NV) vindt het erg dat haar moeder en haar zusje op straat op haar activisme zijn aangesproken nadat ze een keer bij een demonstratie een cameraploeg te woord stond.

Identiteitskosten

Tot slot zijn er nog de identiteitskosten. Zes van de negen geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers vertellen te zijn bedreigd als gevolg van hun activisme. Maarten (25-40, freelance) ziet dat niet als een nadeel: 'Ik heb hele berichtenboxen vol van doodsbedreigingen van vriendelijke moslimpjes, omdat ik best wel grof kan wezen tegenover hun.' Maarten zegt dat het hem weinig doet. Hij ervaart het niet als een last. 'Ik ben helemaal nergens bang voor. Dat weten mensen ook.'

Van identiteitskosten lijken geïnterviewden nauwelijks last te hebben. Hoewel soms hun namen op websites van politieke tegenstanders of in de media circuleren, heeft hooguit een enkeling er moeite mee. De meesten zeggen ook geen mening te hebben over het negatieve imago van radicaal- en extreemrechts. Ze herkennen zichzelf en de mensen met wie ze omgaan er niet in. Marije (25-40, Identitair Verzet): 'Extreemrechts, wat is dat tegenwoordig? Als wij extreemrechts zijn, wat zijn neonazi's dan? De media spelen erin mee, maar het is zoals het is. Als je voor jezelf maar weet dat jij anders bent en daarnaar blijft handelen.'

Het is een stempel waar je niet meer vanaf komt, vertelt Jarik (25-40, DTG/NV), die zich erbij heeft neergelegd. 'Het achtervolgt je gewoon, je hele leven. Dan word je voor nazi uitgemaakt, of racist. Het interesseert me niet hoe ze me noemen, laten we dat vooropstellen. Ik ben gewoon een trotse nationalist en daar kom ik volmondig voor uit.'

Materiële baten

Naast kosten zijn er natuurlijk ook opbrengsten, die ervoor zorgen dat activisten zich blijven inzetten voor een of meerdere formaties. Materiële baten zijn er niet. Niemand verdient geld aan het activisme en niemand houdt er een carrière aan over.

Sociale baten

Wel spelen sociale baten een belangrijke rol. Zoals al verschillende malen in dit hoofdstuk is benadrukt, spelen vriendschappen bij Rechtvaardigheidszoekers een belangrijke rol om actief te worden en actief te blijven en raken zij goed bevriend met de gelijkgestemden die zij via hun activisme ontmoeten. Zelfs al zijn ze nog bevriend met mensen buiten de beweging, iedereen geeft

aan persoonlijke vriendschappen binnen een of meerdere formaties te hebben gesloten.

Marc (25-40, DTG/NV) heeft zeker nog vrienden buiten de beweging, maar zegt dat die vriendschappen minder diep gaan. 'Dat is toch anders. Het voelt anders naar hen.' Met hen heeft hij niet het kameraadschap dat hij met mensen binnen de beweging wel heeft. 'Dit voelt als strijdmakkers, dit gaat net iets dieper.'

Identiteitsbaten

Tot slot zijn er nog de identiteitsbaten. Geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers ontlenen een positief imago aan de hulp die ze anderen bieden, zeker wanneer ze het idee hebben dat ze erkenning krijgen. Marc (25-40, DTG/NV) zegt dat zijn activisme 'vooral een bult negativiteit' is die hij zich op zijn hals heeft gehaald. Maar successen op microniveau zorgen ervoor dat hij het volhoudt. 'Het zijn die kleine dingen. Als je een manifestatie organiseert, of iets anders, en je bent daar met een groep en voor je gevoel zwaar in de minderheid en er staan mensen om je heen... En na afloop komen mensen naar je toe die vragen: 'Hoe bedoel je dat nou precies? Hoe zie je dat?' En die dan toch zeggen: 'Klasse dat jullie je gezicht durven te laten zien. Jullie zijn goed bezig, respect daarvoor.' Daar haal je positieve energie uit en daarom ga je verder.'

Heleen (18-24, DTG/NV) zegt dat het activisme haar voldoening geeft. 'Iedereen loopt te klagen en ze doen niks. Als ik ga klagen, dan heb ik daar recht op, want ik doe iets. Ik doe toch iets om het te verbeteren en mijn bijdrage daaraan te leveren.' Marije (25-40, Identitair Verzet): 'Ik ben er een hoop tijd aan kwijt, het is niet dat ik er rijker of wijzer van word. Maar het is ook voor jezelf een voldoening. Het is leuk om te doen, ik blijf toch bezig.'

8.9 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: OVERIGE OBSERVATIES

In deze deelparagraaf komen de overige observaties aan bod, die niet eerder in dit hoofdstuk zijn behandeld. In de gesprekken met Rechtvaardigheidszoekers zijn drie zaken opgevallen: hoe zij steeds strategisch kiezen met welke formatie ze wat doen, het gedrag van Maarten (25-40, freelance) om onder de radar te blijven, en hoe alle geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers zich unaniem bezighouden met de Zwarte-Pietenkwestie.

Zo valt op dat Marc (25-40, DTG/NV) en Jarik (25-40, DTG/NV), die ooit als activist begonnen bij de NVU, gedurende het onderzoek met anderen van Nederlands Verbond de overstap maken naar Voorpost. Als reden geven ze dat ze onder de naam Nederlands Verbond niet zo heel veel konden doen, omdat het een officiële organisatie is en ze daarmee ook aansprakelijk kunnen worden gesteld. De sociale activiteiten hebben ze daarom ondergebracht bij Nederlands Verbond. Hun activistische gedeelte doen ze onder de vlag van Voorpost of een gelegenheidscollectief.

Wat dat betreft zijn ook Marc en Jarik freelancers sinds DTG begin 2016 uit elkaar viel. DTG wist vanaf 2015 kort actiegroepen en freelancers uit het rechtse milieu te verenigen in demonstraties tegen azc's en buitenstaanders aan te trekken die het doel van de demonstratie ondersteunden. DTG hief zichzelf in maart 2016 op. Volgens de geïnterviewden in dit onderzoek gebeurde dit nadat een aantal DTG'ers eind februari 2016 besloot over te stappen naar de rechtse groepering Dutch Self Defense Army (DSDA) of DTG te verlaten. Enkele ex-leden kregen vervolgens een huisbezoek van boze DTG'ers. Daarbij sneuvelde een ruit en werden een of meerdere ex-leden bedreigd in het bijzijn van kinderen. Andere DTG'ers wilden vervolgens niets meer met die groep te maken hebben, waarna DTG zichzelf ophief.[472]

Marc (25-40, DTG/NV) en Jarik (25-40, DTG/NV) wijzen het interne conflict aan als de reden dat DTG uit elkaar viel. Marc: 'DTG was een heel snelgroeiend iets en het is jammer dat het door iets heel doms uit elkaar is gevallen (...) Je maakt afspraken in het begin, voor je serieus gaat: zorg dat je jezelf in de hand houdt, praat niet over anderen op *social media*, zorg dat ze geen stok vinden om mee te slaan.' Op maandag had Marc nog op een vergadering leden gemaand niet op bezoek te gaan bij ex-leden, omdat het alles zou verpesten wat ze hadden opgebouwd. 'En aan het einde van de week namen ze toch het heft in hand. Dan is het voor mij klaar. Afspraken met dat soort mensen zijn niks waard.' Jarik vult aan: 'Met een halfuur was de hele DTG voorbij.'

472 Vlak nadat DTG uit elkaar viel, bleken vijf mannen (onder wie ex-leden van DTG) met molotovcocktails te hebben geprobeerd brand te stichten bij een moskee in Enschede. In de moskee waren op dat moment zo'n dertig tot veertig mensen, maar niemand raakte gewond. Alle vijf werden veroordeeld voor terrorisme en kregen celstraffen tussen de 2,5 en vier jaar. Opvallend is dat vanuit radicaal- en extreemrechts tijdens het proces en het uitzitten van de gevangenisstraffen nauwelijks sprake is geweest van steun of solidariteit.

Marc: ‘Het is een karaktertrek van die jongens. En ik begrijp het wel. Maar als je iets moois hebt, je schiet uit de grond en wordt landelijk binnen twee maanden erkend als de grootste rechtse partij van Nederland, en je laat het door zoiets ploffen... Dat snap je niet. Dan heb je misschien het hart wel op de goeie plek, maar dan laat je de emoties de overhand krijgen boven je verstand. En dat is nooit verstandig in dit soort situaties.’

Marc zegt toen voor het eerst te hebben overwogen om te stoppen. ‘Ik was zo teleurgesteld in iets dat potentie had om echt uit te groeien tot een nationale beweging, en misschien zelfs Duitsland en België erbij. Toen dacht ik: het heeft allemaal geen zin, haantjesgedrag...’

Drie dagen later richtte hij met een aantal vrienden uit DTG een nieuwe formatie op: Nederlands Verbond. Een eigen club, zodat ze zelf kunnen bepalen wie erbij mag en wie niet. ‘Het is niet dat je besluit iets te doen, het is een gevoel dat je dat moet doen. En als je zou stoppen, zou je tegen je eigen principes ingaan.’

Onder de radar leven

Een andere observatie is het gedrag van Maarten (25-40, freelance), die al jaren onder de radar probeert te leven. Aanvankelijk was het om een belastingschuld te ontwijken, daarna dacht hij op die manier de AIVD om de tuin te leiden. Maarten staat nergens ingeschreven, werkt zwart in de bouw, laat zich contant uitbetalen, betaalt zijn huur cash, heeft een anonieme prepaid-telefoon, koopt voor iedere treinreis bij het loket een apart kaartje (inclusief eenmalige ov-chipkaart) en rekent dan contant af, etc.

Ineens blijkt Maarten in 2017 een ander nummer te hebben. Hij vertelt dat hij vlak daarvoor is opgepakt bij een demonstratie. Op het politiebureau kwam er iemand binnen die zei van de AIVD te zijn. Maarten had geen reden om aan te nemen dat het niet zo was. ‘Hij wist álles van me...’ Ondanks al zijn moeite om onder de radar te blijven, had de man tegenover hem een duidelijk beeld van met wie Maarten omging, waar hij was geweest en hoe zijn dagelijks leven eruitziet. Daarna nam Maarten snel een nieuw anoniem telefoonnummer, wederom een anonieme prepaid.

Zwarte Piet

Tot slot moet worden opgemerkt dat alle Rechtvaardigheidszoekers zich unaniem bezighouden met de Zwarte-Pietenkwestie. Voor twee Rechtvaardigheidszoekers

vormde de eventuele afschaffing van Zwarte Piet de voornaamste aanleiding om contact te zoeken met radicaal- en extreemrechts. Arno (18-24, Identitair Verzet): 'Tot hier en niet verder. Het klinkt heel stom, maar ik heb er zoveel goede herinneringen aan. En als ik nu kleine kinderen zie en hoe zij Zwarte Piet zien, hoe geweldig ze dat vinden, dat vind ik gewoon genieten. Ik vind het jammer dat zoiets moois kapot wordt gemaakt. (...) En daarna ben ik verder met ze (Identitair Verzet, NS) in zee gegaan omdat zij staan waar ik voor sta.'

Exit

Hoewel in dit onderzoek niet het proces van uittreding centraal staat, zou het een gemiste kans zijn om gestopte activisten niet zelf aan het woord te laten. Zowel Gerben (25-40, freelance) als Marc (25-40, DTG/NV) heeft zijn activisme gestaakt. Gerben stopte er binnen een jaar weer mee. 'Je bereikt gewoon niks. Het trekt wel mensen, maar je zet niks neer. En als het niks uithaalt, dan denk ik: het hoeft van mij niet.' Uiteindelijk bleek Gerben ook bang om zijn baan te verliezen nadat hij al een keer door zijn werkgever was aangesproken op zijn Facebook-berichten. Slechts één keer besloot hij nog mee te gaan: in 2016 liep hij bij de landelijke Sinterklaasintocht rond, verkleed als Zwarte Piet. 'En dat vind ik ook een goed doel, dat vind ik nut hebben. En dat ligt mij ook gewoon. Het levert voor de rest ook geen concrete problemen op als je zo'n actie uitvoert. (...) Volgens mij word je niet gearresteerd omdat je als Zwarte Piet gekleed bent. Dus dat levert voor mij geen problemen op. Maar ik moet wel uitkijken waaraan ik meedoe. Voornamelijk met mijn baan, mijn kinderen, dat is wel belangrijk.'

Marc (25-40, DTG/NV) is in 2019 'fysiek' gestopt, maar 'mentaal' is hij zeker niet uitgetreden. Waarom heeft hij er dan toch een punt achter gezet? 'Teleurgesteld in mensen. Afspraken niet nakomen. Niet aan het woord houden.' De druppel was voor hem dat Jarik (25-40, DTG/NV) en Jan (41-65, DTG/NV, in dit onderzoek aangemerkt als Sociale Zoeker) weer contact zochten met de jongens van DTG die destijds achter het huisbezoek zaten. 'Daar had ik zoiets van: (daar, NS) hebben we een heel duidelijk standpunt ingenomen, distantieerden we ons van, wilden we niks mee te maken hebben. Zeker niet omdat we hadden gezegd: 'Doe nou geen domme dingen.' Ja, en vervolgens werd daar toch weer contact mee gezocht en toen was het voor mij... Daar kan ik niks mee, gaat tegen mijn principes in.'

Over zijn opvattingen zegt hij: 'Dat gevoel verandert nooit, dat gaat er nooit uit. (...) En op het moment dat het daadwerkelijk moet gebeuren op straat,

dan sta ik vooraan. Maar ik ga niet meer van de 48 uur die ik in een weekend heb, veertig uur eraan spenderen, terwijl ik het ook aan mijn gezin kan spenderen – als er toch niks constructiefs uit komt. Want het is elke keer waar we het de vorige keer over hadden: groepje hier, groepje daar, die gaat weg bij die, die heeft ruzie met die, die wil niks te maken hebben en op het eind komen ze weer bij elkaar onder een andere naam. Ja, ik kan daar niks mee. Het moet óf goed georganiseerd zijn met goede mensen aan de top, óf niet.'

Een andere ergernis van hem was dat Jarik (25-40, DTG/NV) met iedereen wilde overstappen naar Voorpost. 'En daar zitten leden bij, waar we ook weleens op gesprek zijn geweest met DTG, en dat we zeiden: 'Die zijn niet wijs, daar gaan we echt niet mee in zee. En dan vervolgens zitten ze daar nu bij.' Over anderen binnen de beweging zegt hij: 'Ik vraag me af of je mensen serieus moet nemen die een hele grote bek hebben altijd, maar die continu zonder geld zitten, die geen werk hebben, nog een kind op de wereld zetten zonder dat ze de eerste kunnen onderhouden. Die geen vervoer hebben. Dan denk ik van: ja, zijn dat nou de gasten die een land moeten redden?'

Over zijn vriendschap met Jarik zegt hij: 'We gaan nog steeds goed met elkaar om, maar niet meer zoals toen.' En: 'Hij probeert me er heel erg bij te betrekken. Maar ik heb er gewoon geen zin meer in. Dat gedoe: dan weer overstappen met die en dan weer naar die. Wat wij altijd voor ogen hadden – alles bij elkaar te brengen – is niet te doen, is niet haalbaar.'

Maar mochten er ooit in Nederland grootschalige rellen komen, dan is Marc van de partij, zo zegt hij. 'Dan sta ik vooraan. Altijd. Maar dat weten ze ook.' Want dat is iets wat hij mist, net als het kameraadschap. 'Met zijn allen in een auto naar een demonstratie in Hamburg en daar naartoe. Overal zie je mensen stenen gooien. Uitbraak maken richting zo'n groep ME die daar los op gaat, ik mis die kick wel.'

8.10 RECHTVAARDIGHEIDSZOEKERS: CONCLUSIE

In dit hoofdstuk staat de route van de Rechtvaardigheidszoeker centraal. Kenmerkend voor hun toetredingstraject is dat zij boos zijn op de overheid omdat zij zelf (of mensen die ze goed kennen) door overheidsbeleid worden gedupeerd en niet bij machte zijn om hun eigen situatie te ontstijgen. Ze hebben het idee dat de overheid er een Eigen-Volk-Laatst-beleid op nahoudt en dat mensen met een migratieachtergrond steevast worden voorgetrokken – bijvoorbeeld wanneer het gaat om het toewijzen van sociale huurwoningen aan

statushouders. De uitgangspositie van Rechtvaardigheidszoekers wordt gekenmerkt door waargenomen onrecht, anomie en een hang naar autoritarisme. Het idee dat de 'eigen' groep wordt bedreigd vormt vervolgens een (mogelijke) katalysator. Dit leidt tot een identiteitsbeleving waarbij geïnterviewden een nationalistische identiteit koesteren en zichzelf als de aangewezen persoon zien om op te komen voor 'de hardwerkende Nederlander'. Ook staan zij negatief tegenover de 'out-group' en hebben zij een gevoel van superioriteit. Voorafgaand aan toetreding tot radicaal- en extreemrechts is een duidelijke morele steun zichtbaar. De mannelijke geïnterviewden hebben ook positieve attitudes ten aanzien van racisme en geweld, iets wat bij de vrouwelijke geïnterviewden ontbreekt.

Het proces van toetreding is weergegeven in onderstaand conceptueel dynamisch model, waarbij moet worden opgemerkt dat dit model is gebaseerd op een zeer kleine onderzoeksgroep en aanvullend onderzoek nodig is.

Model 8.2 Route van de Rechtvaardigheidszoekers

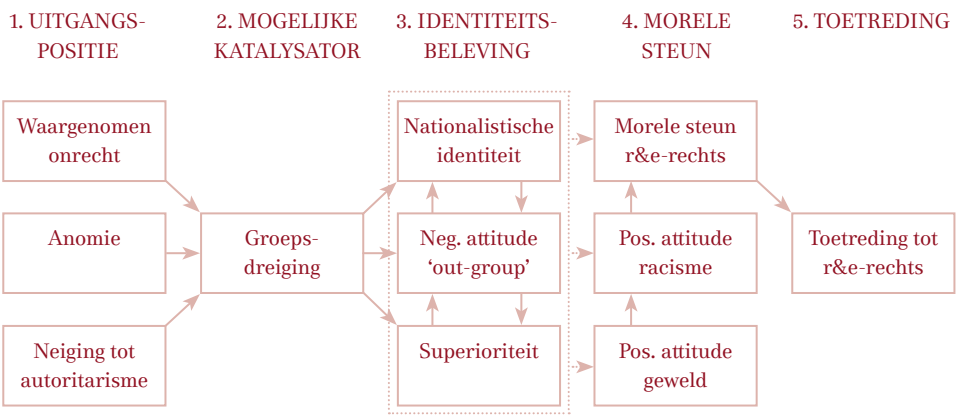

Hierbij zijn twee routes zichtbaar. Voor de ene groep geïnterviewden geldt dat zij vanuit de identiteitsbeleving via morele steun toetreden, voor de andere groep geïnterviewden geldt dat zij vanuit de identiteitsbeleving ook positieve attitudes hebben ten aanzien van racisme en/of geweld.

Daarnaast is in dit hoofdstuk beschreven hoe het Rechtvaardigheidszoekers vergaat nadat zij zijn toegetreden. Hoewel ze onderlinge verschillen

en ruzies in de beweging willen overstijgen en voor zichzelf een rol als verbinder zien weggelegd, lijken zij daar in de praktijk niet goed in te slagen. Ook geven zij betekenis aan hun activisme in motieven om actief te worden en actief te blijven.

Model 8.3 Motieven van rechtvaardigheidszoekers voor en na toetreding

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
VOOR TOETREDING	Inspringen waar de overheid het laat afweten	Opkomen voor de 'eigen' groep: 'de hardwerkende Nederlander' die de dupe is van de overheid	Voelen zich aangetrokken tot het monoculturele en monoetnische geluid van radicaal- en extreemrechts
NA TOETREDING	Formaties als instrument om onvrede om te zetten in concrete hulp, situaties voor anderen verbeteren	Opkomen voor de 'eigen' groep: 'de hardwerkende Nederlander' en sterke identificatie met andere activisten van radicaal- en extreemrechtse formaties met wie zij zich verbonden voelen	Het vinden van rationele verklaringen voor de door hen gevoelde onvrede

Ook de geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers zijn somber over de haalbaarheid van hun doelen. Daartegenover staan de vriendschappen die zij binnen de beweging maken en de sociale component van hun activisme. Daarnaast is het voor hen ook een vorm van zingeving en een hoger doel op zich, waardoor de meeste geïnterviewden hun activisme voortzetten.

Deze route van toetreding is vrijwel identiek aan het conceptuele model van De Waele, die ook een categorie toetreders ziet die openstaan voor toetreding tot radicaal- en extreemrechts na een combinatie van anomie, waargenomen onrecht en autoritarisme in combinatie met groepsdreiging.[473] Ook in zijn conceptuele model is er sprake van een sterke nationalistische (Vlaamse) identiteit, een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' en superioriteitsdenken.

473 De Waele (2015)

De Waele laat echter een eventuele positieve attitude ten aanzien van geweld buiten beschouwing. Bij 'anomie' hanteert hij de opvatting van Srole, die naast sociale en politieke machteloosheid ook sociaaleconomische achteruitgang, normloosheid en sociale isolatie noemt.[474] Deze laatste drie onderdelen zijn zeker niet bij alle geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers het geval. Met name wanneer het gaat om sociale isolatie hebben zij allen een rijk sociaal leven. De gesignaleerde anomie in de uitgangspositie maakt dat radicaal- en extreemrechtse formaties voor Rechtvaardigheidszoekers aantrekkelijk zijn. Deze formaties geven immers woorden aan gevoelde woede, wijzen oorzaken aan en bieden een oplossing.[475] Toetreding is bij Rechtvaardigheidszoekers een bewuste beslissing die voor de hand ligt omdat ze door een gevoel van politieke en sociale machteloosheid geen idee hebben hoe ze die problemen anders zouden kunnen aankaarten. Hierbij is vanuit de *social movement theory* een sterk instrumenteel motief zichtbaar: ze worden actief omdat ze iets willen veranderen aan de situatie waarin zij zelf en de mensen om hen heen verkeren.[476]

Voor wat betreft de neiging tot autoritarisme is er een andere invulling te zien dan de neiging tot autoritarisme van de Politieke Zoekers. Rechtvaardigheidszoekers verkeren niet in dezelfde succesvolle sociaaleconomische positie als Politieke Zoekers. Hoewel zij er op thema's als immigratie en integratie absoluut radicaal- en extreemrechtse standpunten op nahouden, zijn ze op economisch vlak doorgaans vrij links. Zo menen ze bijvoorbeeld dat de overheid haar middelen niet eerlijk verdeelt. Zij zelf en de mensen die zij kennen werken hard, betalen belasting en doen hun best om een bijdrage aan de samenleving te leveren. En toch slagen zij en anderen er niet in om hun eigen sociaaleconomische situatie te ontstijgen. Ook Goodwin merkte in zijn onderzoek naar leden van de BNP op dat meerdere sympathisanten afkomstig waren uit de arbeidersklasse en hard werkten.[477]

Hun autoritarisme in combinatie met raciale vooroordelen en een zekere intolerantie naar andersdenkenden (met name de grachtengordel en de 'hoge heren daar in Den Haag' moeten het vaak ontgelden) doet daardoor sterk denken aan Lipsets *working-class authoritarianism*.[478] Combinaties van de door

474 Srole (1956)

475 Zie ook onder meer: Srole (1956), Scheepers, Felling en Peters (1989), De Witte (1999), Van de Velde en Pauwels (2010)

476 Klandermans en Mayer (2002)

477 Goodwin (2010)

478 Zie onder meer: Lipset (1959), Lipset (1981) en Houtman (2003)

Lipset beschreven elementen van een laag opleidingsniveau, economische onzekerheid, familiepatronen (veel aanwezige frustratie en boosheid in het dagelijkse gezinsleven) en het perspectief van de onderklasse (zwart-witdenken, wij-zij-denken, anti-intellectualisme) zijn bij een deel van de geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers aanwezig, maar nader onderzoek is nodig omdat er niet uitgebreid is geënquêteerd of met controlegroepen is gewerkt.

Het pad van toetreding van Rechtvaardigheidszoekers overlapt daarnaast deels met dat van de Bekeerling, zoals is aangeduid in het onderzoek van Annette Linden.[479] Ook de door Linden geïnterviewde Bekeerlingen voelden zich in de steek gelaten door de overheid. Een belangrijk verschil is echter dat de voor dit onderzoek geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers niet altijd het idee hadden dat hun zelf onrecht was aangedaan (individuele deprivatie, iets wat Lindens Bekeerlingen wel hadden), maar dat zij in hun omgeving onrecht waarnamen dat hen dusdanig raakte dat zij naar eigen zeggen geen andere keuze hadden dan voor anderen op te komen (collectieve deprivatie). Het gevoel onrechtvaardig te worden behandeld (als individu of als groep) is eveneens een sterke drijfveer van de geïnterviewden in het onderzoek van Van den Bos et al.[480]

De geïnterviewde Rechtvaardigheidszoekers hebben niet alleen het idee dat de 'eigen groep' in cultureel en demografisch opzicht wordt bedreigd. Ze maken zich ook zorgen over de economische concurrentie van (arbeids)migranten. Deze mogelijke katalysator van groepsdreiging sluit hiermee niet alleen aan bij de *social identity theory*,[481] maar ook bij de theorie van de bedreigde belangen. Bij de geïnterviewden zijn verschillende varianten (en combinaties) van deze theorie waar te nemen: het idee dat zij zelf of de 'eigen groep' het relatief slechter hebben dan anderen (*relative deprivation thesis*), het gevoel niet te kunnen meekomen (*modernization losers thesis*), en de angst voor concurrenten van migranten op het gebied van onder meer werk, huisvesting, uitkeringen en andere voordelen van de verzorgingsstaat (*ethnic competition thesis*).[482] Dit is ook terug te zien bij de Rechtvaardigheidszoekers in het onderzoek van Feddes et al., die ook signaleren dat op mesoniveau radicale bewegingen met propaganda en wervingspraktijken het gevoel van onrecht versterken.[483]

479 Linden (2009)
480 Van den Bos et al. (2009)
481 Zie onder meer Turner (1975), Tajfel (1978), Tajfel en Turner (1979), Duckitt en Mphuting (1998)
482 Zie onder meer: Stephan en Stephan (2000), Betz (1994), Norris (2005), Rydgren (2006), Rydgren (2007), Goodwin (2010)
483 Feddes et al. (2015), p. 23, 81

Voor de geïnterviewde vrouwelijke Rechtvaardigheidszoekers geldt dat zij allen negatieve ervaringen hebben met mannen met een migratieachtergrond. Net als de door Blee geïnterviewde vrouwen van de Ku Klux Klan beschrijven zij een moment van ommekeer aan de hand van traumatische gebeurtenissen.[484] Vervolgens is een masculiene radicaal- en extreemrechtse formatie aantrekkelijk omdat die hun bescherming kan bieden.[485] De geïnterviewde vrouwelijke Rechtvaardigheidszoekers verschillen echter van de vrouwen uit het onderzoek van Blee doordat het activisme hun juist handelingsperspectief geeft, terwijl de door Blee geïnterviewde vrouwen zichzelf als slachtoffer blijven zien en genoegen nemen met een ondergeschikte rol binnen de KKK. Ook in het onderzoek van Kimmel worden de vrouwen vaak beschouwd als 'vriendin van' en spelen zij nauwelijks een rol van betekenis.[486]

484 Blee (2002)

485 Het zoeken naar bescherming komt ook terug bij de door Bjørgo genoemde redenen van toetreding. Zie: Bjørgo (2002a)

486 Kimmel (2007)

9. SOCIALE ZOEKERS: OP ZOEK NAAR GEZELLIGHEID

In dit vierde empirische hoofdstuk wordt de toetredingsroute van Sociale Zoekers behandeld. Zij hebben geen ervaring op activistisch of politiek gebied en zijn min of meer toevallig bij radicaal- en extreemrechts terechtgekomen, bijvoorbeeld omdat ze op zoek waren naar vriendschap of nadat ze een keer worden meegevraagd door iemand die ze goed kennen.

Hun steun varieert van meegaan naar demonstraties tot aan het doen van de administratie of meedoen aan een moskeebezetting. Bijna alle geïnterviewde Sociale Zoekers geven aan dat ze dit niet zo snel uit zichzelf zouden doen. Ze laten een ander bepalen wat hun rol is binnen de formatie. Van alle geïnterviewden brengen Sociale Zoekers het minst goed onder woorden wat ze willen bereiken, waarom ze actief zijn en wat het hun oplevert. Wanneer er wordt doorgevraagd, verwijzen ze vaak naar de lijn van de formatie waarbij ze zich hebben aangesloten, naar degenen met wie ze omgaan, of er volgt een algemeen antwoord als: 'Ik vind het gewoon mooi.'

Voor dit onderzoek zijn vijf Sociale Zoekers geïnterviewd.

Figuur 9.1 Geïnterviewde Sociale Zoekers

NAAM	FORMATIE	LEEFTIJDS-CATEGORIE	ACTIEVE JAREN	OPLEIDINGSNIV-EAU
BEN	Formatie 4	25-40	2005-2012	Universitair
JAN	DTG/NV	41-65	2012-heden	Mbo
FRITS	DTG/NV	25-40	2010-heden	Mbo
ELINE	Formatie 3	41-65	1987-1992 2010-heden	Mbo
ERIK	Identitair Verzet	18-24	2015-heden	Vmbo

In de eerste vier paragrafen worden verschillende elementen voorafgaand aan toetreding beschreven: (1) uitgangspositie, (2) mogelijke katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. In de vijfde paragraaf komen vervolgens de motieven aan bod die een rol spelen bij toetreding. Vervolgens wordt in de zesde paragraaf behandeld hoe het Sociale Zoekers na toetreding vergaat. De motieven om actief te blijven en de bijbehorende kosten en baten worden in de zevende en achtste paragraaf besproken. Overige observaties komen in de negende paragraaf aan bod, waarna in de conclusie een kort overzicht zal worden gegeven van de belangrijkste bevindingen.

9.1 SOCIALE ZOEKERS: UITGANGSPOSITIE

Waar in de eerste drie empirische hoofdstukken is te zien dat het activisme van Spanningzoekers, Politieke Zoekers en Rechtvaardigheidszoekers doorgaans een lange aanloop kent, is dat bij Sociale Zoekers nauwelijks het geval. Ze kijken niet naar verschillende groepen en toetreding is voor hen meestal geen bewuste keuze: ze zitten doorgaans al bij radicaal- en extreemrechts voor ze er erg in hebben. Maar het is niet zo dat er helemaal geen voedingsbodem aanwezig is. Geïnterviewden zeggen voorafgaand aan hun activisme al bepaalde ideeën te hebben over onderwerpen als migratie.

Vriendschap zoeken en/of bestendigen

Van de vijf geïnterviewde Sociale Zoekers werden er drie actief als gevolg van nieuwe vriendschappen, één ging met een jeugdvriend mee, en een vijfde kreeg op jonge leeftijd verkering met een skinhead. Voor Ben (25-40, voorheen Formatie 4) begon het allemaal in de tweede klas van de middelbare school. ‘Ik was toen niet iemand die makkelijk vrienden maakte. En na de zomervakantie zou de samenstelling van mijn klas wijzigen, veel vrienden gingen van school af. De sociale structuur die ik in de brugklas had opgebouwd, werd uit elkaar getrokken.’

Vervolgens ging Ben op school ook nog eens op een onhandige manier met zijn eerste onbeantwoorde liefde om. Hij kon door zijn ongemakkelijke gedrag geen aansluiting vinden en dus ging hij actief op zoek naar vrienden buiten school.

Die vriendengroep vond hij via zijn buurjongen, met wie hij een voorliefde voor gamen en *Star Wars* deelde. Diezelfde buurjongen maakte deel

uit van een jonge groep van neonazi's. 'Dat groepje was eigenlijk een stel Lonsdale-jongeren van een vmbo-school. Ze waren eerder reactionair dan dat ze zich er intellectueel in verdiept hadden. Ik vond ze fout, maar ik zag al aankomen dat ik na de zomervakantie van 2005 praktisch zonder vrienden op school zou zitten, en had zoiets van: *anything will do*. En als ik me kan aansluiten bij mijn buurjongen, waar ik een goeie band mee heb, dan vind ik het best.'

Met hen optrekken was nogal een stap voor Ben. Hij was zelf een gymnasiumleerling die van huis uit een antroposofische opvoeding had meegekregen van zijn links stemmende ouders. 'Eigenlijk best wel gek dat ik bij zo'n ideologie terechtkwam. Ik moet wel zeggen, de Vrije School (waar hij basisonderwijs volgde, NS) was een klein beetje debet eraan, omdat Germaanse mythologie en verhalen daar wel werden verheerlijkt. We hebben ook het runenschrift daar geleerd.'

Net als Ben zocht ook Frits (25-40, DTG/NV) een nieuwe vriendengroep. Hij is de dertiende in een gezin van veertien kinderen en groeide op in een zwaar gereformeerde omgeving, met vrienden die hij al sinds de kleuterschool kent. Maar toen hij op zijn zeventiende aan een knie werd geopereerd, hoorde hij van niemand iets. Op internet zocht hij naar iets waarbij hij zich kon aansluiten. [487] Het principe van 'kameraadschap' bij de NVU sprak hem aan, net als de uniforme kleding. En hij had ook weleens op straat gevochten met jongeren met een migratieachtergrond.

Jan (41-65, DTG/NV) had vanaf 1990 een café waar een aantal activisten over de vloer kwam. Hij sloot het café toen zijn vrouw overleed en kwam Jarik (25-40, DTG/NV, in dit onderzoek aangemerkt als Rechtvaardigheidszoeker) in 2011 tegen bij zijn nieuwe schoonfamilie. 'Jarik kwam als jonge snotaap bij mij in het café. Dus ik dacht: wat doe jij hier? En even later kwam Marc (25-40, DTG/Nederlands Verbond, in dit onderzoek aangemerkt als Rechtvaardigheidszoeker) er achteraan. Dat is een vriend van mijn zwager. En zo kom je elkaar weer tegen na al die jaren.'

487 Frits zocht naar nieuwe vrienden via internet en sloot zich bij de NVU aan. In dat opzicht is Frits de enige geïnterviewde Sociale Zoeker die een bewuste keuze maakte om toe te treden. Maar omdat Frits vooral op zoek was naar nieuwe vrienden, én binnen de beweging blind andere vrienden volgt die van de ene naar de andere formatie overstappen, is hij in dit onderzoek aangemerkt als Sociale Zoeker.

Gevoelens van onvrede

Sociale Zoekers hebben in de uitgangspositie geen uitgesproken politieke overtuigingen, maar ervaren wel een zekere onvrede. Jan (41-65, DTG/NV) groeide op in een PvdA-gezin en was naar eigen zeggen niet bezig met politiek. 'De PvdA was de standaardpartij. En ik was altijd tegendraads. Sinds ik in de familie van Jarik ben gekomen, is het steeds verder opgeborreld.'

Wel zijn Sociale Zoekers voorafgaand aan hun activisme ontevreden over hoe de Nederlandse overheid voor haar burgers zorgt. Frits (25-40, DTG/NV): 'Ik kom weleens in een bejaardentehuis en dan komen ze misschien één keer koffie brengen. En in het onderwijs zitten er gewoon te veel leerlingen in een klas. Tegenwoordig hebben leraren niet eens tijd voor een leerling die moeite heeft met leren. En moet je eens kijken hoeveel tuig, hoeveel Marokkanen er met een uitkering rondlopen. (...) Ze komen met dikke auto's bij de voedselbank, laden de kofferbak vol en dan rijden ze weer weg. Terwijl ik mensen ken die nog niet eens een auto hebben. Het is zo krom allemaal, heel krom.'

Erik (18-24, Identitair Verzet) had naar eigen zeggen rond zijn zestiende aanvaringen met 'allochtone jongeren'. 'Hoe vaker dat gebeurt, hoe groter jouw afkeer wordt.' Zo heeft hij meerdere periodes voor langere tijd op de kermis gewerkt. 'Dan krijg je dus wekelijks dingen voor je neus. Dat je op een gegeven moment bij de kassa zit en dat de vrouw van de baas wordt uitgescholden voor 'kankerhoer' omdat er zogenaamd wat muntjes missen in hun zakjes.'

In de uitgangspositie zijn Sociale Zoekers op zoek naar een manier om nieuwe vriendschappen aan te gaan of bestaande vriendschappen te bestendigen. Hoewel zij een zekere onvrede ervaren, zouden ze niet toetreden tot radicaal- en extreemrechts zonder de sociale component.

9.2 SOCIALE ZOEKERS: MOGELIJKE KATALYSATOR

Als gezegd, Sociale Zoekers kennen vaak al iemand bij radicaal- en extreemrechts die hen bij de formatie introduceert. Waar de mogelijke katalysator bij Spanningzoekers, Politieke Zoekers en Rechtvaardigheidszoekers wordt gevormd door het gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd, is dat afwezig bij Sociale Zoekers. Hoewel zij in de uitgangspositie wel gevoelens van onvrede hebben, koppelen zij die niet aan een grotere strijd die moet worden gestreden of een culturele of etnische groep die wordt bedreigd. Bij Sociale Zoekers vormt de

hulpvraag van een bekende een mogelijke katalysator om toe te treden tot radicaal- en extreemrechts, al is nader onderzoek nodig omdat het hier een kleine groep geïnterviewden betreft en er niet met een controlegroep is gewerkt.

Hulpvraag bekende

In eerste instantie proberen Sociale Zoekers iemand te helpen. Ze worden meegevraagd naar een demonstratie of gaan een keer mee flyeren. Ze voelen zich niet ideologisch verbonden met de formatie die ze helpen, maar ze vinden de saamhorigheid wel prettig. Eline (41-65, Formatie 3) kreeg op 15-jarige leeftijd verkering met een skinhead en ging met hem samen dingen doen voor CP'86. 'Ik heb door heel het land gefolderd en gestickerd. Al liep je in Hoek van Holland, je kwam elkaar gewoon tegen. Het is het jassie, of het zijn de Dr. Martens met witte vetertjes. Dan ga je wat drinken en leg je contacten.'

Erik (18-24, Identitair Verzet) had een jeugdvriend die al actief was bij Identitair Verzet. Die vriend demonstreerde in 2014 in Leiden tegen de huisvesting van de veroordeelde pedofiel Benno L. en vroeg Erik mee. Daarvoor had Erik nog nooit bij rechtse clubs gekeken. Ook was hij niet bezig met ideologie. 'Voor hetzelfde geld had ik een maatje gehad bij Voorpost of Zwart Front en dan had ik daarbij gezeten. Het is echt toevallig dat een maatje van mij al bij Identitair Verzet zat.'

Sociale Zoekers willen bijspringen waar nodig. Een hulpvraag van een bekende zorgt ervoor dat ze hun uitgangspositie omzetten naar een identiteitsbeleving waarbij zij zich positief identificeren met de eigen groep en een negatieve houding hebben ten aanzien van de 'out-group'.

9.3 SOCIALE ZOEKERS: IDENTITEITSBELEVING

In tegenstelling tot Spanningzoekers, Politieke Zoekers en Rechtvaardigheidszoekers hebben Sociale Zoekers niet het idee dat de eigen groep wordt bedreigd. Ze leunen sterk op (het sluiten van) vriendschappen en willen reageren op de hulpvraag van een bekende. Voor hen vormt het willen helpen van iemand een mogelijke katalysator die de uitgangspositie van onvrede en vriendschappen zoeken/bestendigen omvormt naar een identiteitsbeleving waarbij er een positieve identificatie is met de 'eigen groep' en een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' tegen wie zij bijvoorbeeld flyeren of demonstreren.

Positieve identificatie met de 'eigen groep'

In eerste instantie proberen Sociale Zoekers iemand te helpen. Ze worden meegevraagd naar een demonstratie of gaan een keer mee folderen. Erik (18-24, Identitair Verzet) kende eerst alleen de vriend die hij wilde helpen, maar hij leerde al gauw meer mensen kennen. 'Ik kende voorheen alleen maar [naam vriend], vervolgens krijg je Rob, Arno, Jeroen dan nog Martin, Eline. [488] Dat (Martin en Eline, NS) zijn er ook twee waarvan ik zeg: dat (nationaalsocialisme, NS) gaat me eigenlijk te ver. Maar het zijn hele aardige mensen. (...) Er zijn zat mensen die ik via hen heb leren kennen. Hele aardige mensen.' Erik benadrukt vooral de lol die hij met andere activisten heeft wanneer ze een actie doen: 'Het is altijd lachen, gieren, brullen geblazen.'

Frits ging naar een demonstratie en maakte er al snel nieuwe vrienden met wie hij hechter werd dan met zijn familie. 'Kijk eens wat ik eraan over heb gehouden. Ik zie Jarik (eveneens ex-NVU en DTG/NV, in dit onderzoek aangemerkt als Rechtvaardigheidszoeker, NS) echt als mijn broer.' Het was geen ideologische keuze om bij de NVU te gaan – ook tien jaar later is hij nog nauwelijks bezig met ideologie. Hij demonstreert weleens, maar houdt zich voornamelijk bezig met 'kameraadschapsdingen'. Elke avond belt hij met mensen bij wie ze in het weekend thuis gaan zitten of wat ze zullen gaan doen. 'Ik vind het mooi, ik vind het geweldig. Je komt overal: Groningen, Friesland, overal eigenlijk. Gezelligheid.'

Sociale Zoekers hebben geen duidelijk beeld van een eigen identiteit of voor wie zij moeten opkomen (zoals Rechtvaardigheidszoekers menen te moeten opkomen voor 'de hardwerkende Nederlander'). Wel hebben ze een positieve identificatie met degene die ze willen helpen en de anderen die ze vervolgens leren kennen.

Negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group'

In de eerste paragraaf was bij de uitgangspositie al zichtbaar dat Sociale Zoekers een bepaalde onvrede voelen. Wanneer het gaat om identiteitsbeleving wordt die onvrede omgevormd naar een negatieve attitude ten aanzien van de

488 Erik doelt hier op andere geïnterviewden: Rob (25-40, Identitair Verzet, Spanningzoeker), Arno (18-24, Identitair Verzet, Rechtvaardigheidszoeker), Jeroen (25-40, Identitair Verzet, Spanningzoeker), Martin (Formatie 3, 25-40, Spanningzoeker), Eline (Formatie 3, 41-65, Sociale Zoeker)

'out-group' – wat in dit geval synoniem is aan de 'out-group' van degene(n) die Sociale Zoekers willen helpen.

Ben (25-40, voorheen Formatie 4) ging een keer mee met een groepje naar een lokale veldslag tussen enerzijds gabbers, Lonsdale-dragers en skinheads, en aan de andere kant jongeren met een migratieachtergrond. 'Wij waren gewoon elkaar aan het opstoken, zo van: we zullen ze wel eventjes mores leren, wie hier de baas is. Ik denk dat ik dat op dat moment deed omdat ik echt zocht naar erkenning, echt zocht naar een groep om bij te horen. En als ik me zou bewijzen in een of andere rare veldslag of zo, dan zou ik erbij horen.' Het liep met een sisser af. Ineens zagen ze in de verte twee politiebusjes opdoemen. 'Iemand had hen dus ingelicht. Nou, het is ongelofelijk hoe snel die groep van stoere jongens uiteenstoof. Want niemand wilde opvallen met een strafblad, weet je wel. Het ging helemaal nergens over, en uiteindelijk ging iedereen naar huis.'

Jan (41-65, DTG/NV) vindt bijvoorbeeld dat mensen met een Turkse achtergrond geen volksvertegenwoordiger zouden mogen zijn. Het is een standpunt dat hij deelt met zijn vrienden Jarik (25-40, DTG/NV) en Marc (25-40, DTG/NV) – beiden in dit onderzoek aangemerkt als Rechtvaardigheidszoekers. Jan ontplofte bijvoorbeeld nadat een Turkse collega tegen hem zei dat hij wilde dat hij in Nederland zijn kinderen harder kon opvoeden, onder meer door klappen te geven zoals gebruikelijk is in de Turkse cultuur. 'Ik zeg: 'Maar jij bent naar Nederland gekomen om het goed te krijgen, anders was je daar gebleven. Dan moet je je aanpassen aan onze cultuur. Maar jij vraagt ons om ons aan te passen aan jullie cultuur. Als dat zo is, dan moet je opstaan en opdonderen. En dan moet je die hele boerenfamilie van je meenemen!''

Wat opvalt is dat de desbetreffende Turkse collega van Jan met een Nederlandse vrouw is getrouwd en dat ook zij door hem tot de 'out-group' wordt gerekend. 'En hij heeft een Hollandse vrouw, dus ik zeg: 'En neem die alsjeblieft ook mee, met zo'n boerka aan. Opdonderen!' Zo gaat dat niet. Als ik naar Turkije ga en een katholieke kerk wil openen, krijg ik dat niet voor elkaar. Maar zij komen hier. En op het gemeentehuis en in Den Haag en in de Tweede Kamer – overal zitten ze.'

Het idee van wie tot de 'out-group' behoort, nemen Sociale Zoekers over van degenen die ze willen helpen. Ze hebben er zelf doorgaans geen helder beeld van, al sluit het wel aan bij de onvrede die ze in de uitgangspositie voelen.

9.4 SOCIALE ZOEKERS: MORELE STEUN

Qua identiteitsbeleving hebben Sociale Zoekers voorafgaand aan hun toetreding een sterke positieve identificatie met de mensen die zij tot de 'eigen groep' rekenen, al zijn dit dus hoofdzakelijk de mensen van radicaal- en extreemrechts die zij al kennen of hebben leren kennen. Ze nemen van hen ook de negatieve attitude over ten aanzien van de 'out-group'.

Van hieruit treden zij toe tot radicaal- en extreemrechts. Als gezegd, dat is iets wat ze vanuit hun uitgangspositie zelf niet zo snel zouden doen als ze niet al iemand bij een formatie zouden kennen. Voor Frits (25-40, DTG/NV) geldt dat hij niemand kende, maar wel na een eerste ontmoeting vriendschappen sloot en hen volgde.

Vlak voor hun toetreding wisselt het per Sociale Zoeker welke attitudes zichtbaar zijn wanneer het gaat om morele steun. Allereerst is opvallend dat de morele steun voor radicaal- en extreemrechts bij toetreding vrijwel afwezig is. De geïnterviewde Sociale Zoekers lijken niet bezig met tot welke formatie ze toetreden, wat daarvan de uitgangspunten zijn en of die bij hen passen. Wanneer het gaat om een positieve attitude ten aanzien van racisme en een positieve attitude ten aanzien van geweld zijn er verschillen zichtbaar – afhankelijk van de attitudes van degene die zij volgen.

Persoonlijke steun van bekende(n)

Sociale Zoekers leunen voorafgaand aan hun toetreding vooral op degene die ze kennen of de mensen die ze net hebben leren kennen. Eerder in dit hoofdstuk vertelde Ben (25-40, Formatie 4) al dat hij zich aansloot bij het vriendengroepje van zijn buurjongen, met wie hij een goede band had. Hij vond die vrienden eigenlijk 'fout', maar in zijn zoektocht naar een nieuwe vriendengroep dacht hij: *anything will do*. Ook Erik (18-24, Identitair Verzet) gaf tijdens het interview aan dat hij enkel bij Identitair Verzet belandde omdat hij meeging met een vriend die daarvoor al actief was. Als die vriend bij een andere formatie had gezeten, dan was hij daar wel actief geworden.

Voorafgaand aan hun toetreding zijn Sociale Zoekers nog niet bezig met of een formatie bij hen past. Hoewel ze de negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' overnemen, zijn ze nog niet bezig met de vraag of ze degenen die ze kennen ook moreel steunen. Hun steun is bij toetreding eerder praktisch dan dat ze een ideologische verbondenheid voelen. Eline (41-65, Formatie 3)

kreeg op jonge leeftijd verkering met een skinhead en volgde hem in de neonazicultuur. 'Ik was vijftien toen ik een relatie met hem kreeg, en zestien toen ik lid werd van CP'86. Ik was toen nog niet met Adolf Hitler en nationaalsocialisme bezig. Pas later denk je: ja, dit past bij mij.'

Positieve attitude ten aanzien van racisme

Als gezegd, of Sociale Zoekers ook een positieve attitude ten aanzien van racisme en/of geweld hebben, hangt af van de persoon die ze volgen. Bij Jan (41-65, DTG/NV) is bijvoorbeeld wel een duidelijk racistische overtuiging zichtbaar, zo geeft hij zelf toe: 'Bij ons op het werk lopen wel een paar racisten rond, waar ik er zelf ook een van ben. Ik werk met heel veel buitenlanders, het meeste is van Turkse afkomst. En als je dan bij mij in het ploegje komt, dan zeg ik van tevoren: 'Ik ben een racist. Jij bent een klootzak van een Turk. En als je daarmee niet akkoord gaat, dan moet je naar de baas gaan en ander werk vragen.' Dat doen ze geen van allen. (...) En mijn baas weet dat ik zo ben.'

Ben (25-40, F0rmatie 4) is inmiddels niet meer actief bij radicaal- en extreemrechts, maar zegt dat hij in zijn eerste periode bij de beweging 'eigenlijk wel racistische ideeën had' – al wilde hij dat toen niet toegeven. 'En dat ik toch wel bang was voor mensen uit andere culturen, met een andere huidskleur, of met een andere taal. Maar dat ik ervan maakte: 'multiculturele problemen', om het maar anders te laten lijken.'

Positieve attitude ten aanzien van geweld

Voor sommige geïnterviewden geldt dat zij bij hun toetreding ook een positieve attitude hebben ten aanzien van geweld, al willen ze daar niet te veel over kwijt. Zo vertelt Eline (41-65, Formatie 3) dat ze tijdelijk stopte bij radicaal- en extreemrechts nadat ze jong moeder werd. 'Kijk, ik loop ook niet weg van geweld. En als je kleine kinderen hebt, (...) ik wil niet dat mijn kinderen een weekend zonder mama zitten of zo.' Frits (25-40, DTG/NV) zegt geen strafblad te hebben, maar ook niet uit te sluiten dat hij ooit wel geweld gebruikt: 'Als het moet, dan moet het, dan ga ik er ook niet voor aan de kant. Linksen moeten bij mij niet aan de deur komen, want dan hebben ze echt een probleem. Dan kunnen ze me tien jaar in het hok zetten, dat weet ik zeker.'

Voorafgaand aan hun toetreding tot radicaal- en extreemrechts is er bij Sociale Zoekers vooral persoonlijke steun zichtbaar voor degene(n) die ze kennen, zonder dat hierbij sprake is van een morele steun aan radicaal- en extreemrechts. Of de geïnterviewden ook een positieve attitude hebben ten aanzien van geweld of racisme, is afhankelijk van wie ze volgen. Als zij mensen volgen die zelf een positieve attitude hebben ten aanzien van geweld en racisme, dan is dit doorgaans ook terug te zien bij de geïnterviewde.

9.5 SOCIALE ZOEKERS: MOTIEVEN VAN TOETREDING

In de eerste vier paragrafen is het proces van toetreding van Sociale Zoekers in kaart gebracht, waarbij inzichtelijk is gemaakt hoe zij van een uitgangspositie uiteindelijk overgaan tot toetreding. Tegelijkertijd hebben zij daarnaast ook motieven om zich aan te sluiten. Die motieven worden in deze paragraaf behandeld.

Voorafgaand aan hun toetreding zijn Sociale Zoekers nauwelijks bezig met wat ze binnen radicaal- en extreemrechts willen bereiken of wat ze aan de samenleving zouden willen veranderen. Ze houden zich voornamelijk bezig met het sluiten van vriendschappen of het ondersteunen van bekenden. Hierbij is een duidelijk instrumenteel motief zichtbaar: ze willen een relatie opbouwen of bestendigen.

Dat ze zich zo verbonden voelen met de mensen die ze kennen en die ze willen steunen, wijst op een identiteitsmotief. Ze identificeren zich sterk met de desbetreffende persoon of groep personen en willen deel uitmaken van hun subcultuur. Hoewel ze soms al voorafgaand aan toetreding voorzichtig de ideologie van de formatie verkennen, is er geen ideologisch motief zichtbaar. Hun toetreding wordt vooral ingegeven door het sociale leven dat ze erbij krijgen.

9.6 SOCIALE ZOEKERS: ACTIEF BLIJVEN

In deze paragraaf komt aan bod hoe het geïnterviewde Sociale Zoekers na hun toetreding vergaat. Juist omdat zij weinig ideologisch gemotiveerd lijken, is het interessant om na te gaan waarom ze actief blijven en hoe ze omgaan met eventuele ruzies en conflicten binnen hun formatie of de bredere radicaal- en extreemrechtse beweging. Wat opvalt is dat Sociale Zoekers hun positie binnen de radicaal- en extreemrechtse formatie volledig laten bepalen door degenen die

ze kennen. Waar bij Spanningzoekers, Politieke Zoekers en Rechtvaardigheidszoekers doorgaans min of meer een gedeeld doel, een gedeelde actiemethode of een gedeelde visie te zien is (met daarbinnen uiteraard accentverschillen), is dit bij Sociale Zoekers geenszins het geval. Maar doordat er een tekort aan activisten is, worden ze al gauw als volwaardig lid geaccepteerd.

Snel van koers veranderen

Waar Sociale Zoekers aanvankelijk mensen willen helpen die ze kennen, hebben ze na toetreding de doelen overgenomen van degenen die ze helpen – zelfs al zijn ze doorgaans weinig hoopvol over de eventuele successen die hiermee kunnen worden geboekt. Hoe wankel die doelen zijn, blijkt onder meer uit het gemak waarmee geïnterviewden van koers kunnen veranderen. Frits (25-40, DTG/NV) verliet in navolging van Jarik (25-40, DTG/NV, in dit onderzoek aangemerkt als Rechtvaardigheidszoeker) de NVU. Dit was geen ideologische keuze – het was vooral ingegeven door loyaliteit.

Dat geldt ook voor Eline (41-65, Formatie 3). Nadat ze jong moeder werd, stopte ze met haar activisme. Ze scheidde jong, voedde haar kinderen op en was druk met haar baan in de zorg. Pas na haar vijfendertigste werd Eline weer actief. Eerst hielp ze Identitair Verzet mee omdat ze daar iemand van vroeger kende. Daarna leerde ze via Facebook een nationaalsocialist kennen met wie ze een relatie kreeg. Het was een reden voor haar ouders om het contact te verbreken. ‘Nu ik weer terug ben in extreemrechts en het nationaalsocialisme... Die tijd hebben ze al met me gehad toen ik 15-16 was.’

Ben (25-40, voorheen Formatie 4) had zich bij het neonazi-groepje van zijn buurjongen aangesloten, maar ging zich steeds meer verdiepen in het nationalisme. Dat was hem overigens eerder geopperd door zijn buurjongen, die had gezegd: ‘Je bent niet echt een nazi, hè? Je bent eerder nationalist.’ Hij had aan zijn buurjongen gevraagd wat dat was. Zijn buurjongen zei: ‘Ja, dan hou je van je volk, van je land.’ Ben wist niet of hij daar eigenlijk wel van hield. ‘Maar omdat ik de beschuldiging van nazisme (die beschuldiging kwam van zijn ouders, NS) wilde ontkennen, ben ik me daar achter gaan verschuilen. Het werd noodzakelijk om me in nationalisme en nazisme te verdiepen, wat het nu eigenlijk inhield, om te kijken of ik er wel achter stond. En of ik bepaalde bedenkingen die ik had bij de multiculturele samenleving, of ik die kon rechtvaardigen.’

Waar er bij routes doorgaans na de toetreding een gemene deler is aan te wijzen (in doelen, actiemethoden of wereldbeeld), is dit niet het geval bij

Sociale Zoekers. Zelfs wanneer ze zeggen een ideologie te hebben, geven ze in gesprekken al snel toe dat ze vooral anderen volgen – ook wanneer die hen een andere ideologische richting opsturen.

Bijspringen waar nodig

Voor de geïnterviewden is de gezelligheid een belangrijke reden om actief te zijn. Frits (25-40, DTG/NV) is naar eigen zeggen ieder weekend wel bij vrienden uit de radicaal- en extreemrechtse beweging. Hij geniet van de 'kameraadschapsdingen', zoals het bezoeken van herdenkingen, oude gebouwen en monumenten.

Hoewel Frits naar eigen zeggen demonstreren de mooiste activiteit vindt, is hij weinig opgetogen over de mogelijkheden. 'Je hebt zoveel van die Facebook-praters, 'internethooligans' noem ik ze maar. Ze moeten mij bellen voor acties, weet je, dan gaan we een actie doen. Daar ben ik meer van: spandoeken ophangen, dingen doen die mensen aanspreken, demonsteren. Dat vind ik ook altijd wel mooi. Maar ja, met demonstreren... Je ziet dat het allemaal geen zin heeft. Je krijgt nooit meer dan vijftig man bij elkaar, dus je moet overgaan tot andere acties.'

Eline (41-65, Formatie 3) zou best met Identitair Verzet een bezetting willen doen. Bij de eerste bezetting van Identitair Verzet bij de Al Hijra-moskee in Leiden (februari 2015) was ze uitgenodigd, maar kon ze niet. Inmiddels is het contact bekoeld. Zelf denkt ze dat het komt omdat ze antisemitisch is, iets dat volgens haar een belangrijke ideologische breuklijn is binnen radicaal- en extreemrechts: 'Niet iedereen bij Identitair Verzet heeft daar een probleem mee, maar veel mensen wel.' En op eigen houtje een moskee bezetten? Eline zegt geen honderden euro's te kunnen missen voor de boete die ze dan krijgt. En ze denkt ook niet dat ze aanspraak zou kunnen maken op het boetefonds van Identitair Verzet. 'Ik ben niet van Identitair Verzet en ik kan begrijpen dat je dat geld liever aan je eigen mensen uitgeeft.'

Erik (18-24, Identitair Verzet) gaat wel het dak van de moskee op. Hij plakt ook stickers, deelt folders uit, demonstreert, heeft weleens midden in de nacht een spandoek aan een gebouw gehangen en voert Facebook-discussies. Hij zegt vooral mee te doen om de formatie te versterken. 'Gewoon een statement maken. Wanneer werkt het beter? Als je het in je eentje doet niet. Als je het met meerdere mensen tegelijk kan doen, dan heb je een groter geluid, mensen besteden wat meer aandacht aan je.'

Wat opvalt is dat Sociale Zoekers altijd ondersteunende rollen in formaties vervullen. Ze streven er niet naar om zelf aan het hoofd te staan en zullen zelden zelf iets ontplooien. Ze zijn loyaal aan de mensen met wie ze omgaan, zelfs wanneer dit betekent dat ze iets tegen hun zin doen of dat ze hun eigen grenzen overschrijden – zie ook de eerdergenoemde anekdote van Ben (25-40, voorheen Formatie 4) over hoe hij met tegenzin meeging naar een potentiële grootschalige vechtpartij.

Geïnterviewden kunnen vaak zelf niet zo goed aangeven waarom ze – afgezien van de onderlinge band – zo loyaal zijn. Na hun toetreding hebben ze wel een iets duidelijker doel van wat ze willen bereiken, maar dit staat niet los van degene die ze willen helpen of van de doelen van de formatie waartoe zij behoren.

Weinig ambitie

Waar Politieke Zoekers en Rechtvaardigheidszoekers zich veelvuldig bezighouden met interne conflicten binnen formaties en de bredere beweging, houden Sociale Zoekers zich hier grotendeels afzijdig. Ze zijn niet geïnteresseerd in aanzien, het verwerven van een positie of het behalen van grote successen. Vaak zijn ze nogal somber over de mogelijkheden.

Eline (41-65, Formatie 3): 'Ik denk weleens: waar doen we het eigenlijk voor? Want het lijkt wel of het (de radicaal- en extreemrechtse beweging, NS) steeds kleiner wordt.' Het demonstreren geeft haar niet veel voldoening, deels door de lage opkomst en deels doordat het weinig oplevert. Ze gaat nog mee voor haar vriend, maar zegt ook: 'Ik ben er een beetje klaar mee. (...) Er zouden gewoon driehonderd tot vierhonderd mensen moeten staan. Dan is het nog weinig, hoor... En vooral de mensen die zeggen dat ze verandering willen, en dan gewoon thuisblijven. Of mensen die denken: zolang ze (mensen met een migratieachtergrond, NS) niet in mijn straat komen, hoor je mij niet. En dan denk ik weleens: hoe krijg ik ze wakker?'

Frits (25-40, DTG/NV) zegt alle onderlinge ruzies 'zonde' te vinden, maar zelf probeert hij er zoveel mogelijk buiten te blijven. 'Ik kan met iedereen. Ik heb met niemand problemen. Ik ben heel nuchter. Ik praat ook over niemand anders. Daar krijg je alleen maar gezeur mee.'

9.7 SOCIALE ZOEKERS: MOTIEVEN OM ACTIEF TE BLIJVEN

In de vorige paragraaf is beschreven hoe het Sociale Zoekers na hun toetreding vergaat. Waar het voorafgaand aan hun toetreding vooral draaide om het verlenen van praktische hulp aan mensen die ze graag mogen, hebben ze na hun toetreding ook de doelen overgenomen van degene(n) die ze willen helpen. Daarbij moet worden opgemerkt dat Sociale Zoekers binnen dit instrumentele motief die doelen doorgaans niet heel duidelijk onder woorden kunnen brengen. Wanneer ernaar wordt gevraagd, verwijzen ze naar de formatie of hun vrienden. Ook zijn ze weinig hoopvol over de eventuele successen die hiermee kunnen worden behaald.

Ook na toetreding identificeren ze zich sterk met degene die ze helpen en de anderen die ze binnen de formatie of bredere beweging hebben leren kennen. Ze zien zichzelf dan ook als steun en toeverlaat, wat duidt op een identiteitsmotief. Met ideologie hebben ze ook na toetreding nog altijd weinig affiniteit. Soms verdiepen ze zich er wel degelijk in of zeggen ze dat het bij hen past – zoals Eline (41-65, Formatie 3) spreekt over het nationaalsocialisme. Maar het is niet dat zij bezig zijn met het vertalen van bepaalde ideologische idealen naar de praktijk of dat ze dat nastreven. Zo ging Eline ook mee naar avonden bij de weduwe Rost van Tonningen – maar zat dan vaak bij haar aan de keukentafel terwijl de mannen in een andere kamer ideologische vorming kregen. Zelf had ze daar nauwelijks interesse in: 'Ik bleef bij haar omdat ik dat gezellig vond.' Als Sociale Zoekers ergens aan meedoen, dan is het omdat ze worden meegevraagd, omdat ze iemand willen helpen of omdat ze het gezellig vinden. Een ideologisch motief ontbreekt.

9.8 SOCIALE ZOEKERS: KOSTEN EN BATEN

Hoewel Sociale Zoekers tijd, geld en energie in hun activisme steken, is gebleken dat zij somber zijn over de haalbaarheid van bepaalde doelen. Waarom gaan ze toch door met hun activisme en welke baten zorgen ervoor dat ze deelnemen aan collectieve actie? In deze paragraaf zal worden gekeken naar de kosten en baten van het activisme.

Materiële kosten

Qua materiële kosten geven de geïnterviewde Sociale Zoekers aan dat hun activisme hun tijd en/of geld kost, waarbij ze met name kosten maken wanneer ze ergens naartoe reizen voor een actie of demonstratie. Jan (41-65, DTG/NV) steekt ook persoonlijk geld in de sociale acties van Nederlands Verbond. Veel geïnterviewden zien de tijd die ze in hun activisme steken niet als een opoffering, omdat ze hun deelname eerder vergelijken met een sociale activiteit zoals een bezoek aan de kroeg.

Sociale kosten

Daarnaast zijn er de sociale kosten. De meeste geïnterviewden ondervinden op hun werk geen hinder van hun activisme. Jan vertelde eerder dat zijn baas er geen problemen mee heeft. Dat geldt ook voor de baas van Erik (18-24, Identitair Verzet), die in een Lonsdale-trui naar zijn werk gaat. 'Ik vroeg bij de intake: 'Moet ik mijn trui even uitdoen? Ik weet niet of dit mag.' Ze zeiden: 'Ja, pfff, moet jij weten.' Je loopt daar gewoon binnen met een bomberjack met Nederlands vlaggetje erop. En er zijn gewoon gezellige mensen. Niemand kijkt je raar aan of zo. Er zitten Marokkanen, Turken, Antillianen, Nederlanders, Polen, alles zit er. En ik kan – op één arrogant mokkel na – gewoon met iedereen goed omgaan.'

Eline (41-65, Formatie 3) krijgt nu een uitkering, maar had naar eigen zeggen geen last van haar activisme toen ze nog in de zorg werkte. Ze mocht het er niet met haar cliënten over hebben en hoefde niet te werken met mensen met een migratieachtergrond: 'Ze hebben me bewust nooit bij buitenlanders gezet.'

Frits (25-40, DTG/NV) moest van zijn werkgever een document ondertekenen dat hij niet meer zou demonstreren. Nadat hij advies had ingewonnen bij een advocaat weigerde hij dit. 'Ze kunnen me niks maken. Ik heb een vast contract. Ik werk gewoon. Als ik met een Marokkaan moet werken, dan doe ik dat. Dat is een keuze. (...) Maar het scheelt dat die gasten niet met mij willen werken. Dat mag dan wel. Maar als ik weiger, dan... Pfoeh.'

Ook verkeren Sociale Zoekers niet in een sociaal isolement. Alleen Frits zegt dat hij geen vrienden meer heeft buiten de beweging. Maar, zo merkt hij op, die vriendschappen waren daarvoor ook al stukgelopen. Hij trad juist toe omdat hij op zoek was naar vriendschap.

Wel geven vier van de vijf geïnterviewden aan dat hun ouders problemen hebben met het activisme. Slechts in één geval leidde dit ertoe dat ouders ook het contact verbraken. Een andere geïnterviewde heeft ook geen contact meer met zijn ouders, maar dat is volgens hem eerder het gevolg van ingewikkelde familieverhoudingen.

Identiteitskosten

Sommige Sociale Zoekers zeggen identiteitskosten te hebben. Zo zegt Frits (25-40, DTG/NV) dat hij niet zo snel op een verjaardag over zijn activisme of standpunten zou praten. 'Als ik bij iemand op visite ben, dan ga je het er niet over hebben. Want zij zijn dan allemaal niet zo extreem.'

Eline (41-65, Formatie 3) merkt dat haar voorkomen (bomberjack, kisten met witte veters, een shirt van de neonazi-band Brigade M) mensen afschrikt, maar ziet het juist als een uitdaging om dan toch het gesprek aan te gaan. 'Dan krijgen we wel vaak te horen: 'Jullie zijn helemaal niet zo eng.'' Erik (18-24, Identitair Verzet) wordt nog weleens uitgescholden voor racist. Dit gebeurt op internet vanwege zijn deelname aan discussies, en op straat vanwege zijn Lonsdale-kleding. Toch weerhoudt dat hem er niet van om zich in discussies te mengen, of om Lonsdale te dragen.

Materiële baten

Tegenover de kosten staan de opbrengsten. Het activisme brengt Sociale Zoekers sociale en identiteitsbaten. Maar materiële baten zijn er niet. Net als bij de Spanningzoekers, Politieke Zoekers en Rechtvaardigheidszoekers wordt niemand financieel beter van het activisme en houdt niemand er een carrière aan over.

Sociale baten

Zoals eerder in dit hoofdstuk al uitgebreid is besproken, speelt vriendschap een belangrijke rol in de motieven van Sociale Zoekers. Niet alleen steunen ze degene die ze al kennen, ze krijgen er als gevolg van hun activisme ook een heel netwerk bij. Frits (25-40, DTG/NV) vertelde eerder dat hij met hen hechter is dan met zijn eigen familie. Eline (41-65, Formatie 3), schat dat zij zelf en haar vriend maar liefst 150 gezamenlijke Facebook-vrienden hebben. Zij heeft aan

haar activisme haar huidige relatie overgehouden, nadat hij haar via Facebook benaderde. 'Ik ben niet zo van het chatten met mannen en jongens. Ik was altijd heel kortaf, maar hij was een volhardend type.' Ze schreef hem dat ze wel wat wilde doen voor zijn formatie. 'Een weekendje weg met de jongens en de meiden. Gewoon een beetje teambuilding, elkaar leren kennen buiten Facebook. Dat vond hij wel een goed idee. Maar daar is eigenlijk niks van terechtgekomen.' Uiteindelijk werd het vooral teambuilding met zijn tweeën.

Identiteitsbaten

Sociale Zoekers zien het als een plicht om zich in te spannen voor de formatie en vinden het belangrijk om actief te zijn. Jan (41-65, DTG/NV): 'Als wij allemaal niks doen en we krijgen geen medewerking vanuit Den Haag, dan wordt het voor onze kleinkinderen (...) steeds moeilijker en moeilijker. En wat gebeurt er dan? Binnen tien jaar is Nederland naar de klote.' Hierbij moet worden opgemerkt dat Jans vrienden Jarik en Marc (beiden 25-40, DTG/NV) precies hetzelfde zeggen. Het is niet duidelijk in hoeverre Jan hierin is beïnvloed.

Over zijn activisme zegt hij, net als Jarik en Marc, dat het 'alleen maar negativiteit' oplevert. Maar, zo vertelt Jan, hij wordt ook steeds meer door zijn omgeving bevestigd dat hij gelijk heeft. 'Dan zie je dat steeds meer mensen uit je omgeving liken wat jij post op Facebook.'

Ook Eline (41-65, Formatie 3) zegt het als een plicht te zien naar haar kinderen en eventuele kleinkinderen toe. 'Dat weten mijn kinderen ook. Dat ik het juist voor hen doe. Dat zij in de vrijheid mogen leven waarin ik ben grootgebracht.'

Erik (18-24, Identitair Verzet) benadrukt steeds het plezier dat hij heeft. Zo vertelt hij dat hij en andere activisten bij een moskeebezetting jolig naar de aanwezige politie beneden riepen: 'Nemen jullie wel even koffie mee? Want het is best wel fris boven.' Hij ziet het als zijn taak om Identitair Verzet te helpen, want zoveel werk is zo'n moskeebezetting volgens hem ook weer niet. Hij somt op: 'Je wordt in de boeien geslagen, je gaat mee naar beneden, je gaat in een politieauto, wordt in een celletje gezet. Nou, even wachten. Vervolgens word je verhoord en krijgen ze een fax binnen met een bericht met handtekening van [naam burgemeester]. En dan mag je weer naar huis. Dan krijg je nog een paar boetes voor het betreden van verboden terrein en het gebruik van fakkels.'

De boetes worden betaald uit de binnenstromende donaties, die op gang komen nadat er op sociale media en in de landelijke media over de

moskeebezetting wordt bericht. ‘Dat wordt dan betaald. En dan heb je weer een statement gemaakt. Je bent in het nieuws geweest en je hebt laten horen wat je wel en wat je niet wil.’

Erik zegt eraan mee te doen omdat hij denkt dat het nodig is, en omdat andere mensen het in verband met hun baan niet zouden durven. ‘Iemand moet zich daar sterk voor maken, die moet zich laten horen voor de andere mensen die niet kunnen of durven. Dat doe jij dan. Ik heb vaak zat weleens complimentjes van mensen gehad. Die herkennen me dan. Of die hebben dan toevallig via-via gehoord dat ik bovenop díe moskee stond.’

9.9 SOCIALE ZOEKERS: OVERIGE OBSERVATIES

In deze paragraaf worden de overige observaties besproken die in de andere paragrafen niet aan bod zijn gekomen. In gesprekken met Sociale Zoekers vallen drie zaken op: de wederzijdse loyaliteit, een afwezige (groeps)druk om zich te conformeren en het feit dat ze eigenlijk geen mening hebben over het negatieve imago van radicaal- en extreemrechts. Daarna wordt de exit van Ben (25-40, voorheen Formatie 4) besproken.

Wederzijdse loyaliteit

Allereerst dient te worden opgemerkt dat de loyaliteit die Sociale Zoekers voelen ten aanzien van de mensen die ze willen helpen, wederzijds is. Hoewel het niet ondenkbaar is dat de geïnterviewden kwetsbare mensen zijn die zich laten gebruiken om allerlei hand- en spandiensten uit te voeren, doen formaties en medeactivisten hun best om ervoor te zorgen dat zij zich thuis voelen. De vriendschap die Sociale Zoekers ervaren, is wederzijds en ongekunsteld. Zo doet Frits (25-40, DTG/NV) alles voor Jarik (25-40, DTG/NV), en andersom is dat ook zo.

Weinig druk

Ook valt op dat er binnen de formatie of beweging weinig druk wordt uitgeoefend op Sociale Zoekers. Ze worden niet aan de tand gevoeld over wat zij van ideologie weten, en ze worden ook niet voor het blok gezet om te kijken hoever zij durven te gaan. In gezelschap geven geïnterviewden gerust aan me toe dat zij iets niet weten, dat ze geen interesse hebben in ideologische vorming, of dat ze zijn

meegekomen naar een demonstratie waarin ze nauwelijks geloven. Of zoals een geïnterviewde Sociale Zoeker zei: 'Ik ben hier enkel om voor de toespraak van [naam bevriende activist] te klappen. Verder zal het allemaal wel.'

Geen mening over imago

Tot slot moet worden opgemerkt dat de geïnterviewden geen enkele mening hebben over het negatieve imago van de formatie of de beweging. Enerzijds komt dit omdat zij bijvoorbeeld geen enkel probleem met werkgevers ervaren en niet in een sociaal isolement verkeren. Anderzijds denken ze er vaak weinig over na. Waar andere geïnterviewden het soms vreselijk vinden om voor 'extreemrechts' te worden uitgemaakt, of hun best doen om het stigma te ontstijgen, hebben Sociale Zoekers er doorgaans geen mening over. Meestal hebben ze er überhaupt niet over nagedacht.

Exit

Hoewel in dit proefschrift niet het exitproces centraal staat, is het verhaal van Ben (25-40, voorheen Formatie 4) waardevol om te delen. Eerder in dit hoofdstuk is al beschreven hoe zijn vriend hem op het spoor van het nationalisme zette. Ben stortte zich vervolgens op een ideologische zoektocht. Dat maakt hem niet alleen uniek onder de geïnterviewde Sociale Zoekers, het zorgde er ook voor dat hij uiteindelijk zijn activisme staakte.

Ben ging als 15-jarige naar bands als Brigade M en Standrecht luisteren. 'Ik heb een keer zo'n beetje alle liedteksten van hen die ik kon vinden uitgeprint. En die ging ik uit mijn hoofd leren en meebrullen op mijn kamer.' Zijn moeder, die half-Duits is, vond het vreselijk en wilde hem het liefst heropvoeden. Zijn vader stond er wat makkelijker in. 'Die had zoiets van: laat hem maar onderzoeken, hij komt er vanzelf wel achter.'

Ben was het lang niet met alle liedteksten eens. Hij citeert: 'Het wit in onze vlag, de middelste baan, is de kleur van ons ras, dat nooit mag vergaan.' Zelf had hij zijn twijfels erbij. 'Toen dacht ik wel: o wacht eens eventjes, dat geloof ik niet. Net als deze: 'Voorstanders van multicultuur, eindigen tegen de muur.' Maar ik heb het wel lang gezongen.'

Hij heeft zichzelf nooit een nazi genoemd. Maar als andere jongens van zijn groep de Hitlergroet brachten, dan deed hij daar wel aan mee. 'Later dacht ik op dat soort momenten: nee, dit moet ik niet doen, dit heeft een bepaalde

symboliek waar ik niet achter sta. Ik kan wel stoer doen, maar dit is niet wat ik geloof.'

Via zijn buurjongen kreeg hij ook *Revolte*, het blad van Voorpost. 'Ik dacht van heel veel artikelen: dat klinkt eigenlijk wel plausibel. Of: o, zal wel. Maar over heel veel dingen dacht ik niet echt na.' Hij bladert tijdens het interview door een nummer van *Revolte* en citeert: ''Alleen sterke en viriele volkeren overleven. Al wat rest is flauwekul.' Het waren zinnen waar ik toen overheen las. Maar dit is heel fascistisch, ontzettend fascistisch. En daar dacht ik dan weer niet aan.'

Hij ging zich steeds meer verdiepen in het Vlaamse nationalisme en het Grootneerlandisme. Op school kreeg hij er in de loop van het nieuwe schooljaar twee nieuwe vrienden bij. Eentje volgde hem voor een deel in zijn ideologie en werd 'nationalist light'. 'Hij accepteerde me in ieder geval voor wie ik was. Dat was heel belangrijk, daardoor had ik niet echt meer dat andere groepje nodig. En dat heeft me uiteindelijk wel gered, denk ik, voor een deel.'

Ben ging minder vaak naar bijeenkomsten, sprak minder met zijn buurjongen en had online contact met andere nationalisten. 'Omdat ik zelf informatie zocht, was ik mezelf al aan het deradicaliseren eigenlijk. Ik was mijn weg aan het zoeken naar het Vlaamse nationalisme, naar het Grootneerlandisme. Maar dat deed ik grotendeels individueel met een paar mensen op het internet. Verder is dat nooit echt een groep geworden.'

Hij ging weleens naar een lezing van Voorpost of demonstreerde in 2007 voor een onafhankelijk Vlaanderen, maar werd geen lid. Zijn hang naar het Grootneerlandisme leidde ertoe dat hij zijn volksnationalisme radicaal van het nazisme wilde scheiden – 'al was dat in de praktijk bijna ondoenlijk omdat ze zo vaak overlapten'. Begin 2008 ontdekte hij Wikipedia, waar hij al snel aan lemma's over nationalisme werkte. 'Ik had nog wat contact met mijn buurjongen, maar intellectueel was ik mijn eigen gang gegaan. Ik ontwikkelde mijn eigen nationalistische gedachtegoed voornamelijk online en in gesprekken met anderen.'

In de derde fase van zijn activisme, van 2009 tot 2012, liet hij het Grootneerlandisme langzaam los en ging hij zich steeds meer richten op taalnationalisme. 'Omdat ik dat als bindend element zag tussen Nederland en Vlaanderen. Dat is wat ons een natie maakt. En buitenlandse talen zoals Frans, Engels en in mindere mate het Duits, dat bedreigt het voortbestaan van ons volk. En dat moest dus worden tegengegaan. Ik was ook tegen Engelse reclames, dat soort dingen. En tegen het gebruik van Engelse woorden, Franse woorden, leenwoorden, Franse uitdrukkingen, Engelse uitdrukkingen. Dus ik ben heel veel gaan vertalen, bijvoorbeeld op Wikipedia.'

Dat hij zijn aandachtsgebied naar taal verlegde, had ook te maken met zijn uitgesproken atheïsme. ‘In 2010 ben ik bij de IJzerwake geweest. En ik merkte toen wel hoe ontzettend katholiek de Vlaams-nationalistische beweging was. En daar had ik nou helemaal niks mee. Ik heb ook een tijdje zitten nadenken over een politieke strategie, want dat was echt een discussie binnen het nationalisme. Moeten wij ons samen met de christenen in een verbond verenigen tegen de moslims? Dat vond ik zo’n raar idee, alsof het iets statisch is. Ik weet nog goed dat Vlaams Belang – waar ik op dat moment mee sympathiseerde, want Geert Wilders was nog niet zo groot – zei dat Joden een bondgenoot zijn in de cultuurstrijd tegen de islam. Ik vond het wel opmerkelijk. Want er waren ook veel neonazi’s die antisemitisch waren.’

Na het Grootneerlandisme steunde zijn nationalisme rond 2011 grotendeels op taalnationalisme. ‘Als we onze taal maar veiligstellen, dan overleven we als volk, zo dacht ik. En als allochtonen onze taal leren en integreren, dan is het ook prima.’ Hij ging steeds vaker kaartjes tekenen van hoe Europa opnieuw zou moeten worden ingedeeld naar taal, maar liep daar ook in vast. ‘Ben je voor één Groot-Brittannië omdat de Schotten zijn gegermaniseerd, of zeg je van: ja, hun oorspronkelijke taal is Keltisch en moeten ze dat weer gaan praten? Dan kwam ik met hypocriete argumenten als: ik kan goed Engels, ik wil geen Keltische talen leren. Dus ik was niet echt principieel. Tegelijkertijd dacht ik: ik ben tegen taalimperialisme, ik wil niet dat de Fransen de Vlamingen vertellen dat zij Frans moeten praten. Als ik wilde dat Brussel weer Nederlands werd, zou ik dan wel voor de herkeltisering van Schotland en Ierland moeten zijn? En hoever gaan we daarin terug? Ook met Zuid-Afrika. Moeten die Boeren weer terug naar Nederland komen? Ze wonen er al lang. Maar hoe lang is lang genoeg? En ik dacht na over Israël. Ze hebben wel het land van de Palestijnen gejat en misschien had het op deze manier niet mogen worden opgericht, maar het is ook wel moeilijk om ongedaan te maken. En waar moeten de Joden dan heen? Hebben ze dan nog wel een veilig heenkomen? Hoever moet je teruggaan in de geschiedenis om te zeggen: dit is de oorspronkelijke bevolking, jullie wonen hier lang genoeg om hier te blijven wonen?’

Hij verveelde vooral zijn omgeving ermee. ‘Ik had het altijd over Vlaanderen. Mijn toenmalige vriendin werd het ook wel een keer beu: ‘Jij ook altijd met je Vlaanderen!’ Maar andere mensen vonden het ook wel weer grappig. Die gingen er een beetje in mee. Als ik geen zin had om iets te doen, dan riepen ze lachend: ‘Kom op! Doe het voor Vlaanderen!’’

'Ik zag gewoon te vaak dat nationalisme tot haat leidde, tot geweld, tot uitsluiting, en dat racisme altijd om de hoek was.' Dat hij zich eerst op het Grootneerlandisme en daarna op taal richtte, voorkwam dat hij binnen de beweging verder radicaliseerde. 'Maar het was nog steeds exclusief, het was nog steeds mensen uitsluiten, het was nog steeds discriminerend. Toen ik bij de Libische burgeroorlog in het nieuws zag dat er heel veel racistisch en nationalistisch gemotiveerd geweld was, kon ik niet volhouden dat nationalisme een goede ideologie was.'

Ben had inmiddels bij het eerste jaar van zijn studie geschiedenis geleerd dat nationalisme een verzinsel uit de negentiende eeuw is, een uitgevonden traditie van ingebeelde gemeenschappen. 'Maar ik heb nog een lange tijd gedacht van: oké, misschien is het een nuttige illusie, omdat het zorgt voor nationale saamhorigheid. Maar tegelijkertijd dacht ik: ik ben ook atheïst en ik vind religie ook geen nuttige illusie. Ik vind religie veel te schadelijk en wijs het om die reden af, waarom zou ik dat bij nationalisme niet doen? Ik kon het niet rijmen, ik moest uiteindelijk gewoon toegeven: nationalisme is niet waar en het kan schadelijk zijn, dus ik zou het niet moeten aanhangen. En toen in 2012, was het gewoon voorbij.'

Reactionair, volksnationalistisch, taalpuristisch – elke fase had voor hem een duidelijk eindpunt. 'In elke fase kwam er zo'n besef van: hé, dit ideaal is onbereikbaar. Of: het zou slecht zijn als we het proberen uit te voeren. En het opmerkelijke is dat in die eerste reactionaire fase mijn buurjongen mij ervan afhielp. Hij zei een keer: 'Jij wil toch dat alle allochtonen Nederland worden uitgezet?' Ik zei: 'Ja, dat lijkt me mooi, dan hebben we geen problemen meer.' Hij zei: 'Dat gaat niet gebeuren.' Ik dacht: hoezo, daar hebben we jou toch voor? Daar zijn *wij* toch voor? Maar hij hield vol: 'Dat is onrealistisch, dat gaat gewoon niet gebeuren.' Dat was best wel een teleurstelling, van: verdorie: waar doe ik het dan voor?'

Maanden na het gesprek stuurt Ben nog na: 'Als ik alleen ben en ik ben ergens boos over ben, dan breng ik nog steeds weleens de Hitlergroet – als een soort teken van kracht of agressie tegen iets wat ik afkeur. Het is een gebruik wat ik niet kan uitroeien, maar gelukkig ziet niemand het. Het is wellicht het meest tastbare litteken dat ik heb van mijn radicalisering. Ik schaam me ervoor, en wil eigenlijk dat verder niemand het weet. Maar het is goed om te weten dat zulk soort dingen nog bij mensen blijven en dat ze er niet van af kunnen komen – ook al zijn ze allang gederadicaliseerd.'

9.10 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de route van toetreding van de Sociale Zoekers behandeld. Zij willen een of meerdere personen helpen die ze kennen en daarmee een (vriendschappelijke) relatie opbouwen of een bestaande relatie bestendigen. Hun uitgangspositie wordt gekenmerkt door het zoeken naar of bestendigen van vriendschappen, gecombineerd met bestaande gevoelens van onvrede. De hulpvraag van een bekende (of: van iemand die ze net hebben leren kennen en met wie ze een vriendschappelijke band voelen) vormt hier een (mogelijke) katalysator. Dit zorgt voor een identiteitsbeleving waarbij geïnterviewden positief tegenover de 'eigen' groep staan (dat wil zeggen: de mensen die ze kennen) en hun negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' overnemen. Voorafgaand aan toetreding ervaren zij een persoonlijke steun aan degene die ze kennen, zonder dat ze per se een morele steun koesteren ten aanzien van radicaal- en extreemrechts. Of zij ook positieve attitudes hebben ten aanzien van racisme en geweld hangt af van degene die ze volgen.

Het proces van toetreding is in onderstaand conceptueel dynamisch model weergegeven, waarbij moet worden opgemerkt dat dit model nader dient te worden onderzocht – zelfs al is het mede gevormd aan de hand van empirische data uit dit onderzoek en ondersteund door eerdere inzichten uit theorieën en empirisch onderzoek.

Model 9.2 Route van de Sociale Zoekers

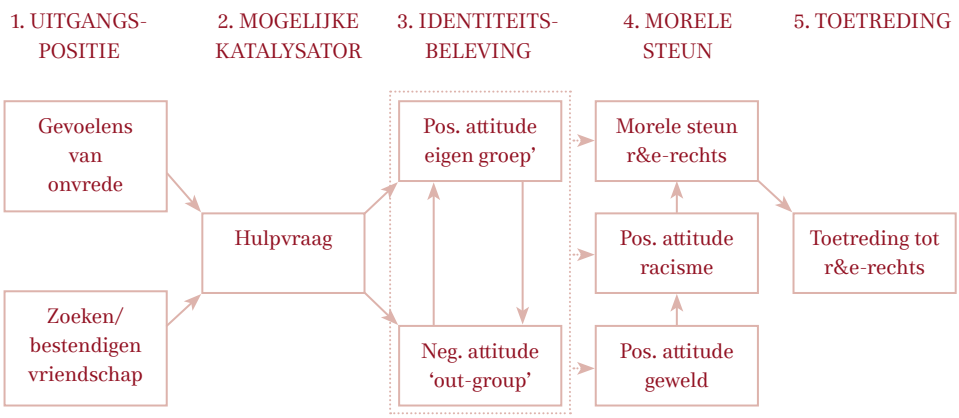

Ook is in dit hoofdstuk beschreven hoe het Sociale Zoekers vergaat nadat zij zijn toegetreden. Daaruit blijkt dat ze vooral anderen binnen de formatie laten bepalen wat hun rol is en wat hun activiteiten zijn. Ze zullen niet zo snel zelf iets initiëren, en hoewel sommigen zich wel verdiepen in de ideologie van de formatie waartoe zij toetreden, blijven zij hun activisme hoofdzakelijk als iets gezelligs zien. Ben (25-40, voorheen Formatie 4) vormt hierop een uitzondering, wat mogelijk heeft geleid tot zijn uittreding.

Model 9.3 Motieven van Sociale Zoekers voor en na toetreding

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
VOOR TOETREDING	Het aangaan of bestendigen van een relatie	Ondersteunen van een bekende met wie zij zich positief identificeren	N.v.t.
NA TOETREDING	Nastreven van doelen van de formatie en/of de bekende(n) die zij (willen) ondersteunen	Ondersteunen van bekenden en de formatie waartoe zijzelf na toetreding behoren	N.v.t.

Omdat voor dit onderzoek veel straatactivisten zijn geïnterviewd, is het denkbaar dat een ideologisch motief afwezig is. Zij hoeven immers voor hun activisme geen standpunten te formuleren, maar kunnen aanhaken bij bestaande formaties en door anderen georganiseerde acties. Hoewel ze weinig optimistisch zijn over de haalbaarheid van de doelen van degenen die ze steunen, geeft het activisme hun een bijbehorend sociaal leven en een hecht netwerk dat ervoor zorgt dat ze hun deelname als positief ervaren.

De route van de Sociale Zoeker overlapt deels met de Conformist in Lindens onderzoek.[489] Ook zij volgden iemand binnen de beweging en werden enkel actief omdat ze al iemand kenden. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat Lindens geïnterviewden doorgaans partners van activisten waren en hun deelname niet als positief ervoeren. Ze zagen zichzelf ook als slachtoffer omdat ze tegen hun zin namens een radicaal- en extreemrechtse partij een raadszetel bekleedden en vervolgens te maken kregen met stigmatisering. Ook een deel

489 Linden (2009)

van de geïnterviewden in het onderzoek van Blee was weinig positief over hun deelname aan de KKK, maar konden er voor hun gevoel ook niet uitstappen omdat ze het sociale netwerk en de bescherming niet konden missen.[490] Dat is bij de geïnterviewden in dit onderzoek niet het geval. Zij voelen zich niet onder druk gezet en beschouwen hun activisme over het algemeen als iets positiefs. Wel hebben ze twijfels bij de haalbaarheid van de doelen.

Het zoeken naar vriendschap of het willen bestendigen van een vriendschap komt ook terug in het onderzoek van Bjørgo.[491] Wat opvalt is dat ook de geïnterviewde Sociale Zoekers niet altijd warme familiebanden hebben en mogelijk ook op zoek zijn naar een substituutfamilie. Tegelijkertijd concludeerde Bjørgo dat het relatief makkelijk is om je bij radicaal- en extreemrechtse formaties aan te sluiten, die altijd op zoek zijn naar aanwas en de nieuwe rekruut snel accepteren en omarmen. De geïnterviewde Sociale Zoekers hebben geen ambities om hogerop te komen binnen radicaal- en extreemrechts en zijn loyale krachten. Deze behoefte aan sociale binding kwam ook terug bij de 'identiteitszoekers' in het onderzoek van Feddes et al.[492] Ook bij meerdere geïnterviewde Sociale Zoekers waren triggerfactoren zichtbaar die het verlangen naar sociale binding versterken, of het nu ging om het verlies van vrienden, een breuk met familie of de dood van een partner.

Hoewel Sociale Zoekers niet zozeer het gevoel hebben dat de eigen groep wordt bedreigd, is ook bij hen deels de *social identity theory* van toepassing. Zij ervaren een dusdanig sterke identificatie met de 'eigen groep' dat de 'out-group' er maximaal negatief bij afsteekt.[493] Een door anderen beschouwde vijand van de 'eigen groep' wordt vervolgens ook hun vijand. Daarbij kunnen ze in het meest extreme geval een dusdanige collectieve gedepersonaliseerde identiteit op basis van groepsdeelname ontwikkelen dat zij zelfs bereid kunnen zijn hun eigen wil te onderwerpen aan die van de collectieve agenda.[494]

490 Blee (2002)
491 Bjørgo (2002)
492 Feddes et al. (2015)
493 Zie onder meer Turner et al. (1987), Reynold et al. (2000), Postmes et al. (2006)
494 Galanter (1999)

10. IDEOLOGISCHE ZOEKERS: DE HOOGSTE VORM VAN ZELFVERWEZENLIJKING

In de vorige vier hoofdstukken zijn de routes van toetreding van Spanningzoekers, Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers en Sociale Zoekers behandeld. In dit hoofdstuk staat de toetreding van de Ideologische Zoekers centraal en zal aandacht worden besteed aan hoe het hun daarna vergaat. Ideologische Zoekers zijn niet bezig met provoceren, ze zoeken niet naar politieke oplossingen en ze voelen zich ook niet in de steek gelaten door de overheid. Wél zijn ze bezig met ideologische vraagstukken en naar eigen zeggen delen ze vanaf kleins af aan de wereld al op in termen van rassen, volkeren en stammen.

Ideologische Zoekers hebben een sterke fixatie op demografische ontwikkelingen. Ze vrezen dat autochtone West-Europeanen door migratie en dalende geboortecijfers een minderheid in eigen land worden. En ze vrezen dat er vervolgens een onvermijdelijke burgeroorlog of Derde Wereldoorlog komt. Desondanks hebben ze vaak nog niet bij radicaal- en extreemrechts gekeken omdat ze zich niet verwant voelen met bijvoorbeeld de koers (een verkeerd soort nationalisme) of weinig op hebben met de neonazi-subcultuur. Ze volgen liever via internet hun eigen alternatieve media zoals Red Ice Radio en hebben niet zozeer de ambitie om mensen offline te ontmoeten. Dat zij dit uiteindelijk wel zijn gaan doen, komt doordat begin 2016 het studiegenootschap Erkenbrand werd opgericht.

Voor dit onderzoek zijn negen Ideologische Zoekers geïnterviewd.

Figuur 10.1 Geïnterviewde Ideologische Zoekers

NAAM	FORMATIE	LEEFTIJDS-CATEGORIE	JAREN ACTIEF	OPLEIDINGS-NIVEAU
BAUKE	Erkenbrand	25-40	2016-heden	Universitair
JORIS	Erkenbrand	25-40	2016-heden	Universitair
ARMIN	Erkenbrand	41-65	2016-heden	Mbo
ROALD	Erkenbrand	25-40	2016-heden	Hbo
RON	Erkenbrand	41-65	2016-heden	Universitair
WESSEL	Erkenbrand	25-40	2016-heden	Universitair
JOHAN	Freelance	41-65	2016-heden	Universitair
JULIUS	Freelance	18-24	2016-heden	Mbo
CASPER	Formatie 2	25-40	2012-heden	Mbo

In de eerste vier paragrafen worden de verschillende elementen voorafgaand aan hun toetreding beschreven, namelijk: (1) uitgangspositie, (2) mogelijke katalysator, (3) identiteitsbeleving en (4) morele steun. In de vijfde paragraaf zullen de motieven aan bod komen die bij de toetreding hebben meegespeeld. Vervolgens wordt in de zesde paragraaf beschreven hoe het Ideologische Zoekers na hun toetreding vergaat. De motieven om actief te blijven komen in de achtste paragraaf aan bod. Daarna zullen in de negende paragraaf de kosten en baten van hun activisme worden besproken. De belangrijkste bevindingen worden kort weergegeven in de conclusie.

10.1 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: UITGANGSPOSITIE

Hoewel het een gezegde is dat geen mens racistisch wordt geboren, zeggen Ideologische Zoekers dat zij wel degelijk al vanaf jongs af aan denken in termen van volkeren, stammen of rassen. Ze menen dat het in de menselijke natuur zit om zich af te keren van andere volkeren en die van de ‘eigen groep’ uit te sluiten.

Anti-egalitarisme

Ideologische Zoekers hebben in de uitgangspositie een hang naar anti-egalitarisme. Ze zijn sterk tegen gelijkheidsdenken. Ze vinden niet dat ieder mens gelijk zou zijn, willen dat biologische verschillen worden erkend en dat daar vervolgens ook naar wordt gehandeld – bijvoorbeeld wanneer het gaat om verschillen tussen man en vrouw.

Joris (25-40, Erkenbrand): 'Er is een verschil tussen man en vrouw. Dat is heel basaal, maar het is er. Er zijn verschillen tussen volkeren. Er zijn verschillen tussen... Maar het huidige systeem, ideologische paradigma, is gebaseerd op wat men noemt 'gelijkheid'. Maar dat wordt nu zo ver doorgetrokken dat er geen verschillen tussen man en vrouw meer worden gezien. Of ehm... Als jij als immigrant vanuit – weet ik veel – Thailand naar hier komt en je bent genaturaliseerd, dan word je geacht net zo goed Nederlander te zijn als iemand die hier al familie heeft tot vier-vijf-zes eeuwen terug.'

Bauke (25-40, Erkenbrand): 'Het gelijkheidsdenken ligt ten grondslag aan de emancipatie van de vrouw. Dat zij ook voor zichzelf moeten zorgen, carrière moeten maken, en net als mannen hetzelfde goed moeten kunnen doen. Dat is natuurlijk compleet onzin. Zij zijn niet hetzelfde, en ze zijn juist veel beter in het zorgen voor de kinderen. Zij worden ook zwanger, dus ja. (...) Het is ook niet zo dat iedereen evenveel toevoegt aan de maatschappij. Dat is gewoon zo.' Bauke benadrukt wel dat hij vindt dat je mensen moet behandelen naar hoe ze zijn. 'Het is niet zo dat als je minder slim bent, dat je dan gelijk minderwaardig bent. Absoluut niet. (...) Iedereen kan wat toevoegen aan het geheel.'

In de uitgangsfase vinden Ideologische Zoekers ook dat verschillen tussen volkeren moeten kunnen worden benoemd. Wessel (25-40, Erkenbrand) is van huis uit bioloog en geïnteresseerd in wat hij 'evolutionaire psychologie' en 'authenticiteit en uniciteit van volkeren' noemt. 'Maar dat is allemaal nog maar eng, zeg maar. Nergens kan je daarover praten, zelfs op wetenschapsfora kan je niet over rassen praten, als die fora er al zijn.' Ook het weblog GeenStijl weerde hem uit de comments. Hij zag dat er op het webforum Stormfront wel over rassen werd gediscussieerd, maar hij voelde niet de behoefte om zelf mee te discussiëren. 'Er zitten daar wel heel veel types die niet zulke relaxte mensen zijn. De persoonlijkheden... Ik ben niet helemaal een klassieke neonazi.' Over zijn interesse in volkeren zegt hij: 'Bepaalde volkeren komen tot stand door tienduizenden jaren van afzonderlijke evolutie. Dat vind ik interessant en dat

is ook heel nuttig om te weten. Dan kun je ook veel meer begrijpen. Als mensen dat zouden begrijpen, zouden ze iemand als ik beter kunnen begrijpen.'

Roald (25-40, Erkenbrand) zegt zelf al van jongs af aan 'tribaal' te denken – hij deelt mensen in naar rassen. Hij groeide op in een 'heel links gezin' in een multiculturele gemeente. Na de middelbare school ging hij studeren, 'een heel luchtige en vage studie', stopte na een paar maanden en vertrok voor bijna twee jaar naar het buitenland om te reizen en te werken. Hij volgde vanuit een derdewereldland het nieuws vooral via internet en las op een Amerikaanse site een verhaal over de orkaan Katrina, die er in 2005 voor zorgde dat de stad New Orleans moest worden geëvacueerd.

'Het was geschreven door iemand die in New Orleans van dichtbij had meegemaakt hoe zwarte mensen zich gedragen als er anarchie is. En dat vond ik heel confronterend, want elke vorm van gezag verdwijnt: plunderen, vermoorden, lukraak schieten, verkrachtingen. Daar ben ik me tot op de dag van vandaag heel erg van bewust. En daar willen mensen liever niet over nadenken, maar je ziet het ook heel erg in gevangenissen. Op het moment dat er geen gezag meer is, delen mensen zich op qua ras. Mensen vinden dat niet leuk, maar dat is wel de realiteit.'

Het zorgde ervoor dat Roald ging nadenken over ras, en over een eventuele relatie tussen intelligentie en ras of bepaalde eigenschappen en ras. 'Je merkt dat er in de Derde Wereld en Eerste Wereld andere mensen wonen. Voor mij is het heel makkelijk. Maar zelfs daar zie je dat mensen die er Europees uitzien overwegend succesvoller zijn.' Hoe langer hij in het buitenland verbleef, hoe meer hij van Europa en Nederland ging houden. 'Als je daar op de weg rijdt, ga je continu met S-bochten om de gaten in de weg te ontwijken. Hier is het een biljartlaken om overheen te rijden. (...) Mensen hier hebben ook gewoon een betere werkethiek. Het heeft ook een keerzijde. Ik denk dat mensen daar meer genieten van het leven. Maar wij zullen altijd beter zijn in geld verdienen en de maatschappij opbouwen in het algemeen.'

Ideologische zoektocht

Parallel daaraan zijn Ideologische Zoekers in de uitgangspositie ook bezig met een ideologische zoektocht waarbij ze zoeken naar theorieën die hun denkbeelden over rassen ondersteunen en waarmee ze hun standpunten kunnen onderbouwen. Daarbij komen ze al snel bij alternatieve Amerikaanse radicaal- en extreemrechtse sites uit. Volgens Roald (25-40, Erkenbrand) is het logisch

dat het hier vooral Amerikaanse sites betreft: 'Vooral het denken in rassen is vrij Amerikaans, dat bestaat in Europa bijna niet. Rechts is in Europa heel erg gefixeerd op de islam en in Amerika is het veel meer op ras.'

Joris (25-40, Erkenbrand) had op internet wel een beetje rondgekeken bij rechtse bewegingen of politieke partijen in Nederland en Vlaanderen – zo verdiepte hij zich in Voorpost en Vlaams Belang. Hoewel hij het op sommige punten met ze eens was, voelde hij zich er niet toe aangetrokken omdat ze bijvoorbeeld het milieu en de natuur niet in acht namen. 'En in Nederland was er dus helemaal niks. Dan ga je op internet zelf zoeken, geestverwanten zoeken. Ik kwam op AlternativeRight.com terecht. Dat is een website van Richard Spencer. Het was volgens mij in 2011 dat ik het voor het eerst zag, ik weet het niet precies meer. En toen ben ik me meer gaan verdiepen in: wat zijn nou die ideologische uitgangspunten waar zij voor staan? Want het was een heel eigen beweging in Amerika, en die bleek overeenkomsten te hebben met het nieuwrechts uit Frankrijk.' Hij ging zich meer bezighouden met deze Amerikaanse beweging. 'Je hebt AlternativeRight, dat is overgegaan in Radix. Je hebt Counter-Currents, Occidental Observer. Sites die allemaal wel vanuit Amerikaans perspectief – maar toch ideologisch goed gestroomlijnd – stukjes schrijven over de actualiteit.'

Ron (41-65, Erkenbrand) begon vanaf 2004 met het lezen van en posten op een Engelstalige website en volgde Vlaams-nationalistische websites. Hij was twee jaar online actief, en stopte er toen mee – naar eigen zeggen omdat hij zichzelf er niet meer mee wilde vermoeien. 'Ik kreeg de gedachte: als het natuurlijk is dat hier weerstand gaat ontstaan (tegen de multiculturele samenleving, NS), dan gaat-ie ontstaan. Dan hoef ik daar niks meer aan te doen. Het komt vanzelf goed. Het is slechts een kwestie van tijd. Dus ik maak me geen zorgen meer.'

Hij ging zich verdiepen in spiritualiteit en maakte verre reizen. In 2015 kwam hij terug van een lange reis en zat hij zes maanden thuis. Hij solliciteerde, en had daarnaast niet zoveel te doen. 'Toen ben ik video's op internet gaan bekijken, en dan weet je wel wat er gebeurt. Dan kom je op Alex Jones, economische en geopolitiek-achtige formatie... Ik heb zes maanden de tijd gehad – en dat is eigenlijk een enorme luxe – om mezelf te verdiepen in alle zogenaamde 'conspiracy theories'. Ik noem het 'conspiracy' om mensen het gras voor de voeten weg te maaien. Ik bedoel, ik was er ook niet bij en kan ook niet alles hard maken. Maar als je alle gebeurtenissen om je heen ziet, dan is het een denkwijze die heel veel punten met elkaar verbindt.'

Ook Bauke (25-40, Erkenbrand) las voornamelijk Amerikaanse alt-right-websites, en op de website van *Elsevier* volgde hij met interesse de comments: 'Dat zijn toch wel meer mensen die hetzelfde denken, dezelfde richting op gaan. Maar op een gegeven moment waren de comments uitgeschakeld en toen had ik zoiets van: laat dan maar (...). Toen ben ik begonnen met proberen te zoeken: is er iets in Nederland? En dat was er niet echt. In ieder geval niet iets wat ik kon vinden.'

Wat hij las op internet bevestigde hem in zijn standpunten. 'Ik had zoiets van: ik kan me niet vinden in hoe de maatschappij is. Ik heb altijd gedacht: waar zijn de mensen zoals ik? (...) Het zit vanbinnen. Ik voelde dat het fout zit en nou heb ik mensen ontdekt, een denkwijze ontdekt, die bij mij past, waarvan ik denk: hèhè, eindelijk, dat klopt.'

Neiging tot zelfpurificatie

In de uitgangspositie hebben Ideologische Zoekers niet alleen een hang naar anti-egalitarisme en zoeken ze naar een ideologische onderbouwing van wat ze al vinden, ze zijn ook bezig met het verbeteren van zichzelf. Ze proberen voortdurend het beste uit zichzelf te halen, zowel fysiek als intellectueel, als een vorm van zelfpurificatie. Velen leven zeer gedisciplineerd en dit geeft hun het gevoel dat ze boven andere mensen uitstijgen. Johan (41-65, freelance) zat in het leger en leeft nog steeds gedisciplineerd. Ron (41-65, Erkenbrand) brengt veel tijd door in afgelegen natuurgebieden, waarbij hij volledig op zichzelf is aangewezen.

Julius (18-24, freelance) diende vanaf zijn zeventiende vijf jaar in het leger bij een speciale eenheid. De bijbehorende zware militaire opleiding vormde hem. Sindsdien wil hij zichzelf altijd verbeteren. 'Ik kwam in een wereld terecht waar iedereen 23 of 24 was. Je kan zeggen: 'Ja, maar ik ben pas 17.' Of je denkt: nou, *man up* en doe alsof je 25 bent. Ik heb voor het tweede gekozen.'

Toen hij 19 was, gingen zijn ouders scheiden. 'Dan wordt er echt geschud aan je fundatie.' Hij liep rond met levensvragen en kwam via een vriend in aanraking met het wodanisme. 'Dat is, hoe je het wil interpreteren, de religie die er was voordat het christendom kwam. Dat is natuurlijk helemaal niet rechts. Alleen, *fate would have it* dat veel wodanisten heel rechts zijn. (...) Christus vraagt bijvoorbeeld aan je: '*Turn the other cheek.*' Maar Wodan zegt: 'Oog om oog, tand om tand.' Zulke kreten resoneren bij mij. (...) En dan vind je daar je identiteit in. Archetypes, mythologie, dat je denkt: ja, ik wil graag het beste uit mezelf halen. Daarom ging ik vroeger ook bij het leger.'

Julius voelt zich naar eigen zeggen aangetrokken tot studiegenootschappen als Erkenbrand omdat ook zij zich richten op het beste uit jezelf halen. 'Klaar met degeneratief gedrag, nihilisme, drinken, drugs en porno. Even het betere uit jezelf halen, dat vind ik een leukere levensstijl (...) Dat is intellectueel en spiritueel wel bevredigend, de hoogste vorm van zelfrealisatie. Dat denk ik echt.'

Joris (25-40, Erkenbrand) had naar eigen zeggen op de middelbare school al een conservatief instinct. Maar er was niet iets in Nederland waarbij hij zich kon aansluiten. 'Op een gegeven moment raakte ik ook geïnteresseerd in filosofie. Het was rond mijn achttiende of negentiende dat ik voor het eerst Nietzsche heb gelezen. Dat heeft wel een fundamentele impact op mij gehad. Daar haal ik nog steeds dingen vandaan. Nietzsche heeft een heel aristocratisch wereldbeeld. Hij zegt dat eigenlijk: jij als individu moet jezelf uit dat moeras trekken, jij kan – als je aan jezelf werkt en weet te overwinnen – beter worden dan de middelmaat die nu heerst.'

De uitgangspositie van Ideologische Zoekers wordt gekenmerkt door een hang naar anti-egalitarisme, een ideologische zoektocht waarmee ze hun eigen denkbeelden proberen te ondersteunen, en een neiging tot zelfpurificatie. Via die ideologische zoektocht sorteren ze al voor op toetreding tot radicaal- en extreemrechts, omdat ze bij sites en webfora uitkomen waar het heel normaal is om de rassenleer te bespreken. Opvallend is dat sommigen aangeven dit jarenlang online te volgen, maar niet meer doen dan dat. In de volgende paragraaf wordt de mogelijke katalysator besproken die ervoor zorgt dat dit soort individuen toetreden tot radicaal- en extreemrechts.

10.2 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: MOGELIJKE KATALYSATOR

Zoals hierboven beschreven, besluiten Ideologische Zoekers niet direct toe te treden tot radicaal- en extreemrechts. Waarom besluiten zij op een zeker moment wel bij dergelijke groepen te kijken? Geïnterviewden geven aan dat het idee dat de eigen groep bedreigd werd hun een gevoel van urgentie gaf waardoor ze toch meer wilden doen dan enkel discussies voeren of volgen via internet. Hierbij moet worden opgemerkt dat er niet met controlegroepen is gewerkt en dat er vooral is uitgegaan van wat de geïnterviewden er zelf over zeggen.

Bedreiging van de 'eigen' groep

Waar geïnterviewden aanvankelijk op het internet kijken om bevestiging van hun eigen denkbeelden te krijgen, gaan zij het gaandeweg als een noodzaak zien om actief te worden. Wanneer het gaat om de bedreiging van de 'eigen' groep, dan zien de geïnterviewde Ideologische Zoekers niet zozeer een dreiging vanuit jihadistische hoek of 'islamisering'. Ze vrezen vooral voor 'omvolking': dat de autochtone Nederlandse bevolking op den duur een minderheid in eigen land wordt of zelfs als volk helemaal ophoudt te bestaan als gevolg van gemengde huwelijken, dalende geboortecijfers en migratie. Het is een angst voor het er-niet-meer-zijn, waarbij alles wat ooit door voorouders is opgebouwd teloor zal gaan en er ook geen nageslacht meer is om herinneringen en genen door te geven. Sommige geïnterviewden zien ook een dreiging vanuit 'cultureel marxisme'.

Voortbestaan eigen volk

Wessel (25-40, Erkenbrand): 'Ik zou prima een bruine buurman kunnen hebben. Het is niet dat ik die in principe niet naast me wil hebben. Maar ik wil wel dat mijn volk blijft voortbestaan. En als iedereen mixt, blijft mijn volk niet voortbestaan. Want een halfbloedje is niet mijn volk. En dan kunnen mensen weer zeggen: 'Hij kan onze cultuur overnemen en heel erg op ons lijken.' Maar voor mij is die genetische component ook van belang. Ik wil dat mijn nakomelingen en mijn volk kunnen leven tussen hun eigen volk. Kijk, als je een herdershond kruist met een poedel, dan komt daaruit geen herdershond. En als alle herdershonden dat doen, dan zijn er geen herdershonden meer.'

Johan (41-65, freelance): 'Je moet bedenken dat ik als tiener nog een blank Nederland heb meegemaakt. Dat is haast niet voor te stellen, maar het is echt zo. Enne, dat ik op een gegeven moment (door komst arbeidsmigranten, NS) dacht van: wat is hier gaande? Dus ik werd me ook steeds meer bewust van het anders zijn van De Ander. Dat riep bij mij vragen op en daar ben ik over gaan nadenken. (...) Ook omdat ik daadwerkelijk bemerkte dat mensen echt anders zijn en jou ook als De Ander zien. Het is geen eenrichtingsverkeer, De Ander ziet jou ook echt als De Ander.'

Zelf is zijn voornaamste doel 'het overleven van het Nederlandse volk'. Dat staat voor hem bovenaan. 'En met 'ons volk' bedoel ik dus, als een onafhankelijk volk, met zijn eigen gebruiken, met zijn eigen uiterlijk, met zijn eigen

lieve blonde kindertjes of donkerharige kindertjes, maar wel zijn eigen Nederlandse kindertjes, begrijp je? Dat is wat ik wil zien overleven.'

Later zegt hij: 'Weet je wat het is? Mij gaat het niet om, zeg maar, 'we gaan eens met z'n allen negatief doen over andersdenkenden en andere volkeren'. Dat is mijn doel helemaal niet. Mijn doel is een onafhankelijk (...) Nederland. Met een Nederlandse bevolking. En dan zeggen ze: 'Ja, maar er zijn altijd immigranten geweest.' Ja, maar niet in deze aantallen. En ook niet met die etnische achtergronden.'

Geïnterviewde Ideologische Zoekers vertellen dat zij het voorafgaand aan hun toetreding als een noodzaak zien om actief te worden – omdat zij als enige zien wat zich boven de hoofden van veel mensen afspeelt. Ze vrezen dat Nederland of West-Europa afstevent op een burgeroorlog als gevolg van migratie, 'omvolking' en ronduit slecht leiderschap. Dat er in 2015 meer dan een miljoen asielzoekers en vluchtelingen naar Europa kwamen, heeft dat gevoel alleen maar versterkt. Ze zoeken gelijkgestemden op, al hebben ze nog geen idee wat ze daarmee willen.

Wessel (25-40, Erkenbrand) voelde daardoor de drang om gelijkgestemden op te zoeken, met het oog op de toekomst. 'Het is al begonnen. Wat je in Frankrijk ziet, aanslagen, en er blijven maar meer mensen binnenkomen die ons gaan haten en zo. Dat kan onmogelijk goed gaan. Er is geen enkel realistisch scenario waarin dat goed gaat.'

Cultuurmarxisme

Anderen zeggen dat ze hun activisme als een noodzaak zien om de strijd aan te gaan met het 'cultuurmarxisme', 'linkse dogma's', 'links' in algemene zin, 'individualisme', etc. Armin (41-65, Erkenbrand): 'Alt-right staat voor mij voor Alternatief Rechts. Daar lees ik over socialisme, marxisme, cultureel marxisme, Frankfurter Schule, noem maar op. Door het cultureel marxisme mogen we geen nationale trots meer hebben. Alle bevolkingsgroepen mogen trots zijn, maar de blanken niet. Want die hadden slavernij, terwijl de Arabieren, Afrikanen en Joden toch ook echt allemaal in de slavernij hebben gezeten. (...) Het cultureel marxisme leidt tot een vernietiging van de eigen waarden.'

Roald (25-40, Erkenbrand): 'We willen eigenlijk terug naar hoe mensen dachten vóór 1968. Dat is het. Vanaf dat moment is er heel veel veranderd en nu gaat het van kwaad tot erger. Je denkt steeds: het dieptepunt is nu wel bereikt. Je ziet op Amsterdamse universiteiten dat er openlijk wordt gezegd:

‘Er zijn hier te veel blanke mannen.’ Heel veel mensen ondervinden daar aanstoot van. (...) Dat is wat we graag willen omdraaien. (...) Maar daar moeten we ook wel extreem in zijn omdat linkse mensen ook heel extreem zijn.’

Het idee dat de eigen groep wordt bedreigd, wordt versterkt door de bevolkingsgroei als gevolg van migratie. Ook hebben Ideologische Zoekers het idee dat er voor hun ideeën geen ruimte meer is bij de overheid of binnen de wetenschap. Het idee dat de ‘eigen’ groep wordt bedreigd zorgt voor een identiteitsbeleving waarbij zij nog sterker vasthouden aan een etnische identiteit, negatieve gevoelens koesteren ten aanzien van de de ‘out-group’ en waarbij hun zelfpurificatie verder transformeert naar een gevoel van superioriteit.

10.3 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: IDENTITEITSBELEVING

Als gezegd, hebben Ideologische Zoekers al vanaf jongs af aan het idee dat ze anders zijn. Ze geloven niet in een multicultureel ideaal, zijn sterk tegen het gelijkheidsdenken en delen de wereld op in termen van rassen, stammen of volkeren. Vervolgens gaan ze op internet zoeken naar onderbouwing voor hun denkbeelden, waarbij ze gelijkgestemden ontmoeten. Hoewel ze lange tijd niet meer doen dan discussies volgen of voeren, menen ze op een zeker moment toch meer te moeten doen nadat zij het gevoel hebben gekregen dat de ‘eigen’ groep wordt bedreigd. Vervolgens cultiveren ze na deze mogelijke katalysator een eigen etnische identiteit waarbij ze sterk de nadruk leggen op de genetische component. Ook koesteren ze een negatieve attitude ten aanzien van de ‘outgroup’ en hebben ze een sterk gevoel van superioriteit.

Etnische identiteit

In de vorige paragraaf vertelden Johan (41-65, Erkenbrand) en Wessel (25-40, Erkenbrand) al hoe zij hechten aan wat zij zelf ‘een blank Nederland’ noemen. Wanneer het gaat om identiteitsbeleving omarmen Ideologische Zoekers hun eigen etnische identiteit en gebruiken ze die om zichzelf te identificeren ten aanzien van andere volkeren. Julius (18-24, freelance): ‘Ik ben ook heel multicultureel. Dus daarom ben ik rechts, omdat ik juist pro-multiculti ben. De Maori’s moeten de Maori’s blijven. Zuid-Amerika moet Zuid-Amerika blijven. De oorspronkelijke Amerikanen moeten de oorspronkelijke Amerikanen blijven.

Ik geloof dat iedereen zijn eigen afkomst, traditie, en... bloedlijn desnoods – beetje eng woord natuurlijk – ik geloof dat iedereen dat heeft. En ik heb liever dat dat allemaal blijft bestaan dan dat het allemaal een smeltkroes wordt, zeg maar. Dat iedereen zijn geschiedenis moet afstaan.'

Daarbij komt dat Ideologische Zoekers ook goede eigenschappen toekennen aan de 'eigen' etnische groep waartoe zij zichzelf rekenen. Bauke (25-40, Erkenbrand): 'Het bedrijf waar ik nu werk, dat zijn voor het overgrote deel geen Nederlanders. En het is wel grappig – bij mij zijn ze heel streng op hoe goed je bent. Je moet echt wel goed zijn, wil je daar een baan krijgen. Dus wat krijg je dan? Het zijn bijna alleen maar blanke mensen.'

De geïnterviewden idealiseren een wereld waarin iedereen zich met zijn eigen volk omringt en ze hebben een nostalgisch gevoel ten aanzien van Nederland in de jaren vijftig. Ron (41-65, Erkenbrand): 'Ik kom uit een dorp waar niet één neger woonde, niet één. Eén Indonesisch-achtig type en verder van buiten was er niet één. Ik ben gewend mezelf te omgeven in een omgeving met alleen maar blanken. Dat ben ik gewend. Ik zie dat niet als iets engs. Ik weet wat de voordelen zijn. Laten we ze maar opnoemen: je kunt de deur van je huis open laten staan, je fiets hoeft niet op slot en iedereen vertrouwt elkaar.'

Negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group'

Wanneer het om de 'out-group' gaat, is deze bij Ideologische Zoekers meer divers dan bijvoorbeeld bij Spanningzoekers of Politieke Zoekers. Die hebben weliswaar een negatieve attitude ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond, maar rekenen nog steeds autochtone Nederlanders tot de 'eigen' groep, of die het nu met hen eens zijn of niet. Ook Ideologische Zoekers koesteren een negatieve attitude ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond, zoals al eerder in dit hoofdstuk is gebleken. Zo zegt Wessel (25-40, Erkenbrand): 'Ik zou ontzettend veel mensen het land uittrappen. Ik zeg expres niet 'sturen'. Niet dat het echt met geweld moet. Maar heel veel mensen die Nederland haten, die zou ik direct het land uitsturen. Er zijn heel veel mensen, die haten ons echt, hè? Wij hebben niks gedaan en zij haten ons heel hard. Ja, die gaan er direct uit.'

Tegelijkertijd rekenen geïnterviewden ook 'linkse' mensen tot de 'outgroup' omdat ze vinden dat die het voortbestaan van de eigen groep in gevaar brengen. Dit doen zij enerzijds door het propageren van progressieve idealen zoals feminisme, waardoor geboortecijfers dalen, anderzijds doordat zij volgens

Ideologische Zoekers verantwoordelijk zijn voor zowel het migratiebeleid als een algehele 'linkse' cultuur binnen overheidsinstellingen en universiteiten.

Julius (18-24, freelance): 'Ik denk dat pluralisme heel gevaarlijk is, want je overschat mensen. (...) Nee, in een pluralistische samenleving gedijt een totalitaire ideologie, oftewel: de islam. Islam gedijt nu. En wat je leert van cultureel marxisme is dat alles wat een minderheid heeft, goed geluld wordt. Dus links is blind voor de misstanden van de islam, voor de radicalisering van jihadisten. Daar is links compleet blind voor, die bagatelliseert alles. Net als met (nieuwjaarsviering, NS) Keulen. Het is... Wat daar gebeurd is, is ook weer zo ondenkbaar. Maar links lult het goed. En dat is zo'n enge ontwikkeling, het is zo eng.'

Daarnaast is er bij Ideologische Zoekers een sterk antisemitisch sentiment aanwezig. Sommigen willen er pas over praten wanneer de voicerecorder wordt uitgezet. Anderen hebben minder terughoudendheid of zeggen onderscheid te maken. Voor Wessel (25-40, Erkenbrand) is de anti-Joodse retoriek juist iets dat bij de beweging hoort, naast het praten over rassen. Het zijn voor hem juist die zaken 'die alt-right anders maken dan die bitterbalnationalisten van de PVV'.

Er volgt een lange uitleg. 'Kijk, de EU en Goldman Sachs en zo, die hebben er geen belang bij dat er hechte volkeren zijn, hechte blanke volkeren. Ik denk dat er Joden zijn die ook een beetje willen voorkomen dat er ooit nog een keer gebeurt wat er in de Tweede Wereldoorlog gebeurde, dat mensen zich verenigen tegen hen (...). Kijk, het belang van Joden is gewoon anders dan het belang van mensen als ik, die hier wonen. Ik respecteer hun belang, als ze in Israël wonen. Maar bijvoorbeeld (Lodewijk, NS) Asscher, die viert geen Sinterklaas.[495] Ja, dat moet hij zelf weten. Maar hij verandert ook onze cultuur. Hij is geen echte Nederlander. Daar heb ik wel moeite mee. Ik vind dat hij met een dubbele loyaliteit niet in de politiek zou mogen.'

Wessel meent dat de 'eigen cultuur' niet door Nederlanders wordt bepaald, maar door grote filmmaatschappijen in Hollywood. 'Wie zijn al die grote bedrijven? Wie zijn de CEO's? En dan de tv. CNN en zo. Het is bijna allemaal Joods. En dat is niet een complottheorie. Je zou het kunnen opzoeken. Je kent Warner Brothers. De Warner Brothers zijn Joods. En zo kan je alles afgaan (...) Je merkt dat het narratief in de media expliciet anti-blank is. (...) Er worden allerlei dingen gepusht die niet in het voordeel zijn van blanke gezinnen.' Als

495 Overigens meldde Lodewijk Asscher op 12 november 2018 via Twitter wel degelijk met zijn gezin Sinterklaas te vieren: https://twitter.com/LodewijkA/status/1061908045398269952 (geraadpleegd op 24 november 2018)

voorbeeld van zaken die zouden worden gepusht noemt hij onder meer feminisme en communisme. 'Als je iets ziet wat knaagt aan het voortbestaan van blanken, en als je dan verder zoekt, kom je vaak een Jood tegen.'

Niet iedereen ziet zichzelf als anti-Joods of als antisemiet. Soms vinden ze dat ze zelf enkel signaleren wat er is. In een WhatsApp-gesprek over geopolitiek stuurt Joris (25-40, Erkenbrand): 'Ik zeg niet dat Israël overal achter zit. Het punt hier is dat je wilt ontleden waarom de huidige actoren een bepaald standpunt innemen of zelfs tot actie overgaan. Daarbij moet je ook kijken naar het belang van Israël, maar dit wordt altijd neergezet als 'antisemitisch'.'

Superioriteit

Ideologische Zoekers hebben sterk het idee dat zij iets zien wat anderen niet zien, zoals een plan of een scenario achter bepaalde actuele gebeurtenissen. Dit sluit aan bij hun zelfpurificatie in de uitgangspositie en versterkt bij hen het idee dat zij boven anderen uitstijgen. Het zien van een breder achterliggend plan aan de hand waarvan recente gebeurtenissen en geopolitieke ontwikkelingen kunnen worden geïnterpreteerd, wordt omschreven als een *red pill* – een metafoor ontleend aan de film *The Matrix*. Door het slikken van een rode pil ontdekt de hoofdpersoon dat hij in een schijnwerkelijkheid leeft. Geïnterviewden in dit onderzoek vergeleken hun proces van politieke bewustwording met het nemen van zo'n rode pil. Zo mailt Joris (25-40, Erkenbrand) na een eerste kennismakingsgesprek wat online-artikelen. Aan het einde van de mail schrijft hij: 'Als je helemaal tot hier gekomen bent, en nog niet hebt moeten braken van walging, dan feliciteer ik je met het succesvol slikken van jouw eerste rode pil.'

Bij hem zelf was het geen duidelijk moment waarop hij werd 'geredpilled'. 'Bij mij is dat in redelijke stapjes gegaan. Je groeit niet op en zegt ineens: 'O, nou ik sta hier.' Maar je gaat wel steeds meer verschillen zien in hoe de normale maatschappij ertegenaan kijkt en hoe jij ertegenaan kijkt. En dat is die rode pil, zeg maar. Ik ken nu een waarheid die de gewone maatschappij niet ziet, of niet wil zien. Want vaak zien mensen het wel, maar willen ze het gewoon niet toegeven.'

Ook Bauke (25-40, Erkenbrand) had naar eigen zeggen een soort openbaring, vergelijkbaar met het slikken van de metaforische rode pil. 'Toen ik ging lezen, kwam ik erachter: goh, er zijn IQ-verschillen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Ik dacht: duh, dat is toch logisch, dat dat zo is, want die mensen zien er anders uit, dan zullen ze vanbinnen ook wel anders zijn. En

dan realiseer je je echt: o, die mensen zijn écht anders vanbinnen, ze zijn niet zoals wij, dus die willen andere dingen en die werken anders. En ineens is er zoveel meer duidelijk.'

Wessel (25-40, Erkenbrand): 'Als je heel veel op internet gaat zoeken, dan levert het een net iets ander beeld op. En dat zorgt wel voor een heleboel rode pillen. Bijna alles zit daaraan vast. Omdat heel veel van de paradigma's die nu belangrijk zijn, allemaal geënt zijn op die tijd, op de Tweede Wereldoorlog. Daar hing veel voor mij mee samen: heel de moderniteit, het antiracismegebeuren, het doorgeslagen feminisme.' Hij voegt er vervolgens snel aan toe: 'Van mij mogen vrouwen best autorijden, hoor. Ik ben Joris niet, hahaha.'

Voordat Ideologische Zoekers toetreden tot radicaal- en extreemrechts ervaren zij qua identiteitsbeleving een sterke positieve identificatie met hun etnische identiteit. Ze willen de eigen etniciteit beschermen en hebben een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group', waaronder zij ook progressieven scharen die volgens geïnterviewden het eigen volk in gevaar brengen. Dat het eigen volk wordt bedreigd, komt volgens geïnterviewden door een vooropgezet plan van Joden – die zij ook tot de 'out-group' rekenen en als een bedreiging zien. Het doorzien van dat plan (ook wel omschreven als het nemen van de *red pill*) geeft Ideologische Zoekers een gevoel van superioriteit: zij zien structuren en plannen die anderen niet zien.

10.4 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: MORELE STEUN

De uitgangspositie is door het idee dat de eigen groep wordt bedreigd getransformeerd tot een strijd om te overleven. Wil het 'blanke volk' blijven voortbestaan, dan moet er iets gebeuren, of het nu gaat om de bestrijding van 'cultuurmarxisme', het terugdringen van migratie of het laten stijgen van de geboortecijfers. Het idee van groepsdreiging en de daaraan gekoppelde vijandige 'out-group' leidt tot een cognitieve opening waarbij toetreding tot radicaal- en extreemrechts wordt overwogen, terwijl dat daarvoor voor geïnterviewden geen optie was.

Voorafgaand aan hun toetreding zijn bij Ideologische Zoekers op het gebied van morele steun twee attitudes zichtbaar die samenhangen met de beslissing om actief te worden: morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts en een positieve attitude ten aanzien van racisme. Voor een enkele geïnterviewde komt daar nog een positieve attitude ten aanzien van geweld bij.

Morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts

Wanneer Ideologische Zoekers toetreden is er duidelijk een morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts zichtbaar. Ze zijn aanvankelijk niet van plan om zich te gaan roeren. Ze voelen zich niet aangetrokken tot traditionele radicaal- en extreemrechtse Nederlandse organisaties: te weinig intellectueel, te rigide, te stereotiep, te veel tegen de maatschappij schoppend, en/of het verkeerde nationalisme.

Dat betekent echter niet dat ze het radicaal- en extreemrechtse gedachtegoed niet steunen. Ze volgen vooral de ontwikkelingen binnen de Amerikaanse alt-right-scene. Soms discussiëren ze mee, of voeren ze onder een schuilnaam op Twitter discussies. Sterker nog, in vergelijking met de andere routes van toetreding die in dit proefschrift naar voren zijn gekomen, hebben Ideologische Zoekers voorafgaand aan hun offline-ontmoetingen met gelijkgestemden al een ideologische zoektocht achter de rug en zichzelf al gevormd.

Wat dat betreft gaat hun morele steun zelfs verder dan bij andere routes van toetreding. Ze voelen een ideologische binding met degenen die ze offline gaan ontmoeten. Eerder in dit hoofdstuk vertelde Ron (41-65, Erkenbrand) hoe hij zes maanden lang op internet video's met complottheorieën bekeek. Daarna kreeg hij een baan, als leidinggevende in de zorg. Hij bleef video's kijken, al was het niet meer zes uur per dag. Bij een YouTube-uitzending van het Engelstalige Red Ice Radio zag hij in het najaar van 2016 een stuk van een Erkenbrand-conferentie. Hij stuurde een berichtje of hij een keer mocht langskomen. Na een kennismakingsgesprek, waarbij vooral gesproken werd over Germaanse spiritualiteit en hoe die elementen ook in andere spirituele stromingen terugkomen, mocht hij naar een lezing komen.

Vlak nadat Wessel (25-40, Erkenbrand) onder een schuilnaam begin 2016 actief werd op Twitter, werd hij door Erkenbrand gespot. Eind 2016 vertelt hij: 'Ik twitter nog niet zo lang. Maar als je af en toe reageert op bekende, rechtse, toch wel net reguliere accounts, zoals Joost Niemöller, Martin Bosma, dat soort types... Daar hadden ze (Erkenbrand, NS) me gezien, gescout. Ze zoeken expres mensen die niet simpelweg hun rechterhand omhoog doen.'

De uitnodiging was nogal losjes geformuleerd. 'Ik werd gewoon uitgenodigd. Van: 'Als je ergens iets tegen wil doen, probeer je te verenigen, probeer een keer langs te komen.' En eerst vond ik dat een heel raar idee. Ik dacht: dat ga ik absoluut niet doen. Maar op een gegeven moment dacht ik: nee, dit is niet raar.'

Bauke (25-40, Erkenbrand) las een commentaar onder een YouTube-filmpje. Er stond: 'Als je interesse hebt, neem contact op.' Hij besloot contact op te nemen. 'Ik had zoiets van: in godsnaam, doe maar, want ik moet toch wat doen.'

Van de negen voor dit onderzoek geïnterviewde Ideologische Zoekers hebben er drie zelf contact gezocht, drie werden er gerekruteerd en drie stonden aan de basis van Erkenbrand en Formatie 2.

Positieve attitude ten aanzien van racisme

Ook is bij alle geïnterviewden voorafgaand aan hun toetreding een positieve attitude ten aanzien van racisme aanwezig. Dit komt al voort uit hun hang naar anti-egalitarisme in de uitgangspositie en wordt door het idee van groepsdreiging getransformeerd naar een identiteitsbeleving waarbij ze hun etnische identiteit omarmen, een superieur gevoel koesteren ten aanzien van zowel andere etniciteiten als andersdenkenden, en een negatieve attitude hebben ten aanzien van de 'out-group'.

Johan (41-65, freelance): 'Ja ik ben een etnonationalist (...) Het is niet voor mij zo: hier komt een of andere neger uit donker Afrika en die krijgt de Nederlandse nationaliteit en dan is meneer Nederlander geworden. Meneer is nooit een Nederlander. Hij is wie hij is en dat blijft hij tot in de eeuwigheid. Dus ik geloof daar helemaal niet in.'

Ron (41-65, Erkenbrand) gelooft niet dat volkeren ooit vredig kunnen samenleven. 'Als je kijkt naar een groep mensen op een bepaald stuk land, een bepaald stuk aarde, die wonen daar al duizend jaar. Eskimo's, Indianen, weet ik wat. En als daar een nieuwe bevolkingsgroep binnenkomt en gaat claimen dat zij dezelfde rechten hebben als de mensen die er al duizenden jaren wonen, dan is er iets in ons gevoel van rechtvaardigheid dat zegt dat dat niet klopt. En dat is niet zo ingewikkeld. Dus dat is het eerste, het gevoel van: wie het langst ergens verblijft, heeft het meeste recht van spreken. Die kent het land, heeft een soort van verbondenheid met de aarde opgebouwd. En die nieuwkomelingen moeten dat allemaal nog leren, dat zijn in wezen een soort kinderen. Je moet dat nog leren.' Ook zou het leven met verschillende culturen cliëntelisme in de hand werken. 'Die leiders denken alleen maar aan hun stam. Dus er komt niks van dat land terecht.' En tot slot merkt hij op dat het niet kan samengaan in verband met botsende waarden en rechtssystemen.

Naast een positieve attitude ten aanzien van racisme is er ook een positieve attitude ten aanzien van antisemitisme. Ron: 'Dit is zo logisch en

iedereen snapt dit, dat ik het heel bijzonder vind dat regeringsleiders zeggen dat ze dit niet snappen. En ik vermoed dat hier sprake is van ehm... Hoe zeg je dat? Er wordt natuurlijk van alles gezegd over de Joden. En dat hoor je waarschijnlijk overal. Nu is het zo, ik ben niet anti-Joods want misschien ben ik zelf ook wel Joods. De Joden hebben ook best wel goeie dingen gedaan in Europa. Maar er lopen types tussen die niet te vertrouwen zijn. Dat zijn in wezen racisten omdat ze heel erg hun eigen genen beschermen. Maar wij moeten allemaal multicultureel, wij moeten allemaal mengen.'

Enkeling heeft positieve attitude ten aanzien van geweld

De meeste geïnterviewden hebben geen positieve attitude ten aanzien van geweld. Zij vrezen voor een onvermijdelijke burgeroorlog of Derde Wereldoorlog en trainen soms zelf actief om zich daarop voor te bereiden door middel van het volgen van schietlessen en vechtsport (mixed martial arts). Maar ze zien er niet bepaald naar uit en zijn somber over wat komen gaat. Julius (18-24, freelance): 'Hoe meer mensen zijn betrokken in de groepsziel – groepsziel is eng, heel eng – hoe bloediger de lynch is. Hoe meedogenlozer, hoe meer kinderen er worden afgeslacht, hoe heftiger de marteling. Dus wat je wil, is... *Divide and conquer* op de rechterflank. (...) Ik doe dat door te infiltreren in rechts, en daar de nuance te brengen. Want naar mij luisteren ze. Ik doe dit al sinds mijn dertiende. Ik heb er een kop voor. Ik heb vijf jaar in het leger gediend. Als ik zeg: 'Luister, pik, je wil toch echt niet iemand op basis van zijn huidskleur pijn doen? Wil je dat echt?' Dan denken ze wel een keertje na.'

Johan (41-65, freelance): 'Het zal verschrikkelijk bloedig zijn en dat betreur ik. Ik weet dat een heleboel mensen de sigaar zullen zijn. (...) Ik heb ook altijd gepleit dat ik hoop dat het op een niet-gewelddadige manier kan. Maar goed, dat is gewoon zo naïef. We weten allemaal dat het niet zo is, als we echt eerlijk zijn.'

Ron (41-65, Erkenbrand) is de enige geïnterviewde die zelfs lijkt uit te kijken naar het moment waarop hij geweld kan gebruiken. Hij filosofeert tijdens het interview over hoe deze burgeroorlog uit te lokken. 'Blaas een keer een kerk op en doe er een briefje bij: 'Met de groeten van Mohammed.' O jongen, dan begint het. Ik zou die vlam wel willen laten... Want hoe eerder we hiermee gaan beginnen, hoe minder slachtoffers we hebben. Want er gaan doden vallen. En ik denk, het begint weer in Duitsland. Duitsland is uitverkoren, en nu voorgoed. De Eerste en Tweede Wereldoorlog waren alleen maar testen.'

Hij is ervan overtuigd dat die oorlog snel zal worden gewonnen. En hoewel hij hoopt dat het aantal slachtoffers laag blijft, voelt hij er ook opwinding bij. 'Een jongen zoals ik... Ik ben een vreedzame jongen, maar als het dan losbreekt, ik vermoord ze. Ik vermoord ze graag. Echt. Dan. Snap je? En zo zijn er meer jongens zoals ik. En vrouwen. Die voelen dat keihard aan. Dus ik maak me helemaal geen zorgen.'

Bij hun toetreding, dat wil zeggen: het moment waarop Ideologische Zoekers fysiek de deur uitgaan om gelijkgestemden te ontmoeten en zich daarbij te voegen, voelen zij al een ideologische verbondenheid wanneer het gaat om morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts. Hoewel zij er eerder niet voor openstonden om hun activisme ook offline voort te zetten, menen zij nu wel gelijkgestemden te hebben gevonden bij een initiatief als Erkenbrand: intellectueel, met een sterke focus op etniciteit in plaats van cultuur. Vanuit hun ideologische overtuiging hebben ze op dat moment een positieve attitude ten aanzien van racisme. Hoewel de meesten geweld afwijzen of zeggen dit zoveel mogelijk te willen voorkomen, heeft een enkeling ook een positieve attitude ten aanzien van geweld en voelt zelfs opwinding wanneer het gaat om een eventuele aanstaande burgeroorlog of Derde Wereldoorlog.

10.5 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: MOTIEVEN VAN TOETREDING

Het proces van toetreding van Ideologische Zoekers is in de eerste vier paragrafen ontleed, waarbij te zien is hoe zij van uitgangspositie naar toetreding zijn gegaan. Tegelijkertijd kennen zij ook betekenis toe aan wat ze doen. In deze paragraaf zal worden ingegaan op wat de redenen zijn om zich aan te sluiten bij radicaal- en extreemrechts.

Rond hun toetreding is er bij Ideologische Zoekers sprake van een identiteitsmotief. Ze hebben het idee dat de 'eigen groep' wordt bedreigd, of dit nu door demografische ontwikkelingen (migratie, dalende geboortecijfers, gemengde huwelijken), gelijkheidsdenken, een dreiging van andere volkeren met slechte bedoelingen of 'cultureel marxisme' gaat. Bovendien leidt interesse in radicaal- en extreemrechts tot een zelfidentificatie omdat het hen helpt zich te identificeren met wie tot de 'eigen' groep behoort.

Tegelijkertijd hebben ze ook een instrumenteel motief. Ze worden immers actief omdat ze menen *iets* te moeten doen, al hebben ze op dat moment nog

geen idee van wat ze zouden kunnen doen. Ze zijn voortdurend bezig met het beste uit zichzelf te halen en menen meer te kunnen leren van gelijkgestemden, en vice versa. Door zich aan te sluiten bij radicaal- en extreemrechts menen ze zowel de groep verder te kunnen helpen als er zelf van te leren. Ze willen meedenken over hoe om te gaan met die onvermijdelijke burgeroorlog waarop West-Europa (en in het bijzonder: Nederland) afstevent.

Tot slot is er ook een ideologisch motief. Ze zijn op internet actief op zoek naar ideologieën die hen kunnen helpen te rationaliseren wat ze naar eigen zeggen al 'van nature' voelen. Ze zijn geïnteresseerd in ideologische vorming. Enerzijds zoeken ze toenadering tot gelijkgestemden om te worden bevestigd in hun eigen gelijk. Anderzijds hopen ze door middel van lezingen en discussies zichzelf ook ideologisch verder te ontwikkelen.

10.6 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: ACTIEF BLIJVEN

De meeste geïnterviewden zijn pas recent actief binnen radicaal- en extreemrechts. In deze paragraaf zal worden beschreven hoe het hun na toetreding vergaat zodat inzicht kan worden verkregen in de vraag waarom zij actief blijven. Wanneer ze zijn toegetreden, blijven ze volop met hun ideologische vorming bezig. Ze bezoeken lezingen, besteden wekelijks uren aan discussiëren (vaak afgeschermd via Telegram of de DM-functie van Twitter). Ze hebben duidelijke idealen en op zich ook nog wel een idee hoe die zouden kunnen worden bereikt, maar ze handelen er verder niet naar – zelfs al hebben ze het idee dat de eigen groep wordt bedreigd.

Ideologie

Omdat Ideologische Zoekers zich voorafgaand aan hun activisme al ideologisch hebben ontwikkeld, is eerder in dit hoofdstuk al aangestipt wat ze graag zouden willen: dat mensen zich weer gaan opdelen naar ras, weg met het gelijkheidsdenken (waaronder een sterke focus op antifeminisme), en een einde aan gemengde relaties.

Wanneer Wessel (25-40, Erkenbrand) wordt gevraagd wat hij het liefst zou willen, zegt hij: 'Een vredig land. En dat kan niet via de politiek, dat gaat niet gebeuren. (...) Alle instituties vinden wat ik wil het meest verderfelijke wat er bestaat. Dus het gaat niet gebeuren. (...) Ik denk dat een vredig land alleen

kan worden bereikt als het zo homogeen mogelijk is. Want ja, als je kijkt naar in wat voor wijk je zou willen wonen. Zou je in een wijk willen wonen waar je – ja, hoe zal ik het zeggen – een van de weinige oorspronkelijke Nederlanders bent? Ik zou liever in een wijk wonen waar mensen zoals ik zijn. Van dezelfde taal, dezelfde normen en waarden, dus ja...'

Volgens hem zijn er grote verschillen binnen Erkenbrand. De grote gemene deler is 'het preserveren van het eigen volk'. 'Dat is bijna de enige rode draad. Ik ken er nu een stuk of vijftig (van Erkenbrand, NS). (...) Het is vrijwel alle richtingen, alle ideologieën. Ja, niet PvdA of zo. Maar van kapitalisme tot nationaalsocialisme en fascisme.'

De meer kapitalistisch ingestelde Erkenbranders zien de wereld bijvoorbeeld als een *survival of the fittest*, waar door de prestatiemaatschappij de 'sterkste' individuen er vanzelf uitspringen. Joris (25-40, Erkenbrand): 'Een duidelijk ideologisch profiel weerhoudt mensen er alleen maar van langs te komen. Nu is er ruimte voor discussie tussen dissidenten van allerlei allooi. Er is slechts één rode lijn: pro-Europa zijn.' Daarmee bedoelt hij niet pro-EU zijn, maar een gedeelde zorg hebben ten aanzien van Europese volkeren en hun welzijn.

Tot slot willen veel Ideologische Zoekers dat er met het gelijkheidsdenken wordt afgerekend. Joris vindt 'aristocratie' een interessant model om eventueel de bestaande parlementaire democratie te vervangen. 'Democratie gaat ervan uit dat iedere stemgerechtigde een gelijke capaciteit is voor een land en hoe het goed bestuurd moet worden. Aristocratie is gebaseerd op het principe van merites. Dus: dat wie het beste presteert ook de hoogste functie heeft. Daar waren ze in de oudheid al mee bezig, natuurlijk. (...) Maar ik zie dat zich nu niet meer ontwikkelen. De hele maatschappij is vergeven van egalitarisme, van: alles en iedereen is gelijk.'

Grenzen dicht en deportatie

Wanneer de geïnterviewden wordt gevraagd hoe ze die gewenste 'blanke' etnostaat willen bereiken, antwoorden ze vrijwel allemaal hetzelfde: grenzen dicht en migranten eruit. Ron (41-65, Erkenbrand): 'Ik denk dat negentig procent van de Turken en Marokkanen het land uit moet. Doei, ga maar lekker weg. Want we hebben *the point of no return* al gehad. Als je kijkt naar demografie, de toekomst... Dit heeft geen toekomst. Dus ze moeten gewoon weg. (...) Nu hebben ze een kliekje gevormd, het is een parallelle staat geworden. Het waren gasten, het waren gastarbeiders. Wat is de definitie van een gastarbeider? Dat-ie op

een gegeven moment weer weggaat. Dus we zijn besodemieterd met het woord 'gast'. Dus ze moeten gewoon weg. Ik kan er niets van maken, met alle redelijkheid. En dit vind ik een gematigd standpunt, dit vind ik echt niet extreem.'

Maar voor dit gaat gebeuren, zal er volgens het merendeel van de geïnterviewden eerst een grotere strijd plaatsvinden: een burgeroorlog of een Derde Wereldoorlog (waarbij Nederland betrokken raakt). Ron (41-65, Erkenbrand): 'Als je op een gegeven moment een bevolking hebt die zo klaar is met al die buitenlanders, dat als ze een wapen in hun handen hebben wel eventjes losgaan... Dan heb je een gemotiveerd leger. Als je nu een leger zou moeten samenstellen van Noordwest-Europeanen en andere Europeanen... Die denken: waarom? Maar als je ze boos gaat maken, met de discipline en de wapens en het hele militair-industriële complex erachter? Onverslaanbaar.'

Wessel (25-40, Erkenbrand) zegt dat hij niet al te stellig wil zijn, maar ook hij denkt dat er een oorlog komt. 'Ik denk een soort burgeroorlog, een soort Joegoslavië. En heel veel mensen die niet geven om hun eigen volk, die niet volksbewust of rasbewust zijn, die zullen sowieso uitsterven. Want stel, ik maak een kind met een negerin, dan is in de toekomst die stamboom weg voor mijn volk. Ik denk dat er een bepaald type natuurlijke selectie zal plaatsvinden. Ook met de hele softe mensen, die niet willen vechten...'

Erik (41-65, Erkenbrand) spreekt, als een van de weinigen, niet over een oorlog. Hij hoopt nog dat een overwinning van de politieke partij Forum voor Democratie voor verandering kan zorgen. Zelf zou hij het liefst zien dat het onderwijs en de media worden hervormd. 'Alles is nu links. Blanken wordt een schuldgevoel aangepraat. Ik zeg niet dat rassenmenging niet mag, want liefde is liefde. Maar het wordt nu wel heel erg gepropageerd. Tik maar eens bij Google Images in 'white men white women', en je krijgt alleen maar afbeeldingen van gemengde stelletjes. Daar zit een plan achter.'

Lezingen en borrelen

Hoewel er veelvuldig in termen van strijd en oorlog wordt gesproken, zijn Ideologische Zoekers na hun toetreding vooral in groepsverband bezig met lezingen volgen en borrelen. De meesten sporten wel, sommigen nemen schietlessen en een enkeling denkt na over hoe zo'n oorlog eventueel kan worden geforceerd. Maar er worden vooralsnog geen trainingskampen opgezet of concrete plannen gemaakt, en er wordt ook niet nagedacht over eventuele oplossingen zonder geweld.

Zoals eerder in dit hoofdstuk al is opgemerkt, zijn geïnterviewden actief geworden omdat ze menen dat het – met het oog op een grimmige toekomst – handig kan zijn om een netwerk van gelijkgestemden achter de hand te hebben. Daarnaast vinden ze het interessant om zichzelf ideologisch verder te ontwikkelen en filosoferen ze hoe de toekomst eruit zal zien, en eruit zal moeten zien. Maar eigenlijk willen de meesten liever een stille kracht op de achtergrond zijn.

Degenen die worden uitgenodigd om te komen, worden meestal gerekruteerd. Roald (25-40, Erkenbrand): 'Het is ook de veiligste manier ook. Ik ben er ook heel erg voorstander van om zelf te rekruteren dan mensen zich te laten aanmelden. Want als iedereen zich kan aanmelden, dan is de kans heel groot dat mensen met foute bedoelingen zich aanmelden. Maar als jij zelf rekruteert, is die kans bijna nihil. Ja. Daar ben ik zelf heel erg voorstander van en dat heeft ook goed gewerkt in het verleden.' Met 'mensen met foute bedoelingen' bedoelt Roald antifascisten die als doel hebben mensen te 'ontmaskeren'.

Casper (18-24, Formatie 2) vertelt dat hij zichzelf aanvankelijk bij het rekruteren heel gematigd presenteerde. 'We wilden onze ideologie politiek-correct presenteren, terwijl we helemaal niet politiek-correct waren. We trokken nationaalsocialisten aan, maar ook hele gematigde mensen. Die laatsten haakten al vrij snel af, nationaalsocialisten bleken de beste aanwas.' Het zorgde ervoor dat Casper andere ideeën kreeg over hoe de formatie eruit moest zien. 'Ons doel was aanvankelijk om een massabeweging op te zetten. Nu willen we een (hoogopgeleide, NS) revolutionaire voorhoede opzetten waarbij mensen zichzelf stimuleren, ideologisch ontwikkelen en sporten.'

Aanvankelijk nam hij iedereen aan die zich aanmeldde. 'Maar er gingen meer mensen weg dan er bleven plakken. Mensen die al ideologisch geschoold zijn, zijn welkom. Wanneer iemand boos is op de multiculturele samenleving, is het een ongeleid projectiel waar we niks mee kunnen. Dit betekent niet dat we hem gelijk wegsturen. Maar als hij niet bereid is zich te scholen en te ontwikkelen, dan doen we dat wel.' Tijdens het interview en twee latere gesprekken bij demonstraties houdt Casper vol dat zijn formatie zo'n vijftig leden telt. Volgens meerdere andere geïnterviewden zijn het er hooguit vijf.

Op zichzelf blijven

Bij de formaties waar Ideologische Zoekers gaan kijken, komen ze gelijkgestemden tegen. Sommigen gaan samen sporten, maar meestal gaat de ontmoeting niet verder dan borrelen, lezingen volgen en soms samen wandelen.

Vriendschappen op individueel niveau worden er bijna niet gesloten. Joris (25-40, Erkenbrand): 'Het zijn een hele hoop eenlingen eigenlijk, die vooral verenigd zijn in dat ze graag toch wel een sociaal netwerk willen hebben – maar die ook niet te veel willen investeren. Die toch graag privé, op zichzelf, de wereld ontdekken. Daarom zie ik het karakter van de groep niet ontwikkelen naar een politieke beweging. Want daar zijn het de mensen niet voor.'

Wessel (25-40, Erkenbrand) erkent dat het sluiten van vriendschappen lastig is – temeer omdat hij sommige mensen alleen via Twitter of via de Telegram-groep van Erkenbrand kent. 'Degene die ik het meest mag, heb ik nog nooit gezien. (...) Hoe goed is een vriend als je die nog nooit gezien hebt? Ik lijk wel veel op hem.' Wanneer er wordt gevraagd in welk opzicht dit is, zegt Wessel: 'Dat als ik met hem zou zijn, het nooit saai zou zijn.' Twee jaar later, in 2018, heeft Wessel diegene nog steeds niet in het echte leven ontmoet. En hij denkt ook niet dat het ervan gaat komen, al hebben ze wel heel veel berichten uitgewisseld. 'Hij is nog veel voorzichtiger dan ik.'

Hij heeft er ook niet zoveel behoefte aan, vertelt hij. 'Ik heb gewoon vrienden in het echte leven. En daarnaast heb ik die andere mensen, waar ik ideologisch veel meer mee heb.' Dat hij zijn ideologie niet met zijn vriendengroep kan delen vindt hij niet erg. 'In het leven werkt het sowieso dat je op een gegeven moment met de een dit deelt en met de ander iets anders hebt. Ik hoef niet met iemand uit mijn alt-right-subcultuur het over vissen te hebben, of andersom.'

Wessel heeft een theorie over waarom mensen binnen de scene zo op zichzelf zijn. 'Het zijn allemaal introverte mensen, dat is het ook. Want als je niet introvert ben, dan kan je niet zoveel informatie opzoeken en aan deze kant uitkomen (in ideologisch opzicht, NS). Mensen die superveel aan mode denken, extravert zijn, oppervlakkig en zo – een beetje generaliserend – die denken minder na en die komen niet aan onze kant. (...) Die lezen al minder, en dan kom je ook niet bij een subcultuur uit.'

Armin (41-65, Erkenbrand) ziet zichzelf vooral als online-activist. Hij heeft naar eigen zeggen zo'n dertig Twitter-accounts, die hij gebruikt om te trollen. 'Wel sportief trollen, ik zou nooit oproepen tot geweld.' Maar hij heeft ook een aantal Twitter-accounts waarmee hij 'politiek-incorrect' nieuws deelt. 'In het Engels, Duits, Italiaans, Spaans, Zweeds, Deens, Noors, Fins. En dat moet ik een beetje bijhouden. Soms ontdek je een nieuwe site die je kan toevoegen. In het Fins was het wel een beetje moeilijk, dus je moet in Google Translate 'islamisering' of 'multiculturalisme' intypen en dan kom je wel bij de politiek-incorrectere sites.'

Dat hij ook naar Erkenbrand gaat, ziet hij als een uitzonderlijk uitstapje van wat hij normaliter doet. Naar eigen zeggen had hij nog nooit bij andere rechtse formaties gekeken. 'Met Erkenbrand kan je af en toe een stuk wandelen in een natuurgebied. Dan kun je een beetje over politiek praten, of koetjes en kalfjes.' Via Twitter heeft hij wat ideologische medestanders gevonden, maar die ziet hij niet privé. 'Ik vind het internet een fijne plek om van gedachten te wisselen met gelijkgestemden. Maar het is niet dat we elkaar heel lang en vaak bellen. Ik zou dat wel graag doen, maar ik heb het idee dat ik nog veel meer moet lezen voor ik echt mee kan praten. Ik ben soms wel onzeker dat ik te weinig weet.'

10.7 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: MOTIEVEN OM ACTIEF TE BLIJVEN

In de vorige paragraaf is beschreven hoe het Ideologische Zoekers na toetreding vergaat. Hun motieven verschillen niet zoveel van de motieven die ze hadden toen ze actief werden. Ideologische Zoekers zijn op zoek naar ideologische medestanders, maar niet zozeer gericht op het sluiten van vriendschappen. Op instrumenteel niveau zijn ze actief omdat ze met anderen willen nadenken hoe ze de door hen gewenste veranderingen kunnen inzetten. Ze hopen iets te kunnen doen ('ik moet toch iets', is een veelgehoord argument), maar er wordt nauwelijks concreet iets ondernomen en er is niemand binnen hun formatie die daarin het voortouw probeert te nemen.

Qua identiteitsmotief menen Ideologische Zoekers nog steeds dat de 'eigen' groep wordt bedreigd door onder meer 'cultureel marxisme', demografische ontwikkelingen en slecht leiderschap. Ze identificeren zich sterk met de mensen met wie ze omgaan omdat ze menen dat zij degenen zijn die als een van de weinigen daadwerkelijk zien wat er aan de hand is (de 'rode pil').

Tot slot hebben ze ook na toetreding een ideologisch motief. Ze zoeken naar gelijkgestemden omdat ze zichzelf in ideologisch opzicht willen ontwikkelen en (nog) meer kennis willen opdoen. Ook geeft het samenkomen hun het gevoel dat ze hun ideologie in de praktijk brengen. Ze geloven immers niet in de kracht van 'het volk' en de democratie (want niet iedereen is gelijk), maar meer in slimme mensen die beslissen wat goed is voor de bevolking op basis van wat ze kunnen – en niet zozeer omdat ze democratisch gekozen zijn. Door bij elkaar te komen en over oplossingen na te denken, oefenen ze dit eigenlijk al op kleine schaal.

10.8 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: KOSTEN EN BATEN

Zoals eerder in dit proefschrift al is beschreven, zijn mensen eerder geneigd om deel te nemen aan een collectieve actie wanneer de baten opwegen tegen de kosten. Uit dit hoofdstuk blijkt vooralsnog dat weinig geïnterviewden zien dat hun doelen op de korte termijn zullen worden behaald. Ze zien hun activisme als noodzaak en doen tegelijkertijd niet meer dan lezingen volgen, borrelen of soms een demonstratie bijwonen. Er wordt nauwelijks iets ondernomen om daadwerkelijk tot een collectieve actie te komen. Waarom zetten zij hun activisme toch door?

Materiële kosten

Net als bij de paragrafen bij de andere routes van toetreding zijn ook de kosten voor Ideologische Zoekers opgedeeld in drie categorieën: materiële kosten, sociale kosten en identiteitskosten. En net als bij de andere routes van toetreding is er niemand die materiële kosten heeft gemaakt – individuele reiskosten en toegangsgelden voor conferenties buiten beschouwing gelaten.

Sociale kosten

Ook hebben de geïnterviewden weinig last van sociale kosten. In tegenstelling tot de andere vier genoemde routes is het pad van de Ideologische Zoeker veel heimelijker. Ze zijn ernaan gewend om in hun directe omgeving niet al te veel over hun denkbeelden te praten. Zo vertelt Joris (25-40, Erkenbrand): 'Ik praat er wel over, maar heel selectief. Dus je pikt bepaalde onderwerpen, bepaalde momenten ook. (...) Je moet het mensen niet opdringen, anders krijg je alleen maar een hele erge tegenreactie, dat is niet nodig.' Lachend voegt hij eraan toe: 'Tenminste, als je nog vrienden over wil houden, dan is het niet handig om dat te doen.'

En als ze erover praten, dan doen ze het in verhulde termen. Ron (41-65, Erkenbrand) zit elke dag in het openbaar vervoer naar zijn werk en spreekt dan met vreemden. 'Dan begin ik erover. Dus elke kans grijp ik aan. Als ik in de trein zit. Ik begin met: 'Jongens, wat vind je daar nou van?'' Hoe meer weerstand hij in die gesprekken krijgt, hoe leuker hij het vindt. 'Als je vaak gesprekken voert over dit onderwerp, dan ga je op een gegeven moment maniertjes vinden om het

toch op een grappige manier hierover te hebben.' Alleen op zijn werk heeft hij het er niet over. 'Dan hou ik mijn bek dicht, ik moet niet ontslagen worden.'

Wessel (25-40, Erkenbrand) is naar eigen zeggen bij vrienden wel open over zijn ideeën, maar verwoordt ze anders. 'Heel veel mensen kunnen mij wel volgen als ik dit vertel. Maar het maakt heel veel uit hoe je het verwoordt. (...) Het is niet echt een relaxed gesprek als ik helemaal de grens opzoek en spreek over 'het blanke ras' of 'mijn ras minder zuiver maken'. Maar het komt wel op hetzelfde neer.'

Bauke geeft een voorbeeld van zo'n afgezwakte variant. 'Het is om ze (zijn familie, NS) te laten begrijpen waar ik mee bezig ben. Waarom werkt integratie niet? Omdat het andere mensen zijn. Dat het niet per se is dat ik mensen haat of dat ik het mindere mensen vind, maar het is gewoon: die mensen zijn anders, dit gaat nooit werken, ze horen hier niet.' Als hij het zo verwoordt, kan hij het er met zijn familie wel over hebben.

Vanwege hun voorzichtigheid hebben de geïnterviewden weinig problemen met werkgevers of familie. Er is hooguit wat irritatie, zo vertelt Bauke (25-40, Erkenbrand): 'Op mijn werk vind ik het wel heel moeilijk om mijn mond te houden wanneer ze (collega's, NS) domme dingen zeggen over Trump. Maar ik doe mijn best om daar geen discussies te starten.' Hij vertelt over een discussie die hij met een collega had over de vraag of het wenselijk is dat bedrijven een diversiteitsbeleid hanteren. Het liep hoog op. 'Het was nog niet eens zo van: ik wil die mensen hier niet. Maar: ik zou het niet raar vinden als je als bedrijf Nederlanders voortrekt. Nou, dat kon niet, en belachelijk. Mensen gingen deuren dichtdoen en ik dacht: oh-oh. En daarna dacht ik: laat maar. Die mensen zitten vastgeroest in hun ideeën, dus ik ben daar heel voorzichtig mee (met het starten van politieke discussies op het werk, NS).'

Identiteitskosten

De meeste Ideologische Zoekers hebben om die reden ook geen last van identiteitskosten zoals stigmatisering of morele afkeuring. Ze weten hoe ze zich moeten verhouden tot andersdenkenden. Wel komen enkele geïnterviewden gedurende het onderzoek negatief in het nieuws naar aanleiding van onthullingen in de pers over wie zij zijn en welke rol ze bij Erkenbrand hebben. Ze geven aan dat dit hun problemen oplevert met solliciteren, al zegt een van hen dat hij sindsdien ook door mensen op straat wordt aangesproken die hem groot gelijk geven. Een andere Ideologische Zoeker heeft vermoedens dat hij sinds

de media-aandacht wordt gevolgd. Wanneer hij met vrienden in de kroeg staat, komen 's avonds laat een man en een vrouw naast hen aan de bar zitten – stilzwijgend, en de vrouw bestelt thee. Hij besluit met zijn vrienden naar een andere kroeg te gaan en ziet enkele minuten na hun vertrek dat de man en de vrouw het café ook verlaten.

Van de negen geïnterviewde Ideologische Zoekers geven er vier aan dat hun activisme hen zwaarmoedig maakt, en dat ze zich er liever niet mee zouden bezighouden. Julius (18-24, freelance): 'Dit is een eenrichtingsweg. *Once the red pill hits you, you can pretend all you want, but there is no way back.* Kan niet meer terug. Je houdt alleen jezelf voor de gek. De waarheid is met ons. Helaas. Ik zou willen dat de waarheid bij de vijand was, bij het tegenkamp. Want dan was het een stuk vrolijker. Maar het is niet zo. Het is niet zo.'

Johan (41-65, freelance): 'Ik heb een hele optimistische aard. Maar ik merk wel dat een bepaalde luchtigheid die ik altijd had voor een gedeelte verdwenen is. (...) Het is ook niet zo dat ik emotioneel word meegesleurd – in de verkeerde zin. Maar ik merk wel dat ik het leven niet zo rooskleurig meer zie. En de toekomst ook niet. Maar goed, dan denk ik: dat is de realiteit. Ik kan wel als een hoop mensen mijn kop in het zand steken. En dan, wat bereik ik dan? Dan word ik op een dag wakker en dan zit ik midden in die toestand. Dan kan ik beter voorbereid zijn dan niet. En trouwens, dat zie ik wel als een mannending. Een man is er wel op de eerste plaats om zijn volk te verdedigen en ook zijn vrouw en kinderen te verdedigen. Zo zie ik het echt.'

Soms twijfelt hij wel, zo vertelt hij. 'Dan kom ik al die prettige Nederlanders weer tegen. En dan lijkt het allemaal zo ver weg, net alsof het allemaal niet waar is. Terwijl je in je achterhoofd zoveel feiten hebt dat je weet dat het wel waar is. En dat is de ellende. En dan denk ik: nee, ik moet toch keuzes maken. Het zijn rare tijden.'

De kosten waarmee Ideologische Zoekers gedurende hun activisme te maken krijgen, betreffen dus vooral een zekere voorzichtigheid in het bespreken van bepaalde onderwerpen. En voor sommigen geldt dat zij door ongewenste media-aandacht last krijgen van stigmatisering. Het is een reden voor andere geïnterviewden om nog voorzichtiger te worden. Tot slot zegt ongeveer de helft van de geïnterviewden zwaarmoedig te worden van het activisme – met name wanneer het gaat om inzichten en eventuele toekomstscenario's.

Materiële baten

Tegenover de kosten staan ook baten. Net als bij de andere routes zijn er geen materiële baten voor de geïnterviewde Ideologische Zoekers. Niemand verdient er geld aan en niemand houdt er een carrière aan over.

Sociale baten

Ook zijn er geen sociale baten. Hun activisme levert hun geen hechte vriendschappen op (zoals bijvoorbeeld Rechtvaardigheidszoekers wel ervaren). Ze blijven vaak op hun hoede omdat ze bang zijn voor ongewenste media-aandacht of dat ze vanuit extreemlinkse hoek worden ontmaskerd. Meerdere malen spreken Ideologische Zoekers in de interviews uit dat ze verwachten dat Erkenbrand wordt geïnfiltreerd door extreemlinkse tegenstanders, en dat ze om die reden terughoudend zijn in het naar buiten treden. Sommigen gebruiken bijvoorbeeld zelfs bij Erkenbrand een andere naam – al is dat dan weer lastig wanneer ze na een borrel geld naar elkaar moeten overmaken met een Tikkie: 'Dan zien mensen (op hun bankafschrift, NS) hoe ik heet, dus dat doe ik alleen aan mensen die ik echt vertrouw.'

Identiteitsbaten

Wel zijn er identiteitsbaten. Ideologische Zoekers geven aan erg te hechten aan het contact dat ze hebben met ideologische zielsverwanten – zelfs wanneer hier geen vriendschappen uit voortkomen. Bauke (25-40, Erkenbrand): 'Het geeft ook weer hoop dat er nog meer mensen zijn, dat er wat gebeurt en dat er wat mee gedaan wordt. Dat is voor mij ook heel belangrijk. Want anders zit je maar stil en je te ergeren dat alles fout gaat voor je gevoel – en je kan er niks mee. Terwijl, nu heb je andere mensen om erover te praten. En als jij goeie ideeën hebt, dan kan je misschien mensen vinden waar je iets mee kan organiseren of regelen. Er zijn gewoon mogelijkheden nu.'

Daarnaast kwam al eerder in dit hoofdstuk naar voren dat de geïnterviewden vaak het beste uit zichzelf willen halen. Met name de inhoudelijke component van Erkenbrand (en voor sommigen later bij de afsplitsing Identitair Nederland) zorgt voor ideologische verrijking en verdieping. Ideologische Zoekers worden gesterkt in hun eigen gelijk, en eveneens intellectueel uitgedaagd. Julius (18-24, freelance): 'Je haalt hiermee het beste uit jezelf. (...) Dit is

intellectueel en spiritueel wel bevredigend, de hoogste vorm van zelfrealisatie. Dat denk ik echt.' Ook krijgen ze meer zelfvertrouwen doordat ze gelijkgestemden ontmoeten die hen bevestigen in hun gelijk.

Tot slot is er nog een belangrijke identiteitsopbrengst: zingeving. Veel geïnterviewden gaven al eerder in dit hoofdstuk aan dat zij het als een noodzaak zien om dit te doen, omdat ze daarmee de samenleving kunnen redden – al weten ze nog niet hoe. Julius zegt dat hij zich er eigenlijk liever niet mee zou bezighouden, maar dat het nu eenmaal niet anders kan. 'Je moet nu wel, je hebt geen keus.' Dat is ook de ervaring van Johan (41-65, freelance): 'Ik kan niet afstandelijk blijven. Niet met de kennis die ik nu heb. En ook niet met de persoonlijkheid die ik heb. Want ik geloof zeker dat ik wat kan betekenen.'

Bauke (25-40, Erkenbrand) zegt het niet voor zichzelf te doen: 'Het gaat er niet om wat het mij oplevert. Het gaat om onze samenleving. Die moeten we redden, zeg maar. Als we doorgaan zoals het nu gaat, dan blijft er niks van over. Er is ook geen keuze.' En ook Joris (25-40, Erkenbrand) ziet dat zo. Zelfs al worden hun ideeën door een groot deel van de samenleving afgewezen, uiteindelijk zullen mensen hun dankbaar zijn. 'We doen het ook nog eens voor de mensen die ons constant met vuil lopen te besmeuren. (...) Het is pure zelfopoffering.'

Geïnterviewden hebben ook het idee dat zij, door in besloten kring openlijk voor hun denkbeelden uit te komen, oprecht door het leven gaan. Ron (41-65, Erkenbrand): 'Want anders moet je je blijven verschuilen, je moet blijven liegen. Als mens word je daar slap van.' Ook krijgen ze een zekere dosis zelfvertrouwen doordat ze, naar eigen zeggen als een van de weinigen, een samenhangend plan tussen grote wereldgebeurtenissen zien. Ron: 'Het klinkt ontzettend arrogant, maar ik heb zoveel discussies al voorbij zien komen... Het is niets nieuws meer. Ik zou het liefst gewoon mijn verhaal aan het publiek vertellen, hoe ik het hele gebeuren zie.'

10.9 IDEOLOGISCHE ZOEKERS: OVERIGE OBSERVATIES

In deze paragraaf worden alle overige observaties besproken. Allereerst valt op dat van de negen Ideologische Zoekers in dit onderzoek er vier langere tijd in het buitenland hebben gewoond of gereisd, vaak in ontwikkelingslanden. De chaos waarin zij zich bevonden versterkt bij hen het idee dat het 'blanke ras' superieur is.

Provocatieve subcultuur

Ook hebben drie geïnterviewden als tiener in een provocatieve subcultuur verkeerd zoals die bij de Spanningzoekers is beschreven. Een zat bij de gabberbeweging, maar was naar eigen zeggen op dat moment niet politiek bewust en was in de jaren daarna ook niet met politiek bezig. De ander ging om met jongens uit 'de bomberjack-cultuur', maar zag zich niet als onderdeel van de beweging. Naar eigen zeggen ging het om een korte periode en zijn ze van daaruit niet toegetreden tot radicaal- en extreemrechts.

Dat gold niet voor Casper (18-24, Formatie 2). 'Ik werd op mijn dertiende lokaal actief bij een groepje neonazi's op school. We organiseerden feesten, plakten stickers. Het kader bestond uit 25 man, maar uiteindelijk kregen we invloed op de hele school. De school wist niet wat ze met ons aan moest. De harde kern werd opgegeven, docenten gingen zich richten op het weghakken van de aanhang. Er is zelfs nog een excursie naar Auschwitz geweest.'

Medeleerlingen gingen zich van hem distantiëren en uiteindelijk bleef hij slechts met een handjevol mensen op school over, die desondanks door wilden gaan. Maar nadat ze een bijeenkomt op een forum voor nationaalsocialisten hadden aangekondigd, stonden ze oog in oog met bijna twee dozijn krakers. 'Het stelde niet veel voor en er zijn geen klappen gevallen, maar veel mensen voelden zich geïntimideerd. Het duurde toch een halfjaar voor we weer hersteld waren. Daarna kregen we binnen de groep persoonlijke problemen van mensen die elkaar niet mochten. Ook ik was nogal geschrokken van hun actie, dus ik heb daarna mijn denkbeelden twee jaar voor me gehouden. (...) In die tussenjaren keek ik wel op internet naar sites en fora. Ik was vooral bezig met het bestuderen tot ik echt weer landelijk actief zou worden.'

Geuzennaam en Forum voor Democratie

Hoewel de geïnterviewden snappen dat zij binnen de definities van extreemrechts vallen, zien zij zichzelf niet zo – al gebruiken ze het predikaat soms wel als een soort geuzennaam. De geïnterviewden zien zichzelf als personen die min of meer de menselijke natuur volgen, en doen wat hun voorvaderen ook deden: opkomen voor en het beschermen van het eigen volk.

Daarnaast valt op dat Ideologische Zoekers een nogal ambigue houding tegenover Forum voor Democratie hebben. Ten tijde van de eerste gesprekken

in 2016 zijn meerdere geïnterviewden lid. Maar in 2018 lijkt de liefde wel bekoeld. Wessel (25-40, Erkenbrand): 'Ik vind dat zij (FvD, NS) een beetje de VVD achternagaan. Alle scherpe randjes gaan eraf. En alle dingen die ik leuk vind, daar krijgt Thierry problemen mee. 'Homeopathische verdunning' – dat was de perfecte opmerking. Dat gebeurt gewoon. (...) En daar wordt hij gewoon op gepakt. En hij is daarvan onder de indruk en houdt zich gedeisd. Er gebeurden allemaal dingen omtrent Stef Blok (die als minister kritische uitspraken over de multiculturele samenleving deed, NS), dan houdt Thierry Baudet gewoon zijn mond erover. Hij had niks op Twitter gezet. Ik ben lid van Forum voor Democratie. Maar ik denk soms wel: waarom eigenlijk? Als hij goeie dingen niet meer zegt en blind voor Israël is – want dat willen ze doen want ze zijn tegen islam – dat is gewoon niet wakker.' Met dat laatste woord doelt Wessel op 'woke' zijn, wat in zijn subcultuur zoiets betekent als: dan heb je de rode pil gewoon niet geslikt, of: dan zie je het gewoon niet.

Splitsing

Ten tijde van de interviews was Erkenbrand vooral een studiegenootschap en netwerkclub. Het is een gemêleerd gezelschap van onder meer nationaalsocialisten, fascisten en etnonationalisten. De rode draad was dat ze een paar kernprincipes deelden: tegen het gelijkheidsdenken, voor het blanke ras en tegen Europa. In 2018 is Erkenbrand geprofessionaliseerd, met verschillende lokale dependances. Ook moet worden opgemerkt dat van de overige 27 geïnterviewden bijna de helft (n=13) een of meerdere bijeenkomsten had bezocht van ofwel Erkenbrand of de in de zomer van 2018 opgerichte afsplitsing Identitair Nederland.

Nadat er eind 2017 een artikel in *de Volkskrant* verscheen waarin verschillende kopstukken van Erkenbrand bij naam werden genoemd, kwam er een bestuurswissel. In november 2017 ontstond er onrust over de geaardheid van een van de nieuwe bestuurders, die daarop aankondigde zelf iets te zullen opzetten. Dat werd uiteindelijk Identitair Nederland. Van de negen geïnterviewde Ideologische Zoekers stapten er zeker drie over naar Identitair Nederland. Waar Erkenbrand in 2016 nog heel open was over haar activiteiten en veel op YouTube plaatste, is het in 2020 een naar binnen gekeerd gezelschap geworden.

Exit

Van de negen geïnterviewde Ideologische Zoekers zijn er zes nog altijd actief. Drie van hen zijn nog actief bij Erkenbrand, drie zijn in 2018 actief geworden bij Identitair Nederland, een afsplitsing van Erkenbrand. De overige drie kozen weliswaar voor een fysieke exit, maar niet voor een mentale exit.

Bauke (25-40, Erkenbrand) is gestopt. Joris (25-40, Erkenbrand) laat weten dat Bauke niet wil worden benaderd voor een vervolginterview. 'Hij werd het op een gegeven moment gewoon zat. Niet omdat hij het niet leuk vond, maar het is toch een beetje een eigenheimer.' Volgens Joris hangt Bauke nog altijd hetzelfde gedachtegoed aan. 'Hij staat ook nog steeds aan de goeie kant, zeg maar. Hij is gewoon niet iemand die geschikt is, denk ik, om projecten te leiden. Op een gegeven moment had hij er gewoon geen zin meer in. Het is gewoon zijn persoonlijkheid geweest.'

Ook Wessel (25-40, Erkenbrand) gaat niet meer de deur uit, zo vertelt hij in de zomer van 2018. Hij roert zich vooral via internet en sociale media, daarbuiten bijna niet. 'Ik vind het soms ook wel belangrijk om te gaan met mensen die niet in mijn bubbel zitten. En er zijn heel veel mensen in mijn leven die niet in mijn bubbel zitten.'

Zijn online-activisme (hij zit in Twitter-groepen en Telegram-groepen) is voor hem een ijkpunt. 'Het is een soort licht. En het is ook gewoon grappig wel.[496] En ook een beetje zingeving. Maar ook alles eromheen. Want je krijgt best wel veel ideeën en toch pik je soms wat op. Ik ben toch wel anders gaan denken omdat ik in die scene zit.' Wanneer hem naar een voorbeeld wordt gevraagd, zegt hij: 'Dat ik veel kinderen belangrijk vind. Ik wilde altijd wel kinderen, maar ik dacht: ik wil er gewoon twee. Nu zie ik het als een noodzaak om er veel te krijgen.'

10.10 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de route van de Ideologische Zoeker beschreven. Geïnterviewden geven aan dat zij als kind al dachten in termen van rassen en stammen, maar ze kijken vaak niet bij radicaal- en extreemrechtse (straat)formaties omdat ze zich er niet mee verwant voelen. Liever zoeken ze op internet naar ideologieën die hun denkbeelden ondersteunen en zoeken ze online naar gelijkgestemden met wie ze over hun ideeën kunnen praten. Hun uitgangspositie wordt gekenmerkt door een hang naar anti-egalitarisme, een ideologische zoektocht

en een neiging tot zelfpurificatie. Het idee dat de 'eigen' groep wordt bedreigd, vormt een mogelijke katalysator. Dit leidt tot een identiteitsbeleving waarbij geïnterviewden hun aangemeten etnische identiteit cultiveren, een negatieve attitude hebben ten aanzien van de 'out-group' en gevoelens van superioriteit ervaren. Voorafgaand aan toetreding ervaren zij een morele steun ten aanzien van radicaal- en extreemrechts en een positieve attitude ten aanzien van racisme. Een enkeling heeft ook een positieve attitude ten aanzien van geweld.

Dit proces is weergegeven in onderstaand conceptueel dynamisch model. Als gezegd, dit is een indicatie op basis van empirische data uit dit onderzoek en bestaande theorieën en inzichten uit eerdere onderzoeken.

Model 10.2 Route van de Ideologische Zoekers

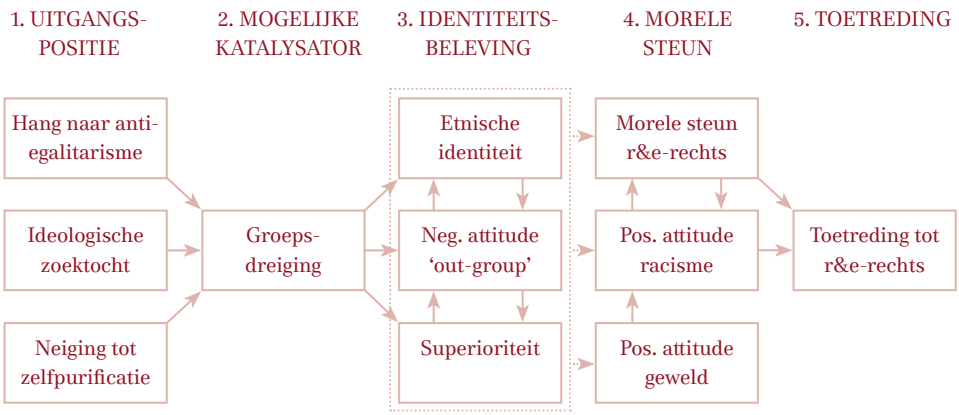

Vervolgens is in dit hoofdstuk beschreven hoe het Ideologische Zoekers na toetreding vergaat. Het blijkt dat zij weliswaar de noodzaak voelen om actief te worden, maar vervolgens nauwelijks verder komen dan ideologische zelfontplooiing en het ontmoeten van gelijkgestemden. Wanneer het om motieven van toetreding en continuering gaat, is in dit hoofdstuk voor Ideologische Zoekers in kaart gebracht welke motieven een rol spelen.

Model 10.3 Motieven van Spanningzoekers voor en na toetreding

	INSTRUMENTEEL	IDENTITEIT	IDEOLOGISCH
VOOR TOETREDING	Zichzelf uitdagen (intellectueel, fysiek), met ideologische medestanders nadenken over grotere strijd en eventuele respons	Zelfidentificatie: identificeren wie tot de 'eigen' groep behoort. Tevens idee dat de 'eigen' groep (d.w.z.: eigen ras) wordt bedreigd door vooropgezet plan van onder meer 'Joden' en 'cultuurmarxisten'.	Ideologie helpt rationaliseren van wat zij naar eigen zeggen 'van nature' al voelen. Zoeken naar bevestiging, zichzelf ideologisch verder ontwikkelen.
NA TOETREDING	Zichzelf uitdagen (intellectueel, fysiek), met ideologische medestanders nadenken over grotere strijd en eventuele respons	Idee dat de 'eigen' groep (d.w.z.: eigen ras) wordt bedreigd door vooropgezet plan van onder meer 'Joden' en 'cultuur-marxisten'.	Levensstijl creëren op basis van ideologie, waarbij select groepje mensen filosofeert over hoe het volk te redden en te besturen. Zichzelf ideologisch verder ontwikkelen.

De meeste geïnterviewden zijn pas kort actief – al zijn ze allen online al wel langer actief. Hun pad verschilt van alle andere routes omdat ideologie hier het vertrekpunt vormt. Mede om die reden is het interessant om over enkele jaren te onderzoeken of zij nog actief zijn, en nog belangrijker: of zij nog altijd hetzelfde gedachtegoed aanhangen. Vooralsnog tonen de geïnterviewden geen belangstelling om meer te doen dan ze nu doen. Maar het is niet ondenkbaar dat Erkenbrand en Identitair Nederland zich onder een charismatische leider zullen omvormen tot een actiegroep, of dat er een eenling is die op een zeker moment zal overgaan tot geweld.

Voor wat betreft de uitgangspositie hebben ook Ideologische Zoekers een hang naar autoritarisme, maar bij hen uit dat zich vooral in een hang naar anti-egalitarisme. Een samenleving van tucht en discipline is voor Ideologische Zoekers niet genoeg. Er zal ook weer een natuurlijke orde moeten ontstaan tussen rassen, en een hiërarchie binnen rassen. Dergelijk anti-egalitarisme wordt weliswaar meegenomen in studies naar radicaal- en extreemrechtse politieke partijen en definities,[497] maar zelden beschouwd als een al aanwezige attitude voorafgaand aan iemands toetreding tot radicaal- en extreemrechts. De geïnterviewde Ideologische Zoekers geven aan deze opvatting al van jongs af aan te

hebben gehad. Vervolgens hielp een ideologische zoektocht hen bij het onderbouwen ervan.

De neiging tot zelfpurificatie in de uitgangspositie is interessant omdat die nauwelijks terugkomt in onderzoek naar beweegredenen van radicaal- en extreemrechts, waarbij de leden vaak worden omschreven als laagopgeleide en sociaaleconomisch kwetsbare mensen die hun leven niet op orde hebben en onder invloed van drank en drugs hun toch al beperkte remmingen verliezen.[498] Maar het verlangen naar een zuiver leven komt bijvoorbeeld wel terug in onderzoeken naar salafisten en jihadisten. Voor toekomstig onderzoek zou het interessant zijn om te kijken in hoeverre hier verbanden zijn waar te nemen en hoe dit bijvoorbeeld samenhangt met gevoelens van superioriteit.

De dreiging ten aanzien van de 'eigen groep' als mogelijke katalysator is bij Ideologische Zoekers een uitgesproken etnische dreiging als gevolg van dalende geboortecijfers, vergrijzing en migratie. Vanuit de *social identity theory* bezien houdt het daaraan gekoppelde etnocentrisme direct verband met het opdelen van de wereld in stereotiepe categorieën, waarbij superioriteitsdenken en een negatieve attitude ten aanzien van de 'out-group' een logisch gevolg zijn.[499] Opvallend is dat de geïnterviewden zich nauwelijks zorgen lijken te maken over een economische dreiging van andere etnische groepen of vrezen voor het verliezen van de eigen sociaaleconomische positie. In dat opzicht lijkt de theorie van de bedreigde belangen niet zozeer van toepassing en zou het ook hier interessant zijn om te zien in hoeverre dit proces vergelijkbaar is met dat van (her)bekering tot religieuze orthodoxie.

Als gezegd verkeerden drie geïnterviewde Ideologische Zoekers in hun tienerjaren in een provocatieve jeugdsubcultuur. Dat ze daarna zijn opgeschoven naar een meer ideologische zoektocht is volgens Feddes et al. niet zo vreemd.[500] Zij onderscheiden in hun onderzoek onder meer 'zingevingszoekers' en 'sensatiezoekers'. Volgens hen is bij beide groepen de zoektocht naar zingeving vergelijkbaar. Alleen kiezen de sensatiezoekers voor de avontuurlijke weg, terwijl de zingevingszoekers deze hopen te vinden in ideologische (of religieuze) verdieping.

496 Wessel kan bijvoorbeeld uitgebreid vertellen over alle alt-right-memes waarmee hij zich dagelijks kan vermaken.

497 Zie onder meer Carter (2005), Carter (2018)

498 Zie onder meer Bjørgo (1997), Kimmel (2007), Simi en Futrell (2010)

499 Zie onder meer: Turner (1975), Tajfel (1978), Tajfel en Turner (1979), Stets et al. (2000)

500 Feddes et al. (2015)

11. CONCLUSIE

Waarom worden radicaal- en extreemrechtse activisten (actief in periode 2015-2018) actief, waarom blijven zij actief, en in hoeverre komt dit overeen met eerdere inzichten uit de literatuur? Deze onderzoeksvraag vormde in 2015 het startpunt voor dit proefschrift.

In de eerste paragraaf zal kort antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag. Vervolgens zal in paragraaf 11.2 worden gereflecteerd op de literatuur. In de derde paragraaf zullen de voor- en nadelen van de methodiek worden behandeld. Daarna komt in de vierde paragraaf aan bod hoe het radicaal- en extreemrechtse landschap zich de afgelopen twee decennia heeft ontwikkeld, maar wat eerder in dit proefschrift nog niet aan bod is gekomen. Tot slot zullen in de vijfde paragraaf suggesties worden gedaan voor toekomstig onderzoek.

11.1 VIJF ROUTES VAN TOETREDING

In de conclusies van de empirische hoofdstukken 6 tot en met 10 is de onderzoeksvraag beantwoord door routes van toetreding te schetsen voor achtereenvolgens Spanningzoekers, Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers, Sociale Zoekers en Ideologische Zoekers. Aan de hand van vier elementen (uitgangspositie, mogelijke katalysator, identiteitsbeleving en attitudes) is geschetst welke variabelen in dit onderzoek aan bod komen en hoe ze met elkaar interacteren. Deze routes van toetreding zijn weergegeven in conceptuele dynamische modellen, aangevuld met motieven waarmee geïnterviewden zelf betekenis toekennen aan hun handelen. Daarna is aan de hand van een kosten-batenanalyse geanalyseerd waarom geïnterviewden volgens henzelf op dat moment actief bleven en vervolgens is gekeken in hoeverre inzichten overeenkomen met inzichten uit de bestaande literatuur.

Als gezegd, het radicaal- en extreemrechtse landschap vormt een mozaiek van losse elementen die pas een geheel vormen wanneer ze van een afstand worden bekeken. Dat geldt ook voor verklaringen over hoe en waarom mensen actief worden. Die zijn op zichzelf niet dé allesomvattende verklaring, maar verklaren wel een deel van de toetreding. Wanneer deze verklaringen niet als concurrerend maar als complementair aan elkaar worden gezien, blijken zij *tezamen* een coherent geheel te vormen waaruit routes van toetreding en motieven kunnen worden gedestilleerd.

Micro-, meso- en macroniveau

De eerdere inzichten die in bestaand onderzoek naar voren kwamen (zoals besproken in hoofdstuk 4), komen ook in dit onderzoek naar voren. In onderstaande figuren is weergegeven in hoeverre deze inzichten terugkwamen bij de geschetste routes van toetreding.

Figuur 11.1 Bestaande verklaringen van toetreding op microniveau (✓: bij vrijwel alle geïnterviewden, ±: bij minimaal de helft van de geïnterviewden, E: enkeling, bij maximaal 1 of twee geïnterviewden)

VERKLARINGEN OP MICRONIVEAU	SPANNINGS-ZOEKERS	POLITIEKE ZOEKERS	RECHTVAARDIG-HEIDSZOEKERS	SOCIALE ZOEKERS	IDEOLOGISCHE ZOEKERS
Neiging tot autoritarisme		✓	✓		✓
Lage zelfbeheersing	✓				
Zoeken naar bescherming	✓		✓	✓	
Hang naar spanning / willen provoceren	✓				±
Eigen positie of positie van groep willen verbeteren		✓	✓		✓
Een zoektocht naar persoonlijke identiteit	✓			✓	✓
Gevoelens van superioriteit	✓	✓	✓		✓
Gevoelens van racisme	✓	✓	✓	E	✓
Gevoelens van onrechtvaardigheid (deprivatie)		✓	✓		✓
Gevoelens van onvrede	✓	✓	✓	✓	✓
Gevoelens van politieke teleurstelling	E	✓	✓		✓
Anomie			✓		
Willen handelen naar eigen ideeën	✓		✓		✓
Gevoel dat de eigen groep wordt bedreigd	✓	✓	✓		✓
Zoektocht naar vriendschap (of willen bestendigen ervan)	✓			✓	

Hierbij is het anti-egalitarisme van de Ideologische Zoekers in bovenstaande figuur ook onder 'neiging tot autoritarisme' gerekend omdat het raakt aan de wens om te komen tot een hiërarchisch georganiseerde samenleving (inclusief verschillende rangen en standen).

Daarnaast is gekeken naar verklaringen op mesoniveau die mogelijk een rol spelen bij de toetreding. Onderstaande figuur laat zien dat formaties aansluiten bij behoeften die geïnterviewden hebben. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat geen enkele formatie uit dit proefschrift erop was gericht om een zo groot mogelijke achterban te verzamelen. Hoewel donaties voor acties altijd welkom waren en nieuwelingen soms wel werden opgenomen, werd er niet op grote schaal gerekruteerd. Acties werden uitgevoerd door een netwerk van straatactivisten dat eerder met elkaar verbonden leek door gedeelde ervaringen en vriendschap, dan door een gedeelde ideologie.

Figuur 11.2 Bestaande verklaringen van toetreding op mesoniveau (✓: bij vrijwel alle geïnterviewden, ±: bij minimaal de helft van de geïnterviewden, E: bij maximaal 1 of twee geïnterviewden)

VERKLARINGEN OP MESONIVEAU	SPANNINGS-ZOEKERS	POLITIEKE ZOEKERS	RECHTVAARDIG-HEIDSZOEKERS	SOCIALE ZOEKERS	IDEOLOGISCHE ZOEKERS
Opgroeien / socialiseren in gewelddadige / onveilige omgeving	E				
Opgroeien / socialiseren in autoritaire omgeving	E				E
Opgroeien / socialiseren in nationalistische omgeving		E			E
Formatie biedt spannend leven / mogelijkheid tot provoceren	✓				
Formatie biedt zingeving	✓	✓	✓	✓	✓
Formatie biedt bescherming	✓		✓	✓	
Formatie biedt collectieve identiteit	✓		✓	✓	
Formatie onderschrijft waargenomen groepsdreiging	✓	✓	✓		✓
Formatie vermindert zelftwijfel			✓	✓	✓
Formatie verwoordt gevoelde woede	✓		✓		✓
Formatie biedt vriendschap / substituut-familie / gemeenschapszin	✓		✓	✓	
Formatie staat open voor denkbeelden die elders niet kunnen worden geuit	✓				✓
Formatie verwoordt gevoel / helpt gevoel te verwoorden en te onderbouwen	✓		✓		✓
Formatie (of bekende van formatie) heeft hulpvraag				✓	
Formatie biedt sterk leiderschap	E				

Opvallend is dat in het onderzoek nauwelijks terug te zien was dat formaties aantrekkelijk waren omdat zij voorzien in een behoefte aan sterk leiderschap - zoals onder meer is beschreven in de theorie van de autoritaire persoonlijkheid en vaak naar voren komt in studies naar autoritair politiek leiderschap. Daarbij is het wel de vraag of dit het gevolg is van gebrek aan leiderschap of dat het radicaal- en extreemrechtse landschap individualistischer is geworden en daardoor minder snel autoritair leiderschap omarmt.

Ook spelen er daarnaast nog factoren op macroniveau mee. Vrijwel alle geïnterviewden winden zich persoonlijk op over aanslagen en overheidsbeleid, zelfs wanneer dit hen persoonlijk niet raakt.

Figuur 11.3 Bestaande verklaringen van toetreding op macroniveau (ü: bij vrijwel alle geïnterviewden, ±: bij minimaal de helft van de geïnterviewden, E: bij maximaal 1 of twee geïnterviewden)

VERKLARINGEN OP MACRONIVEAU	SPANNINGS ZOEKERS	POLITIEKE ZOEKERS	RECHTVAARDIG-HEIDSZOEKERS	SOCIALE ZOEKERS	IDEOLOGISCHE ZOEKERS
Sociaaleconomische achterstelling (individueel)			±	±	
Sociaaleconomische achterstelling (groep)		✓	✓		
Aantrekkelijke ideologie	✓				✓
Gebrek aan mogelijkheden om politiek te participeren of ander handelingsperspectief		✓	✓		✓
Woede over aanslagen	✓	✓	✓	✓	✓
Woede over overheidsbeleid (al dan niet gericht tegen de 'eigen groep')	✓	✓	✓	✓	✓

Uit de interviews blijkt dat radicaal- en extreemrechtse activisten geen onbeschreven bladen waren die ten prooi zijn gevallen aan sluwe ronsel- en wervingspraktijken van formaties. Vrijwel alle geïnterviewden voelden voorafgaand aan hun toetreding al een bepaalde mate van onvrede, al uitte dit zich bij de een in politieke teleurstelling en bij een ander in een anti-egalitaristische opvatting. Bij vier van de vijf routes (Sociale Zoekers uitgezonderd) combineerden

geïnterviewden deze gevoelde onvrede aan het gevoel dat de 'eigen' groep werd bedreigd, of dit nu in cultureel, economisch, fysiek of etnisch opzicht was.

Geïnterviewden vertellen dat dit gevoel van groepsdreiging iets is wat zij intrinsiek al eerder ervoeren. Ze beschouwen het niet als iets dat hun is ingefluisterd of aangepraat door de formaties waarbij zij actief werden. Wel slagen formaties erin om een narratief aan te bieden dat voor geïnterviewden aantrekkelijk is omdat het hun de mogelijkheid biedt om hun eigen ervaring in te bedden in een voorgestelde maatschappelijk en politieke context.

Aan de hand van het narratieve kader dat formaties bieden, gaan geïnterviewden hun eigen, hyperindividuele ervaringen en opvattingen politiseren. Daarbij worden duidelijke schuldigen aangewezen voor de gevoelde onvrede en gepercipieerde groepsdreiging: mensen met een migratieachtergrond en 'de overheid' die niet goed voor haar burgers zorgt en deze mensen met een migratieachtergrond binnen laat.[501] Met andere woorden: de gevoelde onvrede en gepercipieerde groepsdreiging worden niet zozeer aangewakkerd door formaties, maar wel versterkt en gekanaliseerd. In het geval van de Sociale Zoekers is er voorafgaand aan hun toetreding geen gepercipieerde groepsdreiging zichtbaar, maar bieden formaties wel de vriendschap waarnaar zij op dat moment op zoek zijn.

Aansluiten bij behoeften, maar niet iedereen toelaten

In dat opzicht kan worden geconcludeerd dat formaties aansluiten bij behoeften die geïnterviewden voor hun toetreding hebben. Toetreding is het moment waarop vraag (behoefte geïnterviewden) en aanbod samenkomen. Bij vier van de vijf routes is er ook een verband te zien tussen de aanvankelijke behoefte die aspirant-activisten hebben en de daaropvolgende uitingsvorm van het activisme: Spanningszoekers gaan door met provoceren, Politieke Zoekers bouwen door aan bredere steun voor hun standpunten, Rechtvaardigheidszoekers komen met acties op voor de 'eigen groep' (via demonstraties of via een sociale initiatieven) en Ideologische Zoekers richten zich op verdere ideologische zelfontplooiing. Alleen bij Sociale Zoekers is dit verband er niet, omdat de formatie hen vriendschap en een sociaal netwerk biedt en zij vervolgens de lijn van anderen volgen.

501 Voor een aanzienlijk deel van de geïnterviewde Spanningzoekers en vrijwel alle geïnterviewde Ideologische Zoekers vormen ook Joden en/of 'zionisten' de schuldigen.

Ook moet worden benadrukt dat alle in dit proefschrift onderzochte formaties niet zomaar iedere geïnteresseerde toelaten. Ze adresseren de gevoelde onvrede en gepercipieerde groepsdreiging weliswaar via hun officiële (sociale media-)kanalen, maar zijn er niet op gericht zoveel mogelijk mensen te werven. Geen enkele geïnterviewde heeft op dit moment de wens om een brede (volks)beweging op te zetten: ze hebben maar al te vaak meegemaakt dat mensen naar verloop van tijd weer afhaakten. Om die reden wordt nu bij aspirant-activisten eerst gekeken of diegene daadwerkelijk bij hen past en voeren ze liever iets uit met een handjevol mensen dat ze al kennen.

Daarnaast is in dit onderzoek naar voren gekomen dat formaties óók aantrekkelijk zijn omdat het activisme geïnterviewden zingeving biedt in de vorm van voldoening ('iets doen') en erkenning. Dit speelt al een rol bij toetreding en is daarna voor veel geïnterviewden de reden om door te gaan met het activisme, ongeacht tegenslagen zoals acties die mislukken, voortdurende interne ruzies en de maatschappelijke weerstand die zij zeggen te ervaren (al worden de meesten door hun directe omgeving gesteund).

Tot slot is opgevallen dat ook activisten van route kunnen wisselen. Zo doorliep Pim (25-40, freelance) bij zijn toetreding de route van de Spanningzoeker maar lijkt hij nu qua beweegredenen om door te gaan meer op de Rechtvaardigheidszoeker. Daarentegen doorliep Maarten (25-40, freelance) bij zijn toetreding de route van de Rechtvaardigheidszoeker, maar lijkt hij in gedrag en uitingen sinds zijn toetreding meer op de Spanningzoeker. Dit overlapt met Bjørgo die ook constateerde dat activisten gedurende hun activistische carrière nog van route kunnen veranderen.[502]

11.2 REFLECTIE OP DE LITERATUUR

Hoewel de vier prominente theorieën waaruit toetreding tot radicaal- en extreemrechts in het verleden is verklaard (zoals in hoofdstuk 4 besproken: (1) de autoritaire persoonlijkheid, (2) *social identity theory*, (3) theorie van de bedreigde belangen, (4) *social movement theory*) tekortkomingen kennen, neemt niet weg dat ze in ieder geval deels gevalideerd zijn door de empirie. Er zijn activisten die inderdaad een neiging tot autoritarisme laten zien, er zijn activisten die tot een groep willen behoren, er zijn activisten die vrezen dat zij hun maatschappelijke positie of economische status zullen verliezen als gevolg van migratie, en

502 Bjørgo (1997)

er zijn activisten die vanuit een instrumentele keuze actief worden omdat ze iets willen veranderen. Geen enkele verklaring vormt op zichzelf de allesomvattende verklaring van toetreding. Maar van elke verklaring zijn bij de verschillende geschetste routes elementen terug te vinden in onderdelen van het mozaïek.

Met dit proefschrift wordt een structurele bijdrage geleverd aan de ogenschijnlijke wirwar van theorieën en casestudy's van waaruit toetreding en continuering van radicaal- en extreemrechts activisme wordt verklaard. Wanneer de bestaande theorieën nader worden bekeken en getoetst aan de empirie, blijkt dat zij alle wel degelijk min of meer (delen van) hetzelfde proces van toetreding beschrijven. Het nadeel is echter dat onderzoekers in het verleden dusdanig langs elkaar hebben heen gewerkt en weinig op elkaar hebben gereageerd, dat zelden is gekeken hoe deze theorieën zich tot elkaar verhouden.[503] In dit proefschrift is het proces van toetreding ontrafeld, aan de hand waarvan systematisch kan worden gereflecteerd in hoeverre bestaande theorieën een valide verklaring bieden. Daaruit ontstaat een dynamisch beeld waaruit blijkt dat iedere route van toetreding een combinatie vormt van verschillende theorieën. Daarmee wordt ook het grootste kritiekpunt op bestaande theorieën ondervangen, namelijk dat zij nimmer op *alle* toegetreden activisten van toepassing zijn.

De theorie van de autoritaire persoonlijkheid en de theorie van de bedreigde belangen verklaren beide participatie vanuit een bepaalde uitgangspositie,[504] maar geven geen antwoord op de vraag waarom mensen in exact dezelfde situatie besluiten om niet toe te treden tot radicaal- en extreemrechts. In de uitgangspositie van Politieke Zoekers is 'politieke teleurstelling' een variabele die is ontleend aan de de *social movement theory* (meer specifiek: een gebrek aan *political opportunities* en de aanwezigheid van bondgenoten).[505]

Lastiger wordt het wanneer het gaat om een variabele als 'waargenomen onrecht', die in meerdere theorieën wordt genoemd. Wanneer de geïnterviewde in sociaaleconomisch opzicht in een achtergestelde positie verkeert, dan is deze variabele een gevolg van deprivatie en sluit deze variabele aan bij de theorie van de bedreigde belangen. Maar ook in de *social movement theory* wordt waargenomen onrecht genoemd als verklaring voor activisme. Hierbij ligt het vooral ten grondslag aan een instrumenteel motief. En binnen de *social*

503 Idem., Ravndal (2017)

504 Hoewel de theorie van de autoritaire persoonlijkheid vaak is bekritiseerd, blijkt in dit onderzoek dat de Politieke Zoekers, Rechtvaardigheidszoekers en Ideologische Zoekers op z'n minst een hang naar autoritarisme hebben.

505 McAdam (1996)

identity theory kan waargenomen onrecht weer samenhangen met het idee dat de 'eigen groep' onrechtvaardig wordt behandeld. De variabele 'waargenomen onrecht' zou wat dat betreft zelfs verder kunnen worden uitgesplitst.

Vanuit de *social identity theory* bezien vormt de gepercipieerde groepsdreiging een mogelijke katalysator die uiteindelijk ertoe leidt dat de uitgangspositie wordt getransformeerd naar een zekere identiteit. Ook de hulpvraag van een bekende die ze graag steunen of beter willen leren kennen, kan een mogelijke katalysator vormen, zoals te zien is bij de Sociale Zoekers. Tegelijkertijd komt een dergelijke specifieke hulpvraag ook voor binnen de *social movement theory,* waarbij de verwachting is dat iemand sneller actief wordt wanneer een bekende dit aan iemand vraagt. Dit demonstreert dat zelfs variabelen niet theoriegebonden zijn, maar dat de betekenis die activisten eraan bepaalt welke theorie van toepassing is.

Figuur 11.4 Waargenomen variabelen uit bestaande theorieën bij routes van toetreding

	UITGANGSPOSITIE	(MOGELIJKE) KATALYSATOR	IDENTITEITS-BELEVING
AUTORITAIRE PERSOONLIJKHEID	– Neiging naar autoritarisme – Anti-egalitarisme	N.v.t	- Gevoelens van superioriteit (als gevolg van eigen attitude en confrontaties)
SOCIAL IDENTITY THEORY	– Provocatief gedrag – Verlangen naar of willen bestendigen van vriendschap – Waargenomen onrecht (ten aanzien van 'eigen' groep)	– Gepercipieerde groepsdreiging – Hulpvraag bekende	– Aannemen van groepsidentiteit – Positieve attitude 'eigen groep' – Negatieve attitude 'out-group' – Gevoelens van superioriteit (als gevolg van aannemen groepsidentiteit)
THEORIE VAN DE BEDREIGDE BELANGEN	– Anomie – Waargenomen onrecht en gevoelens van onvrede (als gevolg van deprivatie)	N.v.t.	N.v.t.
SOCIAL MOVEMENT THEORY	– Politieke teleurstelling – Waargenomen onrecht en gevoelens van onvrede (die ten grondslag liggen aan instrumenteel handelen)	– Hulpvraag bekende	– Aannemen van activistische identiteit

De vervolgens nieuw aangenomen identiteit leidt ertoe dat de stap naar radicaal- en extreemrechts meer voor de hand ligt dan in de uitgangspositie het geval was. Vervolgens is er een formatie die onder meer vriendschap en een netwerk van gelijkgestemden biedt (*social identity theory*), woede verwoordt (theorie van de bedreigde belangen) en/of handelingsperspectief biedt (*social movement theory*).

Daarnaast zijn er ook variabelen aangetroffen die in geen enkele bestaande theorie ten aanzien van toetreding tot radicaal- en extreemrechts terugkomen, al werd 'lage zelfbeheersing' bijvoorbeeld wel eerder waargenomen in empirisch onderzoek.[506] Dat er ook nieuwe inzichten zijn aangetroffen, zoals de neiging tot zelfpurificatie, komt doordat bij de Ideologische Zoekers een type activisme is aangetroffen met een focus op intellectuele en ideologische zelfontwikkeling. Het is goed mogelijk dat dit activisme al langer gaande is – radicaal- en extreemrechts heeft immers altijd een intellectuele voorhoede gehad - maar nog niet eerder naar voren is gekomen doordat eerdere onderzoeken meer waren toegespitst op (leden van) specifieke formaties die niet voorzien in een behoefte aan ideologische zelfontplooiing (zoals een neonazi-groep of een politieke partij).

11.3 REFLECTIE OP DE METHODOLOGIE

Het doen van onderzoek aan de hand van levensloopinterviews levert een schat aan onderzoeksgegevens op, maar is een arbeidsintensieve exercitie – zeker voor externe promovendus met een fulltimebaan en twee jonge kinderen. Hoewel met niet alle activisten even nauw contact is gehouden, is met het merendeel meerdere malen gesproken. Dat vergt niet alleen tijd en geografische verplaatsing door heel Nederland, maar ook het opbouwen van een wederzijdse verstandhouding en het onderhouden van langdurig contact. Dat het schrijven van een proefschrift niet binnen een jaar klaar is, zorgde meermaals bij geïnterviewden voor argwaan: waarom duurde het allemaal zo lang, werkte ik toch niet voor de AIVD, diende ik niet een zekere agenda, waarom waren de interviewbandjes nog niet vernietigd, etc. Diverse malen moesten er extra gesprekken worden gevoerd waarin nogmaals het meerjarenproject werd uitgelegd.

506 Billig (1978), Bjørgo (1996)

Daarnaast heb ik tijdens het onderzoek en het schrijven in de media commentaar gegeven over radicaal- en extreemrechts wanneer de actualiteit daar aanleiding toe gaf. Die uitspraken vielen niet altijd in goede aarde en de nabespreking ervan met sommige geïnterviewden duurde menigmaal langer dan het interview zelf. Ook kwam ik tweemaal in een lastige positie te zitten toen ik het onderwerp werd van een onderlinge ruzie.

Soms leidde het afnemen van een interview en het opsturen van een transcript ertoe dat iemand maanden later nog eens contact opnam omdat hij z'n antwoorden wilde doorspreken en op sommige punten anders was gaan denken over zijn of haar handelen en denkbeelden. In dit geval is er steeds gekeken in hoeverre het 'nieuwe' antwoord van doen had met het geven van sociaalwenselijke antwoorden en is bijvoorbeeld gesproken over een weergave waarbij het duidelijk is dat iemand er nu anders over denkt.

Nadelen van het levensloopinterview

Het afnemen van levensloopinterviews biedt meer dan alleen een dwarsdoorsnede van iemands opvattingen. Het geeft inzicht in hoe bepaalde opvattingen tot stand zijn gekomen, hoe iemand bij een formatie is gekomen, welke sleutelfiguren en -gebeurtenissen hierbij een rol hebben gespeeld, wat de aantrekkingskracht is van de formatie, wat het activisme hun oplevert, wat de dynamiek is binnen de formatie, welke behoeften met het activisme worden bevredigd, etc. Dit biedt een ontzettend rijke dataverzameling die op geen enkele andere manier kan worden verkregen. Juist door de vraag te stellen *hoe* iemand is uitgekomen bij radicaal- en extreemrechts kan een veel gelaagder en completer beeld van de geïnterviewde worden verkregen dan wanneer enkel de *waarom*-vraag wordt gesteld.

Tegelijkertijd gaat de methode van het levensloopinterview ervan uit dat iedere geïnterviewde zichzelf goed kan uitdrukken en voldoende kan reflecteren op zijn of haar handelen. Hoewel er de meeste interviewkandidaten welbespraakt waren en over de nodige zelfkennis beschikten, gold dat niet voor iedereen. Zo antwoordde één interviewkandidaat op de vraag wat het activisme hem oplevert: 'Mooie tatoeages.' In dit geval moest een vraag over zingeving opnieuw worden geformuleerd.

Voor dit proefschrift zijn activisten van verschillende formaties en 'freelancers' geïnterviewd die gemeen hadden dat ze allemaal op de een of andere manier met elkaar in contact stonden – al dan niet met maximaal een

persoon ertussen. Daarmee is een netwerk in kaart gebracht, in plaats van een enkele groep zoals neonazi's,[507] een politieke partij,[508] of een protestbeweging.[509] Vooropgesteld: het bestuderen van aparte groepen levert zeer interessante resultaten op. Maar zoals Van Donselaar het ooit al omschreef, is het radicaal- en extreemrechtse landschap in Nederland een mozaïek: een arrangement van ongelijke fragmenten die van een afstand bezien een geheel lijken te vormen.[510] Wanneer onderzoekers slechts een klein stukje van het mozaïek onderzoeken en vervolgens nalaten op elkaar te reageren en eerdere inzichten met elkaar te integreren, blijft de kennis hierover gefragmenteerd en komt het onderzoeksveld als geheel niet verder.[511] Tegelijkertijd is dit onderzoek hoofdzakelijk geënt op Nederland waardoor het niet vanzelfsprekend is dat de inzichten die voor deze groep geïnterviewden gelden ook automatisch van toepassing zijn op radicaal- en extreemrechtse activisten uit andere landen.

Online versus offline gedrag

Daarnaast is een nadeel van dit onderzoek dat de sneeuwbalmethode weliswaar een interessant netwerk in beeld heeft gebracht waartoe toegang kon worden verkregen, maar tegelijkertijd de eenlingen buiten beschouwing laat. Hoewel er bij de Ideologische Zoekers ook zelfradicalisering via internet zichtbaar is, hebben zij daarnaast zeker nog altijd offline ontmoetingen met gelijkgestemden. Met name wanneer het gaat om aanslagplegers zoals die van Christchurch (2019), Halle (2019) en Hanau (2020) is gebleken dat de daders vooral via internet in contact met anderen stonden en geen bekenden waren in radicaal- en extreemrechtse kringen. Voor toekomstig onderzoek zou het ook zinvol zijn om ook oog te hebben voor degenen die wel met radicaal- en extreemrechts sympathiseren maar die juist niet de deur uitgaan.

Een ander nadeel van dit onderzoek is dat het interviewen en onderhouden van contacten dusdanig intensief was dat het onlinegedrag van geïnterviewden buiten beschouwing is gebleven. Het zou interessant zijn om te zien in hoeverre hier discrepanties zijn. Zo kon een van de geïnterviewden in interviews en op sociale media stevige uitspraken doen ten aanzien van het

507 Simi & Futrell (2010)
508 Goodwin (2010)
509 Pilkington (2016)
510 Van Donselaar (1991)
511 Ravndal (2017)

feminisme en vond hij dat vrouwen beter niet konden werken. Maar hij stopte zijn activisme omdat het de relatie met zijn vriendin te veel beïnvloedde. Mogelijk geldt voor meer geïnterviewden dat er een lacune is wanneer het gaat om *practise what you preach* – zeker wanneer het gaat om uitspraken die online onder een alias worden gedaan.

Voordelen van de onderzoeksmethode

Afgezien van de hierboven genoemde nadelen kent deze manier van onderzoek doen veel voordelen. Hoe arbeidsintensief deze manier van werken ook is, het levert uniek materiaal op. Doordat er meerdere malen met activisten wordt gesproken, voert het verder dan enkel een momentopname. Door juist oog te hebben voor iemands uitgangspositie, emoties en de wijze waarop opvattingen tot stand zijn gekomen, ontstaat een veel gelaagder beeld van de geïnterviewde, wat uiteindelijk leidt tot meer dynamische (conceptuele) modellen.

Bovendien biedt het niet alleen de mogelijkheid om thema's als zingeving aan te snijden, maar laat het bijvoorbeeld ook discrepanties zien tussen iemands soms zeer extreme opvattingen versus niet-extreem gedrag en vice versa, waarbij vervolgens kon worden doorgevraagd. Op die manier bleek bijvoorbeeld iemands uiterlijk niet altijd een goede voorspeller van zijn gedachtegoed, omdat meerdere geïnterviewden vertelden het neonazi-gedachtegoed aan te hangen, maar zich niet meer zo te kleden. Ze vinden dat de kledingstijl te veel afleidt van de boodschap die zij willen overbrengen.

Ook bood het onderhouden van langdurig contact de mogelijkheid om meer te weten te komen over het activisme, omdat de meeste geïnterviewden simpelweg niet alles in het eerste gesprek vertelden. Zo bleek dat niet alle acties via sociale media worden geclaimd of gecommuniceerd. Twee activisten van Identitair Verzet probeerden bijvoorbeeld bij de landelijke Sinterklaasintocht in Maassluis in 2016 de banden lek te steken van de bussen van Kick Out Zwarte Piet. Dat was niet gelukt doordat de spijkers van de spijkermatten niet goed waren gelast. Het is een actie die nergens terug is te vinden op sociale media en ze vertrouwden me toe zulke dingen bewust niet te communiceren: 'Dit doen we ook niet onder de vlag van Identitair Verzet, dit doen we enkel namens onszelf.' Hetzelfde geldt voor activisten die bijvoorbeeld in Nederland geen geweld gebruiken en zeggen tegen geweld te zijn, maar in het buitenland wel vooraan staan bij demonstraties waar kan worden gevochten met de Antifa of de politie. Activisten zijn zich zeer bewust van hun eigen imago en dat van

de formatie - vandaar dat er bij acties en demonstraties voortdurend regels gelden omtrent het gebruik van symbolen en geweld. Hetzelfde imagobewustzijn speelde aanvankelijk ook mee in interviews, maar door het langdurige contact lieten ze steeds meer van zichzelf zien.

Een ander voordeel van deze manier van werken is dat het mogelijk was om verhalen over gebeurtenissen bij acties en demonstraties, vergaderingen, onderlinge ruzies en achtergronden na te trekken. Een van de geïnterviewden beweerde dat hij als leider van een formatie zo'n vijftig man onder zich had, navraag leerde dat dit er hooguit vijf waren. Ook kon worden gekeken in hoeverre de gegeven antwoorden consistent waren. Doorgaans bleek iemand ook maanden later nog hetzelfde te antwoorden op bepaalde vragen. Wanneer het nieuwe antwoord afweek, kon dieper worden ingegaan op de achterliggende reden hiervan. Dit gaf ook geïnterviewden de mogelijkheid om eventuele nieuwe inzichten te delen of nog eens te reflecteren op hun handelen of denkbeelden. Het onderzoek bood ook inzicht in de dynamiek binnen groepen en tussen groepen, bijvoorbeeld wanneer het ging om het elkaar afvangen van activisten (zoals bij Rechtvaardigheidszoekers nog weleens het geval is), mislukte pogingen om te komen tot één nationale beweging en onderlinge discussies over koers en actiemethodes.

11.4 EEN ACTIVISTISCH LANDSCHAP IN TRANSITIE

Het radicaal- en extreemrechtse landschap heeft niet stilgestaan sinds het laatste onderzoek van Linden in de periode 1996-1999. Hoewel de veranderingen van de afgelopen decennia geen deel uitmaakten van de centrale onderzoeksvraag van dit proefschrift, kunnen deze niet los worden gezien van het onderzoek omdat ze direct van invloed zijn op routes van toetreding. Daarom zullen ze in deze paragraaf worden besproken.

Neergang neonazi-subcultuur

Hoewel er in dit onderzoek formaties zijn meegenomen die zichzelf in een duidelijke traditie plaatsen en aansluiting zoeken bij nazisme en/of fascisme, valt op dat deze formaties weinig nieuwe aanwas hebben. En als er geïnteresseerden zijn, dan zijn deze formaties open over wat hun ideologie is en verschuilen ze zich niet achter een gematigde boodschap. Ze hebben te vaak

meegemaakt dat boze burgers zich melden maar vervolgens vertrekken omdat ze niets hebben met bijvoorbeeld de verering van het Derde Rijk. Een deel van de Spanningzoekers die juist hun activistische carrière in de neonazibeweging begonnen, kleedt zich bewust niet meer als neonazi. Soms is dit omdat het afleidt van de boodschap, in andere gevallen omdat zij zeggen dat ze zichzelf eerder zien als etnonationalist of cultuurnationalist.

Daarnaast valt op dat er een sterke neergang te zien is van de neonazi-jongerensubcultuur. Binnen het radicaal- en extreemrechtse activistische landschap zijn nog maar weinig jonge neonazi's skinheads of 'Lonsdale-jongeren'. Ook de voor dit proefschrift geïnterviewde activisten waren over het algemeen al wat ouder: 28 van de 34 nog actieve geïnterviewden waren ouder dan 25 jaar. Van de zes geïnterviewden die jonger dan 25 waren, maakten er slechts drie deel uit van een neonazi-subcultuur.

De drempel voor toetreding en het eerste contact lijkt lager wanneer er niet nadrukkelijk aansluiting wordt gezocht bij een 'fout' oorlogsverleden. Formaties die zich presenteren als een nieuw initiatief zoals Identitair Verzet of DTG, kunnen op meer belangstelling rekenen. Zij hebben hoofdzakelijk 'islam' en 'migratie' als voornaamste vijanden, al zijn er ook activisten met antisemitische denkbeelden in hun gelederen. Voor nieuwe formaties is uitstraling naar de buitenwereld leidend. Zo werken formaties bij acties samen met neonazi's, mits die zich tijdens de actie niet als dusdanig uiten en de formatie geen schade toebrengen.

Ook geven formaties die niet teruggrijpen op het verleden alsnog de mogelijkheid om te provoceren. In Nederland wordt doorgaans geen geweld gebruikt omdat acivisten weten dat dit ertoe kan leiden dat de publieke opinie zich tegen hen keert. Maar over de grens zijn geïnterviewde Spanningzoekers en sommige Rechtvaardigheidszoekers naar eigen zeggen minder terughoudend.

Wat opvalt is dat bij samenwerkingsverbanden gedrag en persoonlijke relaties belangrijker zijn dan een gedeelde ideologie: zolang de meer radicale en extreme activisten zich aan de regels van de formatie houden en deze geen (publicitaire) schade berokkenen, kunnen ideologische breuklijnen worden overbrugd. Juist door hun uitstraling sterk te bewaken, slagen formaties erin om aan te haken bij buurtprotesten – terwijl dit twintig jaar geleden ondenkbaar leek.

Geen stigma meer

Hoewel er door politieke opponenten en in commentaren in de media schande wordt gesproken van radicaal- en extreemrechtse acties, ervaren de meeste activisten in de persoonlijke en professionele sfeer nauwelijks negatieve gevolgen van hun activisme. Activisten vertellen dat hun omgeving weliswaar niet altijd even radicaal of extreem is als zijzelf, maar vrijwel alle activisten krijgen van hun familie en vrienden eerder aanmoediging dan ontmoediging.

Waar de geïnterviewden in het onderzoek van Linden in de periode 1996-1999 vrijwel allemaal in een sociaal isolement waren geraakt als gevolg van hun activisme en worstelden met het behoud van banen, huwelijken en de relatie met werkgevers, is dat in de periode 2015-2018 niet het geval. Hoewel activisten wel degelijk individuele vriendschappen zijn kwijtgeraakt en soms ongewild te maken kregen met zeer negatieve media-aandacht, voelden zij zich allen gesteund door het overgrote deel van hun sociale netwerk. In de meeste gevallen waren werkgevers ook op de hoogte van het activisme (met uitzondering van de Ideologische Zoekers), maar hadden zij geen bezwaar zolang het werk maar werd verricht of meenden zij dat ze hun werknemers niet konden opleggen hiermee te stoppen.

Nu substantieel minder activisten in een sociaal isolement belanden of hun baan verliezen als gevolg van het activisme, zijn de kosten van het activisme gedaald. Tegelijkertijd geven geïnterviewden aan dat van de eerdere verhalen nog wel een afschrikwekkende werking uitgaat en wordt dit in interviews vaak aangevoerd als reden waarom er relatief weinig andere mensen actief worden voor radicaal- en extreemrechtse formaties.

Relatie met politieke partijen

Ook is in het onderzoek van Linden te zien dat activisten zich tot radicaal- en extreemrechtse politieke partijen hadden gewend nadat ze binnen reguliere politieke partijen om hun ideeën waren verguisd. Dat gold dat niet voor de geïnterviewden in dit onderzoek. Met name Politieke Zoekers konden binnen bestaande politieke partijen terecht met hun ideeën, maar slaagden er niet allianties te vormen met andere politieke partijen. Desalniettemin gaven vrijwel alle geïnterviewden aan dat zij zich in ieder geval deels politiek vertegenwoordigd voelen, iets wat twintig jaar geleden niet het geval was bij geïnterviewden uit het onderzoek van Linden. Bovendien gaf een deel van Lindens geïnterviewde activisten aan een rol op de voorgrond te ambiëren als politiek leider en te

streven naar erkenning van de eigen politieke ideeën - twee ambities die in dit onderzoek nauwelijks terugkwamen.

De houding van activisten ten aanzien van bestaande politieke partijen is wisselend. Sommigen zouden graag zien dat bijvoorbeeld Geert Wilders eens naar een demonstratie van hen komt en vinden het teleurstellend dat hij niet met hen wil worden geassocieerd. Tegelijkertijd gaan zij zelf wel weer naar demonstraties van de PVV om toch een zo groot mogelijke massa te vormen. Anderen zijn juist uiterst kritisch ten aanzien van de PVV omdat Wilders een goede band heeft met Israël heeft en zij zelf antisemitisch zijn. Als ze al op de PVV stemmen, dan stemmen ze liever op Fleur Agema of Martin Bosma.

De relatie met Forum voor Democratie (FvD) doet nog het meest denken aan die van de Boerenpartij en radicaal- en extreemrechts: in het begin werd iedereen erbij gelaten om zo een brede rechtse partij te vormen, maar later werd toch meer nagedacht over de eventuele reputatieschade die dit op kon leveren. Voordat FvD een politieke partij was, waren geïnterviewden uit het onderzoek frequent aanwezig bij borrels en bijeenkomsten. Nadat er in de zomer van 2017 ophef kwam over betrokkenheid van een NVU-lid bij FvD, werd er vanuit FvD afstand genomen met een verklaring dat men niet op de hoogte was geweest van diens NVU-lidmaatschap.[512]

Een ander NVU-lid vertelde in een interview voor dit onderzoek bevriend te zijn met Baudet en liet ter onderbouwing een in februari 2017 gesigneerd boek zien waarin is geschreven: 'Voor de lieve [naam partner geïnterviewde] en [naam geïnterviewde], dank voor jullie vriendschap en vooral voor jullie vertrouwen!' En in oktober 2017 had FvD-voorman Baudet een etentje met Jared Taylor dat georkestreerd was door betrokkenen die voor dit proefschrift zijn geïnterviewd, dus het is de vraag in hoeverre deze publiekelijke afstand van radicaal- en extreemrechts slechts geveinsd is geweest.

Enerzijds vinden met name geïnterviewden uit de hoek van Erkenbrand dat Baudet met uitspraken over 'homeopathische verdunning' en termen als 'boreaal' aansluit bij hun gedachtengoed. Aan de andere kant vinden ze het jammer dat hij zijn uitspraken vervolgens nuanceert of meent het niet te hebben bedoeld als verwijzing naar radicaal- en extreemrechtse ideologieën. Het was anno 2019 voor hen onduidelijk of zij minder toegang tot Baudet hebben omdat hij het druk heeft met zijn politieke carrière, of dat zij op afstand worden gehouden.

512 Graat, H., 'Kusters: NVU-infiltrant bij Baudet? Onzin, hij wist overal van", *AD,* 26 augustus 2017. (https://www.ad.nl/arnhem/kusters-nvu-infiltrant-bij-baudet-onzin-hij-wist-overal-van-br-br~aca82582/, geraadpleegd op 1 mei 2020)

Rol van het internet

Opvallend is dat het veranderende politieke klimaat, inclusief verkiezingen waarbij thema's als migratie, integratie en de rol van islam in de samenleving hoog op de agenda staan, er niet toe heeft geleid dat radicaal- en extreemrechts meer aanwas heeft om uit te kiezen. Activisten geven aan dat ze de tijdgeest mee hebben (ook qua retoriek van politieke partijen) en dat ze veel mensen kennen die er hetzelfde over denken als zij. Desalniettemin is het voor hen nog altijd moeilijk om nieuwe rekruten te vinden. Wanneer hiernaar gevraagd, geven ze aan dat ook het internet hierbij een belangrijke rol speelt.

Allereerst zorgt het internet ervoor dat activisten makkelijk kunnen communiceren met hun achterban. In het verleden moesten ze maar hopen dat de pers aandacht besteedde aan een actie, terwijl ze nu zelf via een livestream verslag kunnen doen en daarmee een groter bereik hebben en tegelijkertijd zelf kunnen bewaken hoe hun actie wordt weergegeven.

Tegelijkertijd vormen sociale media ook een risico. Zo worden Facebook-pagina's van formaties streng gemodereerd en wordt activisten op het hart gedrukt geen radicale uitspraken online te doen waarmee ze de formatie schade kunnen berokkenen. Formaties weten dat ze onder een vergrootglas liggen van de pers en politieke opponenten en willen geen negatieve aandacht. Om die reden roeren veel geïnterviewde activisten zich nauwelijks nog in discussies op Facebook, maar in besloten app-groepen van WhatsApp en Telegram. Met name de laatste heeft de voorkeur omdat je dan elkaars telefoonnummer niet kunt zien.

Het internet en sociale media zorgen voor een groter bereik, maar leiden niet per definitie tot meer aanwas. Hoewel radicaal- en extreemrechtse formaties makkelijker zijn te vinden en te contacteren (vroeger moest je eerst een adres en een telefoonnummer opzoeken in het telefoonboek) en er ook in slagen om sneller te communiceren en mobiliseren, is het aantal activisten relatief laag vergeleken met de jaren negentig. Van Donselaar schatte dat de radicaal- en extreemrechtse beweging in 1997 zo'n 1.100 tot 1.400 actieve leden had, tegenwoordig ligt dit volgens Wagenaar rond de 250.[513] Volgens geïnterviewden komt dit doordat het internet op zichzelf al een uitlaatklep vormt, waardoor aspirant-activisten voor hun gevoel ook hun stem kunnen laten horen zonder dat ze daarvoor naar een demonstratie of actie hoeven te komen.

513 Van Donselaar (1997), Wagenaar (2018)

Met name het identiteitsmotief kan met betrekking tot 'zingeving' en 'opkomen voor de eigen groep' ook worden ingevuld door een boos bericht op sociale media te schrijven dat vervolgens door anderen wordt geliked en gedeeld. Dit geeft potentiële aanwas mogelijk het gevoel dat ze al iets hebben gedaan, zelfs al is het een minimale inspanning. Geïnterviewde activisten benadrukken keer op keer dat zij degenen zijn die écht iets doen, waarmee ze bedoelen dat ze de deur uitgaan en meer doen dan boze berichten op internet plaatsen. Het internet vormt daarmee voor formaties zowel een middel om nieuwe rekruten te vinden als een concurrent, omdat ook sociale media gevoelens van onvrede en groepsdreiging kunnen kanaliseren en versterken. Daarbij krijgen aspirant-activisten ook via sociale media een handelingsperspectief aangeboden, in de vorm van het delen en plaatsen van boze berichten. Het is goed mogelijk dat hierdoor de behoefte daalt om ook fysiek de deur uit te gaan voor demonstraties of het ontmoeten van anderen.

Geïnterviewden staan via sociale media veel in contact met gelijkgestemden maar geen van hen zit in de bekende 'bubbel'. Vrijwel iedereen zegt nog andersdenkenden om zich heen te hebben, in de vorm van partners, vrienden, collega's en/of familie. Wanneer er bij activisten al sprake is van tunnelvisie, dan zijn ze zich er nog steeds van bewust dat lang niet iedereen er zo over denkt.

Een nieuwe route

Daarnaast komt in vergelijking met eerder onderzoek in dit proefschrift een nieuwe route van toetreding naar voren, namelijk die van de Ideologische Zoeker. Deze route is het gevolg van de opkomst van de transnationale opkomst van de online-alt-right-beweging. Ideologische Zoekers doen eerst aan ideologische vorming via internet (met name door te discussiëren op 8chan, in de comments van YouTube of via Twitter), alvorens zij de deur uitgaan om gelijkgestemden te ontmoeten. Hoewel zij in een enkel geval de overstap maken naar het straat-activisme, gaat hun activisme doorgaans niet verder dan lezingen volgen, borrelen en online-activisme (zoals het op sociale-mediakanalen bespreken van ideologieën en het 'trollen' van politieke tegenstanders).

In veel opzichten lijken deze Ideologische Zoekers het tegenovergestelde van Spanningzoekers, zeker wanneer het gaat om de ideologische zoektocht als persoonlijke queeste (en als onderdeel van de neiging tot zelfpurificatie) versus een levensstijl die wordt gekenmerkt door een lage zelfbeheersing in een provocatieve groep waar alle remmingen wegvallen. Maar hoe welbespraakt,

beheerst en niet-gewelddadig Ideologische Zoekers vooralsnog ook zijn, ze doen qua extreme ideologie niet onder voor Spanningzoekers. In combinatie met de soms aanwezige fascinatie voor wapens, hun continue existentiële vrees voor de vernietiging van het 'blanke ras' en hun obsessie met een onvermijdelijke burgeroorlog of Derde Wereldoorlog die zal komen, is niet uit te sluiten dat een enkeling in de toekomst wel zal overgaan tot geweld.

Pragmatisch netwerk

Wat ook is opgevallen in vergelijking met onderzoek naar de situatie in de jaren negentig, is dat de ideologische component bij veel activisten is teruggebracht tot enkele narratieven, met daaraan gekoppelde spierballentaal. Hoewel er zeker ideeën zijn over wat er op politiek en bestuurlijk niveau zou moeten gebeuren om het land te redden van de vermeende ondergang ('grenzen dicht!'), bleken geïnterviewden vaak weinig te hebben nagedacht over hoe zoiets binnen een juridisch en bestuurlijk kader zou moeten worden doorgevoerd.

In rapportages van de NCTV en AIVD komt vaak terug dat het radicaal- en extreemrechtse landschap wordt gekenmerkt door versplintering en onderlinge ruzies. Dat mechanisme is ook waargenomen ten tijde van dit proefschrift. Er was voortdurend sprake van onderlinge concurrentie en conflicten tussen formaties én tussen activisten. Tegelijkertijd viel op dat hoe versplinterd het netwerk ook was, er uiteindelijk toch werd samengewerkt op momenten dat het nodig werd geacht. Op zo'n moment konden botsende karakters en -denkbeelden makkelijk worden overstegen, zelf als wisten activisten dat de volgende ruzie nooit ver weg was. Eenzelfde pragmatisme is ook terug te zien wanneer activisten aanhaken bij lokale buurtprotesten.

Dat het activisme een hyperindividuele aangelegenheid is geworden, blijkt ook uit de hoeveelheid geïnterviewde 'freelancers' in dit onderzoek. Ze hebben zich nergens bij aangesloten maar komen wel wanneer ze het doel van de actie ondersteunen en wanneer ze er tijd voor kunnen vrijmaken. Dit is een belangrijk verschil met de periode 1996-1999, waarbij de activisten in het onderzoek van Linden allen lid waren van een formatie met een duidelijke hiërarchie en daar ook vaak mee in botsing kwamen. In dat opzicht is te zien dat formaties activisten mogelijkheden bieden om mee te doen zonder dat ze een formeel lidmaatschap hebben of van hen te eisen dat ze zich exclusief aan één formatie verbinden.

Veranderde context, veranderde uiting, dezelfde motieven

Opvallend is dat de aangeduide motieven in dit onderzoek grotendeels overlappen met de motieven die Linden in haar onderzoek aanwees – zelfs al zit er twee decennia tussen en hebben er inmiddels veel politieke en sociaalmaatschappelijke veranderingen plaatsgevonden. Hoewel het activisme zelf deels is verschoven van het bouwen aan een brede beweging of politieke partij naar kleine mediagenieke acties en ideologische vorming, gebruiken activisten nog altijd soortgelijke combinaties van instrumentele, identiteits- en ideologische motieven om te verklaren waarom ze actief zijn geworden en gebleven.

Dat geldt ook voor de overlap die er is tussen de verschillende routes van toetreding en eerdere inzichten uit theorieën en empirische onderzoeken naar toetreding tot radicaal- en extreemrechts. Zelfs wanneer het activisme anders wordt ingevuld of in een andere (nationale) context speelt, zijn er in de basis gedeelde variabelen en motieven om actief te worden. Dat geldt eveneens voor motieven en baten die bijdragen aan de keuze om actief te blijven. De verschillen die er zijn, gelden met name voor hoe het activisme wordt ingevuld. Zo ambieerden de Zoekers in Lindens onderzoek een leiderschapsrol, terwijl de Politieke Zoekers in dit onderzoek eerder op de achtergrond streefden naar bredere steun voor hun standpunten. Het is misschien moeilijk om landen te vergelijken (zoals Klandermans en Mayer eerder concludeerden), maar dat neemt niet weg dat inzichten ook over de grens van toepassing kunnen zijn.[514]

11.5 TOEKOMSTIG ONDERZOEK

Hoewel ik met dit proefschrift een jarenlange periode van onderzoek afrond, staat het voor mijn gevoel pas aan het begin. Het zou voor toekomstig onderzoek interessant zijn om voor de ontwikkelde conceptuele modellen te onderzoeken of deze ook van toepassing zijn op meer radicaal- en extreemrechtse activisten, al dan niet in het buitenland. Daarnaast is het met het oog op preventie en interventies niet alleen belangrijk om systematisch in kaart te brengen waarom mensen actief worden en blijven, maar ook om te onderzoeken wat de reden is dat zo'n groot deel van de aanwas het activisme ook weer staakt. Toen ik in 2015 met dit onderzoek begon, leek het erop dat radicaal- en extreemrechts

514 Klandermans en Mayer (2006)

als gevolg van de migratiecrisis op veel aanwas kon rekenen. Anno 2020 is gebleken dat zij na de Turkije-deal nauwelijks iets van die aanwas heeft kunnen behouden.

Ook de waargenomen neiging tot zelfpurificatie van Ideologische Zoekers is nog een kennislacune en niet eerder uitgebreid onderzocht. Het zou interessant zijn om in de toekomst meer onderzoek te doen naar een eventuele overlap met bijvoorbeeld het verlangen van salafisten en jihadisten om een 'zuivere islam' te belijden. In hoeverre draagt een dergelijke levenshouding bij aan een gevoel van superioriteit ten aanzien van andersdenkenden?

Tijdens het onderzoek bleek er overigens één geïnterviewde te zijn op wie geen enkele route van toetreding van toepassing was. Anna (18-24, Identitair Verzet) kreeg van huis uit een zeer nationalistische opvoeding en haar activisme wordt niet gedreven vanuit een hang naar spanning, politieke teleurstelling, woede ten aanzien van de overheid of een zoektocht naar vriendschappen. Vanwege haar interesse in ideologie zou het voor de hand liggen haar in te delen bij de Ideologische Zoekers, maar daar past ze niet omdat ze geen anti-egalitaire opvattingen heeft, geen neiging tot zelfpurificatie heeft en zich evenmin qua identiteitsbeleving identificeert met een etnische identiteit. Dat doet vermoeden dat de in dit proefschrift geschetste routes nog niet compleet zijn. Het zou interessant zijn om dit onderzoek aan te vullen met interviews met activisten die opgroeiden en socialiseerden binnen nationalistische gezinnen en jeugdbewegingen uit landen die hiermee een verleden hebben, zoals Duitsland, België of Italië.

Ook zou ik graag over tien jaar weer contact willen opnemen met de geïnterviewden om te zien of zij nog steeds actief zijn. Met name de Ideologische Zoekers zijn vaak nog maar kort bij een formatie actief en ik ben benieuwd hoe zij over tien jaar op deze periode terugkijken. Is het slechts een fase geweest, sympathiseren ze in stilte, of zijn ze doorgegaan op de ingeslagen weg?

Tot slot zou het interessant zijn om te zien in hoeverre de conceptuele modellen ook iets kunnen betekenen wanneer het gaat om het verklaren van routes van toetreding van andere radicale groepen. Ik heb in de periode 2013-2015 als journalist een tiental jihadisten geïnterviewd, al was dit niet uitgebreid genoeg om te concluderen dat deze routes van toetreding ook op hen van toepassing zijn. Wel zie ik parallellen in de dynamiek: het idee van een onvermijdelijke strijd, de angst voor het verlies van de eigen cultuur, je niet meer thuis voelen in je eigen land en opkomen voor je eigen groep door middel van protesten, acties en online-activisme.

Vooropgesteld: van een aanzienlijk deel van de radicaal- en extreemrechtse activisten die ik voor dit proefschrift heb geïnterviewd, verwacht ik niet dat ze ooit geweld zullen gebruiken. Ze zweren het af en bij acties en demonstraties laten ze zich ook niet meeslepen door groepsgedrag. Maar bij anderen zag ik eenzelfde soort politiek ongeduld als bij de jihadisten: een verlangen naar een geïdealiseerde samenleving en de wil om daarvoor te strijden.

Tot slot

Ik heb tijdens het onderzoek vaak moeten denken aan de slotzinnen in Lindens proefschrift over het radicaal- en extreemrechtse mozaïek: 'Van een afstand vormt het geheel wel min of meer een coherent beeld, maar van dichtbij vallen toch vooral de breuklijnen en de verschillende kleuren en materiaalsoorten op. Het cement is van een goedkope soort. Regelmatig laten er stukjes los.'[515]

Twintig jaar nadat zij haar interviews afrondde, is haar observatie nog altijd van kracht: het Nederlandse radicaal- en extreemrechtse landschap is een verzameling van personen en formaties die ondanks behoorlijk verschillende denkbeelden, methoden en uitingsvormen min of meer tot elkaar zijn veroordeeld omdat ze een vage notie delen van wat zij voorstaan: een Nederland waarin minder ruimte voor religieuze en etnische minderheden moet zijn dan op dit moment het geval is.

515 Linden (2009)

LITERATUURLIJST

Aalberts, C. (2012), *Achter de PVV. Waarom burgers op Geert Wilders stemmen,* Delft: Eburon

Aboutaleb, Y., 'Voor eens en altijd moordenaar en skinhead', in: *NRC Handelsblad*, 14 januari 2012

Abrams, L. (2016), *Oral history theory*, London: Routledge

Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. en Sanford, N. (1950), *The Authoritarian Personality*, New York: Norton

Aho, J. (1992), *The Politics of Righteousness: Idaho Christian Patriotism*, Seattle: University of Washington Press

AIVD (2010), *Afkalvend front, blijvend beladen. Extreemrechts en rechts-extremisme in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

AIVD (2014a), *Jaarverslag 2014,* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

AIVD (2014b), *Transformatie van het jihadisme in Nederland. Zwerm dynamiek en nieuwe slagkracht*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

AIVD (2018), *Rechts-extremisme in Nederland, een fenomeen in beweging,* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Altemeyer, B. (1981), *Right-wing Authoritarianism*, Winnipeg: University of Manitoba Press

Altemeyer, B. (1988), *Enemies of Freedom: Understanding Right-wing Authoritarianism*, San Francisco: Jossey Bass

Altemeyer, B. (1996), *The Authoritarian Specter*, Cambridge, MA: Harvard University

Andeweg, R. en Irwin, G. (2014), *Governance and politics in the* Netherlands, Basingstoke: Palgrave Macmillan

Arendt, H. (1951), *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace

Armando en Sleutelaar, H. (1967), *De SS'ers: Nederlandse vrijwilligers in de Tweede Wereldoorlog,* Amsterdam: De Bezige Bij

Art, D. (2011), *Inside the Radical Right: The Development of Anti-immigrant parties in Western-Europe,* Cambridge: Cambridge University Press

Arzheimer, K. en Carter, E. (2006), 'Political opportunity structures and right-wing extremist party success' , in: *European Journal of Political Research,* Vol. 45, No. 3, p. 391-418

Atkinson, R. (1998), *The Life Story Interview. Qualitative Research Methods*, Thousand Oaks: Sage

Bahara, H., en Kranenberg, 'PVV trekt Rotterdamse lijsttrekker terug na opgedoken uitspraken', *de Volkskrant,* 15 december 2017

Banaszak, L. (1996), *Why Movements Succeed or Fail: Opportunity, Culture, and the Struggle for Woman Suffrage*, Princeton: Princeton University Press

Barrett, S. (1987), *Is God a Racist? The Right Wing in Canada*, Toronto, ON: University of Toronto Press

Berlot, C. en Lyons, M. (2000), *Right Wing Populism in America: Too Close for Comfort*, New York: Guilford Press

Berntzen, L. E. (2018), *The Anti-Islamic Movement: Far Right and Liberal?,* Florence: European University Institute

Betz, H.G. (1994), *Radical Right-Wing Populism in Western Europe,* London: MacMillan

Billiet, J., Eisinga, R. en Scheepers, P. (1992), 'Etnocentrisme in de lage landen: opinies over 'eigen' en 'ander' volk in Nederland en Vlaanderen', in: *Sociologische Gids*, Vol. 39, No. 5-6, p. 300-323

Billig, M. (1978), *Fascists: A social psychological view of the National Front,* London: Academic Press

Billig, M. (1982), *Ideology and social psychology*, Oxford: Blackwell

Billig, M. (1989), 'Extreme Right: Continuities in anti-Semitic conspiracy theory in post-war Europe', in: R. Eatwell en N. O'Sullivan (Eds.), *The Nature of the Right: European and American Politics and Political Thoughts since 1789*, London: Pinter, p. 147-166

Billig, M. (1995), *Banal Nationalism (Theory, Culture and Society)*, London: Sage

Billig, M. (1996), *Arguing and thinking*, Cambridge: Cambridge University Press

Billig, M. (1999), *Freudian Repression,* Cambridge: Cambridge University Press

Billig, M. (2005), 'Violent racist humour', in: S. Lockyer, S. en Pickering, M. (Eds.), *Beyond a Joke: The limits of humour,* Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 25-44

Blamires, C. en Jackson, P. (2006), *World Fascism: A Historical Encyclopedia, Volume 1, A-K.* Oxford: ABC CLIO

Blazak, R. (2001), *White Boys to Terrorist Men: Target Recruitment of Nazi Skinheads*, American Behavioral Scientist, Vol. 44, No. 6, p. 982–1000.

Bjørgo, T. (1997), *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia. Patterns, Perpetrators, and Responses* (diss. Universiteit Leiden)

Bjørgo, T. (2002a), 'Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups'*, Norwegian Institute of Internal Affairs* (NUPI), working papers (627)

Bjørgo, T. (2002b), 'Reducing recruitment and promoting disengagement from racist groups', in: *Journal für Konflikt - und Gewaltforschung,* Vol. 4, p. 5-31

Bjørgo, T. (2011), 'Dreams and disillusionment: Engagement in and disengagement from militant extremist groups', in: *Crime, Law and Social Change*, Vol. 55, No.4, p. 277-285

Bjørgo, T. en Mares, M. (Eds.) (2019), *Vigilantism Against Migrants and Minorities,* London: Routledge

Blee, K.M. (1996), 'Becoming a racist. Women in contemporary Klu Klux Klan and neonazi groups', in: *Gender & Society,* Vol. 10, No. 6, p. 680-702

Blee, K.M. (2002), *Inside organized racism: Women in the hate movement*, Berkeley: University of California Press

Blee, K. (2010), 'Conservative and Right-Wing Movements', in: *Annual Review of Sociology,* Vol. 36, p. 269-286

Blom, J.H.C. (1983), *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Rede: Octaro, Bergen

Bol, M.W. en Wiersma, E.G. (1994), *Racistisch geweld in Nederland; aard en omvang, strafrechtelijke afdoening, dadertypen*, Den Haag /Gouda: WODC

Bolkestein, F., 'Integratie van minderheden moet met lef worden aangepakt', *de Volkskrant*, 12 september 1991

Bos, K. van den, Loseman, A., en Doosje, B. (2009), *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC, p. 68

Bouw, C., Donselaar, J.G. van, en Nelissen, C. (1981), *De Nederlandse Volks-Unie. Portret van een racistische splinterpartij*, Bussum: Wereldvenster

Brandon, A.S., Freilich, J.D. en Chermak, S.M. (2019), 'An Examination of the American Far Right's Anti-Tax Financial Crimes', in: *Criminal Justice Review*, Vol. 44, No. 4, p. 492-514

Brants, K. en Hogendoorn, W. (1983), *Van vreemde smetten vrij: de opkomst van de Centrumpartij*, Bussum: De Haan

Brants, C., Kool. R., en Ringnalda, A. (2007), *Strafbare discriminatie.* Utrecht: Willem Pompe Instituut voor Strafwetenschappen Universiteit Utrecht

Brug, W. van der, Fennema, M. en Tillie, J. (2005), 'A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support', in: *Comparative Political Studies,* Vol. 38, No. 5, p. 537-573

Brug, W. van der, en Fennema, M. (2007), 'What causes people to vote for a radical right party? A review of recent work', in: *International Journal of Public Opinion Research,* Vol. 19, No. 4, p. 474-487

Brustein, W. (1996), *The Logic of Evil: The Social Origins of the Nazi Party, 1925-1933,* London: Frank Class

Buijs, F. en Donselaar, J. van (1994), *Extreem-rechts*, Leiden: LISWO

Buijs, F. (2002), 'Politiek geweld: bedreiging en uitdaging', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Democratie in verval*, Amsterdam: Uitgeverij Boom

Buijs, F., Demant, F., Hamdy, A. (2006), *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Busher, J. (2016), *The making of Anti-Muslim Protest. Grassroots Activism in the English Defense League*, New York: Routledge

BVD, Rapport 13-10-1954, in: *Inzagedossier NESB 4*

BVD (2001), *Jaarverslag 2000,* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Caiani, M., Della Porta, D. en Wagemann C. (2012), *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy and the United States,* Oxford: Oxford University Press

Caiani, M. (2017), 'Radical right-wing movements: who, when, how and why', in: *Current Sociology Review* /Sociopedia.isa

Canetti, D. en Pedahzur, A. (2002), 'The effects of contextual and psychological variables on radical right-wing sentiments', in: *Social Behavior and Personality*, Vol. 30, No. 4, p. 317-334

Carter, E. (2005), *The Extreme Right in Western Europe: Success or failure?*, Manchester: Manchester University Press

Carter, E. (2017), 'Party Ideology', in: C. Mudde (Ed.), *The Populist Radical Right: A Reader*, London /New York: Routledge

Carter, E. (2018), 'Right-wing extremism /radicalism: reconstructing the concept', in: *Journal of Political Ideologies*, Vol. 23, No. 2, p. 157-182

Castells, M. (1997), *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume II: The Power of Identity,* New Jersey: Wiley-Blackwell

Castelli Gattinara, P., O'Connor, F. en Lindekilde, L. (2018), 'Italy, No Country for Acting Alone? Lone Actor Radicalisation in the Neo-Fascist Milieu', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 136-150

Castelli Gattinara, P. en Froio, C. (2014), 'Discourses and practices of violence in the Italian Extreme Right: Frames, Symbols and Identity-Building in CasaPound Italia', in: *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 8, No. 1, p. 154-170

Chermak, S.M., Freilich, J.D. en Simone, J. (2010), 'Surveying American state police agencies about lone wolves, far-right criminality, and far-right and Islamic jihadist criminal collaboration', in: *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 33, p. 1019-1041

Chermak, S.M., en Gruenewald, J. (2015), 'Laying the foundation for the criminological examination of right-wing, left-wing, and Al Qaeda inspired extremism in the United States', in: *Terrorism & Political Violence*, Vol. 27, p. 133-159

Christie, R. en Jahoda, M. (Eds.) (1954), *Studies in the scope and method of 'The Authoritarian Personality',* Glencoe: Free Press

Condor, S. (1990), 'Social stereotypes and social identity', in: Abrams, D. en Hogg, M. (Eds.), *Social identity theory: Constructive and critical advances*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, p. 230-240

Cooper, J. en Fazio, R.H. (1986), 'The formation and persistence of attitudes that support intergroup conflict', in Worchel, S. en Austin, W. (Eds.), *Psychology of intergroup relations*, Chicago: Nelson-Hall, p. 183-195

Costain, A. (1992), *Inviting Women's Rebellion: A Political Process Interpretation of the Women's Movement,* Baltimore: Johns Hopkins University Press

Della Porta, D. en Diani, M. (1998), *Social Movements: An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing

Demant, F., Slootman, M., Buijs, F., en Tillie, J. N. (2008), *Teruggang en uittreding: processen van deradicalisering ontleed*, Amsterdam: IMES

Demant, F, Wagenaar, W., en Donselaar, J.G. van (2009), *Monitor Racisme en extremisme. Deradicaliseren in de praktijk*, Amsterdam: Anne Frank Stichting, Amsterdam University Press

Derks, W., 'Fundamentalisme komt voort uit diepe angst', *de Volkskrant*, 19 augustus 2014

De Waele, M. en Pauwels L. (2015), 'Why do Flemish youth participate in right-wing and disruptive groups?', in: Klein, M. en Esbensen F. (Eds.), *Gang Transitions and Gang Transformations in the International Context*, London: Springer

De Waele, M. (2016), *Angry white rebel? Study on the mechanisms and processes of participation in extreme-right groups*, Gent: Universiteit van Gent (diss.)

Dinther, M. van, 'Verzet broeit in Enschede. Demonstranten tegen Gemeenten', *de Volkskrant,* 14 februari 2016

Dirks, B., 'Rechtszaak Schilderswijk: 'Ik zit hier, maar van Pro Patria staat niemand terecht'', *de Volkskrant*, 3 november 2014

Dölle, A.H.M., 'De Boerenpartij: terugblik op een politiek verschijnsel', in: *Intermediair,* 7 september 1979

Donselaar, J. van (1991). *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland.* Amsterdam: Bakker (proefschrift)

Donselaar, J.G. van (1995), *De staat paraat? De bestrijding van extreemrechts in Europa,* Amsterdam: Singel Uitgeverijen

Donselaar, J.G. van (1997), *Monitor racisme en extreemrechts. Eerste rapportage,* Leiden: Leids Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek

Donselaar, J.G. van (2000), *Monitor racisme en extreemrechts. Derde rapportage*, Leiden: Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden

Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P.R. (2001), *Monitor racisme en extreemrechts. Vierde rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden

Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P.R. (2002), *Monitor racisme en extreemrechts. Vijfde rapportage.* Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden

Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P.R. (2004), *Monitor racisme en extreemrechts. Zesde rapportage.* Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden

Donselaar, J.G. van, (2005), *Monitor racisme en extremise: het Lonsdalevraagstuk,* Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden

Donselaar, J.G. van, en Wagenaar, W. (2009), 'Extreem-rechtse formaties', in: Boog, I., Dinsbach, W, Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. (Eds.), *Monitor racisme 2009*, Rotterdam: Art1./ Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 151-160

Donselaar, J.G. van (2009), 'Rechts Radicalisme', in: Moors, H., Balogh, L., Donselaar, J.G. van, Graaff, B. de (Eds.), *Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009*, Tilburg: Universiteit van Tilburg/IVA

Doosje, B., Loseman, A., en van den Bos, K. (2013), 'Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat', in: *Journal of Social Issues*, Vol. 69, No. 3, p. 586-604

Doty, M.R., Peterson, B.E. en Winter, D.G. (1991), 'Threat and authoritarianism in the United States,1978–1987', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 61, p. 629–640

Duckitt, J. en Mphuting, T. (1998), 'Group identification and intergroup attitudes: A longitudinal

analysis in South Africa', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 74, No.1, p. 80-85

Duckitt, J. (2001), 'A Dual-Process Cognitive-Motivational Theory of Ideology and Predjudice', in: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 33, p. 41-113

Duckitt, J., Wagner, C., Du Plessis, I. en Birum, I. (2002), 'The psychological bases of ideology and predjudice: Testing a dual process model', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 85, p. 65-93

Duckitt, J. en Fisher, K. (2003), 'The Impact of Social Threat on Worldview and Ideological Attitudes', in: *Political Psychology,* Vol. 24, p. 199-222

Duriez, B., Van Hiel, A., en Kossowska, M. (2005), 'Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europa: The importance of sociopolitical context and of political interest and development', in: *Political Psychology*, Vol. 26, p. 299-320

Duckitt, J. en Sibley, C.G. (2009), 'A dual-process motivational model of ideology, politics and prejudice', in: *Psychological Inquiry,* Vol. 20, No. 2-3, p. 98-109

Earl, H. (2013), 'Proscecuting genocide before the Genocide Convention: Raphael Lemkin and the Nuremburg Trials, 1945-1949', in: *Journal of Genocide Research*, Vol. 15, No. 3, p. 317-337

Eatwell, R. (2003), 'Ten theories of the extreme right', in Merkl, P. en Weinberg, L. (Eds.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-first Century*, London: Fran Cass, p. 45-70

Eatwell, R. (2005), 'Charisma and the revival of the European extreme right', in: Rydgren, J. (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science, p. 101-120

Eisinga, R. en Scheepers, P. (1989), *Etnocentrisme in Nederland: theoretische en empirische modellen*, Nijmegen: ITS (proefschrift)

Eisinga, R., Felling, A. en Peters, J. (1990), 'Religious beliefs, church involvement, and ethnocentrism in the Netherlands', in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, p. 54-75

Engelen, D. (2000), *De BVD in de twintigste eeuw. Institutionele geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst 1945-2000,* Voorburg: Museumdrukkerij Die Haghe

Esbensen, F.A., en Weerman, F.M. (2005), 'Youth Gangs and Troublesome Youth Groups in the United States and the Netherlands A Cross-National Comparison', in: *European Journal of Criminology*, Vol. 2, No. 1, p. 5-37

Eskes, J.O. (1990), 'Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publieksrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988', in: *Low Countries Historical Review,* No. 105, Vol. 3, p. 454-456

Esser, M. (1997), *CD-leden bekennen kleur. Een onderzoek naar leden van de Centrumdemocraten*, Den Haag/Leiden: Vakgroep Politieke Wetenschap

Esser, M. en Holsteyn, J. van (1998), 'Kleur bekennen. Over leden van de Centrumdemocraten', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 75-95

Falk, A., Kuhn, A., Zweimüller, J. (2011), 'Unemployment and Right-wing Extremist Crime', in: *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 113, No. 2, p. 260-285

Falter, J.W. en Schumann, S. (1988), 'Affinity towards right-wing extremism in Western Europe', in: *West European Politics,* Vol. 11, No. 2, p. 96-110

Feddes, A., Nickolson. L. en Doosje, B. (2015), *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*, Universiteit van Amsterdam: Expertise-unit Sociale Stabiliteit

Feldman, S. en Stenner, K. (1997), 'Perceived threat and authoritarianism', in: *Political Psychology,* Vol. 218, p. 741-770

Feldman, S. (2003), 'Enforcing social conformity: a theory of authoritarianism', in: *Political Psychology*, Vol. 24, p. 41-47

Fennema, M. (2005), 'Populist parties of the right' in: Rydgren, J. (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York: Nova Science, p. 1-24

Fireman, B. en Gamson, W.A. (1979), 'Utilitarian logic in the resources mobilization perspective', in: Zald, M.N. en McCarthy, J.D. (Eds.), *The dynamics of social movements*, Cambridge: Winthrop Publishing Inc, p. 8-44

Fortuyn, P. (1997), *Tegen de islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament,* Utrecht: Bruna

Freilich, J.D., Chermak, S.M., Gruenewald, J., Parkin, W.S. en Klein, B.R. (2018), 'Patterns of Fatal Extreme-Right Crime in the United States', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 38-52

Galanter, M. (1999), *Cults: Faith, healing and coercion,* Oxford: Oxford Univerity Press

Gielen, A.J. (2008), *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Goodwin, J., Jasper, J.M. en Polletta, F. (2001), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements,* Chicago: The University of Chicago Press

Goodwin, M. (2010), 'Activism in Contemporary Extreme Right

Parties: The Case of the British National Party (BNP)', in: *Journal of Elections, Public Opinion & Parties,* No. 20, p. 31-54

Goodwin, M.J. (2011), *New British Fascism, Rise of the British National Party*, New York: Routledge

Gortzen, R. (1980), 'Psychoanalyse en marxisme: de eerste verzoeningspogingen', in: *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie,* Vol. 35, p. 87-105

Groenendijk, C.A. (1990), 'Verboden voor Tukkers. Reacties op rellen tussen Italianen, Spanjaarden en Twentenaren in 1961', in: Bovenkerk, F., Buijs, F., en Tromp, H. (Eds.), *Wetenschap en Partijdigheid. Opstellen voor Andre J.F. Köbben*, Assen: Van Gorcum

Graat, H., 'Kusters: 'NVU-infiltrant bij Baudet? Onzin, hij wist overal van'', *Algemeen Dagblad*, 27 augustus 2017

Grevers, H. (2013), *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1940-1950*, Amsterdam: Balans

Groenendijk, P. en Oomen, E., 'Waarom Janmaat geen Wilders werd', *Algemeen Dagblad,* 29 oktober 2016

Gruenewald, J., Chermak, S.M. en Freilich, J.D. (2013), 'Distinguishing 'Loner' Attacks from Other Domestic Extremists: A comparison of far-right homicide incident and offender characteristics', in: *Criminology and Public Policy*, V ol. 12, No. 1, p. 1-27

Guimond, S., Dambrun, M., Michinov, N. en Duarte, S. (2003), 'Does social dominance generate predjudice? Integrating individual and contextual determinants of intergroup cognitions', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 84, p. 679-72

Guimond, S. (2018), 'Swaying to the Extreme: Group Relative Deprivation Predicts Voting for an Extreme Right Party in the French Presidential Election', in: *International Review of Social Psychology*, Vol. 31, No. 1, p. 1-12

Gurr, T.R. (1970), *Why men rebel*, Princeton: Princeton University Press

Haastrecht, R. van, 'Na 'Kollum' lijkt ook in de rest van het land de geest uit de fles', *Trouw,* 29 oktober 1999

Hainsworth, P. (2016), *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to Mainstream*, London: Bloomsbury Academic

Hamilton, R.F. (1982), *Who Voted for Hitler?,* Princeton: Princeton University Press

Haslam, S.A., Turner, J.C., Oakes, O.J., McGarty, C. en Reynolds, K.J. (1998), 'The group as a basis for emergent stereotype consensus', in: *European Review of Social Psychology*, Vol. 8, p. 203-239

Heijden, C. van der (2008), *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Uitgeverij Contact

Henry, P.J., Sidanius, J., Levin, S. en Pratto, F. (2005), 'Social dominance orientation, authoritarianism and support for intergroup violence between the Middle East and America', in: *Political Psychology*, Vol. 26, No. 4, p. 569-584

Hiel, A. van, Pandelaere, M. en Duriez, B. (2004), 'The impact of need for closure on conservative beliefs and racism: Differential mediation by authoritarian submission and authoritarian dominance', in: *Personality and Social Psychology Bulletin,* Vol. 30, p. 824-837

Higgins, M. en Raphael, C. (Eds.) (1969), *The Mass Psychology of Fascism*, New York: Farrar, Straus and Giroux

Hirschi: T. (169), *Causes of delinquency*, California: University of California Press

Hirschi, T. en Gottfredson, M.R. (1990), *A General Theory of Crime,* Stanford: Stanford University Press

Hoggs, M.A. en Williams, K.D. (2000), 'From I to We: social identity and the collective self, in: *Group Dynamics: Theory, Research and Practice,* Vol. 4, No. 1, p. 81-97

Hoggs, M.A. en Reid, S.A. (2006), 'Social Identity, Self-Categorization and the Communication of Group Norms', in: *Communication Theory*, Vol. 16, p. 7-30

Holsteyn, J. van (2001), *Neither Threat Nor Challenge. Right-wing extremism in the Netherlands,* Leiden: Paper for Presentation at ECPR Joint Sessions of Workshops, workshop 'Democracy and the New Extremist Challenge in Europe'

Homan, M. (2006), *Generatie Lonsdale*, Antwerpen: Houtekiet

Hoogerwerf, A. (1996), *Geweld in Nederland,* Assen: Koninklijke Van Gorcum & Comp. B.V

Hoorebeeckm, M. van (1986), *Oranje dassen 1944-1961*, Antwerpen: Uitgeverij der Nederlanden

Hope, T.L. en Damphousse, K.R. (2002), 'Applying self-control theory to gang membership in a nonurban setting', in: *Journal of Gang Research*, Vol. 9, No. 2, p. 41-61.

Horgan, J. (2008), 'From Profiles to Pathways and Roots to Routes: Perspectives from Psychology on Radicalization into Terrorism', in: *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 618, No. 1, p. 80-94

Houtman, D. (2003), 'Lipset and 'Working-Class' Authoritarianism', in: *The American Sociologist,* Vol. Spring/Summer 2003, p. 85-103

Husbands, C.T. (1998), 'De Centrumstroming in perspectief: hoe verschillend is Nederland?', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C.

(Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 175-191

Ignazi, P. (2006), *Extreme right parties in Western Europe*, Oxford: OxfordUniversity Press

Ivarsflaten, E. (2005), 'The vulnerable populist right parties: no economic realignment fueling their electoral success', in: *European Journal of Political Research*, Vol. 44 No. 3, p. 465-492

Jacobs, D. en Rummens, S. (2003), "Wij zeggen wat ù denkt'. Extreem-rechts in Vlaanderen en nieuw radicaal-rechts in Europa', in: *Krisis, tijdschrift voor empirische filosofie,* Vol. 4, No. 2, p. 51-59

Jasper, J.M. (1997), *The art of moral protest. Culture, biography and creativity in social movements*, Chicago: The University of Chicago Press

John, O.P., Naumann, L.P., Soto, C.J. (2008), 'Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement and conceptual issues', in: John, O.P., Robins, R.W. en Pervin, L.A. (Eds.), *Handbook of the personality: Theory and research*, New York, Guilford, p. 114-158, (3rd ed.)

Jong, L. de (1988), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: deel 12, Epiloog, eerste helft*, Den Haag: SDU Uitgevers

Jopke, C. (1993), *Mobilizing against Nuclear Energy: A Comparison of Germany and the United States,* Berkeley: University of California Press

Kimmel, M. en Ferber, A.L. (2000), "White men are this nation': right-wing militias and the restoration of rural American masculinity', in: *Rural Sociology*, Vol. 65, p. 582-604

Kimmel, M. (2007), 'Racism as an adolescent male rite of passage: Ex-nazis in Scandinavia', in: *Journal of Contemporary Ethnography,* Vol. 36, No. 2, p. 202-218

Kirscht, J.P. en Dillehay, R.C. (1967), *Dimensions of authoritarianism*, Lexington: University of Kentucky Press

Kissner, J., en Pyrooz, D. C. (2009), 'Self-control, differential association, and gang membership: A theoretical and empirical extension of the literature', in: *Journal of Criminal Justice*, Vol. 37, No. 5, p. 478- 487

Kitschelt, H. (1995), *The radical right in Western Europe. A comparative analysis*, Ann Arbor: The University of Michigan Press

Klandermans, P.G. (1983), *Participatie in een sociale beweging. Een mobilisatiecampagne onderzocht*, Amsterdam: VU Boekhandel

Klandermans, P.G. (1984), 'Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory', in: *American Sociological Review,* Vol. 49, No. 5, p. 583-600

Klandermans, P.G. en Staggenborg, S. (Eds.) (2002), *Methods of Social Movement Research*, Minneapolis/ London: University of Minnesota Press

Klandermans, P.G. en Mayer, N. (2006a), 'Right wing as a social movement', in: Klandermans, P.G., en Mayer, N. (Eds.), *Extreme Right Activists in Europe. Through the magnifiying glass*, London: Routledge, p. 26-41

Klandermans, P.G., en Mayer, N. (Eds.) (2006b), *Extreme Right Activists in Europe. Through the magnifiying glass*, London: Routledge

Klandermans, P.G. (2013), 'Motivation and Types of Motives (Instrumental; Identity, Ideological Motives)', in: Snow, D., Della Porta, D., Klandermans, P.G., McAdam, D. (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of social and political movements*, Hoboken: Wiley-Blackwell, p. 778-780

Kooiman, K., 'Undercover in de CD', *De Groene Amsterdammer,* 23 maart 1994

Koopmans, R. (1995), *A Burning Question: Explaining the Rise of Racist and Extreme Right Violence in Western Europe*, Berlijn: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, p. 34-35

Koopmans, R. (1996), 'Explaining the rise of racist and extreme right violence in Western Europe: Grievances or opportunities?', in: *European Journal of Political* Research, Vol. 30, No. 2, p. 185-216

Koopmans, R. en Kriesi, H. (1997), *Citizenship, National Identity and the Mobilisation of the Extreme Right. A Comparison of France, Germany, the Netherlands and Switzerland*, Science Center Berlin, Research Unit: The Public and Social Movements, FS III

Kornhauser, W. (1959), *The Politics of Mass Society*, Glencoe: Free Press

Korte, R.F. (2007), 'A review of social identity theory with implications for training and development', in: *Journal of European Industrial Training,* Vol. 31, No. 3, p. 166-180

Kouwenhoven, A. en Bos, K., 'Bier en een brandbom', *NRC Handelsblad*, 11 juli 2016

Kouwenhoven, A., 'Geweldstraining extreemrechts', *NRC Handelsblad*, 8 april 2019

Kramer, H. (2011), 'The Epistemological Fate of the Authoritarian Character Studies of the Frankfurt School. A Legacy for the Study of Racism, Antisemitism, and Fascism?', in: Dahms, H.F. (Ed.), *The Diversity of Social Theories (*Current Perspectives in Social Theory Volume 29), p. 3-31

Kranenberg, A., 'Bezorgde burgers of extreemrechts?', *de Volkskrant,* 20 februari 2016

Kriesi, H.P., Koopmans, R., Duyvendak, J.W. en Giugni, M.G. (1995), *The Politics of New Social Move-*

ments in Western Europe. A Comparative Analysis, Minneapolis: University of Minnesota Press

Kriesi, H.P. (2001), *The transformation of the National Political Space in a Globalizing World*, IPSoM-lezing, uitgesproken op de KU Brussel, 28 februari 2001

Latif, M., Blee, K., DeMichele, M., en Simi, P. (2018) 'How Emotional Dynamics Maintain and Destroy White Supremist Groups', in: *Humanity & Society*, Vol. 42, No. 4, p. 410-433

Levin, J. en McDevitt, J. (1993), *Hate crimes: The rising of bigotry and bloodshed*, New York: Plenum

Levin J. en McDevitt, J. (2002), *Hate crimes revisited: America's war on those who are different*, Boulder, CO: Westview Press

Levin, J. (2007). *The Violence of Hate: Confronting Racism, Anti-Semitism, and Other Forms of Bigotry*, Second Edition. Boston, MA: Pearson Education

Levin, J. en McDevitt, J. (2008), 'Hate Crimes', in: Kurtz, L. (Ed.), *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, Cambridge, Massachusets: Academic Press

Linde, C. (1993), *Life stories: the creation of coherence*, Oxford: Oxford University Press

Linden, A. en Klandermans, P.G. (2006), 'The Netherlands. Stigmatized outsiders', in: Klandermans, P.G., en Mayer, N. (Eds.), in: *Extreme right activists in Europe through the magnifying glass,* London: Routledge, p. 172-203

Linden, A. (2009), *Besmet. Levenslopen en motieven van extreemrechtse activisten in Nederland*, Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam (proefschrift)

Lipset, S.M. (1959), 'Democracy and Working-Class Authoritarianism', in: *American Sociological Review*, Vol. 24, p. 482-502

Lipset, M.L. en Raab, E. (1977), *The Politics of Unreason: Right-wing Extremism in America 1790-1977*, New York: Harper & Row Torchbook

Lipset, S.M. (1981), *Political Man: The Social Bases of Politics* (Expanded Edition), Baltimore: Johns Hopkins University Press

Lucardie, P. (1998), 'Een geschiedenis van vijftien jaar Centrumstroming', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 17-30

Lubbers, M., Gijsberts, M., en Scheepers, P. (2002), 'Extreme right-wing voting in Western Europe', in: *European Journal of Political Research,* Vol. 41, No. 3, p. 345-378

Lubbers, M., Scheepers, P., en Jaspers, E. (2009), 'De dynamiek in het Nederlandse ver rechtse electoraat rond en na de eeuwwisseling', in: *Migrantenstudies,* Vol. 25, No. 4, p. 237-259

Macridis, R.C. (1989), *Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes*, Glennview: Foresman and Company

Martin, J.L. (2001), 'The Authoritarian Personality, 50 Years Later: What Questions Are There for Political Psychology?', in: *Political Psychology*, Vol. 22, No. 1, p. 1-26

Masling, J.M. (1954), 'How neurotic is the authoritarian?', in: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 49, No. 2, p. 316-318

McAdam, D. (1982), *Political Proces and the Development of Black Insurgency 1930-1970*, Chicago: University of Chicago Press

McAdam, D. (1988), *Freedom Summer*, New York: Oxford University Press

McCann, S.J.H. en Stewin, L.L. (1990), 'Good and bad years: An index of American social, economic and political threat (1920–1986)', in: *Journal of Psychology,* Vol. 124, p. 601–617

McCarthy, J.D. en Zald, M.N. (1976), 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory', in: *American Journal of Sociology,* Vol. 82, No. 6, p. 1212-1241

McCarthy, J.D. en Zald, M.N. (1976), 'Resource mobilization and social movements: a partial theory', in: *American Journal of Sociology,* Vol. 82, No. 6, p. 1212-1239

McCauley, C. en Moskalenko, S. (2008), 'Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism', in: *Terrorism and Political Violence*, Vol. 20, No. 3, p. 415-433

McGowan, L. (2014), *The radical right in Germany. 1870 to the Present*, London: Routledge, p. 21-23 (1e dr. 2002)

Meloen, J.D. (1983), *De autoritaire reaktie in tijden van welvaart en krisis*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift)

Meloen, J.D. (1991a), 'The Fortieth Anniversary of 'The Authoritarian Personality', in: *Politics and the Individual*, Vol. 1, p. 119-27

Meloen, J.D. (1991b), 'Een kritische analyse van veertig jaar onderzoek naar de autoritaire persoonlijkheid', in: Scheepers, P. en Eisinga, R. (Eds.), *Onderdanig en intolerant: lacunes en controverses in autoritarismestudies.* Nijmegen: ITS

Meloen, J.D. (1991c), 'De autoritarismeconcepten van Adorno en Altemeyer vergeleken: Theoretische analyse en empirische test', in: Peer Scheepers en Rob Eisinga (Eds.) *Onderdanig en intolerant: Lacunes en controverses in autoritarismestudies*, Nijmegen: ITS, p. 103-126

Meloen, J.D. (1993), 'The F Scale as a Predictor of Fascism: An Overview of 40 Years of Authoritarianism Research', in: William F. Stone, Gerda Lederer en Richard Christie (Eds.), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today,* New York: Springer-Verlag, p. 47-70

Meyer, D. (1990), *A Winter of Discontent: The Nuclear Freeze and American Politics,* Santa Barbara: Praeger

Mik, K. de, 'Opgekropte frustratie barst los', *NRC Handelsblad*, 8 oktober 1999

Minkenberg, M. (2000), 'The renewal of the radical right: between modernity and antimodernity', in: *Government and Opposition,* Vol. 35, No. 2, p. 170-188

Minkenberg, M. (2003), 'The West European radical right as a collective actor: modeling the impact of cultural and structural variables on party formation and movement mobilization', in: *Comparative European Politics,* Vol. 1, No. 2, p. 149-170

Minkenberg, M. en Perrineau, P. (2007), 'The Radical Right in the European Elections 2004', in: *International Political Science Review,* Vol. 28, No. 1, p. 29-55

Minkenberg, M. (2009), 'The Radical Right in Europe. Challenges for Comparative Research', in: Bertelsmann Stiftung (Eds.), *Strategies for Combatting Right-Wing Extremism in Europe*, Güntersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung

Minkenberg, M. (2013), 'From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream', in: *Journal of Contemporary European Studies,* Vol. 21, No. 1, p. 5-24

Möller, K., en Schuhmacher, N. (2007), *Rechte Glatzen: rechtsextreme Orientierungs- und Szenezusammenhänge – Eingstiegs -, Verbleibs-, und Ausstiegsprozesse von Skinheads,* Wiesbaden: VS-Verlag

Mudde, C. (1995), 'De paria van de rechtsstaat: Extreem-rechts in Nederland', in: *Socialisme & Democratie,* Vol. 52. No. 5, p. 246-248

Mudde, C. (1996), 'The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family', in: *West European Politics*, Vol. 19, No. 2, p. 225-248

Mudde, C. (2000), *The ideology of the extreme right*, Manchester: Manchester University Press

Mudde, C. en Holsteyn, J.C. van (2000), 'The Netherlands: explaining the limited success of the extreme right', in: Hainsworth, P. (Ed.), *Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream* (herdruk 2016), London / New York: Bloomsbury Academic, p.144-172

Mudde, C. (2007), *Populist radical right parties in Europe,* Cambridge: Cambridge University Press

Mudde, C. (2010), 'The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy', in: *West European Politics,* Vol. 33, No. 6, p. 1167-1186

Mudde, C. (2017) (Ed.), *The Populist Radical Right: A Reader*, London: Routledge

Mudde, C., 'The future of Dutch democracy. What the Election Revealed About the Establishment – and Its Challengers', in: *Foreign Affairs,* 28 maart 2017

Nooij, A.T.J. (1968), *De Boerenpartij. Desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, Meppel: Boom

Norris, P. (2005), *Radical right: voters and parties in the electoral market*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 4

NCTV (2018), *De golfbewegingen van rechts-extremistisch geweld in West-Europa. Aard, ernst en omvang van de rechts-extremistische geweldsdreiging in West-Europa, inclusief Nederland*, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie

Niemöller, J. (2015), *De verschrikkelijke Janmaat,* Amsterdam: Uitgeverij Van Praag

Oberschall, A. (1973), *Social conflicts and social movements*, Englewood Cliffs

Oesterreich, D. (2005), 'Flight into Security: A New Approach and Measure of the Authoritarian Personality', in: *Political Psychology*, Vol. 6, No. 2, p. 275-298

Omroep West, 'Muslim Defence League versobert demonstratie 'vanwege veiligheid'', *Omroep West,* 16 september 2014

Onderzoeksgroep Kafka (1998), *CP'86. Met name genoemd*. Amsterdam: Stichting Uitgeverij Papieren Tijger

Orfali, B. (1990), *L'adhésion au Front National: de la minorité au movement social,* Paris: Kimé

Orfali, B. (2002), 'La droite de coeur, ses dissensions et ses consensus', in: *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale* (53, p. 10-19)

Pellikaan, H., Lange, S. de, en Meer, T. van der, (2016), 'The centre does not hold: coalition politics and party system change in the Netherlands, 2002-2012', in: *Government and Opposition,* Vol. 1, p. 1-25

Pick, D. (2012), *The pursuit of the Nazi mind. Hitler, Hess and the analysts,* Oxford: Oxford University Press

Pilkington, H. (2016), *Loud and proud: passion and politics in the English Defence League*, Manchester: Manchester University Press

Pennings, P. en Brants, K. (1985), *Rechts-extreme jongeren. Theorie en praktijk van politiek randgedrag*, Universiteit van Amsterdam: Vakgroep Collectief Politiek Gedrag

Portelli, A. (1991), *The Death of Luigi Trastulli and other stories: form and meaning in oral* history, New York: State University of New York Press

Postmes, T., Baray, G., Haslam, S.A., Morton, T., en Swaab, R.I. (2006), 'The dynamics of personal and social identity formation' in: Postmes, T. en Jetten, J. (Eds.), *Individuality and the group: Advances in social identity*, London: Sage, p. 215-236

Pratt, T.C. en Cullen, F.T. (2002), 'The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis', in: *Criminology,* Vol. 38, No. 3, p. 931-964

Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. en Malle, B. (1994), 'Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 67, p. 741-763

Pratto, F., Stallworth, L.M., en Sidanius, J. (1997), 'The gender gap: differences in political attitudes and social dominance orientation', in: *British Journal of Social Psychology,* Vol. 36, p. 49-68

Prins, B. (2002), 'The nerve to break taboos: New realism in the Dutch discourse on multiculturalism', in: *Journal of Migration and Integration,* Vol. 3, No. 4, p. 363-379

Ravndal, J. (2017), *Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe: A Comparative Analysis*, Oslo: University of Oslo (dissertation)

Ravndal, J.A. en Bjørgo, T. (2018), 'Terrorism from the Extreme Right. Special Issue', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 5-23

Reich, W. (1946), *The Mass Psychology of Fascism (Massenpsychologie des Faschismus), A translation by Theodore P. Wolfe*, New York: Orgone Institute

Reicher, S. (1984), 'The St Paul's riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model', in: *European Journal of Social Psychology,* Vol. 14, p. 1-21

Rensen, P. (1994), *Dansen met de duivel. Undercover bij de Centrumdemocraten*, Amsterdam: Atlas Contact

Reynolds, K.J., Turner, J.C., en Haslam, S.A. (2000), 'When we are better than them and they worse than us? A closer look at social discrimination in positive and negative domains', in: *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 78, No. 1, p. 64-80

Reynolds, K.J., Turner, J.C., Haslam, S.A. en Ryan, M.K. (2001), 'The role of personality and group factors in explaining predjudice', in: *Journal of Experimental Social Psychology,* Vol. 37, p. 427-434

Riel, C. van, en Holsteyn, J. van (1998), 'In de raad. Over het functioneren van gemeenteraadsleden van extreem-rechts', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 61-74

Rodrigues, P.R. en Wagenaar, W. (2010), 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV', in: Rodrigues, P.R. en Donselaar, J.G. van (Eds.), *Monitor racisme en extremisme. Negende rapportage,* p. 63-84

Rommelspacher, B. (2006), *'Der Hass hat uns geeint'. Junge Rechtsextreme und ihr Ausstieg aus der Szene*, Frankfurt/New York: Campus Verlag

Runciman, W.G. (1966), *Relative Deprivation and Social Justice*, London: Routledge & Kegan Paul

Rydgren, J. (2006), *Immigration skeptics, xenophobces, or racists? Radical right-wing voting in six West European Countries,* working paper, Department of Sociology Stockholm University

Rydgren, J. (2007), 'The Sociology of the Radical Right', in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 33, p. 241-261

Sales, S.M. (1972), 'Economic threat as a determinant of conversion rates in authoritarian and non-authoritarian churches', in *Journal of Personality and Social Psychology,* Vol. 23, p. 420-428

Sales, S.M. (1973), 'Threats as a factor in authoritarianism: An analysis of archival data', in: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 28, p. 44-57

Sales, S.M. en Friend, K.E. (1973), 'Success and failure as determinants of social level authoritarianism', in: *Behavioral Science*, Vol. 18, p. 163-172

Samelson, F. (1993), 'The Authoritarian Character from Berlin, Berkeley and Beyond', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (Eds.), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today,* (New York: Springer-Verlag, p. 22-46

Santoro, W. (2002), 'The Civil Rights Movement's Struggle for Fair Employment: A 'Dramatic Events-Conventional Politics' Model', in: *Social Forces,* Vol. 91, No. 1, p. 177-206

Schafraad, P., Wester, F. en Scheepers, P. (2009), 'Controversiële buitenstaanders: een longitudinale studie naar berichtgeving over ver rechts in Nederlandse dagbladen', in: *Migrantenstudies*, Vol. 25, No. 3, p. 221-236

Saunders, C. (2013), *Environmental Networks and the Social Movement Theory*, London/New York: Bloomsbury Academic

Scheepers, P. Eisinga, R. en Felling, A. (1994), *Het electoraat van extreem-rechts: theoretische verklaringen, empirische bevindingen, conceptualiseringen en operationaliseringen*, Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek

Scheffer, P. 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000

Schikhof, M. (1998), 'Strategieën tegen extreem-rechts en hun gevolgen', in: J. van Holsteyn en C. Mudde (Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 143-156.

Schoo, H.J. (2000), 'Kollum', in: *De verwarde natie*, Amsterdam: Prometheus

Schoppen, S. (1997), *Het zijn onze feesten; jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken

Selznick, G.J. en Stenberg, S. (1969), *The Tenacity of Predjudice: Antisemitism in Contemporary America*, New York en Londen: Harper & Row

Sibley, C.G., Harding, J.F., Perry, R., Asbrock, F. en Duckitt, J. (2010), 'Personality and predjudice: Extension to the HEXACO personality model', in: *European Journal of Personality,* Vol. 24, No. 6, p. 515-534

Sidanius, J. en Pratto, F. (1993), 'The dynamics of social dominance and the inevitability of oppression', in: Sniderman, P. en Tetlock, P. (Eds.), *Prejudice, politics and race in America today,* Stanford: Stanford University Press, p. 173-211

Sidanius, J. en Pratto, F. (1999), *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*, Cambridge: Cambridge University Press

Simi, P. en Futrell, R. (2004), 'Free spaces, collective identity and the persistence of U.S. White Power Activism', in: *Social Problems,* Vol. 51, No. 1, p. 16-42

Simi, P. en Futrell, R. (2009). 'Negotiating White Power Activist Stigma', in: *Social Problems*, Vol. 56, No. 1, p. 89-110

Simi, P. en Futrell, R. (2010), *American Swastika. Inside the White Power Movement's Hidden Space of Hate*, Lanham: Rowan & Littlefield

Simi, P., Sporer, K., en Bubolz, B.F. (2016), 'Narratives of Childhood Adversity and Adolescent Misconduct as Precursors to Violent Extremism: A Life-Course Criminological Approach', in: *Journal of Research in Crime and Delinquency,* Vol. 53, No. 4, p. 536-563

Simi, P., Windisch, S., en Sporer, K. (2016), *Recruitment and Radicalization among US Far Right Terrorists*, College Park: START

Simon, B. (1999), 'A place in the social world: Self and social categorization', in: Tyler, T.R., Kramer, R.M. en Johns, O.P. (Eds.), *The Psychology of the Social Self*, p. 47-69

Simon, B. en Klandermans, P.G. (2001), 'Politicized collective identity. A social psychological analysis', in: *American Psychologist,* Vol. 56, p. 319-331

Sitalsing, K., 'Ik een racist? Ze azen op mijn woning', *de Volkskrant,* 17 januari 2005

Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., en Bialosiewicz, S. (2012), 'Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review', in: *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 16, p. 203–232

Slootman, M. en Tillie, J. (2006), *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Amsterdam: IMES

Srole, L. (1956), 'Social integration and certain corollaries: an explanatory study', in: *American Sociological Review*, Vol. 21, No. 6, p. 709-716

Stein, Y., 'Met excuses aan Janmaat', *Trouw*, 21 mei 2003

Stephan, W.G. en Stephan, C.W. (2000), 'An integrated threat theory of predjudice', in: Oskamp, S. (Ed.) *Reducing predjudice and discrimination,* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associaties, p. 23-45

Stephan, W.G., Boniecki, K.A., Ybarra, O., et al. (2002), 'The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites', in: *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 28, No. 9, p. 1242-1254

Sterkenburg, N., 'Het is stil rond Pro Patria', *Elsevier*, 3 augustus 2015

Sterkenburg, N., "Dan ben ik maar een nazi", *Elsevier,* 15 december 2016

Sterkenburg, N., 'Hoe extreem is Identitair Verzet?', *Elsevier Weekblad,* 14 september 2017

Sterkenburg, N., 'Liever foute vrienden dan helemaal geen vrienden', in: *Vrij Nederland,* juli 2020

Stets, J.E. en Burke, P.J. (2000), 'Identity theory and social identity theory', in: *Social Psychology Quarterly* (63(3), p. 224-237

Stielstra, T., 'CD doelwit van drie undercoverjournalisten', *de Volkskrant*, 23 april 1994

Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (1993a), 'Introduction: Strength and Weakness', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, G. (Eds.), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today*, New York: Springer-Verlag, p. 3-21

Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (1993b), 'The status of authoritarianism', in: Stone, W.F., Lederer, G. en Christie, R. (Eds.), *Strength and Weakness: The Authoritarian Personality Today,* New York: Springer-Verlag, p. 229-245

Tajfel, H. (1970), 'Experiments of inter-group differentiation', in: *Scientific American,* Vol. 223, p. 96-102

Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. en Bundy, R. (1971), 'Social categorization and intergroup behavior', in: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 1, p. 149-178

Tajfel, H. (1978), 'The achievement of inter-group differentation', in: Tafjel, H. (Ed.), *Differentiation between social groups*, London: Academic Press, p. 77-100

Tajfel, H. en Turner, J.C. (1979), 'An integrative theory of intergroup conflict', in: W.G. Austin, S. Worchel (Eds.)., *Psychology of Intergroup Relations,* Chicago: Nelson-Hall, p. 33-48

Tajfel, H. en Turner, J.C. (1986), 'The social identity theory of intergroup behavior', in: Worchel, S. en Austin, W.G. (Eds.), *Psychology of intergroup relations*, Chicago: NelsonHall, p .7-24

Tames, I. (2013), *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*, Amsterdam: Balans

Taylor, M., Currie, P.M., en Holbrook, D. (2013), *Extreme Right Wing Political Violence and Terrorism (New Directions in Terrorism Studies)*, London: Bloomsbury Academic. Durham, M., 'The American Far-Right and 9/11', in: *Terrorism and Political* Violence, Vol. 15, No. 2, p. 96-111

Teitelbaum, B. (2017), *Lions of the North: Sounds of New Nordic Radical Nationalism,* Oxford: Oxford University Press

Tridico, F. (2011), *Social movement theory and far right organizations,* Detroit: Wayne State University Dissertations

Turner, J.C. (1975), 'Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior', in: *European Journal of Social Psychology,* Vol. 5, p. 5-34

Turner, J.C., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S. en Wetherell, M. (1987), *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*, Oxford: Basil Blackwell

Tillie, J., Holsteyn, J, Kolk, H. van der, en Aarts, K. (2016), *Rumoer: Nederlandse kiezers en politiek 1998-2012*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Tridico, F. (2011), *Social movement theory and far right organizations,* Detroit: Wayne State University Dissertations

Ubels, R., 'CD blijft geliefd werkterrein van de BVD', *Reformatorisch Dagblad*, 4 november 1995

Uitermark, J. (2012), *Dynamics of power in Dutch integration politics: from accommodation to confrontation*, Amsterdam: Amsterdam University Press

Valk, I. van der, Wagenaar, W. en Demant, F. (2010), *Monitor racisme en extremisme: In en uit extreemrechts,* Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden

Valk, I. van der, en Schans, W. van der (2011), *Monitor Racisme & Extremisme. Extreemrechts in Amsterdam*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Amsterdam University Press

Velde, M. van de, en Pauwels, L. (2010), 'Institutional distrust in Flanders: What is the role of social capita land dimensions of discontent?', in: Cools, M. et al. (Eds.), *Safety, societal problems and citizens' perceptions. New empirical data, theories and analysis*, Antwerpen: Maklu, p. 109-133

Vetten, J. de (2016), *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998),* Amsterdam: Prometheus

Veugelers, J. en Magnan, A. (2005), 'Conditions of far-right strength in contemporary Western Europe: an application of Kitschelts Theory', in: *European Journal of Political* Research, Vol. 44, No. 6, p. 837-860

Voerman, G. en Lucardie, P. (1992), 'The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals', in: *European Journal of Political Research,* Vol. 22, No.1, p. 35-54

Vossen, K. (2004), 'De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)', in: *Jaarboek 2004,* Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen

Vossen, K. (2011), 'Classifying Wilders: The Ideological Development of Geert Wilders and His Party for Freedom', in: *Politics,* Vol. 31, No. 3, p. 179-189

Vree, F. van (1995), *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis,* Groningen: Historische Uitgeverij

Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2007), 'Extreemrechtse formaties in Nederland', in: *Monitor racisme en extremisme. Zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 111-137

Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2008), 'Extreemrechtse formaties', in: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P.R. (Eds.)., *Monitor racisme en extremisme. Achtste rapportage,* Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 43-68

Wagenaar, W. en Van Donselaar, J.G. (2010), 'Racistisch en extreemrechts geweld in 2009', in: Rodrigues, P.R. en J. van Donselaar (Eds.), *Monitor racisme en extremisme. Negende rapportage,* Amsterdam: Anne Frank Stichting/ Universiteit Leiden

Wagenaar, W. (2013), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Hermens, N. en Drost, L. (Eds.), *Rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2010 en 2011,* Utrecht: Anne Frank Stichting/ Verwey-Jonker Instituut, p. 46-64

Wagenaar, W. (2014), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B. Hermens, N. en Drost, L. (Eds.) *Derde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2010 en 2011,* Utrecht: Anne Frank Stichting/ Verwey-Jonker Instituut, p. 51-68

Wagenaar, W. (2015), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Hermens, N., Drost, L., Kapel, M. van (Eds.), *Vierde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2014,* Utrecht: Anne Frank Stichting/ Verwey-Jonker Instituut, p. 39-51

Wagenaar, W. (2016), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Kapel, M. van, en Hermens, N. (Eds.) *Vijfde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2015*, Utrecht: Anne Frank Stichting/ Verwey-Jonker Instituut, p. 42-54

Wagenaar, W. (2017), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Kapel, M. van, Drost, L. (Eds.), *Zesde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiften, verdachten en afhandelingen in 2016*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut/Anne Frank Stichting, p. 35-50

Wahl, K. (2003), *Skinheads, Neonazis, Mitläufer. Täterstudien und Prävention.* Opladen: Leske + Burdrich

Wever, B. de (2001), 'De schaduw van de leider. Joris van Severen en het naoorlogse Vlaams-nationalisme', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, No. 31, Vol.1-2, p. 177-252

Wiktorowicz, Q. (2005), *Radical Islam rising: Muslim extremism in the West*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Wildavsky, A. (1992), 'Indispensable framework or just another ideology?', in: *Rationality and Society*, Vol. 4, No. 1, p. 8-23

Willems, H. (1995), 'Development, Patterns, Causes of Violence against Foreigners in Germany: Social and Biographical Characteristics of Perpetrators and the Process of Escalation', *Terrorism and Political Violence*, Vol. 7, No. 1, p. 162–181

Windisch, S., Simi, P., Blee, K., en DeMichele, M. (2018), 'Understanding the Micro-Situational Dynamics of White Supremacist Violence in the United States', in: *Perspectives on Terrorism*, Vol. 12, No. 6, p. 23-37

Wippermann, C., Zarcos-Lamolda, A., Krafeld, F.J. (2002), *Auf der Suche nach Thrill und Geborgenheit. Lebenswelten rechtsradikaler Jugendlicher und neue pädagogische Perspektiven*, Opladen: Leske + Budrich

Witte, H. de (1998), 'Torenhoge verschillen in de Lage Landen. Over het verschil in succes tussen de Centrumstroming en het Vlaams Blok', in: Holsteyn, J. van en Mudde, C. (Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 175-192

Witte, H. de, en Scheepers, P. (1996), 'De dubbelzinnigheid van het politiek rechts-extremisme in Vlaanderen en Nederland. Een confrontatie van de ideologische standpunten van extreem-rechtse partijen en hun kiezers', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift,* Vol. 22, No. 4, p. 636-654

Witte, H. de (1997), *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. Wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat*, Leuven: Acco

Witte, H. de en Klandermans, P.G. (2000), 'Political racism in Flanders and the Netherlands: explaining differences in the electoral success of extreme right-wing parties' in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 26, No. 4, p. 699–717

De Witte, H. (2001), *Rechts van de democratie: enkele lacunes in onderzoek naar rechts-extremisme opgevuld.* Brussel: Vereniging voor Sociologie

Witte, R. (1995), *Racist violence and the state. A comparative European analysis*, Utrecht: Universiteit Utrecht (proefschrift)

Witte, R. (1998), 'Een kwestie van gewenning? Reacties op de Centrumstroming', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 127-142

Witte, R. (2010), *Al eeuwenlang een gastvrij volk. Racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009),* Amsterdam: Aksant University Press

BIJLAGE 1: INTERVIEWMODEL

Het gebruikte interviewmodel is ontworpen door Bert Klandermans en Nonna Mayer (2006) en is op enkele punten aangepast aan de situationele context ('formaties' i.p.v. 'organisaties' en het in acht nemen van het bestaan van 'freelancers') en uitgebreid (zoals specifiek vragen naar het eerste contact).

I. LID WORDEN/TOETREDEN TOT

INTRODUCTIEVRAAG (IQ)
Je bent actief voor X. Kun je me vertellen hoe je onderdeel bent geworden van deze formatie?

VERVOLGVRAGEN (FQ)
- Kan je me meer vertellen over het eerste contact dat je met deze formatie had?
- Wanneer raakte je voor het eerst geïnteresseerd in politiek en hoe ging dat?
- Waren deze denkbeelden dominant in de omgeving waarin je opgroeide?
- Heb je er altijd al zo over gedacht?
- Kun je me vertellen hoe je voor het eerst betrokken raakte bij de radicaal- en extreemrechtse beweging?
- Hoe verliep het eerste contact?

ONDERZOEKT
1. Personele context of invloeden (familie, vrienden, ouders)
2. Situationele context (school, werk, vrije tijd)
3. Belangrijke gebeurtenissen (persoonlijk, politiek)
4. Studie of gelezen content
5. Media(gebruik)

II. LID ZIJN/ACTIEF ZIJN

IQ *Kun je me vertellen wat je activiteiten zijn binnen deze organisatie?*

ONDERZOEKT
1. Repertoire van actie (vergaderingen bijwonen, distribueren van folders, schrijven van artikelen, pamfletten, etc.)
2. Rol binnen de formatie (positie, verantwoordelijkheden)
3. Niveau van betrokkenheid (tijd die eraan wordt besteed)

FQ Ben je tevreden met je rol binnen de formatie?
– Kun je me vertellen wat je ervan leert?
– Kun je me meer vertellen over de mensen met wie je tijd doorbrengt binnen de organisatie?

ONDERZOEKT
1. Hun rol
2. Hoe ze anderen zien: vrienden, kameraden, medeactivisten
3. Of ze zelf rekruteren

Kun je me meer vertellen over je vrienden?
1. Binnen en buiten de organisatie
2. Tijd die met hen wordt doorgebracht
3. Type activiteit

III. ACTIEF BLIJVEN

IQ *Wat zijn voor jou de voor- en nadelen van het actief zijn binnen deze formatie/ binnen de bredere radicaal- en extreemrechtse beweging?*

ONDERZOEKT:
1. Persoonlijke voor- en nadelen
2. Professionele voor- en nadelen
3. Sociale voor- en nadelen

FQ *Heb je het gevoel dat je activisme iets in je leven heeft veranderd, ten goede of ten slechte?*
– *Kun je me vertellen of je ooit hebt overwogen om te stoppen?*
– *Wat zou je verliezen als je zou stoppen?*

IV. IDEOLOGIE

IQ *Kun je me iets vertellen over de ideeën en doelen van jouw formatie?*

FQ Kun je me vertellen welke hiervan het meest belangrijk zijn voor jou?
– Hoe ben je deze gaan aanhangen of onderschrijven?
– Heb je dit gevoel altijd al gehad?
– Wat denk je van de politieke situatie in je land?
– Als je in de toekomst iets aan dit land zou kunnen veranderen, wat zou het dan zijn?
– Kun je me vertellen wie aan jouw kant staat en wie tegen jou is?
– Wie zijn de politici die je het meest bewondert?
– Wie zijn de politici die je het meest veracht?

Hier zijn foto's van onderwerpen die momenteel veel in de media worden besproken. Wat roepen ze bij je op?[516]
1. Islamitische Staat
2. Biddende moslims op het Museumplein
3. EU-vlag
4. Jan Roos die foldert voor het Oekraïne-referendum
5. Een kleine boot op de Middellandse Zee met jongemannen met Afrikaans uiterlijk
6. Een Nederlandse straaljager die in Irak bombardeert

V. IDENTITEIT

IQ *We hebben het nu al enige tijd gehad over je activisme. Kun je me vertellen wat dit activisme persoonlijk voor je betekent?*

FQ Wat is het effect van het activisme op hoe je jezelf als individu ziet?

516 Achteraf gezien was het ook interessant geweest om hier een foto van Zwarte Piet aan toe te voegen.

VI. DEMOGRAFISCHE KENMERKEN

Naam
Leeftijd
Woonplaats
Lidmaatschap
Laatst uitgebrachte stem
Opleidingsniveau
Jaren actief
Baan/studie
Beroep vader
Beroep moeder
Politieke voorkeur vader
Politieke voorkeur moeder
Opleidingsniveau vader
Opleidingsniveau moeder
Andere lidmaatschappen
Broers/zussen
Relatie
Religie

BIJLAGE 2: KENMERKEN VAN GEÏNTERVIEWDEN

Van de geïnterviewden maakten er ten tijde van het onderzoek 27 deel uit van een organisatie, formatie of collectief. Soms ging het om een collectief dat zo klein was dat het in verband met herleidbaarheid en privacy niet bij naam kan worden genoemd. In het onderzoek zijn zij daarom als Formatie 1, Formatie 2, Formatie 3 aangeduid. De twee geïnterviewden van Formatie 4 zijn niet meer actief en de formatie bestaat ook niet meer. In verband met de herkenbaarheid is ook deze formatie geanonimiseerd.

Van de 36 geïnterviewden hadden er 15 een leidinggevende functie of positie binnen hun formatie of organisatie. Dit kon variëren van een voorzitterschap, een formele of informele leiderschapspositie (soms als hoofd van een lokale afdeling), of een bestuursfunctie. De overige 21 geïnterviewden hadden geen speciale functie, al betekende dit niet dat zij geen invloed hadden.

Figuur B.2.1 Lidmaatschap van geïnterviewden

ORGANISATIE	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
DTG/NEDERLANDS VERBOND	6
ERKENBRAND	7
FORMATIE 1	2
FORMATIE 2	2
FORMATIE 3	1
FORMATIE 4	2
FREELANCE (NIET FORMEEL VERBONDEN, WEL ACTIEF)	9
IDENTITAIR VERZET	7

De jongste geïnterviewde in het onderzoek was ten tijde van de gesprekken 18, de oudste was 59. Het gemiddelde in leeftijd van de geïnterviewden (gemeten op 31 december 2016) was 34 jaar. Veruit de meeste geïnterviewde activisten (n=20) waren tussen de 25 en 40 jaar.

Figuur B.2.2 Leeftijden van geïnterviewden

BEREIKTE LEEFTIJD OP 31 DECEMBER 2016	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
18-24 JAAR	8
25-40 JAAR	20
41-65 JAAR	8

Ruim de helft van de geïnterviewden (n=14) woonde in de provincie Zuid-Holland. De overige geïnterviewde activisten woonden in Noord-Holland, Noord-Brabant, Limburg, Gelderland, Overijssel en Utrecht.

Figuur B.2.3 Provincies waar geïnterviewden wonen

PROVINCIE	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
NOORD-HOLLAND	5
ZUID-HOLLAND	14
NOORD-BRABANT	3
GELDERLAND	4
OVERIJSSEL	6
UTRECHT	3
LIMBURG	1

De geïnterviewde activisten waren gemiddeld 5,2 jaar actief (peildatum: 31 december 2016). Dit getal is enigszins vertekend doordat er relatief veel bezoekers van Erkenbrand zijn geïnterviewd. Hoewel zij zich weliswaar al jaren via internet roerden, is hun activisme pas als 'actief' aangemerkt vanaf het moment dat zij de deur uitgingen om gelijkgestemden te ontmoeten of om een lezing of conferentie te bezoeken. Wanneer je de straatactivisten en Erkenbrandbelangstellenden van elkaar scheidt, dan zijn de straatactivisten gemiddeld 6,8 jaar actief en de Erkenbranders gemiddeld 1,1 jaar.

Figuur B.2.4 Duur van het activisme

AANTAL JAAR ACTIEF (GEMETEN OP 31 DECEMBER 2016)	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
0 T/M 4 JAAR	20
5-11 JAAR	9
12 JAAR OF LANGER	7

Qua opleidingsniveau heeft meer dan de helft (n=17) een opleiding op mbo-niveau gevolgd (of vergelijkbaar). Opvallend is dat de groep die als hoogste genoten onderwijs lts/vmbo/mavo/mulo heeft gevolgd, bijna even groot is als de groep die universitair onderwijs heeft gevolgd. Drie geïnterviewden studeerden ten tijde van het interview nog. Zij zijn ingedeeld bij het onderwijsniveau dat ze op dat moment volgden.

Figuur B.2.5 Opleidingsniveau van geïnterviewden

OPLEIDINGSNIVEAU	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
LTS/VMBO/MAVO/MULO	7
VWO	1
MBO	17
HBO	5
UNIVERSITAIR	6

Het overgrote deel van de geïnterviewden (n=25) had een betaalde baan. Zoals hierboven vermeld waren drie personen ten tijde van het interview nog hbo- of wo-student. Acht geïnterviewde activisten werkten of studeerden niet: twee van hen waren werkzoekend, een was met vervroegd pensioen, drie hadden gekozen voor een (tijdelijk) bestaan als huisvrouw of mantelzorger, en twee geïnterviewden waren afgekeurd.

Figuur B.2.6 Werk of studie van geïnterviewden

BESTAAN	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
WERKEND	25
STUDEREND	3
NIET-STUDEREND EN NIET-WERKEND	8

Zoals eerder geschreven zijn in dit onderzoek ook twee geïnterviewden meegenomen die respectievelijk sinds 2012 en 2008 niet meer actief zijn. Hun stemgedrag is buiten beschouwing gelaten. Wanneer er naar het stemgedrag wordt gekeken van de geïnterviewden die eind 2016 nog wél actief waren, dan blijkt dat het merendeel (n=19) bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 een stem heeft uitgebracht op de PVV. Hoewel er sprake was van een toenemende interesse in FvD, wilden de meesten eerst kijken hoe FvD het er als nieuwe partij vanaf zou brengen. Drie geïnterviewden gaven aan niet te stemmen, en nog eens drie wilden geen antwoord geven op de vraag wat zij zouden gaan stemmen.

Overigens woedde er onderling een stevige discussie of er wel op de PVV kon worden gestemd, gezien de relaties die PVV-leider Geert Wilders met Israël onderhoudt. Anderen waren kritisch op de manier waarop Wilders als alleenheerser de PVV leidt. Meerdere geïnterviewden gaven aan om die redenen op de PVV-Kamerleden Martin Bosma of Fleur Agema te hebben gestemd.

* Van twee geïnterviewden is het stemgedrag buiten beschouwing gelaten omdat zij ten tijde van de verkiezingen in 2017 al niet meer actief waren als activist.

Figuur B.2.7 Politieke voorkeur van geïnterviewden

UITGEBRACHTE STEM BIJ TWEEDE KAMERVERKIEZINGEN 2017*	AANTAL GEÏNTERVIEWDE ACTIVISTEN
PARTIJ VOOR DE VRIJHEID (PVV)	19
FORUM VOOR DEMOCRATIE (FVD)	6
ONBEKEND	3
BLANCO	1
NIET GESTEMD	3

BIJLAGE 3: CODERINGSSCHEMA

Het coderingsschema is opgedeeld in vijf verschillende secties. Elke sectie heeft een of meerdere sleutelvragen (Q) en codes mogen worden geïllustreerd aan de hand van voorbeelden. Bij het coderen wordt geanalyseerd of een code aanwezig of afwezig is. Ook dit coderingsschema is opgesteld door Klandermans en Mayer (2006).

I. PROCES VAN SOCIALISATIE

Vanuit iemands levensloop bezien zijn er twee fases waarin diegene activist wordt. Eerst ontstaat er de mogelijkheid om activist te worden, vervolgens wordt die mogelijkheid omgezet in daadwerkelijke actuele participatie. In het eerste deel wordt nog gekeken naar de potentiële mogelijkheid. De sleutelvraag luidt: zijn er aanwijzingen dat de geïnterviewde opgroeide in een familiaire en sociale omgeving waarbij radicaal- en extreemrechts gedachtegoed werd bijgebracht? Met het oog op politieke socialisatie is het belangrijk om iemands sociale omgeving in kaart te brengen. Waar zijn de geïnterviewden opgegroeid, welke ervaringen waren belangrijk in hun jeugd, welke aanwijzingen zijn er in hun leven die bijdragen aan hun activisme binnen radicaal- en extreemrechts?

1.1	INTERPERSOONLIJKE RELATIES. Q: *Op welke manier dragen interpersoonlijke relaties in de volgende domeinen van het leven van de geïnterviewde bij aan zijn of haar huidige activisme?*
1.1.1	Intrafamiliaire relaties (vader, moeder, broers/zussen, aanverwante familie, uit huis gaan)
1.1.2	School (klasgenoten, leraren, vrienden en *peers*)
1.1.3	Andere sociale relaties (scouting, sport, muziek, religie)
1.1.4	Leger (leger, dienstplicht, civiele dienst en aanverwanten)
1.1.5	Studie (relaties binnen de universiteit)
1.1.6	Werkrelaties (professionele omgeving, training)
1.1.7	‘Eigen’ familie, gezin kinderen
1.1.8	Vriendschappen

1.2	POLITIEKE EN IDEOLOGISCHE SOCIALISATIE. Q: *Wat is het gehalte van socialisatie en door welke vertegenwoordigers worden waarden doorgegeven?*
1.2.1	Waarden doorgegeven via familie (moreel, politiek, religie, activistische familie)
1.2.2	Waarden doorgegeven via school
1.2.3	Waarden doorgegeven via andere sociale groepen
1.2.4	Waarden doorgegeven via leger
1.2.5	Waarden doorgegeven via studie
1.2.6	Waarden doorgegeven via werkomgeving
1.2.7	Waarden doorgegeven via familie
1.2.8	Andere bronnen van socialisatie, zoals media, kranten, boeken en internet
1.2.9	Waarden doorgegeven via vriendschappen
1.3	SOCIAAL-PSYCHOLOGISCHE VERKLARINGEN. Q: *Waarom werd geïnterviewde naar eigen zeggen actief?*
1.3.1	Onrechtvaardigheid: negatief patroon van gevoelens van onrechtvaardigheid, zoals aanspraak (op Nederlanderschap), vergelijking, afgunst t.a.v. mensen met een migratie-achtergrond, deprivatie, 'iedereen is tegen me', gediscrimineerd worden, ontevreden, ongelukkig, boosheid, sociale mobiliteit, neerwaartse sociale mobiliteit, gevoel klein te zijn, repressie, idee van verloren paradijs, pessimisme
1.3.2	Spanning: sensatie zoeken, positief element, taboes doorbreken, opwinding, iets geheims doen, provoceren, revolutionaire visie, verwachtingen
1.3.3	Zoektocht naar identiteit, bevestiging van identiteit, ontwikkeling naar identiteit.

II. LEVENSVERANDERENDE GEBEURTENISSEN

Kritieke of levensveranderende gebeurtenissen kunnen het begin vormen van iemands ommekeer. Het effect van deze ommekeer kan echter verschillen. Soms kan het een dramatische impact hebben op iemands zelfbeeld, in andere gevallen kan het er bijvoorbeeld voor zorgen dat iemand sneller over bepaalde drempels heen zal stappen.

2.	LEVENSVERANDERENDE GEBEURTENISSEN. Q: *Welke gebeurtenissen speelden een belangrijke rol in het leven van de geïnterviewde?*
2. 1	Dramatische gebeurtenissen (in leven, bij de beweging, in maatschappij, bekeringsverhalen, etc.)

III. TOETREDING TOT DE FORMATIE

Dit deel gaat over het moment dat de geïnterviewde toetreedt tot de formatie. Hoe is het eerste contact tot stand gekomen?

3.	TOETREDING. Q: *Hoe verliep het eerste contact met de formatie?*
3.1	Op eigen initiatief
3.2	Gerekruteerd worden, via netwerk

IV. ONDERHOUDEN VAN TOEWIJDING

Dit deel gaat over hoe het activisme verloopt na toetreding tot een formatie. Daarnaast wordt er onderzocht welke psychologische betekenis geïnterviewden aan hun activisme geven. In hoeverre halen ze hier zingeving uit?

4.1	STRUCTURELE INTEGRATIE
4.1.1	Q: *Hoeveel tijd wordt als activist doorgebracht?*
4.1.2	Q: Welk type activiteiten?
4.1.3	Q: Positie binnen de organisatie?
4.1.4	Q: Zijn er speciale gebeurtenissen die verbonden zijn aan 'organisation life'?
4.1.5	'Totality of integration'. Q: Participeert geïnterviewde nog in andere groepen, sociale netwerken zowel binnen als buiten de beweging?
4.2	Psychologische betekenis
4.2.1.	Instrumenteel. Q: Wat zijn de kosten en baten van het activisme?
4.2.1.1	Materiële kosten: geld, tijd
4.2.1.2	Sociale kosten: vrienden, sociale relaties, familie, sociale isolatie, verliezend respect, voorzichtig in het bediscussiëren van politieke onderwerpen
4.2.1.3	Identiteitskosten: stigmatisering, angst, negatieve beïnvloeding zelfvertrouwen, morele afkeuring
4.2.1.4	Materiële opbrengsten: geld, werk
4.2.1.5	Sociale opbrengsten: vriendschappen, carrière binnen de beweging, verantwoordelijkheden

4.2.1.6	Identiteitsopbrengsten: substituutfamilie, gevoel van voldoening, stigmatisering ontstijgen, ideologische voordelen, betekenis in de wereld, trots van het anders zijn, toenemend zelfvertrouwen
4.2.2	Identiteit. Q: Hoe categoriseert de geïnterviewde zichzelf en de formatie/ beweging waartoe hij behoort? En wat betekent het voor hem om hierbinnen actief te zijn?
4.2.2.1	Groep: mate van inclusiviteit
–	generatie (vb. oorlogsgeneratie, generatie van de economische crisis)
–	gender (vb. man/vrouw)
–	sociaal (vb. arm/rijk)
–	cultureel (vb. Nederlands/Europees)
–	nationaal (vb. Nederlands/Turks)
–	religieus (vb. atheïsten/gelovigen/christenen/moslims)
–	politiek (rechts/links)
4.2.3	Ideologie. Q: Welke normen en waarden houdt de geïnterviewde erop na?
4.2.3.1	Radicaal- en extreemrechtse ideologie: nationalisme, racisme, etnocentrisme, xenofobie, antidemocratische attitude, etc.
4.2.3.2	Opvallende commentaren op foto's
4.2.3.3	Hoe ziet de geïnterviewde de ideologie van de beweging en is er een discrepantie?
4.2.3.4	Links met eerdere ideologieën: combineert de geïnterviewde heden en verleden?

V. VERTREK

In dit deel komen eventuele twijfels van de geïnterviewde aan bod.

5.	EXIT. Q: *Heeft de geïnterviewde ooit overwogen om te stoppen?*
5.1	Fysieke, feitelijke exit
5.2	Psychologische exit
5.3	Weging kosten-baten
5.3.1	Materiële kosten
5.3.2	Sociale kosten
5.3.3	Identiteitskosten
5.3.4	Materiële baten
5.3.5	Sociale baten
5.3.6	Identiteitsbaten

BIJLAGE 4: OPERATIONALISERING AANVULLENDE ANALYSE

Na de eerste coderingsronde bleek dat het materiaal uitgebreider kon worden geanalyseerd aan de hand van aanvullende inzichten uit eerdere theorieën en toonaangevende casestudy's (zie paragraaf 5.5 voor toelichting). Hierna is de bestaande lijst van eerdere wetenschappelijke verklaringen ten aanzien van toetreding tot radicaal- en extreemrechts (zie hoofdstuk 4) geoperationaliseerd. Dit is zoveel mogelijk geïnspireerd door schalen te gebruiken van verschillende enquêtes uit de sociale psychologie (die de aanwezigheid van variabelen meten),[517] aangevuld met inzichten uit bestaande onderzoeken waarbij is gekeken welke observaties ten grondslag liggen aan de verklaringen die onderzoekers geven (zie hoofdstuk 4 voor bespreking). Overigens bleek bij veel items dat het coderingsmodel van Klandermans en Mayer afdoende bleek. Maar op enkele punten schoot het tekort, waarna die verklaringen aanvullend zijn geoperationaliseerd.

INDIVIDUEEL NIVEAU (MICRO)

Toetreding tot radicaal- en extreemrechts kan op microniveau ontstaan uit of het gevolg zijn van verschillende variabelen.

1.1	NEIGING TOT AUTORITARISME. Q: *Is er bij de geïnterviewde sprake van minimaal twee van de volgende opvattingen (of een variatie daarop)?*
–	'Gehoorzaamheid en respect voor autoriteit zijn twee van de meest belangrijke vaardigheden om te hebben/aan te leren'
–	'We moeten een levensvervulling vinden in hard werken'
–	'Mensen moeten meer respect hebben voor onze gewoonten en ons nationale en culturele erfgoed'
–	'Wetten dienen strikt te worden gehandhaafd en er moeten veel zwaardere straffen komen voor wie de wet overtreedt'
–	'We hebben sterke leidersfiguren nodig die we kunnen vertrouwen'
–	'Mensen kunnen in twee categorieën worden ingedeeld: de zwakken en de sterken'
–	'Een aanzienlijk deel van onze problemen zou kunnen worden opgelost wanneer we immorele, oneerlijke, zwakzinnige mensen uit onze samenleving verbannen'
–	'We kunnen alleen een harmonieuze samenleving bereiken door strikte orde en discipline, waarin geen ruimte is voor relschoppers'

517 Van den Bos et al. (2009), Srole (1956), De Waele (2012), Altemeyer (1988)

1.2	LAGE ZELFBEHEERSING. Q: *Is de geïnterviewde naar eigen zeggen in staat om de volledige potentiële kosten/gevolgen van een specifieke daad te overzien?*
	(Drang naar onmiddellijke beloning, impulsiviteit, risico-preferent gedrag, snelle stemmingswisselingen, zelfgerichtheid. Andere indicator: opvattingen als 'Ik vind het spannend om dingen te doen die gevaarlijk zijn', 'Ik doe vaak dingen zonder na te denken over de consequenties', 'Soms neem ik risico, gewoon omdat het leuk of spannend is')
1.3	HET ZOEKEN NAAR BESCHERMING. Q: *Voelt de geïnterviewde zich op individueel niveau bedreigd door (leden van) een andere groep?*
	(Zoeken van bescherming bij een groep als gevolg van gevoelens van angst en/of gevoelens van aantasting in de persoonlijke levenssfeer door een 'out-group')
1.4	HANG NAAR SPANNING/WILLEN PROVOCEREN.
	(Zie bijlage 3, item 1.3.2)
1.5	EEN INSTRUMENTELE KEUZE, MET ALS DOEL HET VERBETEREN VAN DE EIGEN POSITIE OF DIE VAN DE GROEP
	(Zie bijlage 1, categorie IV)
1.6	EEN GEVOEL VAN SUPERIORITEIT. Q: I*s er bij de geïnterviewde sprake van de aanwezigheid van minimaal twee van de volgende opvattingen (of een variatie daarop)?*
–	'Wat ik denk, is de waarheid'
–	'Wanneer mensen grondig zouden nadenken, zouden ze tot dezelfde conclusie komen'
–	'Ik denk dat iedereen zo zou moeten denken als ik'
–	'Wanneer mensen anders denken dan ik, vind ik ze minder belangrijk'
–	'De mensen die ik tot mijn eigen groep reken, zijn slimmer en sterker dan mensen van andere groepen'
–	'Mijn eigen groep is er om over andere groepen te heersen'
–	'Wanneer je andere groepen dan mijn eigen groep laat heersen, gaat het fout'
1.7	GEVOELENS VAN ACHTERSTELLING EN ONRECHTVAARDIGHEID. Q: *Is er bij de geïnterviewde sprake van de aanwezigheid van minimaal twee van de volgende opvattingen (of een variatie daarop)?*
–	'Het maakt me boos als ik kijk hoe ik in vergelijking met anderen word behandeld'
–	'Ik denk dat ik het slechter heb dan anderen in Nederland'
–	'Als ik mezelf met anderen in Nederland vergelijk, voel ik me oneerlijk behandeld'
–	'De groep waartoe ik mezelf reken, wordt gediscrimineerd'
–	'Wanneer ik mijn eigen groep vergelijk met andere groepen in Nederland, vind ik dat we oneerlijk worden behandeld'
1.8	EEN GEVOEL VAN POLITIEKE TELEURSTELLING EN SOCIALE MACHTELOOSHEID (ANOMIE). Q: *Is er bij de geïnterviewde sprake van de aanwezigheid van minimaal twee van de volgende opvattingen (of een variatie daarop)?*
–	'Het heeft geen zin om te stemmen, want politieke partijen doen toch wel wat ze willen'
–	'Politieke partijen zijn enkel geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening'
–	'Er stemmen zoveel mensen dat mijn stem het verschil niet zal maken'
–	'De meeste politici hebben mooie beloftes, maar er verandert nooit iets'
–	'Politici hebben nooit geleerd om naar mensen zoals wij te luisteren'

II. GROEPSNIVEAU (MESO)

Toetreding tot radicaal- en extreemrechts is doorgaans geen proces dat in afzondering plaatsvindt. Formaties hebben een aantrekkingskracht omdat zij iets bieden waar aspirant-activisten naar op zoek zijn. Daarnaast kan er al in een vroeg stadium socialisatie zijn ontstaan met het gedachtegoed of geweld als gevolg van persoonlijke contacten.

2.1	OPGROEIEN EN/OF SOCIALISEREN IN EEN AUTORITAIRE OMGEVING
	(Zie bijlage 3, items 1.1 en 1.2)
2.2	OPGROEIEN EN/OF SOCIALISEREN IN EEN GEWELDDADIGE OMGEVING
	(Zie bijlage 3, items 1.1, 1.2 en 2)
2.3	DE FORMATIE OF BEWEGING BIEDT ZINGEVING
	(Zie bijlage 3, items 4.1 en 4.2, alsmede het antwoord op de vraag uit het interviewmodel of de geïnterviewde tevreden is met zijn/haar rol binnen de beweging)
2.4	DE FORMATIE OF BEWEGING BIEDT BESCHERMING
	(Zie deze bijlage, item 1.3)
2.5	DE FORMATIE OF BEWEGING BIEDT EEN COLLECTIEVE IDENTITEIT (EN VERMINDERT ZELFTWIJFEL)
	(Zie bijlage 3, items 1.1.3 en 4.2.2)
2.6	DE FORMATIE OF BEWEGING SPIEGELT VOOR DAT DE EIGEN GROEP WORDT BEDREIGD
	(Zie bijlage 3, item 4.2.3)
2.7	DE FORMATIE VERWOORDT DE WOEDE VAN DE ASPIRANT-TOETREDER
	(Zie bijlage 3, item 4.2.3)
2.8	DE FORMATIE VOORZIET IN EEN BEPAALDE SOCIALE EN PSYCHOLOGISCHE BEHOEFTE
	(Zie bijlage 3, item 4.2.1)
2.9	DE FORMATIE BIEDT VRIENDSCHAPPEN EN VORMT ZELFS EEN SUBSTITUUTFAMILIE
	(Zie bijlage 3, item 4.2.1)
2.10	DE FORMATIE STAAT OPEN VOOR MENSEN DIE VANWEGE HUN DENKBEELDEN IN EEN SOCIAAL ISOLEMENT VERKEREN
	(Zie bijlage 3, item 4.2.1)
2.11	DE FORMATIE (OF EEN BEKEND LID VAN DE FORMATIE) HEEFT EEN HULPVRAAG
	(Zie bijlage I, categorie I, eerste contact)

III. MAATSCHAPPELIJK EN GLOBAAL NIVEAU (MACRO)

Zelf opperen veel radicaal- en extreemrechtse activisten dat ze geen andere keuze hebben dan activistisch worden. Ze zijn reactionair en reageren op veranderingen in de wereld, een observatie die ook onder meer terugkomt in de theorie van de bedreigde belangen (zie hoofdstuk 4.3).

3.1	GRIEVEN EN ACHTERSTELLING, AL DAN NIET GERELATEERD AAN IMMIGRATIE, WERKLOOSHEID EN SOCIAALECONOMISCHE DEPRIVATIE. Q: *Ervaart deze persoon sociaal-economische achterstelling?*
	(Dit kan in kaart worden gebracht aan de hand van demografische kenmerken, zie bijlage 1, sectie 6. Vervolgens kan dit gelegd worden naast verklaringen die personen daar zelf voor geven. Zie deze bijlage, item 1.7)
3.2	EEN INSTRUMENTELE KEUZE, MET ALS DOEL HET VERBETEREN VAN DE POSITIE VAN DE EIGEN GROEP. Q: *Wil deze persoon met zijn activisme enkel de eigen positie verbeteren, of meent hij of zij op te komen voor de eigen groep als geheel?*
	(Zie bijlage 1, sectie 4)
3.3	IN AANRAKING KOMEN MET EEN AANTREKKELIJKE RADICAAL- EN EXTREEM RECHTSE IDEOLOGIE
	(Zie bijlage 1, items 3 en 4.2.3)
3.4	HET GEBREK AAN MOGELIJKHEDEN OM POLITIEK TE PARTICIPEREN OF VIA POLITIEKE WEG VERANDERINGEN TE BEWERKSTELLINGEN. Q: *Heeft deze persoon eerder politieke initiatieven ondernomen en hoe liep dit af?*
	(ondernomen politieke initiatieven die zijn gestrand)
3.5	WOEDE OVER AANSLAGEN. Q: *Adresseert de geïnterviewde aanslagen wanneer hij/zij vertelt hoe tot een politieke overtuiging te zijn gekomen?*
	(Ja/nee, welke?)
3.6	WOEDE OVER OVERHEIDSBELEID. Q: *Adresseert de geïnterviewde overheidsbeleid wanneer hij/zij vertelt hoe tot een politieke overtuiging te zijn gekomen?*
	(Ja/nee, welke?)

ENGLISH SUMMARY: FROM ACTION TO SELF-REALISATION.

ROUTES OF ENTRY INTO FAR-RIGHT EXTREMISM

Why do people become active in Dutch far-right extremist (FRE) movements (active between 2015 and 2018), why do they stay active and to what extent does this correspond with the existing body of literature?

Since the end of the Second World War, researchers from different academic disciplines have been working on finding an explanation as to why people become active within far-right extremist (FRE) movements. Who joins and why? Early studies took a psychoanalytic turn and emphasised the psychological mechanism behind irrational attitudes. The Authoritarian Personality claimed that certain personality types tended more towards a fascist viewpoint. But a lack of empirical support has led to the qualification of The Authoritarian Personality as 'the most deeply flawed work of prominence in political psychology' (Martin, 2001).

However, the archetype that has led to the theory of The Authoritarian Personality (the bureaucrat with an obsession for orders and a longing for a strict regulated society in which rules are obeyed), has been observed in empirical research (Billig, 1978; Gielen, 2008) and authoritarianism has been indicated as a characteristic of those joining FRE movements (De Waele, 2012).

The social identity theory (Tajfel & Turner, 1986; Turner et al. 1987; Hoggs & Reid, 2006; Hoggs et al., 2000) also provides insight with regard to why individuals join extremist groups. Although it doesn't explain why someone joins a group with a negative image when aspiring to a positive self-image, it does identify mechanisms such as a need for belonging, the search for group protection and the subordination of individual identities to a collective identity.

Grievance theories have indicated participation in far-right extremist groups by those with a low level of education, low income, economic insecurity and a fear of individual and/or relative deprivation (Christie & Jahoda, 1954; Lipset, 1959; Runciman, 1966; Selznick & Stenberg, 1969). The social movement theory has criticised this tendency to emphasise the marginal, pathological and violent attributes of joiners. It assumes that activists in FRE movements

have incentives to participate, often comprising a combination of personal gains and political goals (Klandermans & Mayer, 2006).

Other researchers have indicated that there isn't a 'one explanation fits all', but have empirically verified different reasons and combinations of reasons (Bjørgo, 1997; Blee, 2002; Goodwin, 2010), trajectories (Linden & Klandermans, 2007; De Waele, 2012; Pilkington, 2016) and motives (Klandermans & Mayer 2006; Linden, 2009).

The existing body of literature on right-wing violence has been assessed as 'diverse, disorganised and discontinuous' (Ravndal, 2017, p. 10). The same qualification is applicable to literature regarding the process of joining FRE movements: dominant theories and ongoing theoretical debates are hard to find. Empirical research is insightful, but often lacks a theoretical framework (e.g. Blee, 2002).

This dissertation focuses on narrowing the gap between theory and empiricism. Based on existing literature and 36 life-history interviews with Dutch far-right extremists (active between 2015 and 2018), five conceptual dynamical models were derived which give an overview of five different paths into FRE movements. Although every life-history is unique, there are common denominators.

RESEARCH METHOD

By attending demonstrations and observing gatherings frequented by individuals belonging to the Dutch FRE landscape from 2015 onwards, a national network of far-right extremists could be mapped. In order to be a potential interviewee for this study, individuals had to meet a baseline with regard to FRE views. Based on existing literature on right-wing extremist and radical-right ideologies (Mudde, 1996; Carter, 2005; Mudde, 2006), a practical approach for setting the criteria was chosen. Potential interview candidates were qualified as far-right extremists if they were *striving for a homogenous cultural or ethnic society by calling for or aspiring to a severe restriction of civil liberties and/or civil rights of religious and/or ethnic minorities.* In order to avoid keyboard warriors and occasional demonstrators (who only demonstrate when something is happening in their hometown or neighbourhood), interviewees also had to show a willingness to leave their home and travel at least 30 kilometres to meet like-minded people.

Interviewees came from several groups, such as *Identitair Verzet* (the Dutch branch of the Identitarian Movement), *DTG* (a far-right protest group against asylum centres and mosques), *Erkenbrand* (an ethnic-nationalist study

group) and three smaller groups that cannot be named because interviewees will be traceable and lose their anonymity. There were also 'freelance extremists' who consciously decided to operate on a more ad-hoc basis after experiencing several fractures with far-right groups. These freelancers affiliate themselves with FRE groups, but do not subscribe to a particular group.

Altogether, this led to a sample of 36 interviewees (31 male, 5 female). The youngest interviewee was 18 years old, the oldest 59. The average age was 34. Educational levels differed from not finishing high school up to completion of university degrees.

Life history interviews

Life-history interviews offer interviewees the opportunity to provide detailed biographical information. Where possible, the information provided was verified through cross-referencing with the data provided by other individuals related to a particular network or group, by complementing life-history interviews with extensive field research and background checks, doing follow-up interviews and making comparisons between different interviews.

Although these stories are subjective, they offer unique insights that can help to interpret lived experiences (Reuter, 1938; Clandinin & Connelly, 1991; Hatch & Wisniewski, 1995; Elliott, 2005). Interviewees do not present their lives as a collection of events but embed lived experiences in a time frame and social context, which is helpful when analysing changes and developments from a longitudinal perspective. It offers interviewees the opportunity to share their own analysis and perspective, to reflect on their actions and show the time frame in which they acted, which gives the interview more historical depth. Or as Kathleen Blee stated on her interviews with women of the Ku Klux Klan: "Standard interviews are often unproductive, yielding little more than organisational slogans repeated as personal belief. (...). By beginning with the respondent's own life story rather than with questions of beliefs or organisational commitment, respondents are less likely to present group dogma as a personal sentiment (Blee, 1993)."

Blee and researchers such as Tore Bjørgo, Pete Simi and Matthew Goodwin have also demonstrated that is crucial to interview far-right extremists when gathering qualitative research data on what motivates them.

Analysis of data

For the interview and its analysis, the interview model and codebook of Klandermans & Mayer (2006) was used, since it has proven to be very complete. At the same time, it mapped a lot of variables that have not been taken into account in their research. For example, sometimes researchers conclude that being angry with the government precedes activism, but they do not mention if this is because of a lack of opportunities, experienced injustice or whether it has to do with anomia.

By using the codebook, interviews that were similar could be grouped together. However, Klandermans & Mayer use their codebook to distinguish motives (instrumental, identity, ideology), whereas many more variables could be determined. Therefore, the existing body of literature was reviewed, and variables were operationalised. Loosely based on the conceptual model of De Waele (2012), interviews were analysed again and the process of joining was broken down into 4 different elements: (1) starting position, (2) possible catalyst, (3) identity, (4) moral support. This offers a more systematic method of analysis and also provides more insight on how variables relate to each other.

Relevant for the (1) starting position were the person's socio-economic background, emotions (disappointment, anger, pride, etc.) and a potential striving for political participation. At the same time, this starting position does not explain why someone joins an FRE group, whilst others in the same starting position do not. That is why a (2) (possible) catalyst must be present which transforms the starting position into an (3) identity. The adjective 'possible' is used because this is still a conceptual model and the catalyst has not been verified by using a control group. As for identity, this indicates how someone sees themself, who belongs to their 'own' group, and how those are perceived who belong to other groups. Altogether, the starting position, (possible) catalyst and identity contribute to (4) moral support before joining. Three categories of support were found: moral support for FRE, a positive attitude towards racism and a positive attitude towards violence.

Besides these discernible variables, becoming and staying active within an FRE group is also a process of meaning-making. Drawing upon the work of Klandermans & Mayer (2006), these dynamic models were extended with three different motives: (1) instrumental motives, (2) identity motives, (3) ideological motives). All five different paths showed a different combination of motives in the process of becoming active and staying active.

THRILL SEEKERS

Thrill seekers often start in a provocative violent and racist subculture early on. Violent clashes with rival groups are already being cultivated from a young age. These clashes are often with groups with members from a migrant background. Their (1) starting position is characterised by provocative behaviour, a longing for excitement and a low level of self-control. The possible catalyst (2) is a perceived group threat, stemming from a combination of violent clashes with other groups and an interest in either history or politics. This gives interviewees the feeling that there is a bigger battle going on that is related to what they encounter on a daily basis. This leads to an identity (3) in which interviewees take on a provocative identity, have a negative attitude towards the 'outgroup' and nurture feelings of superiority. When it comes to (4) moral support, before joining FRE groups, they nurture a moral support for FRE and have a positive attitude towards racism and violence.

The path of the Thrill Seekers is based on life-history interviews with 8 interviewees and shows many similarities with Billig's portrayal of the *Man of Violence* (1978) and Lindens *Revolutionary* (Linden & Klandermans, 2007; Linden, 2009). The violent lifestyle becomes a way of life and cultivates the us-against-them-narrative, which is a consequence of violent clashes with chosen opponents. Compared to the *Man of Violence*, the Thrill Seekers interviewed display the same kind of recklessness and hooliganism. Whereas Billig believes that the behaviour of the *Man of Violence* comes from the fact that his interviewees cannot express the deep love they feel for their country, the Thrill Seekers interviewed refer to low self-control, just as De Waele (2012) mentions in his research.

Most interviewees claim that they felt 'different' as a teenager and some felt unsafe, whether this was due to rival youth groups or an unstable situation at home (Wippermann et al., 2002; Kimmel, 2007; Pilkington, 2016). Therefore, the perceived group threat is often a matter of (personal) security. In the work of Bjørgo (2002), cultivating a provocative identity is also an important aspect of joining an FRE group, after which committing group violence becomes a way of life: 'Youth rebels go right.'

Conceptual model 1.1 Path of Thrill Seekers

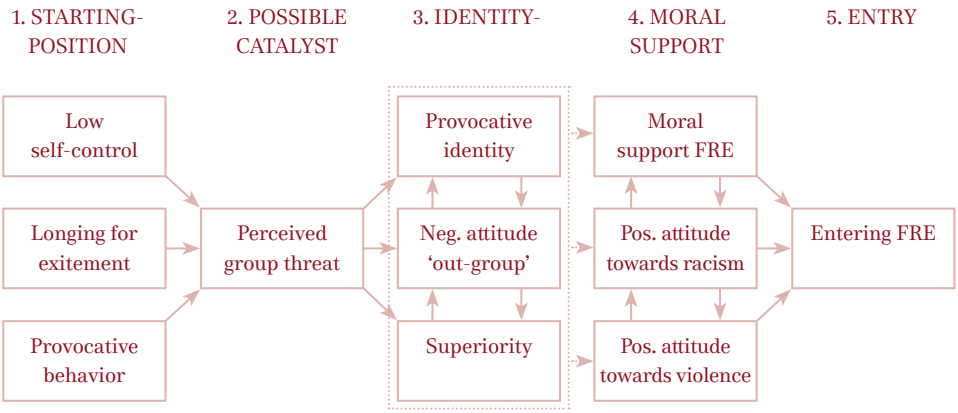

When it comes to the motives for participation, which gives meaning to the process of joining, the Thrill Seekers interviewed mentioned an instrumental motive (creating an exciting lifestyle and a larger collective benefit from their efforts), as well as an identity motive (positive identity as a result of belonging to an 'in-group' and defending this group). After joining, they indicate an instrumental motive (striving for a 'white nation'), an identity motive (positive identity as a result of belonging to an 'in-group' and defending this group) and an ideological motive (creating a lifestyle based on ideology, passing on values and ideology to a new generation of activists).

POLITICAL SEEKERS

Political Seekers are often successful on a socio-economic level, socially committed and actively helping other people. They would like to address problems and summon politicians and administrators to bring a solution to the table. Often, they have tried this via local or national political parties and failed. After this, they became disillusioned with political options.

Their (1) starting position has three variables: an inclination towards authoritarianism, perceived injustice and political disillusionment. For Political Seekers, a perceived group threat is the (2) (possible) catalyst that transforms the starting position into an (3) identity, in which a nationalist identity is cultivated, a negative attitude towards the 'out-group' is harboured and

interviewees regard themselves as superior. When it comes to (4) moral support, the interviewees reject violence and are ambivalent toward racism, but they do show moral support for an FRE movement before joining.

The path of Political Seekers was based on life-history interviews with 4 respondents. There is also a broad overlap with previous research. The combination of social involvement and nationalist pride is also prevalent in the joining process of the Political Wanderers in Linden's research (Linden & Klandermans, 2007; Linden, 2009). Unlike Linden's interviewees, respondents were not seeking the spotlight but were satisfied with a role in the background. Their activism is largely driven by certain political gains, just as social movement scholars have indicated before (Klandermans & Mayer, 2006). They are looking for new ways to mobilise others and establish collective action after experiencing political disillusionment.

Although not all Political Seekers interviewed had the authoritarian father Adorno et al. (1950) described, there are similarities with the archetype. Interviewees show attitudes that indicate an inclination towards authoritarianism, such as aspiring to a law-and-order-society with submission to authority. According to them, this can only be achieved by strict regulation of laws and obeying orders. They also want to protect society from external influences through collective compliance with traditional role patterns. Just like Billig's portrayal of the Authoritarian Man, Political Seekers are nostalgic for earlier times, when people still had a clear role and could fulfil their lives by working hard. This image shapes their normative framework on how they should live and how others should live.

The perceived group threat is above all a cultural and demographic threat for the interviewees. They strongly believe that the 'out-group' should not have the same access to resources as the people already living there. Anyone wanting to become a member of society has to first prove dedication and fight for their position. Political Seekers do not feel threatened at an individual level but they do worry about losing their status or socio-economic position (Lipset & Raab, 1977; Minkenberg, 2003).

Joining FRE groups following political disillusionment, is also something that came across in Goodwin's research on members of the BNP (Goodwin, 2010). And just like Bjørgo's 'national democrats', Political Seekers reject national socialism and neo-Nazism. If they do affiliate themselves with persons who are more extreme it is not because of a shared ideology but out of personal contact. After joining an FRE group, they often opt for a selective adoption of an FRE ideology, which is also the case for some respondents in Blee's research (Blee, 2002).

Conceptual model 1.2 Path of Political Seekers

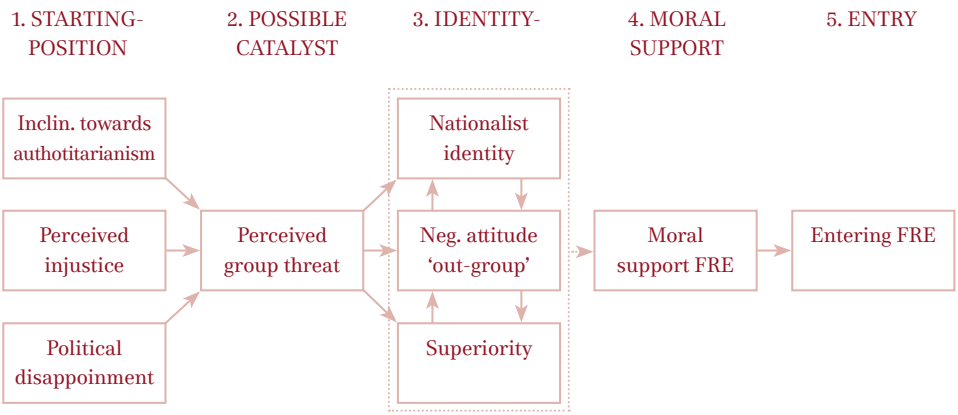

When it comes to the process of meaning-making, several motives can be found that are used to explain why aspiring activists join the FRE movement and why they stay around. The joining process is explained by instrumental motives (doing something for society), as well as identity motives (stepping up for 'the Dutch people') and ideological motives (being patriotic). When reflecting on why they decided to stay active, they use a combination of instrumental motives (creating a broader support for their political views, helping FRE movements to formulate and spread their message), identity motives (stepping up for 'the Dutch people') and ideological motives (carrying out patriotism, translating this into nationalism).

JUSTICE SEEKERS

For Justice Seekers, joining FRE groups starts with anger towards the government after they (or the people they know) feel they have been duped by governmental policy or decisions. They come from a lower-class background and feel that people with migrant backgrounds are being favoured, e.g. when it comes to social housing. The (1) starting position of Justice Seekers has three elements: perceived injustice, anomia and an inclination towards authoritarianism. The (2) (possible) catalyst is also a perceived group threat, because they believe the government is not taking care of its own people. When it comes to (3) identity, this leads to taking on a nationalist identity

after which they see themselves as the designated person to step up for 'the people'. They also show a negative attitude towards the 'out-group' and regard themselves as superior. When it comes to (4) moral support, there are differences among interviewees. As for the female Justice Seekers interviewed (n=3), they show moral support for an FRE group. The male Justice Seekers interviewed (n=6) also show a positive attitude towards racism, and some (n=4) towards violence too.

This path is almost identical with the model of De Waele (2012), who also indicates a starting position with a combination of anomia, perceived injustice and authoritarianism, combined with a perceived group threat. According to De Waele, this leads to a strong nationalist (Flemish) identity, a negative attitude towards the 'out-group' and superiority. However, De Waele does not mention a possible positive attitude towards violence. And when it comes to how 'anomia' is defined, De Waele also takes social isolation into account, which is not the case for the Justice Seekers interviewed. They all state that they have a very active social life. Interviewees are attracted to FRE because they feel politically powerless and FRE groups put words to their anger and offer solutions at the same time. Based on the social movement theory (Klandermans & Mayer, 2006), interviewees act at an instrumental level: they become active because they want to change something for themselves or others.

When it comes to an inclination towards authoritarianism, there is a difference compared to Political Seekers' authoritarianism. Justice Seekers do not have the same successful socio-economic position as Political Seekers. Although they do have far-right extremist attitudes on topics such as immigration and integration, they have left-wing attitudes when it comes to economic matters. They claim governments need to distribute their resources equally to create a fair society. Justice Seekers work hard, pay taxes and want to contribute to society. At the same time, they feel unable to overcome poverty. This was also mentioned by Goodwin when looking at members of the BNP (Goodwin, 2010). The combination of an inclination towards authoritarianism, racial prejudices and an intolerant attitude towards non-likeminded persons (such as 'the elite') also overlaps with Lipset's *working-class authoritarianism* (Lipset, 1951; Lipset, 1959), but more research is required.

At the same time, the path of Justice Seekers has similarities with 'Converts' in Linden's research (Linden & Klandermans, 2007; Linden, 2009). However, an important difference is that all Linden's converts suffered from individual deprivation, whereas the Justice Seekers interviewed also claim they want to

step up for other people who are suffering (collective deprivation). This is also an important incentive in other research (e.g. Van den Bos et al., 2009).

The perceived group threat is not only a cultural and demographic threat, interviewees also worry about economic competition from migrants. Therefore, the possible catalyst also relates to grievance theories, e.g. the relative deprivation thesis and the modernisation losers thesis (Stephan & Stephan, 2000; Betz, 1994; Norris, 2005; Rydgren, 2006; Rydgren, 2007; Goodwin, 2010).

When it comes to perceived injustice, the female Justice Seekers interviewed (n=3) have had negative experiences with men from a migrant background, e.g. sexual assault in a public swimming pool. In the same way, Blee interviewed KKK women, who also described a moment of transformation after experiencing traumatising events (Blee, 2002). As a result, FRE groups are attractive because they are masculine and can offer protection. But Blee's interviewees regard themselves as victims, especially after taking on a subordinate role within the KKK. In this research, the female Justice Seekers interviewed took on an active role within an FRE group, which enabled them to transform victimhood into antagonism.

Conceptual model 1.3 Path of Justice Seekers

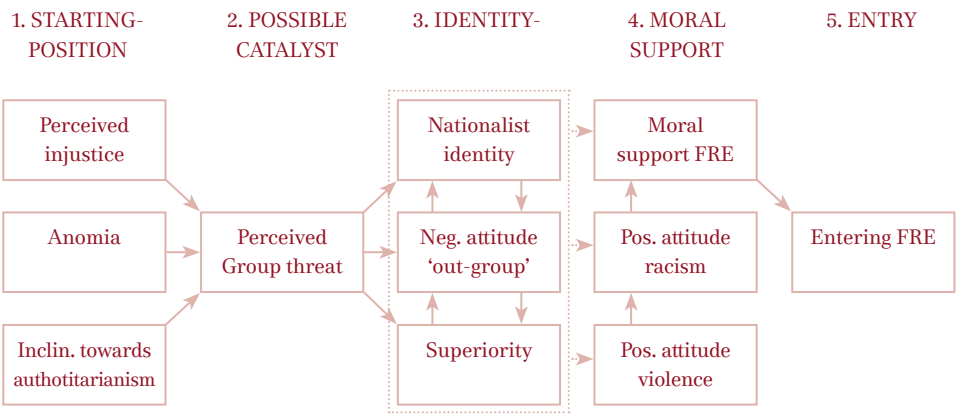

When explaining why they became active, justice seekers use a combination of instrumental motives (stepping in where the government fails), identity motives (stepping up for the 'hardworking Dutchman' who is being abandoned by the government) and ideological motives (being attracted by the homogenous

cultural- and/or ethnic ideology of FRE groups). Staying active is explained as a matter of instrumental motives (transforming dissatisfaction into concrete actions to improve situations for others), identity motives (stepping up for 'the hardworking Dutchman' who is being abandoned by the government, and sticking up for other FRE activists with whom they feel connected) and ideological motives (finding rational explanations for perceived dissatisfaction).

SOCIAL SEEKERS

The path of Social Seekers starts with helping out a friend or someone they already know. They want to build a (friendly) relationship or perpetuate an existing relationship. Becoming active within an FRE group is something they would not do on their own. Their (1) starting position is characterised by (existing) feelings of dissatisfaction and searching for / perpetuating friendship. A request for help from someone they either already know or wish to get to know better is the (2) (possible) catalyst. This leads to an (3) identity in which interviewees have a positive attitude towards the 'in-group' and a negative attitude towards the 'out-group'. When it comes to (4) moral support, they show support for the person or people they already know, and they also have a positive attitude towards FRE. Whether they also have a positive attitude towards racism or violence depends on the person they are following into the FRE group. If the person they know has these positive attitudes, they will encompass it as well before becoming active. After joining an FRE group, Social Seekers continue to let other people decide what their role is.

The path of the Social Seekers is based on the life-histories of 5 interviewees and has similarities with Linden's Compliants (Linden & Klandermans, 2007; Linden, 2009). Compliants also followed someone they already knew into an FRE group, but most interviewees were partners of activists and scarcely regarded their activism as something positive (especially after experiencing stigmatisation). Some of Blee's interviewees (Blee, 2002) were also not content with their participation, but could not get out of it because they relied on the social network and protection their activism gave them. Interviewees in this research claim they did not feel any pressure to join or stay, and they think of their activism as something positive.

Seeking friendship or perpetuating an existing relationship, is also mentioned in the research of Bjørgo (Bjørgo, 2002). The Social Seekers interviewed do not have strong family ties and are looking for a substitute family.

Just like in Bjørgo's research, it is easy for them to become involved with FRE movements because groups are always looking for new members and embrace new recruits. Their desire for social connection can be explained by the social identity theory (Turner et al. 1987; Reynold et al., 2000; Postmes et al. 2006). They identify with their own group and take on a collective depersonalised identity that even makes them willing to subordinate their own will to the collective agenda (Galanter, 1999).

Conceptual Model 1.4 Path of Social Seekers

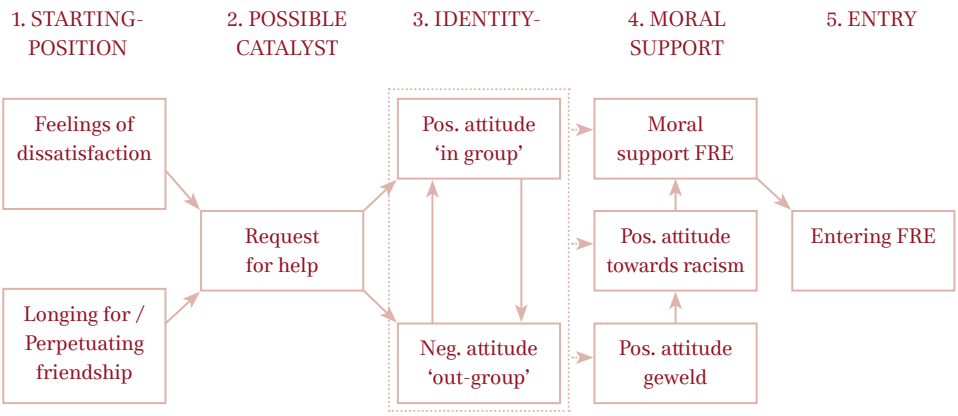

When it comes to motives for becoming and staying active, Social Seekers lack an ideological motive. Their motives for joining FRE groups are instrumental (starting or perpetuating a friendship) and identity (supporting someone they already know or would like to get to know better). The decision to stay active is based on an instrumental motive (sharing the goals of the FRE movement and the person they already know or wish to get to know better, and striving for these goals) and an identity motive (supporting someone they already know or would like to get to know better, and assisting the FRE group they subscribe to after joining).

IDEOLOGICAL SEEKERS

Ideological Seekers believe that they started to divide people in terms of tribes or races in their childhood. They claim that as a child, they were already racist and felt different from their parents and schoolteachers. However, most of them never thought they would subscribe to FRE, with the wrong kind of nationalism, stereotypical, too rigid and too many lowlifes. Ideological Seekers tend to search on the Internet for ideologies that support their views and look online for like-minded people with whom they can discuss and exchange ideas. This is how they became members of the so-called 'Alt Right'. They do not believe races or genders can be equal and believe every person should obey their place in society. At the same time, they regard themselves as part of a vanguard, which is why they spend a lot of time exercising and studying in order to become the best version of themselves.

Their (1) starting position is characterised by an inclination towards anti-egalitarianism, an ideological quest and an inclination towards self-purification. A perceived group threat is the (2) (possible) catalyst. This transforms their starting position into an (3) identity in which they cultivate an ethnic identity, have a negative attitude towards the 'out-group' and regard themselves as superior. When it comes to (4) moral support, they have moral support for the FRE group before joining and a positive attitude towards racism. One individual also has a positive attitude towards violence.

Although Ideological Seekers definitely have an inclination towards authoritarianism (Adorno et al., 1950), this is mainly expressed in anti-egalitarianism. A society based on discipline and punishment is not enough for them, they are striving to restore an alleged natural order. The Ideological Seekers interviewed state that they already had these views before joining, but this has not been very prevalent in research on people that join FRE movements. The same goes for their inclination towards self-purification, which overlaps with research on Salafism and Jihadism, but seems a new concept for FRE members.

The perceived group threat is an ethnic threat. Ideological Seekers fear a so-called 'Great Replacement' as a consequence of lower birth-rates and migration. Their ethnocentrism corresponds with dividing the world into stereotyped categories, from which feelings of superiority and a negative attitude towards the 'out-group' become a logical consequence (Turner, 1975; Tajfel, 1978; Tajfel & Turner, 1979, Stets et al., 2000).

The path of Ideological Seekers is relatively new in research on FRE, which is partly to do with the fact that most of them operated online for a long time. They only became part of the mapped national Dutch network because of the establishment of the Dutch ethnic nationalist study group Erkenbrand. This study group provided an option to shift their activism from online to offline.

Conceptual Model 1.5 Path of Ideological Seekers

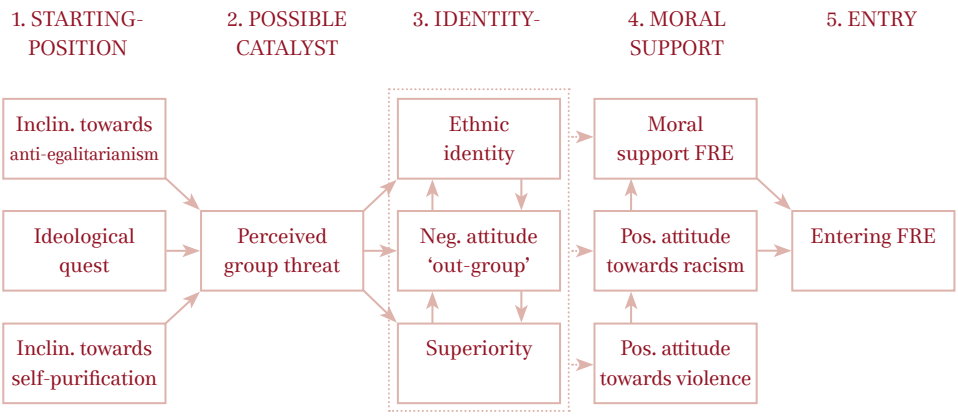

Ideological Seekers have a wide range of motives to explain their joining a group: an instrumental motive (challenging themselves intellectually and physically, brainstorming with ideologically like-minded people with regard to a larger battle and a potential response), identity motive (a strong identification with who belongs to the 'in-group', accompanied by the idea of a perceived group threat – e.g. 'The Great Replacement'), and an ideological motive (ideology as a tool to rationalise racist feelings, ideological confirmation of their world views, ideological quest). As for staying active, all three motives can be indicated. The instrumental motive (challenging themselves intellectually and physically, brainstorming with ideologically like-minded people with regard to a larger battle and a potential response), identity motive (a strong identification with who belongs to the 'in-group', accompanied by the idea of a perceived group threat – e.g. 'The Great Replacement'), and an ideological motive (creating a lifestyle based on ideology, in which a select group of people philosophise on how to save 'the people', ideological self-development) are present.

CONCLUSION

Although the four prominent theories that have sought to explain why people become involved in FRE (the Authoritarian Personality, social identity theory, grievance theories and the social movement theory) have shortcomings, the observations on which these theories were based are still valid.

Model 1.6 Perceived variables from existing theories explaining joining FRE groups

	STARTING POSITION	(POSSIBLE CATALYST)	IDENTITY
AUTHORITARIAN PERSONALITY	– Tendency towards authoritarianism – Anti-egalitarianism	(none)	– Feelings of superiority (as a result of one's own attitudes)
SOCIAL IDENTITY THEORY	– Provocative behaviour – Seeking friendship or perpetuating an existing friendship – Perceived injustice (towards the 'in-group')	– Perceived group threat – Request for help from an acquaintance	– Adopting group identity – Positive attitude to 'in-group' – Negative attitude to 'out-group' – Feelings of superiority (as a result of adopting a group identity)
GRIEVANCE THEORIES	– Anomia – Perceived injustice and feelings of dissatisfaction (as a result of deprivation)	(none)	(none)
SOCIAL MOVEMENT THEORY	– Political disillusionment – Perceived injustice and feelings of dissatisfaction (which result in instrumental actions)	– Request for help from an acquaintance	– Adopting an activist identity

There are FRE activists who show an inclination towards authoritarianism, there are activists who perceive a group threat, there are activists who fear they will suffer as a result of economic competition from migrants and there are activists who call for political changes. These theories in themselves are not an all-encompassing explanation. However, when they are regarded as complementary, especially when enhanced by insights from leading empirical research, a structural contribution can be made with regard to answering the question as to why people become active within FRE movements. Only then can researchers systematically investigate and back up plausible hypotheses with evidence.

CURRICULUM VITAE

Nikki Sterkenburg (1984) studeerde Nederlands (MA), Islam in de Moderne Wereld (MA) en Journalistiek (MA). Ze begon haar loopbaan als misdaadjournalist bij *Nieuwe Revu* (2010-2011), werd erna financieel onderzoeksjournalist bij *Quote* (2011-2013) en werkte vervolgens bij *Elsevier Weekblad* (2013-2018) waar ze als onderzoeksjournalist schreef over radicalisering, extremisme en terrorisme.

In 2015 publiceerde ze met ex-jihadist Dennis Abdelkarim Honing het boek *Ongeloofwaardig. Hoe ik mezelf radicaliseerde en deradicaliseerde* (Querido). Voor haar reportage over de Nederlandse alt-right beweging in *Elsevier Weekblad* won ze in 2017 de prestigieuze Mercur voor Beste Tijdschriftreportage van het Jaar.

Eind 2018 richtte ze *NSN Advies, Onderzoek en Journalistiek* op. Ze was 1,5 jaar als expert *far-right extremism* verbonden aan het *Radicalisation Awareness Network.* Ook gaf ze trainingen, workshops en advies op het gebied van radicalisering en sociale vraagstukken. Daarnaast was ze als onderzoeksjournalist vast verbonden aan *Vrij Nederland* (2019-2020), werkte ze voor onder meer *RTLZ, LINDA* en *Follow the Money,* en was ze projectleider bij TerInfo van prof. dr. Beatrice de Graaf (Universiteit Utrecht). In de zomer van 2020 bouwde ze veel werkzaamheden af omdat ze aan de slag ging als analist op het ministerie van Justitie en Veiligheid.

Sterkenburg is getrouwd met journalist Nick Kivits en heeft een zoon (2016) en een dochter (2017).

DANKWOORD

Dit proefschrift was er niet gekomen zonder de openheid en bereidheid van geïnterviewden om buitengewoon veel met me te delen. Ik ben hen dankbaar voor de tijd en moeite die ze hebben genomen om me een inkijk in hun levens te geven. We waren het zelden eens, maar het waren altijd bijzondere gesprekken.

Daarnaast wil ik mijn promotor Edwin Bakker bedanken. Het idee voor dit proefschrift is ooit na een tv-uitzending bedacht, maar een dag later bleek hij gelukkig net zo serieus als ik om het daadwerkelijk te realiseren. Ook is copromotor Jelle van Buuren van onschatbare waarde geweest in de dagelijkse begeleiding. Op de meest vreemde tijdstippen was hij beschikbaar voor raad en hij wist steevast de rode draad terug te halen wanneer ik die zelf kwijt was.

Dit proefschrift was er ook niet gekomen zonder talloze adviezen. Voor hun input en het (soms) meelezen, wil ik graag de volgende mensen bedanken: Annette Linden, Bert Klandermans, "Marc", "Joris", "Rob", Leo Polak, Willemijn Kadijk en het Security History Cluster van de Universiteit Utrecht. Ook was ik in de gelukkige omstandigheid dat ik de afgelopen jaren met mensen heb mogen werken die me op alle mogelijke manieren hebben geïnspireerd en gefaciliteerd. Dank aan de redacties van *Elsevier Weekblad*, *Vrij Nederland*, *RTL Z*, collega's bij het ministerie van Justitie en Veiligheid, het team van TerInfo en in het bijzonder Beatrice de Graaf (Universiteit Utrecht) en Marije Meines (Radicalisation Awareness Network). Ook ben ik buitengewoon veel dank verschuldigd aan Gertjan van Schoonhoven, die ruim vijf jaar lang mijn chef bij *Elsevier Weekblad* was en me overtuigde dat mijn observaties ertoe deden.

Op persoonlijk vlak ben ik dankbaar voor de manier waarop mijn ouders, broer en schoonzus en vriend(inn)en me hebben bijgestaan. En voor mijn echtgenoot Nick, die hier het meest onder 'geleden' heeft. De afgelopen zes jaar werkten we, kregen we twee prachtige kinderen én schreef ik nog een proefschrift in de avonduren. Hij heeft zichzelf regelmatig weggecijferd en vond het compleet vanzelfsprekend dat ik op zaterdagavond om half tien nog aan de andere kant van het land met een neonazi in de kroeg zat. Hierbij mijn belofte: vanaf nu nog maar één baan! En tot slot dank aan onze kinderen Ties en Suze, die er eerst in mijn buik en later in mijn hart altijd bij waren.